

СЕРВИС

**ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ**

**МАХСУС
2020**

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

2020 йил пандемия шароитига бағишланган махсус сони

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

Таҳририят ижодий

жамоаси:

Бош муҳаррир:

и.ф.д. М.Э.Пўлатов

Бош муҳаррир

ўринбосари:

доцент Д.Х.Асланова

Масъул котиб:

профессор М.Қ.Пардаев

Муҳаррир:

Ф.А.Сафаров,

Техник муҳаррир:

С.Хусенов,

Корректор ва

саҳифаловчи:

Ҳ.Н.Очилова

1 йилда 4 мартаба
чоп этилади.

Ўзбекистон ҳудудида
тарқатилади.

Таҳририят манзили:

140100, Самарқанд шаҳар,

Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,

+998(66)233-17-88

факс: +998(366)231-12-53

эл.почта:

samisiservis@inbox.uz

Таҳририят кенгаши раиси:

М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
ректори, иқтисодиёт фанлари доктори

Таҳририят кенгаши раиси ўринбосари:

Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва инновациялар
бўйича проректори, иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Давлат Статисти-
ка қўмитаси раиси, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

М.Қ.Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Б.К.Ғоибназаров – ЎзР Давлат Статистика қўмитаси Кадр-
ларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлари маркази
директори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Д.Р.Зайналов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

О.М.Муртазаев – Тошкент Давлат иқтисодиёт
университети Самарқанд филиали директори, иқтисодиёт
фанлари доктори, профессор

М.Р.Болтабаев – Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва
спорт университети ректори, иқтисодиёт фанлари доктори

Р.Х.Эргашев – Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

И.С.Тўхлиев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

М.М.Мухаммедов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

К.Б.Уразов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ ўқув ва тарбиявий ишлар бўйича
проректори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Б.И.Исроилов – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Г.М.Шодиева – Тошкент Давлат транспорт университети
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори, доцент

Б.Абдукаримов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти профессори, иқтисодиёт фанлари номзоди

Б.У.Нуруллаев – Самарқанд вилояти ҳокимининг
туризмни ривожлантириш масалалари бўйича ўринбосари

МУНДАРИЖА

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
М.Қ.Пардаев, А.Эштаев Пандемия шароитида иқтисодиёт: муаммолар ва уларнинг ечимлари хусусида	5
М.М.Мухаммедов, Ҳ.Н. Мусаев, И.Б.Вафаев Коронавирус пандемиясининг иқтисодиёт ривожланишига салбий таъсири ва уни пасайтириш йўллари	10
Х.Т. Одилқориев COVID-19 пандемиясига самарали қарши курашишда давлат ва ҳуқуқнинг роли	15
С.К.Бойжигитов, Х.И.Аллаёров Пандемия шароитида муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ижтимоий тараққиётнинг омили сифатида	20
Ш.А.Султонов, Б.А.Султонов Пандемия даврида тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришда хорижий давлатлар тажрибаси	24
З.С.Шохўжаева Пандемия шароитида мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш: муаммо ва ечимлар	29
N. Kamilova Possible consequences of the pandemic on the economy of Uzbekistan	34
РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ	
L.N.Xalikova, Sh.K.Yuldashev, M.A. Mullaeva Pandemiya sharoitida O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari	38
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Р.Х.Эргашев, А.Д.Равшанов Пандемия шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг асосий йўналишлари	44
Н.Р.Хўжақулова Пандемия шароитида доривор ўсимликлар етиштириш ва қайта ишлашни янада ривожлантириш масалалари	47
МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ	
М.К. Рашидов Пандемия даврида мамлакатда камбағаллик даражаси ошишини олдини олиш йўллари	51
ИЖТИМОЙ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ	
Н.А.Эшқувватова, С.Х.Абдиқобилов Пандемия шароитида ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини қўллаб-қувватлаш	54
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
З.Эшонқулов Замонавий савдо турлари ва уларга оид диний масалалар	59
Ф.А.Сафаров Ўзбекистонда пандемия шароитида хизмат кўрсатиш корхоналари рақобатбардошлигини таъминлашда ижтимоий тармоқларнинг ўрни	62
М.Б. Каланова Умумий овқатланиш корхоналари тараққиётига пандемиянинг таъсири	66

Н.Б.Рузиева Социальные проблемы безработицы в отраслях сферы услуг и их решение в период пандемии	71
Д.Х.Холмаматов Пандемия шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи савдосини ривожлантиришнинг долзарб масалалари	74
Д.И.Усмонова, И.И.Файзиева Пути совершенствования оказания индивидуальных услуг в современных условиях	78
Ғ.С.Мустафоев Қишлоқ жойларда пандемия шароитида хизмат кўрсатиш соҳасининг ҳолати ва ривожланиш тенденциялари таҳлили	82
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
З.О. Рахимов, Н.И.Исмаилов Пандемиянинг туризмга таъсири	88
Ф.Ф.Зохидов Основные факторы, влияющие на развитие внутреннего туризма в узбекистане в условиях пандемии	90
У.Р. Матякубов Пандемия шароитида оролбўйи минтақасида ички туризмни ривожлантириш имкониятлари	95
З.Т. Абдулҳакимов Коронавирус пандемияси даврида ҳудудларда туризм индустриясини ривожлантириш	98
Ҳ.И.Турдибеков, С.Н.Матлабов, Н.Х.Иброҳимов COVID-19 пандемияси шароитида рақамли туризмни ривожлантириш йўналишлари	102
З.И. Абдуллаева Пути поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии	106
К.М.Юлдашев, А.А. Шерматов Ўзбекистон туризм индустриясига коронавирус пандемияси таъсири	111
Д.К.Усманова, А.Каршиев Восстановление национального туризма в условиях пандемии и повышение его конкурентоспособности	114
Н.Б.Тагирова Пандемия шароити ва ундан кейинги даврларда туризмнинг хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари	118
З.Т.Бакаев Пандемия шароитида туризм индустриясида интернет-технологиялардан фойдаланишнинг ташкилий хусусиятлари	123
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
Р.М.Каримжонова Коронавирус пандемияси даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиш ҳолати	127
Н.А.Халилова Пандемия шароитида ҳунармандчиликни янада ривожлантириш орқали аҳоли бандлигини ошириш масалалари	131

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
А.Н.Холиқулов, Р.Т.Қудратов Мовароуннаҳрда Амир Темур хукмронлиги даврида бошқарув назарияси ва амалиёти ривожланиши	134
МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ	
У.Х.Нормурзаев Солиқ имтиёзлари орқали пандемия вақтида иқтисодий тармоқларини қўллаб-қувватлаш сиёсати	138
Ш.М.Латипова Пандемия шароитида лизингга берувчилар фаолиятида стресс-тестни ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари	143
ИНВЕСТИЦИЯ	
А.Э. Қобилов Пандемия шароити Қашқадарё вилоятида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмига таъсир этувчи омиллар	149
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
К.Б.Уразов, О.Х.Холиқулов Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлар ҳолатини бухгалтерия ҳисоби вазифалари ва қайта баҳоланишини бухгалтерия балансидаги ифодаси	153
D.R. Zaynalov, K.N. Zaynalova O‘zbekiston sharoitida koronavirusning tarqalish qonuniyatlarini tahlili	157
Ш.Ш.Файзуллаев, Д.А.Шадманкулова COVID-19 пандемияси: иқтисодий таҳлиллар, муҳокамалар ва рақамли иқтисодиётдаги ўзгаришлар	164
М.Б.Калонов, Г.М.Шадиева, М.Қ.Пардаев Пандемия шароитида иқтисодий таҳлилнинг объектив зарурлиги	169
М.Рахимов Коронавирус пандемияси ва жаҳон иқтисодиётидаги инқироз: таҳлил ва хулосалар	173
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
А.А. Салимов Таълим соҳасини ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси ҳамда моделлари	177
Ҳ.Н.Очилова Пандемия шароитида Олий таълим тизимида педагог-ҳодимларни бошқариш: муаммо ва ечимлар	182
С.Ф. Саидназарова Пандемия шароитида чизма геометриядан масофавий дарсларда рангларнинг тугган ўрни	187
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Ота-она билан муомала қилишдаги ўттиз беш одоб	191
АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ	
М.Қ.Пардаев “Э” ҳарфи билан боғлиқ атамаларнинг таърифлари	192

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мамаюнус Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, и.ф.д.

Алишер Эштаев – Самарқанд Давлат Университети проректори, и.ф.д., профессор в.б.

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЁТ: МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ ХУСУСИДА

Аннотация: мақолада пандемия шароитида иқтисодиётдаги муаммолар ва уларнинг ечимлари хусусида гап юритилади. Ишда асосий эътибор пандемия шароитида ишсизлик муаммоси ва озиқ-овқат муаммоси билан боғлиқ масалалар ёритилган. Бугунги кунда буларни ҳал қилишнинг асосий йўналишларидан бири томорқадан самарали фойдаланиш эканлиги асосланди. Бу борада Президентимиз томонидан қабул қилинаётган фармон ва қарорларда аҳоли, айниқса қишлоқ хўжалик ходимлари олдида бир қанча устувор вазифаларни қўйилганлиги, уларнинг амалда бажарилиши хусусида ҳам анча таклифлар берилган. Қайд этиш жоизки, ушбу вазифалар қанчалик мураккаб бўлмасин, кечиктириб бўлмайдиган вазифалар эканлиги ҳам асослаб берилган. **Калит сўзлар:** иқтисодиёт, ишсизлик, озиқ-овқат хавфсизлиги, валюта, валюта жамғармаси, соғлиқни сақлаш ташкилоти, карантин, коронавирус, инқироз.

Кириш. Бугунги кунда дунё микёсида коронавирус пандемиясининг пайдо бўлиши, унинг таъсири, ижтимоий-иқтисодий оқибатлари ўзининг таъсирини ўтказмоқда. Ушбу масала бутун дунё олимлари томонидан тўхтовсиз тарзда кенг муҳокамага сабаб бўлмоқда. Пандемиянинг таъсири натижасида жаҳон иқтисодиётининг барча реал тармоқларида саноат, қишлоқ хўжалиги, савдо, қурилиш, транспорт, туризм ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларида сезиларли даражада пасайиш ва ишсизлик кузатилмоқда.

Инсоният ўз тарихида жуда кўп фалокатларни бошидан кечирган. Бир неча бор турли кўринишдаги инқирозлар рўй берган. Аммо бунақаси бўлмаган деб эътироф этилмоқда. Бугунги кунда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) ва Халқаро валюта жамғармаси (ХВЖ) дунёни қамраб олган пандемиянинг чуқур ижтимоий ва иқтисодий оқибатлари кундан-кунга оғирлашиб бораётганлигини таъкидламоқда. Шу туфайли дунё мамлакатларида маълум чекловларнинг қўйилаётганлигини ЖССТ ва ХВЖ тўғри, деб эътироф этмоқда.

Олдинлари инқирозлар асосан иқтисодий бўлиб, маълум даражада ижтимоий ҳаётга ҳам салбий таъсири сезилар эди. Бугунги инқироз ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан баббаравар амалга ошмоқда. Жумладан, 2008 йилда бошланган жаҳон микёсидаги молиявий-иқтисодий инқирозда асосан иқтисодиётга дахлдор бўлиб, иқтисодиёт тармоқлари бугунгидек, бутунлай тўхтаган эмас эди, фақат иқтисодий ўсиш “секинлашган” эди, холос. Оқибатда биров иқтисодий ҳаётимизга ҳам озгина таъсир кўрсатган эди. Ҳамма ўзининг иш жойида бемалол фаолият кўрсатиб, олдингига нисбатан шижоатлироқ, унимлироқ ва самаралироқ ишлашга ўтган эди. Бугунги инқирознинг олдингилардан фарқи, уйдан чиқмасдан ўтиришга тўғри келмоқда. ЖССТ раҳбари Тедрос Адан Гебреисус Женевадаги ташкилотнинг бош қароргоҳида бўлиб ўтган кундалик брифингда, карантин чораларини шошилиш равишида олиб ташлаланмаса глобал иқтисодий секинлашувига олиб келиши мумкинлигидан огоҳлантирди. Кўриниб турибдики, ушбу масала бугунги кунда ўта жиддий. Шу туфайли мазкур мавзу долзарб ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Халқаро экспертларнинг фикрича жаҳон савдо айланмаси 30 фоизга камаяди, 40 миллиондан ортиқ киши ишсиз қолиши эҳтимоли мавжуд. Европа иттифоқи давлатларида 2020 йилнинг бошида ишсизлик даражаси ўртача 6,2 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич Европанинг Испания, Италия, Франция, Греция каби давлатларда ўртача 12 фоиздан ошиши кутилмоқда. Жорий йилнинг май ойида ишсизлик даражаси пандемиянинг таъсири туфайли АҚШда ҳам мисли кўрилмаган даражада ошиб бормоқда.

Халқаро валюта жамғармасининг жорий йил биринчи ярмида базавий прогноз-ларига кўра, 2020 йилда жаҳон иқтисодий 3 фоизга қисқариши кутилмоқда. Бунда иқтисодий пасайиш ривожланган давлатларда 6,1 фоизни (шу жумладан, АҚШ 5,9 фоиз, Еврозона мамлакатлари 7,5 фоиз) ва ривожланаётган мамлакатларда 1 фоизни, шунингдек, Россияда 5,5 фоизни ва Қозоғистонда 2,5 фоизни ташкил этиши прогноз қилинмоқда.

Жаҳонда содир бўлаётган бундай вазият Ўзбекистонга ҳам ўз таъсирини ўтказиб турибди. Жорий йил 1 чорагида Ўзбекистондаги иқтисодий ўсиш суръати ўтган йилдаги мос даврга нисбатан 1,6 фоизга секинлашиши кузатилган. Бундан ташқари, бу даврда ўтган йилгига нисбатан инвестициялар ўзлаштириш ҳажми ҳам сезиларли қисқарган. Бу ҳақда Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги томонидан Ўзбекистон иқтисодиётининг жорий ҳолати ва кутилаётган тенденциялар бўйича маълумотида келтириб ўтилмоқда. 2020 йилнинг 2 чорагида иқтисодий ўсиш суръати 4,1 фоизни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос давридаги кўрсаткичига (5,7 фоиз) нисбатан 1,6 фоизга секинлашиши кузатилган.

Ушбу ҳолатлар мамлакатимизга ҳам бир қанча муаммоларни келтириб чиқармоқда ва айрим мавжуд муаммоларни янада кучайтирмоқда. Буларни ҳал қилиш борасида мамлакатимиз раҳбари бошчилигида кескин чоралар кўрилмоқда. Мамлакатимизда умумий муаммолар билан бирга айрим йўналишдаги муаммолар тегишли эътиборни талаб қилмоқда. Булар қаторига биринчи галда ишсизлик ва бевосита озиқ-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни киритиш мумкин. Иккинчи йўналиш мамлакат ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ)нинг шаклланишидаги таркибий ўзгаришларнинг содир бўлиши. Учинчи муаммо –вужудга келтирди.

Ўзбекистоннинг мазкур пандемия шароитида вужудга келган **умумий муаммоларни ҳал қилишнинг ўзига хос йўллари ишлаб чиқилди**. Хусусан, Пандемиянинг таъсирини олдини олиш мақсадида Ўзбекистон ҳукумати бир қатор меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 март куни “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони ва 2020 йилнинг 3 апрелида яна бир, “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодий тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қуватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Унга кўра, Молия вазирлиги ҳузурида Инқирозга қарши курашиш жамғармаси ташкил этилди. Иқтисодий банд бўлган жисмоний ва юридик шахсларга солиқ тўлаш муддати кечиктирилди, айрим субъектлар эса жорий йил охиригача солиқ тўловидан озод этилди. Тадбиркорлик субъектлари ва корхоналарга қатор имтиёзлар тақдим этилди, айрим қарздорликлар кечиктирилди, дебиторлик қарздорлик учун жарималар қўллаш тўхтатилди, аудиторлик текширишлар йил охиригача бекор қилинди, коронавирус пандемияси туфайли кўрилган талофатларни камайтириш бўйича яна бошқа бир қатор енгилликлар берилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йилнинг 8 апрель куни ўтказган видеоселектор йиғилишида томорқачиликни ривожлантириш озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли бандлиги ва даромадини оширишнинг муҳим манбаи эканини таъкидлади, “бундай даврда томорқани қаровсиз ташлаб қўйиш хиёнат деб баҳоланиши керак” **деб айтган эди**.

Иқтисодий тармоқнинг макроиқтисодий кўрсаткичларидан бири мамлака ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) бўлиб ҳисобланади. Мамлакатимизда ЯИМни шакллантириш муаммоси, унинг таркибий тузилиши билан боғлиқ бўлмоқда. Маълумки, мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМни яратишдаги ўрни ва роли сезиларли даражада бўлиб, қарийб унинг ярмини ташкил қиларди. Ҳозирги кунда хизматлар соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши ўртача 35 фоиздан юқори бўлсада, фаолияти чекланган хизмат турларининг ушбу кўрсаткичдаги улуши 10 фоизни ҳам ташкил этмайди. Хизмат кўрсатишнинг пасайиши талабнинг таклифга нисбатан юқорилигини таъминлайди, бу эса нархлар мувозанатига ҳам салбий таъсир ўтказади.

Иқтисодий пасайиш ҳолатининг давомий бўлиши ишсизлик муаммосининг янада кучайишига олиб келади, унинг даражасини оширади ва аҳолининг тўловга бўлган қобилияти кескин тушиб кетишига олиб келади.

Мамлакатимизда ЯИМни кўпайтириш муаммоси ҳал қилиш учун етакчи тар-моқлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва аста-секинлик билан барча соҳаларнинг фаолиятини тиклаш ва уларни инновацион ривожлантиришга эришишдан иборатдир.

Ишсизлик муаммоси Ўзбекистон Республикасида ҳам бошқа давлатлар қатори асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Ушбу муаммо нималар эвазига пайдо бўлди. Биринчидан, жуда кўп корхоналар фаолиятини тўхтатди. Иккинчидан, ташқарида ишлаб юрган юртдошларимиз қайтиб келди ва уларнинг ва яна орқага қайтиб кетишга имконияти чекланган. Учинчидан, ҳар йили минглаб янги меҳнатга қобилиятли аҳоли етишиб чиқади. Буларнинг ҳаммасига янги иш ўринлари керак бўлади.

Мамлакатимизда фаолият кўрсатиб турган ходимларнинг ишсиз бўлиб қолиш жараёни асосан хизмат кўрсатиш соҳаларида кескин намоён бўла бошлади, яъни хизмат кўрсатиш соҳалари – авиация, темир йўл, туризм, меҳмонхоналар тармоғи, овқатланиш ва бошқалар фаолияти деярли тўхтаб қолиши оқибатида иш ўринларида муаллақ ҳолатни вужудга келтирди. Соҳа мутахассисларининг фикрича, пандемия шароитида мажбурий “иқтисодий таътил”лар туфайли хизматлар соҳасининг айримларида хизмат кўрсатиш анча чекланди. Ўзбекистонлик меҳнат муҳожирларнинг 3 миллионга яқини Россия ва Қозоғистонда фаолият юритиши, ушбу давлатларда ҳам ҳозирги вақтда пандемиянинг таъсири туфайли, ишсизликнинг юзага келиши натижасида уларнинг маълум қисми ватанимизда эканлиги, чегараларнинг ёпилиши ишчи кучи миграциясининг тўхталишига олиб келиши иқтисодий жараёнларга янада салбий таъсир кўрсатади. Қолаверса, Ўзбекистонда яшаётган 12-15 фоиз ёки 4-5 миллион аҳоли камбағаллик даражасида яшаётганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Буларнинг ҳам аксарият қисми муносиб иш ўринларига эга бўлмаганлар ва ишсизлардан иборатдир.

Озиқ-овқат муаммоси – бу мамлакатимизда коронавирус пандемиясининг таъсири натижасида юзага келадиган нозик муаммолардан биридир. Бунинг анча сабаблари бор, албатта. Биринчидан, коронтин пайтида ишнинг нисбатан “тўхтаб” қолиши бўлса, яна бир муаммо халқаро алоқаларнинг узилиши, чегараларнинг ёпилиши, ташиш хизматларининг пасайиши товар ва хизматларнинг алмашинуви билан боғлиқдир. Бир қатор давлатларда эпидемиологик вазият ва карантин қишлоқ хўжалик ишларини батамом тўхтатиб қўйди. Дунёнинг кўпгина давлатлари озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида кўпгина маъмурий ва иқтисодий чекловларни қўлламоқда. Натижада бизнинг ҳамкорларимиз ҳам маҳсулотларини бизга ҳам сотишни тўхтатиб қўйди.

Жумладан, Россия бугунги 1 июлгача четга олиб чиқишни тақиқлади. Россия бошқа донли маҳсулотлар – жавдар, арпа ва маккажўхори экспортини ҳам вақтинча тўхтатди, буни мамлакат ички эҳтиёжларини қондириш зарурияти билан изоҳлайди. Қозоғистон кўшнлари – Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Афғонистонга 1 августгача ҳар ой 200 минг тонна бугдой, 60 минг тонна ун экспорти квотасини жорий этди. ЕвроОсиё Иқтисодий Иттифоқи ҳудудидан ташқарига пиёз, саримсоқ, жавдар, шолғом, гуруч, ёрма, ғалла-дон, қорабугдой, тарик, бутун донли ун, тозаланган гречка, соя дуккаклари, кунгабоқар уруғларини олиб чиқиш 30 июнга қадар тақиқланди. Ушбу маҳсулотларнинг асосий ишлаб чиқарувчилари - Россия ва Қозоғистон бўлишади. Украина эса жорий йилнинг 1 июлига қадар гречкани экспортга чиқаришни тақиқлади. Осиё давлатлари дуккакли маҳсулотлар ва гуруч экспортига квота белгилади. Умуман олганда барча давлатларда ичкарида озиқ-овқат муаммосини ҳал қилишнинг чора-тадбирлари ишлаб чиқиша бошлади. Бундай шароитда Ўзбекистон қандай йўл тутиши керак, ушбу муаммоларни ҳал этиш учун нима қилиш лозим ва яна нима ишларни амалга ошириш мумкин, деган савол кўндаланг бўлиб турибди.

Ишсизлик ва озиқ-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш йўлларидан бири – бугунги кунда томорқадан самарали фойдаланиш билан боғлиқдир. Бугунги кунда ҳукумат томонидан томорқадан янги лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат бюджети томонидан 350 миллиард сўм ажратилди, “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури, мева-сабзавот ва чорвачилик маҳсулотлари етиштириш ҳажмини 2 баробарга ошириш, қорамол

боқиш бўйича оилавий кооперация фаолиятини йўлга қўйиш, ҳар оилани парранда боққан даври учун 500 минг сўмдан рағбатлантириш каби вазифалар ижроси бўйича амалий чоратadbирлар қўрилаганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Мамлакатимизда озиқ-овқат ва ишсизлик муаммосининг ечишнинг ҳозирги пайтдаги энг оддий ва қулай йўлларида бири ҳам томорқадан унумли фойдаланиш ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ҳисобланади. Албатта, бутун мамлакат аҳолисининг ҳаёти уйда кечаётган бир пайтда тўқ яшашнинг муҳим омиллардан бири қишлоқ жойларида томорқа ва қишлоқ хўжалигидан фойда олишдан бошқа яна нима бўлиши мумкин? Томорқада меҳнат қилинса, биринчи навбатда, маҳаллий ва ишсиз аҳоли банд бўлади. Иккинчидан эса, оилага қўшимча даромад келади. Келмаганда ҳам, ўзини-ўзи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлайди. Россия, Қозоғистон ва бошқа давлатлардан келган меҳнат муҳожирларимизнинг асосий қисми қишлоқ жойлардан ҳисобланади. Давлатлар ўртасидаги чегараларнинг ёпиқлиги, халқаро ишчи кучи миграциясининг вақтинчалик инобатга олинганлигини ҳисобга олиб, томорқадан унумли фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш жараёнида вақтинчалик ишсиз ҳисобланган меҳнат муҳожирлари ҳам фаол қатнашса мақсадга мувофиқ бўлади.

Муҳтарам Президентимиз 2020 йил 8 апрелда Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, томорқачиликни ривожлантириш масалалари бўйича, 14 апрель куни эса ушбу масалани янада чуқурлаштириш ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини янада оширишга қаратилган видеоселектр ўтказиб, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат соҳаси вакиллари учун ушбу инқироз катта синов бўлиши билан бирга, кенг имкониятлар даври эканлигини ҳам қайд этди. Бу борада кечиктириб бўлмайдиган чораларни қўриш йўллари ҳам кўрсатиб берилди. Зеро, мамлакатимиз аҳолиси, вақтинча карантин сабабли уйда ўтиргани билан озиқ-овқат истеъмолини чекламайди. Булардан келиб чиқиб, Давлатимиз раҳбари томонидан қишлоқ хўжалик соҳасига алоҳида эътибор қаратди. Бу бежиз эмас албатта, чунки озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжнинг 80 фоиздан ортиқроғини айнан шу соҳада етиштирилади.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги мамлакатимизда аҳолининг даромадларини ошириш, бандлигини таъминлаш, озиқ-овқат хавфсизлигини тўлиқ бартараф қилиш билан бирга, мева ва сабзавотларни хорижий мамлакатларга экспорт қилишдек катта имкониятларга ҳам эга. Чунки соҳа ходимларининг ўз кучларини тўлиқ сафарбар қилиб ишлаши, иш натижаси бўйича чексиз манфаатдорликка эга бўлиши учун ҳамма имкониятлар яратилиб берилган. Бунга эришиш учун жорий йилда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини, айниқса мева-сабзавот ва картошкаларни етиштириш ҳажмини икки баробар ошириш зарурлиги Президентимиз томонидан бир неча бор вилеоселекторларда уқтирилиб келинмоқда.

Мазкур видеоселекторларда ва вазиятни юмшатиш бўйича қабул қилинаётган фармон ва қарорларда аҳоли, айниқса қишлоқ хўжалик ходимлари олдида бир қанча устувор вазифаларни қўйди. Бу вазифалар қанчалик мураккаб бўлмасин, кечиктириб бўлмайдиган вазифалар эканлиги ҳам қайд этилмоқда. Буларни умумлаштириб, қуйидагиларни таъкидлаш мумкин.

Биринчидан, мамлакатимизда мавжуд суғориладиган ва экин экиладиган ерлардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш кераклиги, бирор қарич ер ҳам бекор ва безътибор қолмаслигига эришиш лозим. Ҳар бир қарич ердан имкон қадар уч марта, бўлмаса икки марта ҳосил олиш чораларини қўришга тўғри келмоқда. Бунга қандай эришиш чоралари ҳам аниқ кўрсатиб берилди ва бу борада намунали ишлар қилинмоқда. Аммо бутун мамлакатимизда бунга катта аҳамият берилиши лозим.

Иккинчидан, ҳар бир ҳудудга мос экинларни экиш, янги ҳосилдор навларни етиштириш, имконияти бор жойларда замонавий инновацион технологияларга асосланган иссиқхоналарни қўпайтириш, томорқадан самарали фойдаланиш масаласи ҳам кун тартибидидаги муҳим ва устувор вазифалар сифатида белгилаб берилган. Бу борада ҳам қилинадиган ишларни бутун мамлакатимиз бўйлаб оммалаштириш лозим.

Учинчидан, ҳосилдор ва сермахсул чорва молларини қўпайтириш ҳам бугунги куннинг кечиктириб бўлмайдиган вазифалари сирасига киришини таъкидлаб, хориждан келтирилган, мамлакатимизга мослаштирилган чорва молларини барча ҳудудларга тарқатиб, тегишли маҳсулдорликни қўтаришга эришиш омилларига ҳам эътиборни қаратиш лозимлиги

ҳам ўта долзарб масалалар сирасига киради.

Тўринчидан, янги ерларни ўзлаштириш, уруғчиликни ривожлантириш, четдан олиб келинаётган уруғларни ўзимизда етиштириш ва минерал ўғитларни шуларга мос ҳолда ишлаб чиқариш масаласига ҳам алоҳида аҳамият берилиши лозимлиги ҳам устувор вазифалардан биридир.

Бешинчидан, мамлакатимизга импорт қиладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, айниқса ғалла ва бошқа маҳсулотлар ўрнини қоплаш билан бирга, уларнинг ўрнига мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш масаласи ҳам устувор вазифалардан бири эканлигини ҳам инобатга олган ҳолда фаолият олиб бориш чораларини кўриш лозим. Бунинг учун ишлаш, ишлаганда ҳам самарали, илм-фанга таянган ҳолда ишлаш кераклиги кун тартибига қўйилган муҳим масалалардан биридир.

Олтинчидан, чорва молларига озуқа, қишлоқ хўжалик экинларига минерал ўғитларни ҳам етиштириш масаласига алоҳида аҳамият берилмоқда, бу борада ихтисослашган хўжаликлар ва корхоналардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш кераклиги ҳам муҳим вазифалар сирасига кириши кўзда тутилмоғи лозим.

Еттинчидан, уй шароитида банд бўлишга қаратилган бир қанча ишларни, хусусан, қорамол боқиш ва чорвачиликнинг бошқа турларини ҳам ривожлантириш, парандачилик, балиқчилик, ипакчилик, асаларичилик, касаначилик каби ишларни амалга ошириш лозимлигига ҳам алоҳида аҳамият берилиши керак бўлган чоралардан биридир. Бунда одамларни ўзини-ўзи иш билан таъминлаш тамойили асосида фаолият кўрсатишга йўналтириш лозимдир.

Саккизинчидан, барча тадбирларни молиялаштириш, имкон қадар тадбиркорларнинг ўз маблағлари ҳисобидан, етишмаган жойларда тижорат банклари маблағларидан самарали фойдаланиш механизмини янада такомиллаштириш ҳам муҳим масалалар сифатида қаралмоқда. Ушбу имкониятлардан ҳам самарали фойдаланишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса. Президентимизнинг одилона олиб бораётган сиёсати туфайли, мамлакатимиз бугунги такликали кунларда ҳам ҳеч хавотирга ўрин қолдирмаяпти. Бор имкониятларимизни ишга солган ҳолда халқимизни бугунги кунидан ҳам рози бўлиб, қийинчилик паллада шуқур қилиб, бундай вақтни енгил учун сабр қилиб яшашга чорламоқда. Аммо бирор киши бугун эътибордан четда қолаётган эмас. Шунинг ўзи ҳам жамиятимизнинг инсонпарварлигидан далолат бериб турибди.

М.Пардаев, А.Эштаев Экономика в условиях пандемии: о проблемах и их решениях	M.Pardaev, A.Eshtaev Economy in a pandemic: the problems and their solutions
Аннотация: в статье рассуждается о проблемах экономики в условиях пандемии и их решении. Основное внимание уделено проблемам безработицы и продовольствия в условиях пандемии и их решению. Обосновано, что одним из основных направлений в решении этих проблем сегодня является эффективное использование земельных угодий. На основе принятых в связи с этим указов и постановлений президента, в которых определены ряд приоритетов для населения, особенно работников сельского хозяйства, внесены ряд предложений по их реализации на практике. Следует отметить, что эти задачи, какими бы сложными они ни были, требуют неотложного разрешения, что было также обосновано в данной статье. Ключевые слова: экономика, безработица, продовольственная безопасность, валюта, валютный фонд, организация здравоохранения, карантин, коронавирус, кризис.	Abstract: The article discusses the problems of the economy in a pandemic and their solution. The main attention is paid to the problems of unemployment and food in a pandemic and their solution. It has been substantiated that one of the main directions in solving these problems today is the effective use of land. On the basis of the presidential decrees adopted in this regard, which define a number of priorities for the population, especially agricultural workers, a number of proposals have been made for their implementation in practice. It should be noted that these tasks, no matter how difficult they are, require urgent resolution, which was also justified in this article. Keywords: economy, unemployment, food security, currency, monetary fund, healthcare organization, quarantine, coronavirus, crisis.

М.М.Мухаммедов - СамИСИ профессори, и.ф.д.,

Х.Н. Мусаев - СамИСИ профессори, и.ф.д.,

И.Б.Вафаев – иқтисодчи

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИНИНГ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИ ВА УНИ ПАСАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада коронавирус пандемиясининг иқтисодиёт тармоқларига кўрсатаётган салбий оқибатлари, ушбу шароитда миллий иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш хусусиятлари ва йўналишлари белгиланган.

Калит сўзлар: миллий иқтисодиёт, миллий иқтисодиётни ривожлантириш, коронавирус пандемияси, пандемиянинг иқтисодиёт ривожланишига салбий таъсири, пандемия салбий таъсирини пасайтириш йўллари.

Кириш. Бугунги кунда коронавируснинг дунё бўйлаб кенг тарқалиши жаҳон иқтисодиёти ривожланишига салбий таъсирини кўрсатмоқда. Табиийки, Ўзбекистон ҳам ушбу синовларни бошидан кечирмоқда. Глобал вабонинг салбий таъсири миллий иқтисодиётимизга катта зарар келтириши кутилмоқда. Коронавирус пандемиясининг миллий иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсири қуйидагиларда намоён бўлмоқда: мамлакатлараро иқтисодий муносабатларнинг секинлашуви, хорижий таъминотчилар, сотиб олувчилар ва инвесторлар ўртасидаги ҳисоб-китобларнинг тўхтаб қолиши, туризм оқимининг пасайиши, олинган кредитлардан фойдаланишдаги тўсиқларнинг келиб чиқиши, экспорт-импорт ҳажмининг сезиларли даражада пасайиши, аҳоли ўртасида ишсизликнинг кескин ошиши ва даромадларининг, нисбатан пасайиши. Ушбу ҳолатларни олдини олиш учун коронавирус пандемиясининг салбий оқибатларини илмий жиҳатдан ўрганиш ва унинг таъсирини камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишни тақазо қилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Коронавирус пандемияси янги жараён бўлиб, унинг келиб чиқиш сабаблари салбий оқибатлари ва уларни пасайтиришга қаратилган манбаалар, ҳозирча чегараланган. Қўйилган мавзуни илмий жиҳатдан асослаш учун қатор меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4761 сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969 сонли “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлигининг 2020 йил 27 мартдаги 233-сонли “Олий таълим муассасаларида масофавий таълимни жорий этиш тўғрисида”ги буйруғи, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 июндаги “Туризм соҳасини санитария-эпидемиология хавфсизлигининг кучайтирилган режими талабларига қатъий риоя қилган ҳолда ривожлантирилишига қаратилган чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ва бошқа манбаалар.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлашда мантикий таҳлил, илмий мушоҳада, статистик гуруҳлаш, инновацион усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Республикамиз иқтисодиёти тармоқларини жадал ривожлантириш ва барқарорлигини таъминлаш устувор вазифалардан қилиб белгиланган. Охириги йилларда ушбу соҳада маълум ижобий натижаларга эришилиб келинаётган эди, ҳам. Мамлакат ривожланишини ифодаловчи муҳим сифат кўрсаткичи ҳисобланган ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), сўнгги йилларда 5-5.5 фоизга ошиб бормоқда эди.

Содир бўлган глобал инқирознинг салбий таъсири оқибатида кенг кўламли ислохотлардан энди самарага эришаётган ва юксалишга юз тутаётган миллий

иқтисодиётимиз катта зиён кўриши кутилмоқда. Халқаро валюта фондининг башоратига кўра, 2020 йилда жаҳон иқтисодиётининг ўсиш суръати 3 фоизга пасайиши кутилмоқда. Бу эса миқдор жиҳатидан 2008-2009 йилларда молиявий инқирознинг жаҳон хўжалигига етказган талофатидан анча юқоридир. Ушбу нуфузли ташкилотнинг башоратлари натижаларига мувофиқ Ўзбекистонда ҳам ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиш суръатлари анча секинлашади ва жорий йилда иқтисодий ўсиш 1,8 фоизни ташкил этиши кутилмоқда. Агар Халқаро валюта фондининг эълон қилган башоратлари натижалари амалда ўз тасдиғини топадиган бўлса, Ўзбекистонда жорий йил давомида иқтисодий ўсиш суръатлари якин 4 фоизга тушиб бунинг натижасида мамлакат 2 миллиарддан зиёдрок АҚШ долларига тенг ҳажмда ўзининг мўлжалланган миллий даромадини ололмайди. Эндиликдаги асосий вазифа пандемия оқибатида юзага келаётган ва экспертлар томонидан кутилаётган иқтисодий йўқотишларни камайтиришдан иборат.

Ақли равишда шундай савол келиб чиқади: “Реал ҳаётда шундай кўрсаткичларга эришишнинг имкони борми?” Шак-шубҳасиз, пандемиянинг мамлакат миллий иқтисодиётига етказилаётган йўқотишларини олдини олиш, унинг оқибатларини имкон қадар камроқ сарф-харажатлар эвазига бартараф этиши турли поғонадаги бошқарув тизимини илм-фан ютуқлари билан бевосита уйғунлаштириш орқали амалга ошириш имкониятларидан ва ютуқларидан самарали фойдаланишга бевосита боғлиқдир. Шундай оғир вазиятда иқтисодий тараққиёт йўлидаги муаммоларни енгишда илм-фан ютуқлари, бошқаришнинг инновацион усулларидан кенг фойдаланиш ижобий натижаларни беради. Эндиликда, илм-фан ютуқларига асосланиб нисбатан кам йўқотишлар эвазига ҳозирги мураккаб шараоитда мавжуд тўсиқларни енгиб ўтиш мумкин.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ҳозирги мураккаб вазиятда макродаражада иккита ўзаро узвий боғлиқ бўлган масалаларнинг ечимига алоҳида эътибор берилиши керак. Бунинг учун, биринчидан, иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик, ушбу масаладаги мавжуд тўсиқларни тезкорлик билан бартараф этиш чораларини кўриш керак. Бунга эришиш учун миллий иқтисодиётда муайян таркибий ўзгартиришларни амалга ошириб уни янги иқтисодий вазиятга мослаштириш, пандемия оқибатида катта қийинчиликларга дуч келаётган тадбиркорлик субъектларини, авваламбор кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, режалаштирилган инвестиция лойиҳаларнинг молиявий таъминоти чораларини кўриш лозим. Иккинчидан, аҳоли турмуш даражаси ва сифатининг пасайиш жараёнларини ижтимоий адолат тамойиллари асосида ҳал этиш, яъни ушбу жараённи тартибга олишнинг оқилона йўллари излаб топиш ва уларнинг ҳаётга тўлиқ татбиқ этилишини қатъий назорат остига олиш лозим. Пандемия сабабли ишсизлик сонининг кескин ошиб кетишини олдини олиш, аҳоли даромадларининг пасайиб кетишига йўл қўймаслик, иқтисодий ночор аҳоли қатламларини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни таъминлаш керак. Ушбу тадбирий-чоралар ўз-ўзидан маълумки, катта миқдордаги маблағлар билан узвий боғлиқ. Ушбу мақсадларга мўлжалланган пул маблағларини икки йўналиш бўйича тақсимлаш лозим. Уларнинг соҳалар бўйича тўғри тақсимланиши пировард мақсадга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади. Бугунги кунда COVID-19 коронавирусининг ижтимоий ҳаётга ва биринчи навдатда, аҳоли турмуш даражасига салбий таъсирини батамом бартараф этиш имконияти йўқ, лекин уни юмшатиш, пандемиянинг салбий оқибатларини енгиб ўтиш, бу масалада аҳолига яқиндан ёрдам бериш имкониятлари мавжуд. Бизнинг фикримизча, ижтимоий адолат тамойилларидан келиб чиқиб, пандемиянинг аҳоли турмуш даражасига салбий оқибатларини камбағаллашган даражада турган аҳоли қатламини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш механизмининг илмий жиҳатдан ишлаб чиқиш ва жорий қилиш мақсадга мувофиқдир. Гап республикамизнинг тахминан 15 фоизи ёки 5-6 миллион аҳолиси ҳақида бормоқда. Кўрсатиладиган барча моддий ёрдам миқдори, ҳеч бўлмаса аҳолининг энг кам истеъмол даражасида бўлиши керак. Ўз навбатида ушбу сарф-харажатлар мамлатимиз учун сезиларли даражада ижтимоий-иқтисодий самара беради. Биринчидан, камбағал ва ночор аҳоли қатламларини пандемиянинг ноҳуш салбий

оқибатларидан ҳимоялашга эришилади. Иккинчидан, аҳолининг энг сердаромад қатлами билан энг кам даромад олувчилар ўртасидаги иқтисодий табақаланиш даражасини пасайтириш орқали жамиятда социал адолатнинг таъминланишига хизмат қилади. Учинчидан, аҳолининг кам таъминланган қисми – бу асосий даромад манбаи иш ҳақидан иборат ёлланма ишчи кучи бўлиб, уларга ҳозирги оғир иқтисодий муносабатлар шароитида жамият томонидан кўрсатилган моддий ёрдамнинг аҳамиятига эътибор берилди ва улар бунга муносиб жавоб қайтариш мақсадида ўз касбий маҳоратларини янада фаоллаштиришга ҳаракат қиладилар. Бу интилишлар, ўз навбатида иқтисодиётни ривожлантиришга катта туртки бўлади. Тўртинчидан, камбағал аҳоли қатламларига моддий кўмак кўрсатилиши натижасида аҳолининг харид қувватини оширади ва истеъмол товарларига бўлган талабни рағбатлантиради. Бу иқтисодий инқироз шароитида тадбиркорларни моддий қўллаб-қувватлашнинг, уларга инқироздан муваффақиятли чиқиб кетишга йўл очиб беришнинг энг ишончли йўналишидир. Табиийки, пандемия аҳоли барча қатламларининг даромадларига салбий таъсир кўрсатади. Лекин, бадавлат, ўзига тўқ оилалар бунга жавобан истеъмол товарларига ўз талабларини камайтирмайдилар. Коронавирус касаллиги кенг таркалаётган шароитда улар ўзлари ва оила аъзолари иммунитетини кучайтириш мақсадида сифати, бир вақтнинг ўзида қиймати юқори бўлган озиқ-овқат маҳсулотларига талабларини оширишни маъқул кўрадилар. Айни пайтда, кам даромад олувчи оилалар пандемия оқибатида юзага келган йўқотишларини фақат истеъмолни чеклаш орқали қоплашга мажбур бўладилар. Демак, ушбу тоифадаги кишилар кўрсатилган моддий кўмак – бу товарлар ва хизматлар бозорида тадбиркорлар ишлаб чиқарган маҳсулотларни сотиб олишга йўналтирилган маблағларни ташкил қилади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни давом эттирган ҳолда қуйида, пандемиянинг иқтисодиётга салбий таъсирини юмшатиш бўйичи қишлоқ хўжалигини ривожлантириш масалаларига эътиборни қаратамиз.

Сабаб шундаки, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб 2016 йилга қадар асосий капиталга жалб этиладиган инвестицияларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалигининг улуши, ўртача ҳисобда 3 фоиз, саноатники эса 30 фоиздан кўпроғини ташкил этган эди. Аҳолининг истемол даражаси эса, айнан ушбу тармоқнинг ривожланиш даражасига бевосита боғлиқдир.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, пандемия оқибатларини юмшатиш мамлакатимизда мавжуд ресурсларни кўпроқ ушбу мақсад сари йўналтиришни тақозо этмоқда. Бунда асосий мезон сифатида, бир томондан, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, тўпланган миллий бойликларимизни катта йўқотишларсиз келажақ авлод учун сақлаб қолиш бўлса, иккинчидан, ижтимоий кескинликка йўл қўймаслик, аҳоли тур-муш фаровонлигини янада ошириш вазифаларига қаратилиши керак. Инқирозга қарши дастурни амалга ошириш учун талаб этиладиган сарф-харажатлар турли ташқи ва ички омиллар, жумладан, пандемиянинг давомийлиги ва кенгайиш миқёслари, дунё мамлакатларининг ҳамжиҳатлик билан инқироздан чиқишга қаратилган ҳаракатлари, мамлакатимизда чекланган ресурслардан мақсадли ва самарали фойдаланишига бевосита боғлиқдир.

Маълумки, чорвачилик соҳасида боқилаётган қорамолларнинг 90 фоизи яқка тартибда фаолият кўрсатадиган хўжаликлар тасарруфида бўлиб, гўшт ва сут етиштириш соҳасини илм-фанга таянган ҳолда ихтисослаштириш ва концентрациялаш йўли билан ривожлантиришга, унинг юқори самарасига эришишга, пировардида нархларни пасайтиришга имконият беради. Пандемия оқибатида меҳнат мухожирларининг пул жўнатмалари қисқариши натижасида чорвачилик соҳасида кўшимча қийинчиликлар вужудга келишининг эҳтимолини, нисбатан оширади. Шунинг учун, молиялаштириш тизими ушбу ўзига хос томонларни инобатга олган ҳолда такомиллаштирилиши лозим. Таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, белгиланган озуқа нархлари доирасида икки бош гўштга боқиладиган қорамолни ой давомида озиқлантириш учун камида 900 минг сўм маблағ талаб этади. Фараз қилайлик, бугунги кунда чорвачилик билан шуғулланадиган деҳқон хўжаликларининг 50 фоизига молиявий ёрдам кўрсатишга тўғри келади. Бу ойига 2

триллион (200 миллион доллар) сўм харажат дегани. Соҳани ривожлантириш учун мутасадди этиб белгиланган банкнинг бундай имконияти борми ёки йўқми, бу катта муаммо. Аммо, марказлашган молиялаштириш имкониятлари қай даражада эканлигидан қатъий назар, озуқабоп экинлар етиштиришни замон талаблари даражасига етказиш ва шу йўл билан мустаҳкам озуқа базасини яратиш муҳим масалалардандир. Шу ўринда, эътироф этиш керакки, республикамиз оилалари ўз даромадларининг 70 фоизини, камбағал аҳоли қатлами эса бундан ҳам кўпроқ қисмини озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишга сарфлайдилар. Шундан келиб чиқиб, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш жараёнида аҳоли даромадларининг табақалаш даражасига эътибор қаратиш керак. Бюджетдан молиялаштирадиган харажатлар таркибида ҳам ушбу харажатлар салмоқли ўринга эга. Бунинг натижасида ички ноозиқ-овқат бозори тўловчанлик қобилияти нуктаи назаридан кундан-кунга қисқариб, юқори меҳнат сиғимига эга бўлган соҳаларни ривожлантириш ва шу йўл билан бандлик масалаларини ҳал этишга салбий таъсир қилмайди.

Эндиликда, пандемия ҳукмронлиги шароитида мавжуд ишчи ўринларини сақлаб қолиш, янгиларини яратиш имкониятларини қандай баҳолаш мумкин? Бу борада Самарқанд вилоятида илмий натижаларига таянган ҳолда қуйидаги хулосаларга келдик. Жорий йилнинг биринчи чораги якунлари бўйича биргина Самарқанд вилояти йирик саноат корхоналари товар маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини ўтган йилнинг шу даврига нисбатан кескин даражада камайтирган. Бундай салбий ҳолат кейинчалик янада давом этиши мумкин. Бу эса нафақат ҳудудий ички маҳсулот ва давлат бюджети тушумлари, балки иш ҳақи фондининг камайиши ва мос равишда иш ўринларининг қисқаришига олиб келади. Маълумки, мамлакатимиз меҳнат бозорига анъанавий тарзда 500 мингдан кўпроқ мактаблар, профессионал коллежлар ва олий ўқув юртлари битирувчилари кириб келади. Бундан ташқари, Россия Федерацияси, Қозғистонда маълум сабабларга кўра меҳнат бозоридаги мувозанатликнинг бузилиши, натижада ватандошларимизнинг оммавий тарзда мамлакатимизга қайтиб келиши кутилмоқда. Меҳнат бозорида мувозанатни сақлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар қайд этилган жараёнларга нечоғлик мос тарзда амалга оширилмоқда, тадбирларнинг кўлами, бажариш муддатлари ва ижрочиларнинг жавобгарлиги инобатга олинганми? Ижтимоий соҳада кескинликнинг вужудга келмаслиги учун меҳнатга лаёқатли аҳолининг юқори даражадаги сафарбарлиги таъминланиши керак.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаги "Қишлоқ жойларига саноатни жорий этиш тўғрисида"ги дастурга тўлиқ амал қилинмади. Бугунги кунда мева-сабзавотларнинг атиги 5 фоизи саноат йўли билан қайта ишланмоқда, ҳолос. Эски шўро давридан қолган консерва заводларининг аксарияти маънан ва жисмонан эскирган. Шу вақтгача илмий ёндашувларга, жумладан, маркетинг ва менежмент соҳаларини инновацион ривожлантиришга иккинчи даражада сифатида қараб келинган. Натижада, кенг кўламли иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилишига қарамасдан, Ўзбекистоннинг ишлаб чиқариш салоҳияти ва иқтисодий ривожланиши ўртасидаги номутаносиблик ҳозиргача тўлиқ бартараф этилмаган. Бу масалада хулоса шундан иборатки, ички бозорни ҳўл мева қайта ишланган деҳқончилик маҳсулотлари билан таъминлаш, уларни аҳолининг тўлов қобилиятига мос келадиган нархларда ишлаб чиқариш, пандемия шароитида ижтимоий ҳимоянинг энг қулай ва самарали воситаси ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришишнинг асосий йўли – бу фермер ва деҳқон хўжаликлари фаолиятини янада такомиллаштиришдан иборат. Эндиликда, аграр соҳада ихтисослаштирилган ва инновацион технологияларга асосланган йирик агрокластерларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг натижасида қишлоқ хўжалиги ерларидан самарали фойдаланилади, юқори ҳажмда сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқарилишига имкониятлари яратилади. Энг муҳими аграр соҳага замонавий илм-фан ютуқларини кенг жорий этиш имкониятлари яратилади. Меҳнат сиғими юқори бўлган кластер тизимида ҳам қишлоқ аҳолисининг даромадлари ошади, ҳам аҳоли турмуш даражаси тубдан яхшиланади.

Тадқиқод натижаларига асосланиб шундай хулосага келдикки, давлат ва маҳал-лий бюджетлар маблағларини оптималлаштириш орқали пандемия шароитида инфляция суръатларини пасайтириш имкониятлари мавжуд. Миллий иқтисодиёт тармоқларига, шу жумладан қишлоқ хўжалиги соҳасига хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш коронавирус пандемияси салбий таъсирини юмшатишнинг асосий омилларидандир. Агробизнес корхоналарида хорижий инвестициялар, биринчи навдатда коронави иқтисодиёт тармоқларидаги бугунги муаммолар ва уларнинг ечимини топиш илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланишни долзарб қилиб қўяди.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакат иқтисодиёти тармоқларини жадал ривожлантириш ҳар доим ҳам долзарб масалалардан бўлиб келган. Бундай натижаларга эришиш комплекс вазибаларни амалга оширишни ўз ичига олади. Жумладан: миллий иқтисодиёт ривожланишига катта таъсир кўрсатувчи саноат комплексини ривожлантириш, мамлакатда ички ва ташқи туризмни жадал ривожлантириш, аграр соҳада кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кўпроқ экспорт қилиш. Жорий йилда вужудга келган коронавирус пандемияси миллий иқтисодиёт тармоқларини барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ушбу муаммонинг ижобий ҳал этилиши ҳам иқтисодий ҳам ижтимоий аҳамиятга эга.

Олиб борган тадқиқот натижаларига асосланиб, ушбу масала бўйича қуйидаги таклиф ва тавсияларни берамиз:

- ✓ Дунё бўйича ҳукмронлик қилиб келаётган коронавирус пандемиясининг келиб чиқиш сабаблари ва унинг салбий оқибатларини илмий жиҳатдан асослаш.
- ✓ Пандемиянинг миллий иқтисодиётнинг қайси тармоқларига кўпроқ салбий таъсирини ўрганиш.
- ✓ Коронавирус пандемиясининг салбий оқибатларини пасайтириш механизмни ишлаб чиқиш.
- ✓ Рақобатбардош кадрларни тайёрлашда келиб чиқиш эҳтимоли бўлган глобал инқирозларни эътиборга олиш.
- ✓ Мамлакат даражасида пандемиянинг олдини олишга қаратилган “Махсус жамғармалар”ни олдиндан тайёрлаб бориш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4761 сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш тўғрисида”ги фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969 сонли “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлигининг 2020 йил 27 мартдаги 233-сонли “Олий таълим муассасаларида масофавий таълимни жорий этиш тўғрисида”ги буйруғи.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 июндаги “Туризм соҳасини санитария-эпидемиологик хавфсизлигининг кучайтирилган режими талабларига қатъий риоя қилган ҳолда ривожлантирилишига қаратилган чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

М.Мухаммедов, Х.Мусаев, И.Вафаев Отрицательное влияние пандемии коронавируса на развитие экономики и пути его снижения Аннотация: в статье изложены отрицательное влияние пандемии коронавируса на развитие экономики и даны рекомендации по его снижению. Ключевые слова: национальная экономика, развитие национальной экономики, пандемия коронавируса, отрицательное влияние пандемии коронавируса, снижение пандемии коронавируса.	M.Mukhammedov, H.Musaev, I.Vafaev The negative impact of the coronavirus pandemic on economic development and ways to reduce it Abstract: The article describes the negative impact of the coronavirus pandemic on the development of the economy and provides recommendations for its reduction. Keywords: national economy, development of the national economy, coronavirus pandemic, negative impact of the coronavirus pandemic, reducing the coronavirus pandemic.
---	--

Х.Т.Одилқориев – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги қошидаги Юристар малакасини ошириш маркази кафедра мудири, юридик фанлар доктори, профессор

COVID-19 ПАНДЕМИЯСИГА САМАРАЛИ ҚАРШИ КУРАШИШДА ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚНИНГ РОЛИ

Аннотация: Мақолада фавқулодда дунё давлатлари ва халқларига катта талофат етказаётган COVID-19 пандемияси шароитида Ўзбекистон давлати, унинг раҳбарияти амалга ошираётган тезкор чора-тадбирлар, саъй-ҳаракатларнинг ҳуқуқий жиҳатлари, жумладан, давлат ва ҳуқуқнинг шу эҳтиёж туфайли вужудга келган функциялари таҳлил этилган. Унда давлат ва ҳуқуқнинг аҳоли соғлиғини сақлаш, уни ижтимоий ҳимоялаш, жамиятда қонун устуворлиги ва ҳуқуқий тартиботни таъминлаш борасидаги ташкилотчилик, тартибга солиш ва муҳофазалаш борасидаги функциялари амалий мисоллар ҳамда фактлар таҳлили асосида кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: «COVID-19» пандемияси, тождор инфекцияга қарши кураш, давлат функциялари, ҳуқуқнинг функциялари, ижтимоий муҳофаза, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, қонун ижодкорлиги, ҳуқуқий шакл ва воситалар.

Кириш. Давлатлар ўз тараққиёт йўлида баъзан юксалиш, баъзан турғунлик, ҳатто инқироз паллаларига дуч келади. Давлат фаолиятининг асосий йўналишларини, вазифа ҳамда функцияларини белгилашда жамият ривожланишининг қонуниятлари, эҳтиёж ва манфаатлари бош омил сифатида майдонга чиқади. Ушбу қонуниятлар, талаб-эҳтиёжлар аксарият ҳолларда давлатнинг эволюцион ривожланишига тўртки бўлади. Бирок, глобаллашган дунёда фавқулодда хавф-хатарлар, ижтимоий инқилоблар, табиий офатлар ва бошқа био-техноген вазиятлар улар учун мураккаб синов ҳисобланади. Шунингдек, бундай омиллар мамлакатларнинг ҳуқуқий (қонунчилик) тизими ҳаракатланишига ҳам таъсир кўрсатади.

Хусусан, 2019 йил декабрида пайдо бўлиб, яшин тезлигида сайёрамиздаги деярли барча давлатларга ёйилган коронавирус инфекцияси (COVID-19) ялпи умумбашарий пандемия тусини олди. Унга қарши кураш бутун дунё халқларининг умумий ташвишига айланди. Яъни, давлатлар пандемия тарқалишининг олдини олиш ва унга қарши кураш функциясини бажариши лозим бўлиб қолди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Коронавирус пандемияси юзага келганлиги сабабли жаҳон миқёсида бунга қарши вакцина яратишга ва давлатларнинг ташкилий функционал фаолиятига оид тадқиқотлар олиб борилмоқда. Давлат функциясига оид турли ёндашув мавжуд.

Профессор В.К.Бабаев давлат функцияси мазмунига унинг тартибга солиш предмети, мақсади, методи, шакли ва воситаларини киритади [1].

Д.Н.Мешков: “давлат функцияси – ижтимоий жараёнларга давлат йўли билан таъсир этиш механизми”, - деб ҳисоблайди [2].

Профессор З.М.Исломов “давлат функциясини давлат фаолиятининг айнан ўзи”, – деб таърифлайди [3].

Бизнинг фикримизча, “давлат функцияси – давлат амалга оширадиган фаолиятнинг асосий йўналишидир [4].

Давлатнинг пандемияга қарши курашиш функцияси комплекс характерда бўлиб, кўплаб давлат органлари фаолиятини мужассамлаштиради.

Тадқиқот методологияси. Давлатнинг пандемияга қарши курашиш функцияси тизимли, тарихий, мантикий, функционал таҳлил, қиёсий, статистик таҳлил методлари асосида ёритилди.

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда бу касаллик тарқалишининг олдини олиш, унинг зарарли оқибатларига қарши курашиш мақсадида 2020 йил 19 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи

навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди [5]. Ушбу Ҳужжатга асосан, Бош вазир раислигида Ўзбекистон Республикасига коронавируснинг кириб келиши ва тарқалишининг олдини олиш бўйича республика махсус комиссияси ташкил қилинди ва карантин ҳолати жорий этилди.

Машъум балога қарши курашиш зарурияти давлатимизнинг ҳам тегишли функцияси қарор топишига туртки бўлди. Зеро, давлат ва ҳуқуқ функциялари ўз табиатига кўра объектив ҳодисадир. Улар жамият ва давлат тараққиётининг қонуниятлари ҳамда эҳтиёжлари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда мавжуд бўлади. Давлат давр тақозо этган, зарурият боис юзага келган муаммоларни ҳал этиш, масалаларни ечишга йўналтирилган функцияларни бажаришга мажбур бўлади. Жаҳон миқёсида вужудга келган коронавирус пандемияси ана шундай фавқулодда зарурият (ҳолат) бўлиб, давлатлар ва ҳуқуқий тизимлар олдида тегишли зарурий шошилиш функцияларни бажариш вазифасини кўндаланг қилди.

Вазиятдан келиб чиқиб, Ўзбекистонда ҳам қисқа муддатларда Ҳукуматнинг ва бошқа давлат органларининг, жумладан, Соғлиқни сақлаш, Фавқулодда вазиятлар, Ички ишлар, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирликлари, Миллий гвардия, Божхона ва Солиқ қўмиталари, Ўзбекистон ҳаво йўллари, Ўзбекистон темир йўллари ва бошқа органларнинг фаолияти тожли вирусга қарши кураш талаб ҳамда эҳтиёжларига мувофиқлаштирилди.

Давлат пандемия шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш масаласига алоҳида эътибор қаратди. Карантинга ёпилган муассасалар ходимлари, карантиндаги фуқаролар ва уларга қаровчиларнинг ҳуқуқларини таъминлаш, ижтимоий нафақа олувчилар сонини камида 10 фоизга ёки 60 мингтага ошириш бўйича вазифалар қўйилди. Карантиндаги фарзандларига қараётган ота-оналарни ишдан бўшатишга мутлақо йўл қўйилмади. Уларга вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақаси юз фоиз тўлаб берилди.

Иқтисодий фаоллик пасайган пайтда аҳоли бандлиги масаласи алоҳида эътибор талаб этиши табиий. Шу боис Инқирозга қарши жамғармадан Жамоат ишлари жамғармасига кўшимча 200 миллиард сўм ажратилди. Ушбу маблағлар одамларни иш билан таъминлаш, бунинг учун маҳаллаларда кўшимча инфратузилма объектлари қуришга йўналтирилди. Шунингдек, Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармасига 500 миллиард сўм кўшимча маблағ берилиб, иш ўринлари яратадиган бизнес субъектларга кўмаклашилди. Кичик бизнес вакиллари, яқка тартибдаги тадбиркорлар апрель-июнь ойлари давомида ер ва мол-мулк солиғидан озод этилди. Бунинг ҳисобига 50 мингдан зиёд тадбиркор 300 млрд. сўмни тежашга эришди ва уларнинг айланма маблағи кўпайишига эришилди. Бир мингдан ортиқ тадбиркорнинг шу тоифа солиқлари ва пенялар бўйича кечиктирилган 80 миллиард сўм тўловларидан давлат кечиб юборди [6].

Мамлакат Президенти жорий йилнинг 26 мартда “Ўзбекистон Республикасида коронавирус инфекцияси кенг тарқалишининг олдини олишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарор қабул қилиб, Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан ушбу касаллик тарқалиши асоратларини камайтириш, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлаш, инфекция билан касалланган беморларга тиббий хизмат кўрсатиш сифатини ва натижадорлигини ошириш, бунда давлат ҳамда нодавлат тиббий ташкилотларнинг бор имкониятларини уйғунликда сафарбар этиш, даволашнинг замонавий ва самарали усулларини кенг қўллаш, бу борадаги диагностика, шахсий гигиена ва дезинфекция хизматлари фаолиятини тубдан яхшилаш каби муҳим вазифаларни белгилади [7]. Умуман олганда, Президентимиз ўз мурожаатида аҳоли саломатлиги учун маблағни аямаймиз деб, бу борадаги сиёсатнинг инсонпарварлигини таъкидлади [8].

Тождор офат тарқалишига қарши курашиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш ва иқтисодиёт барқарорлигини янада таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Президенти 2020 йил 3 апрелда “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида” фармон чиқарди [9]. Ҳужжатда ёлғиз қариялар, ногиронлиги бўлган

шахслар ва кам таъминланган оилалар ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, озиқ-овқат, дори-дармон маҳсулотларини кўпайтириш, тадбиркорлик субъектларининг даромадлари камайиб кетишининг олдини олиш, уларга қўшимча солиқ имтиёзлари, преференциялар бериш чора-тадбирлари белгиланди. Жумладан, март-июнь ойларида тўлаш муддати тугайдиган болали оилаларга нафақа, бола парвариши бўйича нафақалар 6 ой муддатгача (бола тегишинча 2 ёшга ва 14 ёшга тўлгунидан кўп бўлмаган муддатда) узлуксиз давом эттирилди. Нафақа олувчи оилалар сони қўшимча 70 мингга ёки 10 фоизга кўпайтирилиб, бюджетдан яна 200 млрд. сўм ажратилди [10]. Ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз кексалар ва ногиронларни карантин даврида дори-дармон, озиқ-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш амалга оширилди.

Эътиборга молик тадбирлардан яна бири тарзида пандемия оқибатларини юмшатиш мақсадида “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурига ажратилган 1 триллион сўм кредит маблағларини қайтариш муддати узайтирилди. Шу боис, ушбу дастурни тўлиқ амалга ошириш учун Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси ҳисобидан 100 миллион доллар ресурс ажратилди. Тадбиркорларга кредитлар бериш шартларини соддалаштириш юзасидан топшириқлар берилди. Истеъмол кредитларини бериш доираси кенгайтирилди. Аҳолига банк тизими орқали хизматлар кўрсатиш сифатини яхшилаш чораларини кўриш бўйича вазифалар белгиланди. Глобал пандемияга қарши кураш шароитида оилаларни ижтимоий ҳимоялаш ниҳоятда долзарб вазифага айланди. Ҳозирги кунда янги ташкил этилган Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги томонидан 388 176 та камхарж оилаларга 48,4 млрд. сўмлик зарур ижтимоий ёрдам кўрсатилди. Шунингдек, 777 та эҳтиёжманд оиллага 160 млн. 712 минг сўм нақд пул кўринишида моддий ёрдам берилди [11].

Маълумотларга кўра, Ўзбекистонда тўйиб овқат емайдиган аҳоли қатламининг улуши 6,3 фоизни ташкил қилар экан. Шу боис ушбу 2 миллион 142 минг аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатиш, уларни озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш чораларини кўриш лозим. “Саҳоват ва кўмак” умумхалқ ҳаракати айнан ана шу долзарб муаммони оқилона ҳал этишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир [12].

Таҳлиллар асосида хулоса чиқарсак, Ўзбекистон “COVID – 19” хавфига қарши кураш соҳасидаги стратегиясининг моҳияти қўйидагилардан иборатлиги аён бўлади:

Биринчидан, тожли вирус билан касалланганларни самарали даволаш тизими ва имкони йўқ бўлган вазиятда Ўзбекистон пандемияни тўхтатиш учун мумкин бўлган кўплаб ишларни қилди: - фуқароларнинг ўзини ўзи яккалаш (карантин) жорий этди, вазиятни давлат назоратига олди, ижтимоий масофаланиш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва тиббий ёрдам тизимини йўлга қўйди.

Иккинчидан, ҳолатни олдиндан масъулият билан баҳолаб, имконият борица тегишли чораларни кўрди. Бу соғлиқни сақлаш тизимига босимни камайтирди. Айни вақтда, тиббиёт тизимининг ҳамма бўғинлари, айниқса, вирусология, эпидемиология, санитария-гигиена ва бошқалар иши тубдан қайта ташкил этилди.

Учинчидан, инқироз салбий оқибатларининг фуқаролар ҳаёти ва турмуш шароитларига таъсирини камайтиришга қаратилган чоралар кўрилди [13].

Шу аснода давлатимизнинг дахшатли пандемияга қарши курашни ялпи сафарбарлик асосида қисқа муддатда ташкил этиш ва тезкор амалга оширишдек янги функцияси намоён бўлганлигини эътироф этиш мумкин ва лозим.

Давлатнинг ҳар қандай функцияси тегишли ҳуқуқий шакллар ёрдамида расмийлаштирилади ва амалга оширилади. Маълумки, давлат функцияларини рўёбга чиқаришнинг ҳуқуқий шакллари деганда муайян функцияни амалга оширишнинг ҳуқуқий восита ва усуллари бўлмиш ҳуқуқ ижодкорлик, ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ҳамда механизмлари эътироф этилади. Ҳуқуқ, бир томондан, давлат функцияларини амалга ошириш воситаси бўлса, иккинчи томондан, унинг ўзи ҳам ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш (статик), тартибга солиш ва ривожлантириш (динамик) функцияларини адо этади.

Бугунги вазият нуктаи назаридан таҳлил юритадиган бўлсак, тождор вирус пандемияси мамлакатимиз ҳуқуқий тизими ҳолатига, давлатнинг ҳуқуқ (қонун) ижодкорлик фаолияти мазмунига, ҳуқуқни қўллаш амалиётига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Хусусан, коронавирус муносабати билан белгиланган карантин қоидаларига риоя этилишини таъминлаш Олий Мажлис қонун ижодкорлик фаолияти мазмунига бевосита таъсир этди. “COVID-19” мамлакат ижтимоий тараққиётига жиддий хавф туғдириб турган оғир синовли вазиятда ҳуқуқнинг ижтимоий муносабатларни муносиб (адекват) тарзда тартибга солиш, ҳуқуқий муҳофазалаш функцияси алоҳида устуворлик касб этди. Бу ҳол норма ижодкорлиги ваколатларига эга бўлган барча давлат органлари зиммасидаги масъулият ва жавобгарликни кескин ошишига олиб келди.

Тождор инфекцияга ҳуқуқий (қонунчилик воситасида) қарши кураш шароитида норма ижодкорлик фаолиятининг мазмуни қуйидаги масалаларга ҳуқуқий ечим топишдан иборат бўлди:

а) жамият иқтисодий ривожланиши издан чиқиши ва инқирозга юз тутишининг олдини олувчи ҳуқуқий механизмларни яратиш;

б) макроиктисодий барқарорликни сақлаб қолиш ва иқтисолиёт тармоқлари изчил фаолият қилишини, молиявий, банк-кредит тизимининг самарали ишлашини ҳуқуқий таъминлаш;

в) фуқароларнинг бандлиги, меҳнат қилиш имкониятлари, иқтисодий фаолият эркинлиги, тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий кафолатларини яратиш;

г) аҳолининг соғлигини, хавфсизлигини ҳамда ижтимоий ҳимоясини таъминлашга йўналтирилган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни белгилаш.

Парламентимиз Сенатининг 2020 йил 24 мартдаги учинчи ялпи мажлисида “Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодексларига ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонуни маъқулланди [14].

Қонунда, аввало, карантинли ва инсон учун хавфли бошқа юқумли касалликлар хусусида нотўғри маълумотлар тарқатганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланди. Шунингдек, санитарияга оид қонунлар ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузганлик учун ҳам жиноий жавобгарлик кучайтирилди. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар тарқалиши шароитида санитария ва эпидемияларга қарши курашиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга мажбурлов чоралари қўлланилиши тўғрисидаги нормалар билан тўлдирилди. Тиббий мажбурлов чораси сифатида 30 суткагача муддатга маъмурий жазо тайинланиши белгиланди. Шунингдек, жамоат жойларида ниқобсиз юриш, карантин шароитида шифохоналар ички тартиб қоидаларига риоя этмаслик каби ҳуқуқбузарликлар учун ҳам маъмурий жавобгарлик нормалари мустаҳкамланди.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур вазият Президент ва Ҳукуматнинг норма ижодкорлик фаолиятини ҳам кескин фаоллаштирди. Бу даврда давлат раҳбаримиз раислигида 14 та видеомулоқот мажлиси ўтказилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 15 та норматив ҳужжати, яъни 7 та фармони ва 8 та қарори қабул қилинди [15], Вазирлар Маҳкамасининг эса 20 га яқин қарорлари имзоланиб, амалиётга жорий қилинди. Ушбу қонуности ҳужжатлар асосида 500 минг тадбиркорга, 330 мингдан зиёд эҳтиёжманд оилаларга, 8 млн. фуқароларга 30 триллион сўмлик моддий ёрдам, имтиёз ва преференциялар берилди [16].

Кўриниб турибдики, коронавирус пандемияси шароитидаги ҳуқуқий тартибга солиш функцияси, айниқса, парламент қонун ижодкорлик функциясининг мазмуни тубдан ўзгариб, у ўз моҳият – эътибори билан мазкур иллатнинг мамлакатдаги иқтисодий-ижтимоий аҳволга салбий таъсирини юмшатиш, унинг инсонлар соғлигига асорат кўрсатишини минималлаштириш, иқтисодиётнинг муҳим тармоқлари фаолияти барқарорлигини сақлаб қолиш ҳамда тадбиркорлик ташаббусини, иқтисодий фаолликни босқичма-босқич тиклаш, сўнгра изчил ривожлантиришга йўналтирилгандир.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, дунё аҳли учун улкан таҳликали синов бўлган тождор вируснинг тарқалиши жаҳон микёсида, шу жумладан юртимизда кутилмаган фавқуллодда ҳолатни вужудга келтирди. У барча давлатларнинг фаолиятини тегишли оғир вазиятга мослашишга мажбур этди. Дунёда биронта давлат бу иллатнинг ҳам эпидемиологик, ҳам иқтисодий таҳдидларига тайёр эмас экан. Ҳар қандай қудратли давлат ҳам заифлигини кўрсатди. Давлатларнинг мақсади, вазифаси ва функциялари, шунингдек уларнинг қонунчилик ҳамда ҳуқуқ тизимлари ушбу кўзга кўринмас балогоа қарши курашиш эҳтиёжлари нуқтаи назардан тубдан ўзгарди.

Бироқ, синов ҳали тўлалигича тугагани йўқ. Умид қиламизки, Ўзбекистон давлати ва халқи қатъий интизом, сабр-қаноат, меҳр-оқибат, улкан сафарбарлик, сиёсий ирода, қатъият, ташкилотчилик саъй-ҳаракатлари эвазига ушбу балони енгиб ўтади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Теория государства и права./ Под. ред. В.К.Бабаева.-М., 2006,-с.71.
2. Мешков Д.Н. Эффективность воздействия права на отношения личности и государства. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – Владимир., 2007, – с.15.
3. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси.-Т., 2007, 282-бет.
4. Давлат ва ҳуқуқ назарияси/ проф. Х.Т.Одилқориевнинг умумий таҳрири остида.-2011, 109-бет.
5. Халқ сўзи, 2020 йил 20 март.
6. Янги Ўзбекистон, 2020 йил 15 май.
7. Халқ сўзи, 2020 йил 27 март.
8. Халқ сўзи, 2020 йил 19 март.
9. Халқ сўзи 2020 йил 4 апрель.
10. Янги Ўзбекистон, 2020 йил 15 май.
11. Ўша манба.
12. Пандемия ҳамда озиқ-овқат хавфсизлиги: сабаб ва оқибатлар // Халқ сўзи, 2020 йил 28 апрель.
13. Глобал таҳдидга жавоб: Ўзбекистон тажрибаси // Халқ сўзи, 2020 й. 25 апрель.
14. Халқ сўзи, 2020 йил 25 март.
15. Халқ сўзи, 2020 йил 25 апрель.
16. Халқ сўзи, 2020 й. 3 апрель.

Х.Адилқариев	Kh.Adilkariev
Роль государства и права в эффективной борьбе с пандемией COVID-19	The role of the state and law in effective fighting the COVID-19 pandemia
Аннотация: в статье анализируются функции государства и права, возникших в результате создавшейся чрезвычайной ситуации из-за распространения в мировом масштабе пандемии «COVID-19», а также экстренные меры, принятые государством и руководством Узбекистана. В ней на основе анализа реальных фактов и практических примеров раскрывается содержание организаторских, регулирующих и защитных функций государства и права по охране здоровья населения, его социальной защите обеспечения верховенства закона и правопорядка. Ключевые слова: пандемия «COVID-19», борьба против инфекции коронавируса, функции государства, функции права, социальная защита, обеспечение общественной безопасности, законотворчество, правовые формы и средства.	Abstract: The article analyzes the functions of the state and the law that arose because of the emergency due to the worldwide spread of the COVID-19 pandemic, as well as emergency measures taken by the state and the leadership of Uzbekistan. Based on real facts and practical examples, the article reveals the content of the organizational, regulatory and protective functions of the state and the right to protect public health, its social protection of the rule of law and law and order. Keywords: COVID-19 pandemic, fight against coronavirus infection, state functions, legal functions, social protection, ensuring public safety, lawmaking, legal forms and means.

С.К.Бойжигитов – СамИСИ, Маркетинг кафедраси ассистенти,

Х.И.Аллаёров – СамИСИ, Маркетинг кафедраси ассистенти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА МУҚОБИЛ ЭНЕРГИЯ МАНБАЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Аннотация: мазкур мақолада пандемия шароитида жамиятимиз ҳаётини юксалтириш омили сифатида муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш имкониятлари ёритилган. Айниқса инсониятга қийинчиликлар туғдирадиган пандемия даврида аҳолига қулай шарт-шароитлар яратиш ва инқироз даврида ҳамда ундан кейинги даврларда муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, жорий этиш ва эксплуатация қилиш орқали мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва инқироздан чиқишни мустаҳкамлаш имкони пайдо бўлади.

Калит сўзлар: энергия, пандемия, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, хизмат кўрсатиш, қайта тикланмайдиган энергия, қуёш энергияси.

Кириш. Инсоният пайдо бўлганидан бошлаб ҳаёт тарзи, ижтимоий шаклланиши, келажакка интилиб яшаши барча даврларда ҳам мавжуд бўлган. Зеро, инсоният Ер юзидаги онгли мавжудод ва ҳар доим интилишда бўлган. Интилишлар натижасида жамиятимиз бугунги кунгача қанчадан-қанча ихтиролар, ҳаётнинг гўзал воқеалари билан яшамокдалар. Шундай жараёнларда ҳам салбий қарашлар ҳам мавжуд бўлиб келган. Жумладан, урушлар, давлатларнинг бўлиниши, ҳар хил табиий офатлар ва юқумли касалликлар (пандемия) инсониятни доимо синовлар остида қолишига мажбур қилиб келган. Шундай пандемия даврида инсониятни қийнаб келадиган муаммолардан бири бу давлат активларининг камайиши, қарздорликнинг ортиб бориши ва қутилмаган инқирознинг вужудга келиши билан боғлиқ. Шундай жараёнларда ижтимоий тараққиётни юксалтириш ва давлат харажатларини камайтириш мақсадида энергетика соҳасида ҳам кенг кўламли ишларни амалга ошириш муҳимдир. Бунга мисол сифатида муқобил энергия манбаларидан самарали фойдаланиш орқали давлатнинг пандемия ва инқироз даврида харажатларни камайтиришга эришиш бўлса, жамият учун эса ижтимоий тараққиётнинг янги босқичига олиб чиқиши мумкин.

Пандемия даврида иқтисодиёт соҳаларининг инқирозини камайтириш асосида муқобил энергия манбаларининг таркибий тузилмаси, у орқали эришиладиган мақсад, инқирозни камайтириш орқали давлат иқтисодиёти соҳасида илмий-тадқиқотлар бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан биридир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Бугунги кунда ҳам инсониятга синов тариқасида юқумли касаллик хавф солмоқда ва бу касаллик пандемия даражасигача кўтарилиб улгурди. Хўш пандемиянинг ўзи нима?

Пандемия¹ (юн. пандемос — ёппасига, халқаро) — эпидемик касалликнинг бир мамлакат, бир нечта мамлакат, қитъа ёки континентда ёппасига тарқалишидир. Пандемик тарқалиш ҳаво-томчи йўли билан юқиб, инкубацион даври қисқа юқумли касалликларга хос. Грипп касаллиги, бугунги кунда эса коронавирус касаллиги бунга мисол бўла олади. Шундай қилиб, агар мамлакат энергиядан самарали фойдаланишни бошласа, иқтисодий ўсишга қарамай энергия истеъмоли ошмаслиги мумкин.

Бироқ, бу қисқариш қанча бўлиши ҳақида турли хил тахминлар мавжуд. Ушбу тафовутларнинг энг муҳим сабаби пандемиянинг қанча давом этиши ва иккинчи тўлқин пайдо бўлиш-бўлмаслигидир.² Юқоридаги фикрлардан маълумки, энергия тежамкорлигига ўтиш ва бу орқали пандемия даврида бюджетни тежаш имкониятининг пайдо бўлиши билан изоҳласак бўлади.

Энергетика бўйича катта илмий ходим Staydler³ фикрича, электр тармоқлари ҳаётнинг барча соҳаларида жуда муҳимдир, аммо ҳозирги инқироз даврида уларнинг аҳамия-

¹ ЎзМЭ. Биринчи жилд. Тошкент, 2000-йил

² <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-covid-19s-blow-to-energy-markets/1817106>

³ <https://rus.lsm.lv/statja/analitika/analitika/infrastruktura-pri-pandemii-covid-19-chto-budet-esli-nam-viklyuchat-svet.a353833/>

ти ғоят ўсиб бормоқда. Механик шамоллатиш мосламаларига уланган оғир беморларда касалхоналар учун электр узилишининг оқибатларини тасаввур қилиш мумкин. Карантин остида кўплаб компаниялар ўз ходимларини масофавий ишларга ўтказдилар ва компьютерлар ўчирилган бўлса, бу барча ишлар кўтарилади.

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган илмий-тадқиқотлар натижасида пандемия даврида иқтисодиёт инкирозини камайтириш, унга сабаб бўлган фан-техника тараққиётидаги ўзгаришлар, ахборот технологиялари ривожланиши даврида энергетика соҳасидаги янги ўзгаришлар даврининг бошланиши, улардаги келажакдаги жиддий алмашинуви орқали инкирозни камайтириш йўналишлари берилган. Энергетика муаммосини ҳал этиш орқали ижтимоий тараққиётнинг янги босқичига чиқиш бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда энергия тежамкорлигини ошириш, экологик тоза, ноанъанавий ва қайта тикланувчан энергия манбаларидан фойдаланиш кўламини янада кенгайтириш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки қайта тикланувчи муқобил энергия манбаларидан унумли фойдаланиш ер ости бойликлари захираларини тежаш баробарида давлатнинг бошқа энергия манбаларини ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш, экологияга чиқарилаётган зарарли газларнинг миқдорини камайтириш имконини беради. Шу боис бутун дунёда иқтисодиётнинг турли соҳаларида муқобил энергия манбаларидан фойдаланишга катта эътибор қаратиляпти.

Бутун дунёда қайта тикланмайдиган энергия манбалари захиралари йилдан-йилга камайиб бориши мамлакатларнинг асосий муаммоларидан бирига айланмоқда. Шунинг учун ҳам муқобил бўлган энергия манбаларига талаб ортиб бормоқда. Жумладан, биоэнергия ишлаб чиқаришнинг 2008-2018 йиллардаги динамикасини таҳлил қилсак, 2008 йилда бутун дунёда 250 тераватт-соат электр энергияси ишлаб чиқарилган бўлса, 2018 йилга келиб, 581 тераватт-соатга етди ва ўсиш суръати 2,32 баробарни ташкил этмоқда. Мазкур йўналишда Европа Иттифоқи давлатлари етакчилик қилмоқда.¹

Мутахассисларнинг фикрича, яқин келажакда у ёки бу давлатнинг барқарор ривожланиши учун энергетика тармоғида қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш салмоғига узвий боғлиқ бўлиб қолиши эҳтимолдан холи эмас.

Хусусан мамлакатимиз иқтисодиётида ҳам саноатни улуши анча кўп ва электр энергия манбаларини ишлаб чиқариш ҳам айнан саноатнинг таркибида ҳисобланади. Саноатнинг таркибида электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялашнинг улуши ҳам анча юқори. Буни қуйидаги жадвал орқали билишимиз мумкин.

1-жадвал

2010-2019 йилларда электроэнергетика ишлаб чиқариш ҳажми²

№	Йиллар	Қиймат (млрд.)	Ўтган йилга нисбатан фоизда
1.	2010-йил	2822,3	104,5
2.	2011-йил	3349,3	100,3
3.	2012-йил	4007,3	102,4
4.	2013-йил	4575,1	100,8
5.	2014-йил	5368,5	102,2
6.	2015-йил	6892,8	105,3
7.	2016-йил	7147,8	103,7
8.	2017-йил	7498,1	104,9
9.	2018-йил	8135,4	108,5
10.	2019-йил	8656,1	106,4

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, электроэнергетика ишлаб чиқариш ҳажми йил сайин ошиб бораётганлиги, бунда аҳоли сонининг ошиши, аҳолининг эҳтиёжларининг кўпайиши, бундан ташқари кўплаб инновацион электро-маиший

¹ https://www.ren21.net/gsr-2019/chapters/chapter_07/chapter_07/

² Ўзбекистон Республикаси Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган муаллиф ишланмаси

товарларнинг ортиб бориши асосий сабаби сифатида майдонга чиқишмоқда. Шунинг учун электроэнергиянинг кўп сарф қилиниши албатта унинг кўп ишлаб чиқарилишига олиб келади ва давлат харажатлари ҳам ошиб боради.

Шуларни инобатга олган ҳолда сўнгги йилларда республикамизнинг саноат тармоқларига “яшил иқтисодиёт” тизимини жорий қилиш, ижтимоий соҳада энергия самарадорлигини ошириш ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, инновацион тараққиётни жадаллаштириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2013 йил 1 мартдаги Фармони ва “2015-2019 йилларда иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сарфи ҳажмини қисқартириш, энергияни тежайдиган технологияларни жорий этиш чора-тадбирлари Дастури тўғрисида”ги 2015 йил 5 майдаги қарори бу йўналишдаги ишларни янада жонлантиришга туртки бўлди.

Ушбу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар энергияни истеъмол қилиш соҳасидаги қатор муаммоларни ҳал қилиш, шунингдек, ноанъанавий энергетика ресурсларидан, жумладан, қуёш энергиясидан фойдаланиш борасида янги имкониятларни очди. Бунинг самараси ўлароқ, мамлакатимизда энергия самарадорлиги ва энергиянинг қайта тикланувчи манбаларини ривожлантириш масалалари бўйича республика комиссияси ташкил этилди, Тошкент шаҳрида Қуёш энергияси халқаро институти фаолият кўрсата бошлади ҳамда Осиё тараққиёт банки кўмагида Ўзбекистонда қуёш энергетикасини ривожлантиришнинг “йўл харитаси” ишлаб чиқилган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг жорий йил 26 майдаги “2017-2021 йилларда қайта тикланувчи энергетикани янада ривожлантириш, иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги қарори бу борадаги саъй-ҳаракатларни янги босқичга кўтарди, десак муболаға бўлмайди. Хусусан, қайта тикланувчи энергетикани янада ривожлантиришнинг мақсадли параметрларига асосан 2025 йилга келиб электр энергиясини ишлаб чиқариш қувватлари таркибида қайта тикланувчи энергия манбаларининг ҳиссасини 12,7 фоиздан 19,7 фоизга етказиш кўзда тутилмоқда. Бунда гидроэлектростанциялар улушини 12,7 фоиздан 15,8 фоизга, қуёш энергетикаси 2,3 фоизга ҳамда шамол энергетикаси 1,6 фоизга етказиш режалаштирилган. Шу билан бирга, қарорга асосан 2017-2025 йилларда қайта тикланувчи энергетикани ривожлантириш бўйича умумий қиймати 5,3 миллиард доллар бўлган 810 та лойиҳани амалга ошириш кўзда тутилмоқда.

Шунга қарамай, республикамиз ҳудудларида қайта тикланувчи энергия манбалари энергиясидан фойдаланиш бўйича захиралар ҳали тўлалигича ишга солинмаган ва улар бўйича ҳудудий манзилли дастурлар ишлаб чиқиш зарурияти мавжуд. Ваҳоланки, юртимизда муқобил ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш имкониятлари анча катта. Сабаби, республикамизда йилнинг асосий қисми (300 кун) қуёшлидир. Экспертларнинг фикрига кўра унинг қуввати 50 триллион 973 миллион тонна шартли ёқилғига тенг бўлиб, мамлакатимизда аниқланган жами энергия захираларига нисбатан анча кўпдир. Қолаверса, юртимиз табиий шароити қуёш ва шамол энергетикасидан биргаликда фойдаланиш учун қулай жойлашгандир. Айниқса, мамлакатимизда кичик турдаги муқобил энергия манбаларини ривожлантириш учун кенг имкониятлар мавжуд.

Хулоса ва таклифлар. Кичик турдаги муқобил энергия манбаларини ҳар бир қишлоқ ёки маҳаллада амалга ошириш имконияти мавжуд. Кичик турдаги муқобил энергия манбаларидан кичик қуёш батареяларини хонадонларнинг тепа қисмига ўрнатиш мумкинлиги ва бу орқали муқобил энергия манбаларига уланиш имконияти пайдо бўлади.

Ушбу турдаги муқобил энергия манбаларини ўрнатишда тажриба тариқасида шуни айтиш мумкинки, Германиядаги айрим қишлоқ уйларининг тепа қисмига қуёш энергияси етказиб берувчи қурилмалар ўрнатилган.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, аҳолига қулайлик яратиш мақсадида қишлоқларда хонадонларнинг тепа қисмларига қуёш батареялари ўрнатилган ва улар ўз эҳтиёжлари учун керакли электр энергия манбасини ўзлари ишлаб чиқариш мумкин. Бунинг оқибатида электр энергиясини сотиб олиш камаёди ва хонадон ўз эҳтиёжини ўзи қондиради. Давлат томонидан ишлаб чиқарилаётган ортиқча электр энергия ишлаб чиқариш тўхтатилади ва

харажатлар ҳам камаяди. Натижада давлат бюджетини тежаб қолиш имконияти пайдо бўлади. Шу каби кичик турдаги муқобил энергия манбаларини ҳар бир хонадон тепа қисмига жойлаб берилса, хонадон ўзининг эҳтиёжини ўзи яратади. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, тақлиф сифатида истеъмолчилар ва давлат учун қуйидаги қулайликлар яратилиши мумкинлиги аниқланди.

Давлат учун:

- давлат бюджетини қисман тежаш имконияти пайдо бўлади;
- энергия манбаларини ишлаб чиқариш ҳажми камайиб, ортиқча харажатлар қилинмайди;
- давлатнинг ривожланиш кўрсаткичи ортиб боради;
- давлатнинг халқ олдидаги ишончи ортади;
- энергиянинг нархини арзонлаштириш ва тармоққа улаш орқали кам харажатлардан юқори фойда олишга эришиши;
- халқнинг давлат сиёсатига эргашиш хоҳиши жадаллашади ва ҳоказо.

Истеъмолчилар учун:

- ҳар бир хонадоннинг ўз муқобил энергия манбаси мавжуд бўлади;
- қуёш батареялари етказиб бераётган энергия таннархи арзонлиги ва доимийлиги туфайли истеъмолчилар сони ортиши;
- хонадонларда доимий энергия манбасининг мавжудлиги;
- таннархнинг камлиги сабабли истеъмолчи харажатлари қисман камайишига эришиш ва бу орқали истеъмол саватчаси таркибини кенгайтириш ва ҳоказо.

Мухтасар қилиб айтганда, келажакда иқтисодиёт тараққиётини инновацион технологияларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу йўналишда эса муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш алоҳида аҳамиятга эга. Демак, давлатимиз раҳбарининг янги қарори асосида бу борада бошланган ишлар микёслари янада кенгайди, самарадорлиги эса ортаверади. Зеро ҳар бир қилинадиган иш халқ манфаатларини учундир. Халқнинг кўпроқ фойда ва даромад топиши давлатнинг бошқа мамлакатлар ичида ривожланиб боришини тақозо этади. Муқобил энергия манбалари келажак иқтисодиётининг асосий тармоғи бўлиб ҳисобланиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2013 йил 1 мартдаги Фармони.
2. Калугин Н.Г. Электропитание устройств и систем телекоммуникаций: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования/ Н.Г.Калугин; под ред. Е.Е.Чаплыгина. - М.: Издательский центр «Академия», 2011. – 192 с. ISBN 978-5-7695-6857-2.
3. Мажидов Н.Ш. Ноанаънавий ва қайта тикланувчи энергия манбалари. Дарслик. ЎРОЎТВ. Т.: 2014 – 177 б.
4. Сиддиқов И.Х. Алоқа қурилмаларини қайта тикланувчи электр таъминоти манбалари. Услубий қўлланма – Тошкент, ТАТУ, 2016 – 92 б.

С.Бойджигитов, Х.И.Аллаёров Использование альтернативных источников энергии в условиях пандемии как фактор социального развития Аннотация: В этой статье обсуждается возможность использования альтернативных источников энергии в качестве фактора улучшения жизни нашего общества в условиях пандемии. Особенно во время пандемии, которая создает трудности для человечества, возможно укрепить социально-экономическую ситуацию в стране путем создания благоприятных условий для населения и использования, внедрения и эксплуатации альтернативных источников энергии во время и после кризиса. Ключевые слова: энергия, пандемия, социально-экономическое развитие, сервис, невозобновляемая энергия, солнечная энергия.	S.Boyjigitov, H.Allayorov Use of alternative energy sources in pandemic conditions as a factor of social development Abstract: This article discusses the possibility of using alternative energy sources as a factor in improving the lives of our society in a pandemic. Especially during the pandemic, which creates difficulties for mankind, it is possible to strengthen the socio-economic situation in the country by creating favorable conditions for the population and using, introducing and exploiting alternative energy sources during and after the crisis. Keywords: energy, pandemic, socio-economic development, service, non-renewable energy, solar energy.
---	--

Ш.А.Султонов – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси мудири, и.ф.н., доцент
Б.А.Султонов – ТДИУ Самарқанд филиали ўқитувчиси

ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Аннотация: ушбу илмий мақолада пандемия даврида Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини талофатлардан сақлаб қолиш учун амалга оширилаётган ишлар ва уларнинг мазмун-моҳияти ёритилган. Бундан ташқари, хорижий давлатларда амалга оширилаётган ишлар ҳамда уларнинг тажрибаларини қўллаш орқали Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш баён этилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, тадбиркорлик фаолияти, бандлик, ижтимоий ҳимоя, маҳсулот, хизматлар, ишлаб чиқариш.

Кириш. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётни ривожлантириш, аҳоли бандлиги ва даромадларини оширишда муҳим омилдир. Ушбу соҳа вакиллари ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида охиригича икки ярим йилда Президентнинг элликдан ортиқ фармон ва қарорлари қабул қилинди. Жумладан, ҳозирги пандемия даврида ҳам 10 га яқин фармон ва қарорлари қабул қилинди.

Жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтказиш, турли рухсатномалар олиш ва бошқа кўплаб хизматлар тартиб-қоидалари соддалаштирилди. Бу борада қулайлик яратиш учун Давлат хизматлари агентлиги ва унинг жойлардаги марказлари ташкил этилди. Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (Бизнес-омбудсман) лавозими жорий қилинди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мамлакатимиз ва хорижлик иқтисодчи олимларнинг хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, улар фаолиятини баҳолаш мезонларига бағишланган қатор илмий ишлари мавжуд.

АҚШда монетар сиёсатнинг самарали амалга оширилиши асосчиларидан бири М.Фридмен даромадларнинг нотенглиги омиллари статистик тақсимотни аниқ кўрсатмаслигини таъкидлайди. Унинг фикрига кўра, истеъмол жиҳатидан даромадларнинг тақсимоти уларни юзага келтирувчи сабабларга боғлиқ ва у бунинг асослаб беради¹. Пандемия шароитида М.Фридмен фикрини тўлдириб даромадларнинг нотенглиги янада мураккаб даражаси орттириши кўрсатади. Бундай шароитда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш бўйича тизимли ислохотларни амалга ошириш кераклигини кўрсатади. Мамлакатимизда коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш ва иқтисодий тармоқларни фаолият кўрсатишининг барқарорлигини таъминлаш, шунингдек айрим хўжалик юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сонли “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди².

Ушбу фармонда бажарилиши лозим бўлган бир нечта таклифлар ва тадбирлар қуйидагича белгилаб берилди;

- 2020 йил 31 декабрга қадар кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан маҳсулот ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун олиб қилинадиган хом ашё, материаллар, аксессуарлар ва бутловчи қисмларнинг нархини пасайтиришга алоҳида эътибор қаратган ҳолда, ташқи иқтисодий фаолиятни янада такомиллаштириш юзасидан таклифлар

¹ Milton Friedman A Theory of the Consumption Function. Princeton, N.J. Princeton University Press, 1957.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сонли “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони.

берилганлиги;

- карантин тадбирлари даврида ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар учун жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи қатъий белгиланган суммасини ҳисоблаш тўхтатилганлиги;
- ўз фаолиятини тўхтатган ёки товарлар реализациясидан тушуми жорий йилнинг биринчи чорагидаги ўртача ойлик миқдорига нисбатан кўпроққа камайган микрофирма ва якка тартибдаги тадбиркорларга солиқ органларини хабардор қилган ҳолда 2020 йил 1 октябрга қадар солиқларни фойзсиз (бўлиб-бўлиб тўлаш) ҳуқуқи берилганлиги.

Ижтимоий ва давлат секторидаги инновациялар соҳаси мутахассиси Баҳром Ражабов коронавирус пандемиясининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири ҳақида ёзган мақоласида "...дунё иқтисодиётига етказилган зарарни инқироз чўққисидан ўтганидан сўнг, умумий тарзда ҳисоблаш мумкин бўлади. Иқтисодиётга пандемиянинг ўзи эмас, балки у билан боғлиқ чекловлар салбий таъсир кўрсатади" деб фикр билдирган¹.

Бироқ, илмий адабиётларни таҳлил қилиш натижаси шуни кўрсатдики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ривожлантириш масалалари хизмат кўрсатиш соҳаси бўйича етарлича тадқиқ этилмаган.

Тадқиқот методологияси. Халқаро глобал тажрибани ўрганиш амалиёти натижаларида биз, қиёсий таҳлил усули орқали Ўзбекистон шароитида хориж тажрибасини маҳаллийлаштиришнинг ижобий хусусиятларини баҳоладик. Қиёсий баҳолаш усулларида самарали фойдаланиб, Ўзбекистон амалиётида хориж тажрибасини қўллашнинг долзарб ижобий ва салбий аҳамияти ўрганилди. Шу орқали хориж тажрибаси асосида Ўзбекистон шароитида тадбиркорлик муҳитини янада ривожлантириш масалалари унинг муҳим хусусиятларини аниқлади.

Таҳлил ва натижалар. Жаҳон амалиётида миллий иқтисодиётларнинг барқарор ривожланишида хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолияти муҳим ўрин эгаллаб, иқтисодий ҳамда ижтимоий муаммоларни ҳал этишда етакчи роль ўйнайди. Eurostat ташкилотининг маълумотларига кўра, 2018 йилда Италияда 3,7 млн., Францияда 2,9 млн., Испанияда 2,4 млн., Германияда 2,3 млн. ва Буюк Британияда 1,9 млн. та кичик бизнес субъектлари фаолият кўрсатган. Ушбу соҳада Германияда 17,8 млн., Италияда 11,2 млн., Буюк Британияда 10,3 млн., Францияда 9,0 млн. ва Испанияда 8,0 млн. аҳоли доимий иш билан банд бўлган². Шу сабабли ҳам жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида барқарор ва юқори иқтисодий ўсишни таъминлашда тадбиркорлик фаолияти имкониятларидан кенгроқ фойдаланишга катта аҳамият қаратилмоқда. Сабаби, бандлик, ижтимоий ҳимоя, маҳсулот ва хизматларнинг янги турларини ишлаб чиқаришда бу соҳа муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳон иқтисодиётида хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш жараёнларининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш, жойларда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, уларнинг ташқи иқтисодий фаолиятдаги иштирокини кучайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва даромадларини ошириш борасидаги имкониятларидан тўлақонли фойдаланиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга тақдим этган Мурожаатномасида - тадбиркорликни кенг ривожлантириш ва бу соҳа учун янги шароитлар яратишга барча имкониятларимизни сафарбар этаямиз. “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури доирасида ўз бизнесини бошлаётган оилаларга 5,9 триллион сўм кредитлар ажратилди. Янги солиқ сиёсати доирасида иш ҳақиға солиқ юки 1,5 баробар камайтирилди. Натижада расмий секторда ишлаётганлар сони йил давомида 500 мингтага кўпайди. Қўшилган қиймат солиғи ставкаси 20 фойздан 15 фойзга

¹ Ражабов, Б. Мақола. kun.uz.10.04.20y

² Eurostat <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Malyj-i-srednij-biznes-v-stranah-Evropy>.

туширилди. Бунинг ҳисобидан ўтган йили солиқ тўловчилар ихтиёрида 2 триллион сўм қолди. Жорий йилда бу рақам 11 триллион сўмни ташкил этиши кутилмоқда. Бир йилда тадбиркорлар ихтиёрида шунча маблағ қолиши, албатта, уларга ўз бизнесларини ривожлантириш учун жуда катта қўшимча имкониятлар яратади. Ислохотларимиз натижасида ўтган йили 93 мингта ёки 2018 йилга нисбатан қарийб 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди. Жаҳон банкининг “Бизнес юритиш” рейтингда 7 поғона кўтарилиб, бизнесни рўйхатга олиш кўрсаткичи бўйича дунёнинг 190 та давлати орасида 8-ўринни эгалладик ва энг яхши ислохотчи давлатлар қаторидан жой олди¹ деб таъкидлаб ўтган.

Юртимизда кейинги йилларда ҳам ижтимоий ҳам иқтисодий соҳа ҳамда тармоқларда амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга, улар учун қулай инфратузилма яратишга катта эътибор қаратилмоқда. Аҳолини хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка жалб қилиш орқали, нафақат аҳолининг бандлигини таъминлаш, энг асосийси уларнинг турмуш даражасини яхшилаш бугунги глобаллашув даврининг устувор вазифаларидандир.

Шу сабабдан, бу борада кўпгина ривожланган давлатлар хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини қўллаб-қувватла-моқда, чунки кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўрта синф шаклланишининг асоси бўлиб, унинг мавжудлиги ва ҳажми давлатнинг иқтисодий ривожланиш даражасини белгилайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик замонавий бозорни бошқариш тизимининг асосий элементи бўлиб, ривожланган бозор иқтисодиёти мавжудлигини кафолатлайди. Иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг бюджетини тўлдиришнинг асосий воситаси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдан олинадиган солиқ тушуми-дир. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик рақобат, иқтисодий ташаббускорлик ва мамлакат фуқароларининг фаоллигини оширишга имкон беради, бу эса товарлар ва хизматлар нархларининг кўтарилишини олдини олади ва тадбиркорларни маҳсулот сифатини доимий равишда яхшилашга ва янги технологияларни жорий этишга ундайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш ишсиз-лик муаммосини ҳал қилиш усулларида бири ҳисобланади - бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда бу соҳада фуқароларнинг 50 дан 90 фоизигача меҳнат қилади².

Халқаро молия фонди (IMF)нинг маълумотига асосан, Ў бугунги кунда дунёда 90 фоиз корхоналар кичик ва ўрта бизнесга тегишли бўлиб, улар бутун дунёнинг 63 фоиз аҳолисини иш билан таъминламоқда. Европа Иттифоқи миқёсида кичик ва ўрта бизнеснинг умумий салмоғи 99,8 фоизни ташкил этгани ҳолда 85 фоиз аҳолини иш билан таъминлаб, жами қўшилган қийматнинг 58 фоизини яратишда иштирок этмоқда³.

Ривожланган мамлакатлар иқтисодиёти ЯИМда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улуши салмоқли улушни ташкил этади. Шу сабабли ҳам ушбу соҳа субъектларига давлат томонидан турли хил имтиёзлар, рағбатлар берилиб бу соҳа вакиллари ҳар томонлама қўллаб – қувватлаб келинади. Масалан, Францияда давлат томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш қуйидагича амалга оширилади:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини тизимли равишда зарурий ахборотлар билан таъминлаш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ички бозорларда рақобатбардошлилигини таъминлаш ва сотишда амалий кўмаклашиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳиятини ошириш

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь.

² <https://docplayer.ru/49459454-Factory-vliyayushchie-na-razvitie-malogo-i-srednego-biznesa-nefinansovaya-podderzhka-malogo-i-srednego-biznesa.html>.

³ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1504.pdf> :

ва уни рағбатлантириш;

- молиявий ёрдам кўрсатиш.

Ривожланган мамлакатларда бизнес мутахассислари тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади. Баъзи мутахассисларнинг фикрига кўра кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасидаги таълим, ҳаттоки молиявий кредит ажратишдан ҳам муҳимроқ эканлигини таъкидлашадилар.

Канада давлатида тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган мақсадли дастурлар амалга оширилиб, бошқарув кўмаги (ахборот, техник, маркетинг) бўйича хизматлар кўрсатилади. Канада бандлик ҳамда эмиграция вазирлиги тизимига қарашли бандлик марказлари кичик корхоналарга ишчиларни танлаш ва ёллаш борасида ёрдам кўрсатади; турли масалалар, хусусан, режалаштириш, ижтимоий суғурта ва бошқалар бўйича маслаҳатлар беради. Канада Федерал банки 75 кишидан кам ходимлар сонига эга корхоналарга маслаҳат ёрдами кўрсатади. Бу ерда мижоз муаммолари таҳлил қилиниб, ечимлари кўрсатилади, шунингдек, амалга ошириш бўйича улар билан бирга ишлайдилар, стратегик ва молиявий режалаштиришга доир хизматлар кўрсатиб борилиши йўлга қўйилган¹.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётда банд бўлганлар сонига улуши турли хорижий давлатлар кўрсаткичлари билан таққосланганда, Японияда бу кўрсаткич 78,0 фоизни, Италияда 71,0 фоизни, Германияда 69,5 фоизни, Буюк Британияда 56,0 фоизни, АҚШда 54,0 фоизни, Россияда 25,6 фоизни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин².

Японияда кичик бизнес (9 млн. кичик корхона) миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларидан миқдор жиҳатдан устун туради. Унда 80 фоиз аҳоли банд бўлиб, меҳнат унумдорлиги йирик корхоналардаги меҳнат унумдорлигининг 67 фоизини ҳамда кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 78 фоизни ташкил қилади. Италияда 4 млн. кичик корхонанинг меҳнат унумдорлиги йирик фирмалардаги меҳнат унумдорлигининг 78 фоизини, ЯИМдаги улуши эса -73 фоизни ташкил қилади. 90 йилларнинг бошларида АҚШда 26,15 фоиз корхона ўта майда 28,4 фоизи – майда, Японияда мос равишда 49,4 фоиз ва 28 фоиз, Буюк Британияда – 26 фоиз ва 23 фоиз, Францияда 32 фоиз ва 28 фоизни ташкил қилади, бу ерда ўта майда корхоналарга 19 нафаргача, майда корхоналарга 99 кишигача ишчи банд бўлган фирмалар қиради.

АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари муаммолари билан икки идора – кичик бизнес маъмурияти (КБМ) ва кичик бизнес ишлари бўйича Конгресс қўмитаси шуғулланади. Уларда 4-5 минг ходим фаолият кўрсатади. Уларга қуйидагилар қиради: фақатгина кичик ва ўрта корхона муаммоларини ечиш учун мўлжалланган.

КБМ мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда турли хилдаги молиявий институтларни ривожлантириш учун қулай шароитларни яратади. Унда қуйидаги дастурлар ишлаб чиқилган:

- кичик корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш дастури (ўз ичига 7 та дастурни олади, “7 а қафолатли кредитлар” дастури таянч дастур ҳисобланади);
- инновацион кичик корхонани қўллаб-қувватлаш дастури (3 та дастурдан иборат);
- маслаҳат бериш, ўқитиш, техёрдам ва ахборот хизматлари бўйича дастурлар (10 та дастурдан иборат);
- табиий офатларда ёрдам дастури (6 та дастур);
- кичик корхонанинг экспорт имкониятларини ривожлантириш бўйича дастур (бу йўналиш 4 та дастурни ўз ичига олади);
- миллий камчил бўлган ва манфаатлари бўғиб қўйилган гуруҳларни қўллаб-қувватлаш дастури (ўз ичига 7 та дастурни олади);
- аёл тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш дастури (3 та дастур).

¹ Сарокина В.Ф. Малый бизнес по британские, 106-б.

² <https://stat.uz/uz/432-analiticheskie-materialy-uz/2031-o-zbekiston-respublikasida-kichik-biznes-va-xususiy-tadbirkorlikning-rivojlanishi>.

АҚШда кичик мулкчилик шаклини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича жами 61 та махсулаштирилган дастур ишлаб чиқилган. Дунёнинг бошқа ҳеч қайси мамлакатада бундай қудратли амал қилувчи дастурлар мавжуд эмас. Бундан ташқари кичик ва ўрта тадбиркорликни солиқ соҳасида рағбатлантиришнинг КБМ тажрибаси ҳам диққатга сазовор. У чегарали солиқ ставкаларининг босқичма-босқич камайиб боришидан ва тор солиқ базасида солиққа тортишни камайитириш ҳамда солиқ имтиёзларидан кенг доирада фойдаланишни кўзда тутди. Бу эса саноатда, хизматлар соҳасида ва савдода инвестициялар оқимини таъминлайди¹.

Хулоса ва таклифлар. Бизнинг фикримизча юқоридаги таҳлил натижаларига асосан қуйидаги таклиф ва хулосаларга келинди:

1. Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини тартибга солиш тизими бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибаларидан кенг фойдаланиш зарур. Жумладан, кичик корхоналарга ишчиларни танлаш ва ёллаш борасида ёрдам кўрсатиш, давлат томонидан тартибга солиш ва маъмурий босимни соддалаштириш, самарали кредит механизмини таъминловчи муассасаларнинг ўзгариши, ихтисослашган кадрлар тайёрлаш, тадбиркорликнинг ишончли ҳуқуқий ҳимоясини яратиш, иқтисодий ва ҳуқуқий ахборот манбаларидан фойдаланишни шакллантириш ижтимоий суғурта ва бошқалар бўйича маслаҳатлар берадиган марказларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.
2. Хорижий давлатларга кўра кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида аҳолининг катта қисми бандлигини инобатга олиб ушбу субъектларда Ўзбекистон шароитида ҳам аҳолининг самарали меҳнат муносибати механизмини яратиш.
3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган товарларга аҳоли талабини ўрганиш орқали бирламчи товарлар ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш учун турли қўллаб-қувватловчи имтиёзлар бериш.
4. АҚШда кичик мулкчилик шаклини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича жами 61 та махсулаштирилган дастур ишлаб чиқилганлиги Ўзбекистон шароитида ҳам мос дастурлар доирасини аниқлаш ва қўллаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь.
2. Сарокина В.Ф. Малый бизнес по британские, 106-б.
3. Ш.А.Султонов. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ҳудудий муаммолари ва ечимлари. Т. 2013. “Наврўз” нашриёти ДУК. 103 б.
4. <https://stat.uz/uz/432-analiticheskie-materialy-uz/2031-o-zbekiston-respublikasida-kichik-biznes-va-xususiy-tadbirkorlikning-rivojlanishi>.
5. <https://docplayer.ru/49459454-Factory-vliyayushchie-na-razvitie-malogo-i-srednego-biznesa-nefinansovaya-podderzhka-malogo-i-srednego-biznesa.html>.
6. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1504.pdf> :
7. Eurostat <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Malyj-i-srednij-biznes-v-stranah-Evropy>.

Ш.Султонов, Б.Султонов Опыт иностранных государств в развитии предпринимательства в период пандемии Аннотация: В данной научной статье описывается работа, проводимая в Узбекистане в период пандемии для спасения бизнеса от убытков и ее содержание. Кроме того, повествуется о развитии хозяйствующих субъектов в Узбекистане на основе применения опыта зарубежных странах. Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, предпринимательская деятельность, занятость, социальная защита, товары, услуги, производство.	Sh.Sultonov, B.Sultonov The experience of foreign countries in the development of entrepreneurship during the pandemic Abstract: This scientific article describes the work carried out in Uzbekistan during the pandemic to save businesses from losses and its content. In addition, it tells about the development of economic entities in Uzbekistan based on the experience of foreign countries. Keywords: small business, private entrepreneurship, entrepreneurial activity, employment, social protection, goods, services, production.
--	--

¹ Ш.А.Султонов. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ҳудудий муаммолари ва ечимлари. Т. 2013. “Наврўз” нашриёти ДУК. 103 б.

З.С.Шохўжаева – ҚарМИИ, Инновацион иқтисодиёт кафедраси доценти, и.ф.н.

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА МАМЛАКАТ АҲОЛИСИНИ ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Аннотация: Бугунги пандемия даврида мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш долзарб ва ўта муҳим масала ҳисобланади. Ушбу мақолада инкирознинг аҳоли даромадларига салбий таъсирини юмшатиш ва аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш бўйича муаммолар ўрганилиб, таклифлар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: озиқ-овқат маҳсулотлари, томорқа хўжаликлари, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари, оилавий тадбиркорлик.

Кириш. Бугунги кунда бутун дунёда юз бераётган коронавирус пандемияси мамлакатимиз иқтисодиётига ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда. Иқтисодиётнинг барча реал тармоқларида саноат, қишлоқ хўжалиги, савдо, қурилиш, транспорт, туризм ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларида сезиларли даражада пасайиш кузатилди. Мамлакатимизда коронавирус пандемияси даврида иқтисодиёт тармоқлари фаолият кўрсатишининг барқарорлигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони [1] ҳамда аҳоли бандлиги ва даромадини ошириш ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Деҳқон хўжаликлари ва аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланиш, экин экиш ишларини тизимли ташкил қилиш ҳамда маҳсулот етиштириш ҳажмларини кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори [2] ва фармонлари бу борадаги ишларни тўғри ташкил этишда муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлардан бўлиб ҳисобланади.

Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йил 8 апрелда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, томорқачиликни ривожлантириш масалалари бўйича ҳамда 14 апрель куни эса ушбу масалани янада чуқурлаштириш ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажминини янада оширишга қаратилган видеоселектор йиғилиш ўтказиб, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат соҳаси вакиллари учун ушбу инкироз катта синов бўлиши билан бирга, кенг имкониятлар даври эканлигини қайд этганликларини эътироф этиш мумкин. Бинобарин, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотлар аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини 80 фоизини ташкил этган ҳолда, айнан шу соҳадаги муаммоларни ўрганган ҳолда таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилишини тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Фотима Назарова[3] пандемия шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг энг самарали йўли бу – аҳолида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш ҳамда ижтимоий инновацияларни рағбатлантириш ҳисобланади, деган фикрлари айнан аҳоли ўртасида камбағалликни камайтиришга ва оилавий тадбиркорликни янада ривожлантиришга асос бўлади. Шунингдек, аҳолининг томорқа ерларида оилавий тадбиркорлик асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни йўлга қўйиш аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш имконияти яратилади. Бунда ҳудудларда тадбиркорларнинг ўз маблағлари ҳисобидан, етишмаган жойларда эса тижорат банклари маблағларидан самарали фойдаланиш механизмини янада такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

М.Пардаевнинг [4] илмий мақолаларида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилган: “Жаҳонда содир бўлаётган коронавирус пандемияси Ўзбекистонга ҳам ўз таъсирини ўтказиб турибди. 2020 йилнинг биринчи чорагида мамлакатимиздаги иқтисодий ўсиш суръати ўтган йилнинг мос даврга нисбатан 1,6 фоизга пасайиши кузатилган. Жорий йилнинг иккинчи чорагида эса иқтисодий ўсиш суръати 4,1 фоизни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос давридаги кўрсаткичига (5,7 фоиз) нисбатан 1,6 фоиз камайиши кузатилган”. Шунингдек, М.Пардаевнинг таъкидлашича ишсизлик ва озиқ-

овқат хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг йўлларида бири – бу томорқадан самарали фойдаланиш билан боғлиқликдир.

Айнан бугунги кунга қадар ҳукумат томонидан томорқада янги лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат бюджетидан 350 млрд. сўм ажратилиши аҳоли томорқа ерларидан самарали ва оқилона фойдаланган ҳолда, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш имконияти яратилади.

Тадқиқот методологияси. Муаммони ўрганиш жараёнида қиёсий таҳлил ва солиштирма таҳлил усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда ҳамма нарса инсон ва унинг фаровон ҳаётини таъминлашга қаратилган. Аҳолининг соғлом ҳаёт кечиришидаги асосий шартлардан бири ҳам уни сифатли озиқ-овқатлар билан таъминлашдир. Шу боис юртимизда озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини яхшилаш, хавфсизлигини таъминлаш муҳим вазифалар сирасига киритилган. Айнан пандемия шароитида халқимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш, аҳоли талабини ўзимизда етиштириладиган экологик тоза ва сифатли мева-сабзавотлар, полиз, узум, картошка маҳсулотлари ҳисобига тўла қондиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Мамлакатимиз қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 2020 йилнинг январь-июнь ойларида маҳсулот (хизмат)ларининг умумий ҳажми 97,2 трлн. сўмни ёки 2019 йилнинг мос даврига нисбатан 102,8 % ни, шу жумладан, деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар 93,9 трлн. сўмни (102,7 %), ўрмон хўжалиги – 2,8 трлн. сўмни (102,0 %), балиқ хўжалиги – 0,5 трлн. сўмни (116,7 %) ташкил қилди. ЯИМ (ЯҚҚ) таркибида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг улуши 24,1 % ни ташкил этди. Мазкур тармоқнинг ЯИМ мутлоқ ўсиш суръатига таъсири 0,6 ф.п.ни ташкил этди [5].

Жорий йилнинг январь-июнь ойларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 93,6 трлн. сўмни ёки 2019 йилнинг мос даврига нисбатан 102,7 % ни ташкил этди, шу жумладан, деҳқончилик маҳсулотлари – 39,4 трлн. сўмни (104,0 %), чорвачилик маҳсулотлари – 54,2 трлн. сўмни (101,6 %) ташкил қилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмининг 76,7 фоизи – деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари, 20,0 фоизи – фермер хўжаликлари, 3,3 фоизи эса қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келишини кўрсатмоқда (1-расм).

Ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибидаги фермер хўжаликларининг улуши бўйича энг юқори кўрсаткич Андижон вилоятида (29,4 %), деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларининг энг юқори улуши эса Хоразм вилоятида (83,0 %), қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларнинг энг юқори улуши Тошкент вилоятида (10,3 %) қайд этилди.

Фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулоти таркибидаги улуши бўйича энг кам кўрсаткич Хоразм вилоятида (15,2 %), деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларининг энг кам улуши Андижон вилоятида (69,1 %), қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларнинг энг кам улуши Андижон ва Бухоро вилоятларида (1,5 %) қайд этилди.

Таҳлил қилинаётган даврларда етиштирилган деҳқончилик маҳсулотларининг ҳажми 39,4 трлн. сўмни ёки 2019 йилнинг мос даврига нисбатан 104,0 % ни ташкил этди. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажмида деҳқончилик маҳсулотларининг улуши 42,1 % ни ташкил қилди.

Мисол учун, картошка етиштиришнинг энг катта ҳажми 1374,6 минг тонна ёки умумий етиштириш ҳажмининг 92,2 % и деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ҳиссасига тўғри келмоқда (2-расм). 2019 йилнинг мос даврига нисбатан, фермер хўжаликларида 14,2 %, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларида 0,4 %, шунингдек, қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда 27,2 % ўсиш кузатилди.

1-расм. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳудудлар бўйича хўжаликлар тоифалари кесимида тақсимланиши (% да)

Полиз маҳсулотлари етиштиришнинг энг катта ҳажми, яъни 62,9 % и (128,9 минг тонна) дехқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ҳиссасига тўғри келиб, 3,0 % и қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда кузатилди.

Етиштирилган маҳсулотнинг хўжалик тоифалари бўйича тақсимланиши

2-расм. Етиштирилган картошка маҳсулотининг хўжалик тоифалари бўйича тақсимланиши

2019 йилнинг мос даврига нисбатан фермер хўжаликларида полиз маҳсулотлари

30,1 % га, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларида 0,5 % га, шунингдек, қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда 3,2 марта ўсиш кузатилди.

Мева ва резаворлар етиштириш бўйича энг катта ҳажми деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларида тўғри келиб, 644,1 минг тонна ёки умумий етиштириш ҳажмидан 63,1 % и қайд этилди. Энг кам ҳажм 14,0 минг тонна ёки умумий етиштириш ҳажмидан 1,4 % и қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда кузатилди. Таҳлилларни кўрсатишича мева ва резаворлар етиштириш 2019 йилнинг мос даврига нисбатан деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларида 1,5 %, қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда 20,1 % камайиш, шунингдек, фермер хўжаликларида 29,9 %, ўсиш кузатилди.

Келтирилган статистик маълумотлар таҳлилидан кўриниб турибдики, жорий йилнинг январь-июнь ойларида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларининг 65-92 фоизи деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ҳиссасига тўғри келмоқда.

Айни вақтда аҳоли бандлиги ва даромадини оширишнинг асосий манбаи бўлган томорқачиликка алоҳида эътибор қаратилаётгани бежиз эмас, албатта. Биринчидан, фуқароларни “Уйда қолинг” лойиҳаси доирасида пандемияга қарши курашишда карантин даврида яшаш уйларида “олиб қолиш” бўлса, иккинчидан, деҳқон хўжаликлари, томорқа ер участкаларидан фойдаланиш самарадорлигини ҳамда юртдошларимизнинг реал даромадини ошириш кўзда тутилади.

Мамлакатимизнинг энг катта бойлиги бу – унумдор ерларидир. Унумдор ерлардан самарали фойдаланиш эса ҳар бир деҳқоннинг шижоати ва меҳнатининг маҳсулидир. Чунки деҳқон ерга чўп суқса, униб-ўсадиган юртда яшаймиз. Демак, озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги масаласида халқимизнинг эҳтиёжини қондира олиш имконига эгамиз. Фикримизни жойларда фуқароларимизнинг қафтдек томорқадан унумли фойдаланиб, мўл ҳосил ва катта даромад олаётганликлари ҳам тасдиқлайди.

Томорқадан юқори ҳосил олаётган омилкор деҳқонлар тажрибасини кенг жорий этиш масаласи ҳам муҳим йўналишлардан бири сифатида белгиланган. Маълумки, томорқа эгалари томорқасидан дастлабки ҳосилни йиғиштириб, яхшигина даромадга ҳам эга бўлди. Масалан, Қашқадарё вилояти Қарши шаҳри Кат маҳалласида яшовчи жуда кўп оилалар ўз томорқасида етиштирилган кўчатлар, резаворларни сотиб бўлди. Яна бир гуруҳ томорқа эгалари томорқаларида помидор, бодринг, булғор қалампири сингари маҳсулотларни етиштириб, ҳам ўз оиласини ва ҳам деҳқон бозорларини маҳсулотга тўйинтирди. Умуман, бу каби омилкор томорқа эгалари республикаимизнинг барча вилоятларида жуда кўп. Асосий вазифамиз ана шуларнинг илғор тажриба ва иш услубларини кенг оммалаштириш. Юртимиздаги барча томорқа участкаларидан юқори даражада даромад олишга эришишдан иборатдир.

Хулоса ва таклифлар. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги мамлакатимизда аҳолининг даромадларини ошириш, бандлигини таъминлаш, озиқ-овқат хавфсизлигини тўлиқ бартараф қилиш билан бирга, мева ва сабзавотларни хорижий мамлакатларга экспорт қилишдек катта имкониятларга эга.

Пандемия даврида мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш ва томорқа хўжаликлари фаолияти самарадорлигини оширишда Президентимизнинг “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори [6] ўз вақтида қабул қилинган қарорлардан бўлиб, бунда давлат сув таъминоти оғир ҳудудлардаги аҳоли томорқалари ва қишлоқ хўжалигида фойдаланилмаётган ер майдонларини суғориш учун вертикал суғориш қудуқларини бурғилаш, дарёлар, каналлар ва бошқа сув объектларидан сув чиқариш воситаларини сотиб олиш ва ўрнатиш учун субсидиялар ажратилиши назарда тутилган.

Юқорида келтирилган муаммоларни ўрганган ҳолда давлатимиз ва халқимиз бугунги пандемия даврида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш бўйича қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва “Даладан дастурхонгача” тамойили

асосида маҳсулот етиштириш;

2. Истеъмол бозорида озиқ-овқат маҳсулотлари нархи барқарорлигини таъминлашда мева-сабзавот, чорвачилик ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини кўпайтириш;

3. Ҳар бир ҳудудга мос экинларни экиш, янги ҳосилдор навларни етиштириш, имконияти бор жойларда замонавий инновацион технологияларга асосланган иссиқхоналарни кўпайтириш, томорқадан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратиш;

4. Инқирозни юмшатишда аҳолини уй шароитида банд қилиш мақсадида чорвачилик, парандачилик, балиқчилик, ипакчилик, асаларичилик ва касаначиликни ривожлантиришни йўлга қўйиш;

5. Ҳар бир қарич ердан унумли фойдаланган ҳолда ердан камида икки ёки уч марта ҳосил олишга эришиш;

6. Дехқон (шахсий ёрдамчи) ва томорқа хўжаликлари фаолиятини самарали ташкил этишда тижорат банклари маблағларидан самарали фойдаланиш механизмини янада такомиллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5978-сонли Фармони. 03.04.2020.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Дехқон хўжаликлари ва аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланиш, экин экиш ишларини тизимли ташкил қилиш ҳамда маҳсулот етиштириш ҳажмларини кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 216-сонли қарори. 14.04.2020.
3. Ф. Назарова. “Глобал пандемия шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни кенгайтириш зарур”. <https://mininnovation.uz>
4. М.Пардаев, А.Эштаев. Пандемия шароитида иқтисодиёт: муаммонинг ечими борми. <https://uza.uz/uz/business>
5. Ўзбекистон Республикаси Статистика Қўмитасининг 2020 йил январь-июнь ойларидаги маълумотлари.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4767-сон қарори. 30.06.2020.

З.Шохуджаева Обеспечение продовольствием населения в контексте пандемии: проблемы и решения	Z.Shokhujaeva Providing food to the population in the context of a pandemic: problems and solutions
Аннотация: В сегодняшнюю эпоху пандемии обеспечение населения страны продуктами питания - актуальный и очень важный вопрос. В статье исследованы проблемы смягчения негативного влияния кризиса на доходы населения и обеспечение населения продуктами питания, а также разработаны соответствующие рекомендации. Ключевые слова: продукты питания, садоводство, крестьянское хозяйство, семейный бизнес.	Abstract: In today's era of pandemic, the provision of the country's population with food is an urgent and very important issue. The article examines the problems of mitigating the negative impact of the crisis on the income of the population and the provision of food to the population, and also develops recommendations on them. Keywords: food, gardening, farming, family business.

Nargiza Kamilova – PhD., associate Professor Samarkand Institute of Economics and Service

POSSIBLE CONSEQUENCES OF THE PANDEMIC ON THE ECONOMY OF UZBEKISTAN

Abstract: This article reveals the essence, signs, possible consequences of the pandemic for the economy of Uzbekistan. At the same time, the article assesses quarantine measures that significantly affect the social sphere, and after it, all sectors of the national economy. The consequences of the pandemic will be serious not only for a particular industry or economy of the state, but also for the entire world economy.

Keyword: World health organization (WHO), COVID-19, world economy, pandemic, fiscal measures, emergency, international monetary Fund (IMF), business activity.

Introduction. At the end of 2019, in the Chinese city of Wuhan, during an outbreak of pneumonia, a new type of coronavirus was discovered, for which there was no cure yet. It turned out that a new type of virus is transmitted from person to person by airborne droplets or contact. In this regard, on January 25, 2020, the highest level of emergency response – 1 – was introduced in 25 provinces of China.

Then on January 31, 2020, the Italian government imposed a state of emergency for six months due to the epidemic. At the end of February, South Korea also declared a state of emergency, on March 13 in the United States was declared an emergency. on March 16, a state of emergency was introduced in Kazakhstan, on March 22-in Kyrgyzstan, Abakan became the first city in Russia to introduce an emergency mode due to coronavirus.

Symptoms of a new virus from the coronavirus family were the following signs: fever-90%; cough-80%; shortness of breath - 55%; fatigue-44%; headache-8%.

Coronaviruses are a family of viruses with a specific appearance and specific penetration into the body, that is, the processes around the virus that resemble a crown that produces useful substances for cells. After the body gets used to it, the virus injects its RNA into the cytoplasm. So instead of normal proteins in the ribosome, proteins and copies of the virus are produced, but the human immune system does not respond to it immediately, since it takes it for a useful one.

Coronaviruses are a family of viruses that can cause various diseases in people-from the common cold to SARS. Viruses from this family also cause a number of diseases in animals. Moreover, information about the transmission, severity and clinical impact of the infection is very limited.

Many believe that the temperature of the environment affects the spread of the virus, but this is a big misconception, since under all conditions the body temperature remains the same, about 37 degrees. But, temperature and humidity can affect the duration of the virus on surfaces.

Literature review. COVID-19 is 79% the same as RNA SARS-CoV (Severe Acute Respiratory Syndrome coronavirus, 2002) and 50% the same as MERS-CoV (2012), 87.6% the same as bat coronavirus. This leads to the conclusion that COVID-19 is not a biological or chemical weapon. In addition, questions about the creation of a coronavirus as a biological or chemical weapons. In addition, the head of the Wuhan Institute of Virology, Yuan Zhiming, answered questions about creating a coronavirus as a biological weapon. Yuan Zhiming stated that " today, scientists do not have enough knowledge to artificially create a virus like a new type of coronavirus, and I will never believe that humanity already has enough knowledge to synthesize such a virus."

According to the Director-General of the World Health Organization (WHO), Tedros A. Gebreisu, "This virus is not SARS, MERS, or influenza. This is a unique virus with a unique character. As for the flu, people who are infected but not yet sick are the main transmission factors, which does not seem to apply to COVID-19.... The second significant difference is that COVID-19 causes more severe diseases than seasonal flu. Worldwide, about 3.4% of reported cases of COVID-19 have died, while seasonal flu kills much less - 1% of those infected."

Research Methodology. Methods such as abstract thinking, economic and statistical analysis were widely used in the research.

On January 30, 2020, the world Health Organization (who) recognized an emergency (emergency) outbreak in China of pneumonia caused by the coronavirus 2019-nCoV. On the same day, the international Monetary Fund (IMF) recognized that the epidemic will affect the entire global economy. On 11 March 2020, who announced that the coronavirus outbreak had become a pandemic.

A pandemic is an extremely severe epidemic that has spread across continents, the highest level of the epidemic process. According to who criteria, a pandemic is the spread of a new disease on a global scale.

According to experts, the losses associated with the pandemic are primarily felt in the following areas: foreign trade; transport (air, auto, railway); tourism, hotels and restaurants; offline services and entertainment (hairdressers, fitness clubs, sports, theater, movies), etc. But, there are also winning areas: local trade (e-commerce), especially food and ready-made food; online entertainment; production and sale of medical products and goods; medicine, primarily remote; production of food and agricultural products.

The main question is not what will slow down: the world economy or the economy of a certain state, but what will the economy look like after the coronavirus pandemic? Will we go back to the way we lived before the coronavirus?

On January 29, 2020, Uzbekistan provided for the formation of a Special Republican Commission to prepare a Program of measures to prevent the import and spread of a new type of coronavirus in the Republic. The first case of coronavirus infection was detected on March 15 this year in a citizen who arrived from France. After that, from March 16, preschool, secondary and higher educational institutions were closed for quarantine, mass events were canceled, air traffic was limited, and borders were closed.

It should be noted that in no country was it possible to identify the chain of distribution of the coronavirus at the very beginning. Everywhere the disease spread before it was detected. So Uzbekistan was not ready for a pandemic, the country did not have a clearly developed legislation in this area, which led to the fact that, in fact, introducing an emergency regime in the country, the authorities call it quarantine measures. "Restrictive measures (quarantine) – administrative, health and other measures aimed at preventing the spread of infectious and parasitic diseases, providing for a special regime of economic and other activities, restricting the movement of people, vehicles, goods and goods".

What is the threat of a pandemic?

First, for the national economy, the pandemic threatens to reduce business activity within the country. Business activity is a comprehensive description of entrepreneurial activity and the efficiency of resource use. This happens when consumers don't spend money and firms don't invest. As a result of the slowdown in business activity, people's incomes will naturally suffer. Especially vulnerable groups of people during this period are people who work on piecework, and the low-income segment of the population who do not have savings. The decline in economic (business) activity has a stronger impact on people who are not employed in permanent and official jobs with fixed pay.

Analysis and results. In Uzbekistan, the formal economy employs only 5.6 million people out of a total workforce of 19 million, which means that about 13.4 million are vulnerable to economic shocks. Consequently, when workers lose their income, they start to consume and spend less, and the crisis will eventually spiral.

When taking anti-crisis measures, it is necessary to realize that no one will be left out of the negative impact of the pandemic, even those who should not suffer. The indirect economic consequences of the virus hit low-income people harder. According to former world Bank economist David Evans, "women can disproportionately experience the economic and social consequences of coronavirus."

The second indicator of risk is the slowdown in the global economy, in particular the economies of countries with which we have close economic ties, especially where we receive money transfers. The Russian ruble has fallen sharply due to falling oil prices, which means that money transfers from Russia will decrease. Moreover, due to the downturn of the Russian economy, most of our migrants may be out of work or will feel a reduction in spending (as it was in 2014). Because of the decline in remittances, the income of people who depend on these transfers will be spent much less, which will further spur a slowdown in our economy and lead to a decrease in the income of all people (even those who do not depend on these transfers directly).

For example, industrial production in China fell in January-February 2020, the most in the past 30 years. Analysts at Goldman Sachs lowered their forecast for China's economic growth in 2020 to 3 percent from the previously expected 5.5 percent. "This could make global growth much more difficult," points out Jeffrey Frankel of Harvard University, "because the world economy is more dependent on China than ever. In 2003, China accounted for only 4 per cent of global GDP; today, this figure is 17 per cent (at the current exchange rate). Moreover, since China is the global center of the supply chain, disruptions in China undermine production elsewhere... All of China's major trading partners are vulnerable."

The fact that the situation in China and in the world affects the state of the economy of Uzbekistan, probably, no one doubts. "The coronavirus pandemic, as in all countries of the world," President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev said at a government meeting on March 18, 2020, "will naturally have a negative impact on our economy." Gas supplies from Kazakhstan and Uzbekistan to China decreased by 20 percent. But, of course, the most striking example was the fact that JSC UzAuto Motors reported that due to the outbreak of coronavirus in China, deliveries of Chevrolet Equinox cars are delayed indefinitely. The decline in demand from China and the subsequent decline in world prices for goods, including oil and gas products, can damage the economy of a huge region. The volume of exports from Uzbekistan to China has already decreased.

Uzbekistan has trade relations with 193 countries. Three countries account for 42 per cent of its foreign trade turnover: China (18.1 per cent), the Russian Federation (15.7 per cent) and Kazakhstan (8.0 per cent). Our country has a weak diversification of the portfolio of trading partners, which is one of the main risks for the domestic economy. With the global economy slowing down, investors will prefer to invest in safe-haven securities and try not to invest in developing countries. But, unfortunately, the volume of foreign investment in our country is not so large as to have a significant effect on people's incomes.

The epidemic has the greatest and most direct impact on the service sector (catering, tourism, transport, and entertainment). During the quarantine period, public catering companies lost 40 percent of sales, said A. Melibayev, founder of the Havoqand People group of companies (Les Ailes, Chopar, Burger "Bro" and other projects). In hotels, the occupancy rate dropped to 35 percent. According to aviation industry expert A. Lanetsky, the amount of damage to Uzbekistan Airways from the suspension of air services between the countries due to COVID-19 is estimated at \$ 20 million. The total amount of damage to the economy of Uzbekistan in 2020 from the pandemic is estimated at 2.2 billion dollars. In addition, given the depreciation of the ruble (Russia is a country that receives more than 80 percent of labor migrants from Uzbekistan), our country will not receive 1.6 billion dollars in remittances. That is, the total amount of losses is estimated at \$ 3.8 billion this year.

Quarantine can also lead to other consequences in the social life of society, such as in China, where the divorce rate has increased significantly due to quarantine due to coronavirus infection. When couples are forced to spend all their time at home, in the face of the threat of COVID-19, anxiety and financial instability, there is an end to patience, nervous tension spills out, scandals begin and people move away from each other.

According to the Central Bank, the impact of the "coronavirus effect" on domestic prices is expected to be one-time and short-term. At the same time, unsecured demand for imported

goods from China will be met by expanding domestic production and establishing imports from other countries, as a result of which, in the medium term, prices will stabilize. And here it is not a matter of mass initial hype for consumer goods, primarily food products. The fact is that the consequences of the coronavirus will be felt for a long time (presumably – until the end of 2020). After all, cooperation links, supply chains and production cycles have been disrupted. A number of companies will declare bankruptcy. After all, coronavirus is really force majeure and we have yet to see a series of bankruptcies and negative consequences.

Conclusion. What can Uzbekistan do against a coronavirus infection? Calm, hygiene and common sense. The state takes adequate measures to limit the spread of the coronavirus. This is the time when public-civil partnership is needed. All our people, according to the President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, should be sure: we are fighting the coronavirus on the basis of transparency principles.

The situation in our country so far resembles what happened in China two and a half months ago, and in Europe - a month ago. There are not so many patients, and the authorities face a choice between losses from the introduction of a full quarantine and risks from the spread of the epidemic. Similar measures are taken: cancellation of mass events, checking arrivals, etc.

The economy is a huge mechanism, and the crisis will undoubtedly have an impact for a long time, even after the end of the crisis. No one can assess the situation now, but the crisis will shake everyone and everything. More people lost their jobs in the two weeks of the current crisis than in the two years of the Global Financial crisis. In addition to the panic in the financial markets and lower OPEC oil prices, oil consumption in the chemical and energy sectors will decrease in the world. The world is waiting for a return to a natural, that is, capable of self-sufficiency, economy. This movement is absolutely the opposite of the process of globalization. Sooner or later, the pandemic will recede. But we do not yet realize that the world has already changed and, once out of quarantine measures, people and States will find themselves in new and unusual conditions and relationships. So get ready for a new world!

Н.А.Камилова	Н.А.Камилова
Ожидаемые последствия пандемии на экономику Узбекистана	Пандемиянинг Ўзбекистон иқтисодийотида қўтилаётган оқибатлари
Аннотация: в данной статье раскрываются сущность, признаки, возможные последствия пандемии для экономики Узбекистана. Вместе с тем, в статье оцениваются карантинные меры, которые ощутимо затрагивают социальную сферу, а в след за ней, и все отрасли национальной экономики. Последствия пандемии будут серьёзными не только для отдельной взятой отрасли или экономики государства, но и для всей мировой экономики. Ключевые слова: Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ), COVID-19, мировая экономика, пандемия, фискальные меры, чрезвычайная ситуация, Международный валютный фонд (МВФ), деловая активность.	Anotatsiya: ushbu maqola pandemiyaning O'zbekiston iqtisodiyoti uchun mohiyati, belgilari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini ochib beradi. Shu bilan birga, maqolada ijtimoiy sohaga va undan keyin milliy iqtisodiyotning barcha sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan karantin choralari baholanadi. Pandemiya oqibatlari nafaqat davlatning ma'lum bir sohasi yoki uning iqtisodiyoti, balki butun dunyo iqtisodiyoti uchun jiddiy bo'ladi. Калит сўзлар: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), COVID-19, global iqtisodiyot, pandemiya, moliyaviy choralar, favqulodda vaziyatlar, Xalqaro valyuta fondi (XVJ), biznes faoliyati.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

L.N.Xalikova– SamISI dotsenti, i.f.n.,
Sh.K.Yuldashev – SamDU dotsenti, i.f.n.,
M.A.Mullayeva– SamDU talabasi

PANDEMIYA SHAROITIDA O`ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotasiya: ushbu maqolada O`zbekistonda pandemiya sharoitida mavjud soha va tarmoqlar faoliyatiga inqirozning salbiy ta'sirini kamaytirish, raqamli iqtisodiyotning bugungi kundagi holati, rivojlantirish istiqbollari hamda bu orqali erishish mumkin bo'lgan ijobiy natijalar tahlil qilingan. Shuningdek "Raqamli O'zbekiston-2030" dasturini ishlab chiqish yuzasidan takliflar berilgan.

Kalit so`zlar: raqamli iqtisodiyot, global inqiroz, raqamli texnologiyalar, raqamlashtirish, raqamli infratuzilma, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), AKT indeksi, "Raqamli O'zbekiston-2030".

Kirish. Bugungi kunda butun dunyoda koronavirus pandemiyasining tarqalishi va avj olishi hamda u keltirib chiqarayotgan salbiy oqibatlar dunyo davlatlarida mavjud barcha tarmoqlar va sohalarning rivojiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Bu salbiy ta'sirlar mamlakatlarda ishlab chiqarish va iste'mol hajmlarining keskin qisqarishi, global ishlab chiqarish tarmoqlari va sohalari hamda savdo aloqalarining izdan chiqishi, dunyo moliya bozorlarida xomashyo tovarlari narxining haddan tashqari pasayib ketishi, konyukturaning yomonlashuvi, ishsizlikning yuqori darajada o'sishi hamda buning natijasida global inqirozning kelib chiqishida namoyon bo'lmoqda. Global inqiroz va yuqoridagi omillar O'zbekiston iqtisodiyotiga ham ta'sir qilmasdan qolmadi. Umumiy ovqatlanish, turizm va mehmonxona, kichik biznes va tadbirkorlik, xizmatlar sohalari jiddiy talafot ko'rmoqda va ziyon ko'rmagan sohani deyarli uchratish mumkin emas. Shu sababli ham iqtisodiy taraqqiyotdan orqada qolmaslik, globallashtirish va integratsiya jarayonlari sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali erishish maqsadida respublikamiz rahbariyati bir qancha muhim qarorlarni qabul qildi. Shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2020 yil 28 aprelda "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-sonli Qaror qabul qilindi. Ushbu qaror bo'yicha O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi muhim vazifalar belgilab berildi: 2023 yilga kelib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2 baravarga ko'paytirishni nazarda tutgan holda, ishlab chiqarishni boshqarishda axborot tizimlar kompleksini joriy qilish, moliyaviy xo'jalik faoliyatida hisobot yuritishda dasturiy mahsulotlardan keng foydalanish, shuningdek, texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish orqali uni jadal shakllantirish; aloqa xizmatlari sifatini oshirishni ko'zda tutgan holda mamlakatning raqamli infratuzilmasini to'liq modernizatsiya qilish va zamonaviy telekommunikatsiya xizmatlaridan barcha hududlarda foydalanish imkoniyatini ta'minlash; 2022 yilga qadar elektron davlat xizmatlari ulushini 60 foizgacha yetkazishni nazarda tutgan holda, davlat axborot tizimlari va resurslarini yaratish hamda integratsiya qilish, davlat ma'lumotlar bazalaridagi axborotlarni unifikatsiya qilish, davlat xizmatlarini ko'rsatish tartibotlarini optimallashtirish va tartibga solish orqali elektron hukumat tizimini rivojlantirish; dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqarish va texnologik maydonchalar yaratish orqali "Raqamli tadbirkorlik"ni rivojlantirish, 2023 yilga kelib ushbu sohadagi xizmatlar hajmini 3 barobarga oshirish va ularning eksportini 100 million dollarga yetkazish va boshqalar.[1] Yuqoridagi chora-tadbirlarning amalda tadbiriq etilishi iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, eksportbop mahsulotlarni diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash orqali milliy korxonalar raqobatbardoshligini oshirish, samarali iqtisodiy o'sishga erishish kabi ijobiy natijalarni keltirib chiqaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish

borasida iqtisodchi olimlarimiz tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, R.H.Ayupov, G.R.Boltaboeva, S.S.Gulyamov, O.M.Abdullayev kabi iqtisodchi olimlarimizning raqamli iqtisodiyotning mazmun-mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, an'anaviy iqtisodiyotdan farqli jihatlari hamda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda xorij tajribasining o'rni va ahamiyati to'g'risidagi ilmiy tadqiqot ishlarini misol tariqasida keltirish mumkin.

R.H.Ayupov va G.R.Boltaboeva o'zlarining "Raqamli iqtisodiyot asoslari" deb nomlangan darsligida raqamli iqtisodiyotga quyidagicha ta'rif beradilar: "Raqamli iqtisodiyot - xo'jalik yuritishning yangi zamonaviy shakli bo'lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy xo'jalik yuritish shakliga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi".[2] Bu fikrdan kelib chiqadiki, raqamli iqtisodiyotning asosini katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashga imkon beradigan raqamli texnologiyalar tashkil etadi. Misol tariqasida turli xildagi raqamli texnologiyalar: 3D-texnologiyalari, blokcheyn texnologiyasi, robototexnika, sun'iy intellekt, masofaviy meditsina xizmatlarini ko'rsatish, onlayn tarzda turli xildagi tovar va xizmatlarni sotish va sotib olish kabilarni keltirish mumkin.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyot elementlarini ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning avtomatlashuvi, onlayn tijoratning global masshtabda kengayib, ulkan savdo markazlariga aylanishi (Alibaba, Ebay, Amazon singari) hamda integratsiya jarayonlarining jadallashuvida ham ko'rish mumkin.

S.S.Gulyamov, O.M.Abdullayev kabi olimlar raqamli iqtisodiyotni o'ziga xos bo'lgan ma'lum bir ko'rsatkichlari bilan hozirda mavjud bo'lgan bozor iqtisodiyotidan farqlanishini ta'kidlab, buni quyidagilar bilan izohlaydilar:

1. Iqtisodiy faoliyat asosiy e'tiborni raqamli iqtisodiyot platformalariga qaratadi.
2. Personifikatsiya qilingan servis modellari.
3. Ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning bevosita o'zaro aloqa qilishi.
4. Birgalikda foydalanish iqtisodiyotining tarqalishi.
5. Individual qatnashchilar hissasining ahamiyati sezilarli ekanligi.[3]

Ularning har biriga alohida to'xtalib o'tadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyot platformasi-bu iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilarning ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgan, ular o'tasida to'g'ridan-to'g'ri o'zaro aloqa qilish imkoniyatlarini amalga oshiradigan servis va vositalar to'plamidan iborat bo'lgan raqamli muhitni ifodalasa, personifikatsiya qilingan servis modellari har bir mijozning talab va ehtiyojlariga javob beradigan tovarlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishga imkon beradigan Big Data, blokcheyn texnologiyalari kabilarni, AKTning rivojlanishi ishlab chiqaruvchilarni har bir iste'molchi bilan vositachilarsiz aloqa o'rnatishi mumkinligini ifodalaydi. Raqamli iqtisodiyot ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlarga birgalikda egalik qilish va foydalanish kayfiyatini shakllantirishi bilan birga, kam sonli ishlab chiqaruvchi korxona va tashkilotlar hissasiga daromadlar miqdorining katta qismi to'g'ri kelishiga ham olib keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, inqiroz holatlarini bartaraf qilish hamda barcha sohalarni raqamlashtirish va raqamli texnologiyalardan foydalanishni keng yo'lga qo'yish bo'yicha xulosa va takliflarni ishlab chiqishda rivojlangan davlatlarning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalari, raqamli iqtisodiyotni tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar hamda bugungi kungacha olimlarimiz tomonidan raqamli iqtisodiyotni mazmun-mohiyatini, o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflovchi, soha va tarmoqlarni raqamlashtirish va boshqalarni o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqot usul va natijalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ko'plab mamlakatlarda ishlab chiqarish resurslarini boshqarish texnologiyalarini rivojlantirish, jumladan, ulardan virtual foydalanish manfaatlarida, raqamli iqtisodiyot infratuzilmalarini yaratish va o'zgartirish davlat dasturlariga binoan bajariladi: Germaniyada **Industrie 4.0**, AQSHda **Advanced Manufacturing Technology**, Xitoyda esa

asosiy e'tibor ilg'or texnologiyalar joriy qilish, sifat va innovatsiyalarga qaratiladigan ishlab chiqarishni rivojlantirish konsepsiyasi, Buyuk Britaniyada **Innovate UK**, Avstraliyada **National Digital Economy**. [3] Bizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish borasida ishlab chiqilayotgan va amalda joriy etilishi kutilayotgan “**Raqamli O'zbekiston-2030**” dasturi bunga misol bo'la oladi. Bizga ma'lumki, butun dunyoda raqamli iqtisodiyotning rivojlanganlik darajasi bo'yicha AQSH va Xitoy davlatlari yetakchilik qilib kelmoqda. Bu fikrning isbotini jahon axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorida yaratilayotgan qo'shilgan qiymatning deyarli 40 foizi va blokcheyn texnologiyalari bilan bog'liq patentlarning 75 foizi aynan AQSH va Xitoy xissasiga to'g'ri kelishida ko'rish mumkin. [4]

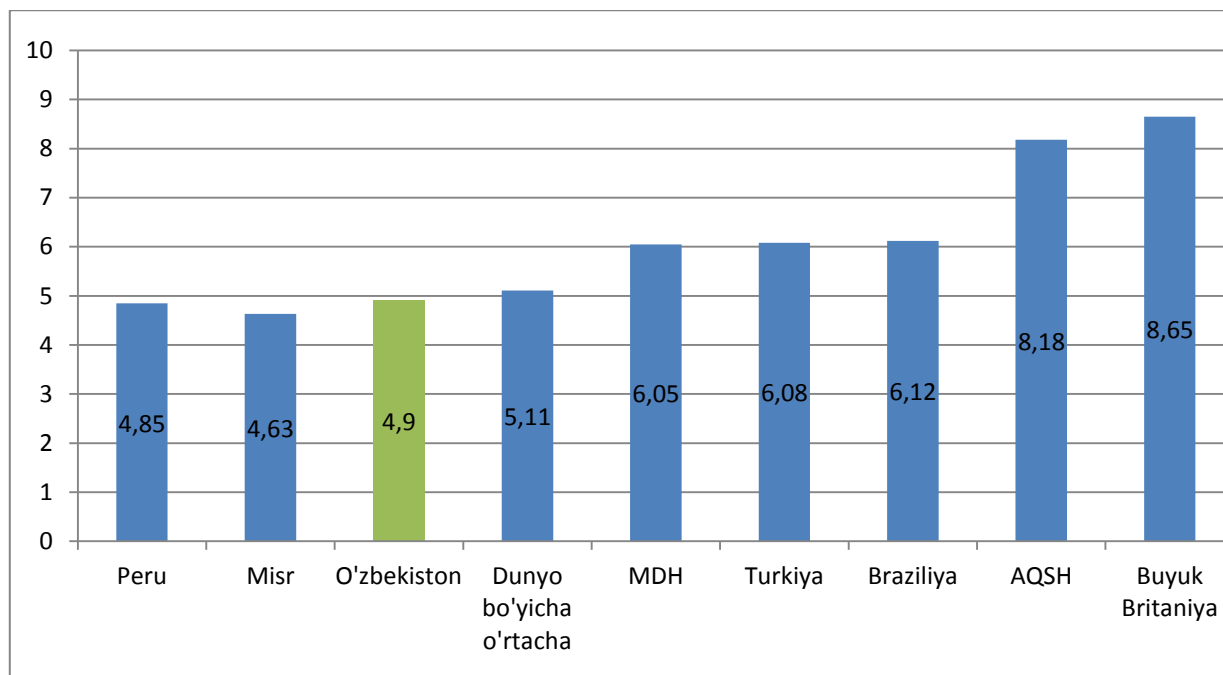
Albatta bu strategiyalar ham ma'lum bir kamchiliklardan holi emas, xususan AQSH strategiyasida raqamli iqtisodiyotni to'liq rivojlantirish ancha uzoq muddatni o'z ichiga olsa, Xitoy strategiyasini amalga oshirish katta hajmdagi mablag'lar va investitsiyani talab qiladi. Shusabablibizning fikrimizcha, ularning ijobiy jihatlarini o'rganib, mamlakatimiz iqtisodiyotiga joriy qilish hamda milliy qadryatlarimiz, tarixiy tajribamizdan kelib chiqib “**Raqamli O'zbekiston-2030**” dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirishimiz hukumatimiz va jamiyatimiz oldida turgan eng ustuvor vazifa hisoblanadi.

Mamlakatimizda bugungi kunga qadar raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish borasida olib borilgan chora-tadbirlar natijasida ko'plab ijobiy o'zgarishlarga erishildi:

1. Davlat xizmatlarini ko'rsatish ma'lum darajada raqamlashtirildi hamda murojaatlarni onlayn amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratildi. Davlat xizmatlarining raqamli ko'rinishga o'tkazilishi juda ko'p imkoniyalar eshigini ochadi. Birinchidan, eng katta muammolardan biri bo'lgan korrupsiya muammosi bartaraf qiladi, ikkinchidan tabaqalanishning mavjud bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi ya'ni istalgan shaxs istalgan vaqt va joyda davlat xizmatlaridan foydalanishi va murojaat qilishi uchun sharoit yuzaga keladi, uchinchidan, xarajatlarni va vaqtni tejash imkoniyatini yuzaga keltiradi va boshqalar.
2. Onlayn to'lov (Click, PayMe, PayCom, Upay kabi) va elektron tijorat (arba.uz, home 24.uz, asaxiy.uz, texnomart.uz va boshqalar) tizimlari yaratildi. Onlayn to'lovlar va elektron tijoratning keng miqyosda yo'lga qo'yilishi mamlakat ichkarisi va tashqarisida savdo aloqalarining kengayishiga, xalqaro savdoda mamlakatimiz mavqeining ortishiga olib keladi. Bu borada ayniqsa, global doirada amal qiladigan elektron bozorlar tashkil qilish va milliy kriptovalyutani yaratish elektron tijoratni rivojlantirishdagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Hozirgi vaziyatda onlayn to'lovlar va savdo tizimlari pandemiya oqibatida o'rnatilgan to'siqlarga qaramay faol tijorat yuritishning eng optimal variant hisoblanadi.
3. Joriy yilning yanvar-aprel holatiga ko'ra, elektrotexnika sanoatiga kiritilgan xorijiy investitsiyalar 2019 yilning mos davriga nisbatan 24 barobarga o'sdi. [5] Bu bir tomondan, mamlakatimizda AKTlarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanish hajmining oshayotganligini, ikkinchi tomondan bu sohaning xorijiy investorlar uchun jozibadorligi ortayotganligidan dalolat beradi.
4. 2019 yil holatiga ko'ra mamlakatimiz AKT rivojlanish indeksi bo'yicha 170 dan ortiq davlatlar ichida 103 o'rinni egalladi. Bu yuqori ko'rsatkich bo'lmasa ham, AKT texnologiyalaridan keng miqyosda foydalanishni yo'lga qo'yish maqsadida olib borilgan ishlarning ijobiy samara berayotganini ifodalaydi. Buni quyidagi chizmada ham ko'rish mumkin.

Chizmaga ko'ra, dunyo bo'yicha o'rtacha AKT rivojlanish indeksi 5,11 ni tashkil qiladi. Eng yuqori ko'rsatkich 8,65 ga teng bo'lib, Buyuk Britaniya hissasiga to'g'ri kelmoqda. Mamlakatimizda bu ko'rsatkich 4,9 ga teng va o'rtacha umumiy ko'rsatkichdan 0,2 ga ortda qolmoqda. Bu natija bu sohada qilinishi kerak bo'lgan ishlarning hali juda ko'p ekanligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi ijobiy natijalar raqamli infratuzilmaning dastlabki elementlari bo'lib, bu hali mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish shart-sharoitlarini to'liq amalga oshirish uchun yetarlicha imkoniyat bermaydi. Bu borada Prezidentimiz tomonidan joriy yilning 13 fevral kuni “Axborot texnologiyalarini rivojlantirish masalalari bo'yicha” bo'lib o'tgan

1-rasm. AKT rivojlanish indeksi[6]
(2019 yil holatiga ko'ra)

yig'ilishda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi AQSHda 10,9 %, Xitoyda 10 %, Hindistonda 5,5 % ni tashkil etsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2 % dan ham oshmasligi ta'kidlandi.[7]

Hozirda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun to'siq bo'layotgan asosiy muammolar quyidagilar:

- Raqamli infratuzilmaning yetarli darajada shakllantirilmaganligi;
- Raqamli texnologiyalar bilan bog'liq faoliyat turlarining yo'lga qo'yilmaganligi;
- Raqamli iqtisodiyotni rivojlantiruvchi iqtisodiyot sub'ektlarining yetishmasligi;
- Inson kapitalini rivojlantirish va raqamli savodxonlikni shakllantirishga e'tiborning kamligi;
- Samarali axborot xavfsizlik tizimining yo'lga qo'yilmaganligi.

Raqamli iqtisodiyot uchun eng zarur shart-sharoitlardan biri bu raqamli munosabatlarning asosini tashkil etuvchi infratuzilma hisoblanadi. Infratuzilmani shakllantirish AKTlaridan keng masshtabda foydalanish, barcha soha va tarmoqlarni raqamlashtirish, mamlakatni to'liq internet aloqa xizmatlari bilan ta'minlash, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda internet imkoniyatlaridan keng foydalanishda namoyon bo'lsa, bu faoliyatlarning asosini bevosita raqamli texnologiyalar bilan bog'langan katta hajmidagi axborotlarni izlash, saqlash, qayta ishlash va tarqatish bilan bog'liq jarayonlar tashkil etadi. Raqamli texnologiyalar eng qisqa vaqt ichida kerakli axborotlarni saralash va tahlil qilish bilan birga butun dunyodagi faoliyat olib borilayotgan soha yuzasidan so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lish kabi ustunliklarni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, mamlakatimizdagi eng muhim muammolardan biri raqamli iqtisodiyot yuqori darajada rivojlangan davlatlarda raqamli texnologiyalarni faoliyat turlariga keng joriy qilish va xodimlarning raqamli savodxonligini muntazam oshirish va yangilash asosan xususiy sektor tomonidan amalga oshirilishidadir, bizning mamlakatimizda esa bu boradagi ishlarning asosiy islohotchisi davlat hisoblanadi va xususiy sektorning ulushi atigi bir necha foiznigina tashkil qiladi. Bunga yorqin misol sifatida Shvedsariya davlatini keltirishimiz mumkin, mamlakatdagi yirik korxona va tashkilotlar, korporatsiyalar o'z xodimlarining bilim, ko'nikma va malakalarini uzluksiz ravishda oshirib borish uchun o'z tadqiqot institutlari va markazlaridan foydalanadilar. Har bir yirik korxona yoki tashkilot o'z institutiga ega bo'lib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmining ortishi yoki kamayishiga, qaysi sohalarda yetakchi mutaxassislar yetishmasligiga qarab tashkilot qoshida ochilgan institutlarga talabalarni qabul qiladi va o'z

ehtiyojlari va zamon talablaridan kelib chiqib tayyorlaydi. Bu bir tomondan ishsizlikni qisqartirishga, doimiy ish bilan ta'minlashga yordam bersa, ikkinchi tomondan har bir tashkilot o'z ehtiyojiga to'liq javob beraoladigan sifatli ishchi kuchini o'zi ishlab chiqaradi.

Raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos jihatlaridan biri inson kapitaliga bo'lgan talabning o'zgarishi, endi jismoniy mehnatning o'zni borgan sari qisqarib, aqliy mehnat yuqori o'ringa ko'tarilib boradi. Bu yerda gap axborot to'plash, ularni saralash va qayta ishlash bo'yicha amalga oshiriladigan hamda ma'naviy yo'naltirilgan faoliyat ya'ni intellektual faollik haqida bormoqda. Bilimlarni yaratish va ulardan foydalanish nuqtai nazaridan tarmoqlarni bilimlarni ishlab chiqaruvchilar va iste'mol qiluvchilarga ajratish mumkin. Bugungi kunda innovatsion taraqqiyotda raqamli sektorning ulushi ortib bormoqda va axborotlarni qayta ishlovchilar butun dunyoda daromadlarning eng katta qismiga egalik qilmoqda. Bu sohani rivojlantirish mamlakatimizni har tomonlama raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Axborotlar oqimining ortishi va jamiyatning tobora axborotlashgan ko'rinishga o'tishi eng muhim bo'lgan axborot xavfsizligi masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun samarali dasturlar ishlab chiqish, yuz berishi mumkin bo'lgan axborotlarni o'g'irlash, tizimga buzib kirish, axborotlarni o'zgartirish kabi jinoyatlarning oldini olishga hamda moliyaviy yo'qotishlarning vujudga kelmasligini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish O'zbekiston uchun global inqiroz sharoitida dunyo maydondagi raqobatbardoshlikni belgilab beradigan muhim strategik ahamiyatga ega masalalardan biri hisoblanadi. Olib borilgan ilmiy-tadqiqotlardan shuni ko'rish mumkinki, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda dastlab yuqori darajada rivojlangan raqamli infratuzilmani yaratish, mavjud soha va tarmoqlarni to'liq raqamlashtirish, bunda ayniqsa, internet imkoniyatlaridan foydalanish yuqori samara beradi. Ayni vaqtda katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash texnologiyalari (BigData), sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, kvant texnologiyalari, buyumlar interneti, robototexnika va sensorika, kraudsorsing, blokcheyn texnologiyalari, kriptovalyutalar va 3D-texnologiyalari kabi raqamli texnologiyalarni faoliyat turlariga keng tadbiiq qilish, raqamli ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish YaIM hajmining oshishi, iqtisodiy o'sish, raqamli tovar va xizmatlar ishlab chiqarish va iste'mol qilishning ko'payishiga olib keladi. Bu esa davlatimizning raqamli iqtisodiyot rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishi, uni eng kerakli sohalariga yo'naltirishi va bu jarayonni imkoniyat darajasida rag'batlantirishi zarurligini ko'rsatadi. Bu borada 9 iyun kuni "Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashga doir dolzarb masalalar muhokamasi"ga bag'ishlangan yig'ilishda Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev raqamli texnologiyalarni barcha tarmoqlarga keng joriy qilish hamda davlat xizmatlari, sog'liqni saqlash, ta'lim, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati va boshqa sohalarini raqamlashtirish haqida fikr bildirdilar.[8]

Bizning fikrimizcha, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish hamda global inqiroz sharoitida barcha soha va tarmoqlar uzluksiz faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, inqirozning salbiy ta'sirini kamaytirish borasidagi chora-tadbirlarni uch bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1- bosqich. Raqamli infratuzilmani to'liq shakllantirish. Bu bosqichda pandemiya sharoitida barcha soha va tarmoqlarni, ayniqsa, xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish sohalarini raqamlashtirish, ishchi-xodimlarning o'z ish faoliyatlarini masofadan turib amalga oshirishlari uchun imkon doirasida shart-sharoitlar yaratishi; mamlakatda ishsizlik muammosini ma'lum darajada pasaytirish maqsadida raqamli texnologiyalar bilan bog'liq kasb turlarini joriy qilish (masalan, katta hajmdagi axborotlar bilan ishlaydigan mutaxassislik turlari); sog'liqni saqlash tizimida xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish borqsida Big Data texnologiyalaridan foydalanish (bu orqali tibbiyotga oid eng so'nggi yangiliklardan boxabar bo'lish va tibbiyot sohasining yetuk mutaxassislari bilan tajribam almashish, muloqot qilish imkoniyati vujudga keladi); raqamli iqtisodiyotga oid yangi kasblarning xususiyatlaridan kelib chiqib mehnat bozori talablarini unga moslashtirish va yangilash; raqamli texnologiya sohasi mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha yangi o'quv kurslarini tashkil qilish va keng qamrovli loyihalarni amalga oshirish va boshqalar.

2- bosqich. Global miqyosdagi elektron tijorat va elektron biznesni yo'lga qo'yish. Bu bosqichda asosan, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish natijalari bo'lgan tovar va xizmatlarni internet orqali sotish va sotib olishni xalqaro miqyosda amalga oshirish uchun sanoatni raqamlashtirish va sotuv bozorini kengaytirishda internet xizmatlaridan foydalanishni yo'lga qo'yish (bu borada ayniqsa, Xitoy tajribasidan foydalanish ijobiy samara beradi) talab etiladi.

3- bosqich. Xalqaro darajada innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar ustida izlanish va tadqiqod olib borishni yo'lga qo'yish maqsadida "Raqamli tadqiqod markazlari" faoliyatini tashkil qilish. Bunday tadqiqod markazlarini amalda shakllantirish katta miqdordagi xarajatlarni hamda yuqori darajada rivojlangan infratuzilmani talab qilganligi sababli uchinchi bosqichda amalga oshirish har tomonlama qulay hisoblanadi.

Kelachakda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va uning samarali faoliyat ko'rsatishi O'zbekiston respublikasining XXI asrning globallashuv va integratsiya jarayonlariga, shu jumladan hozirda eng katta muammo bo'lib kelayotgan global inqirozga munosib javob qaytarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "Raqamli iqtisodiyot vaelektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-son Qarori. 28.04.2020.
2. R.H.Ayupov, G.R.Boltaboeva. "Raqamli iqtisodiyot asoslari". Darslik. T.:TMI. 2020 yil. 17-18 betlar.
3. Gulyamov S.S, R.H.Ayupov, O.M.Abdullayev, G.R.Baltabaeva. "Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari". T.: "Iqtisod Moliya" nashriyoti. 2019 yil. 35 bet.
4. Antonio Guterres, Mukhisa Kituyi. "Digital economy report 2019". United Nations Publications, 300 East 42nd Street, New York, New York 10017, USA. 2019.09.04. p.3.
5. <https://mift.uz> (O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi rasmiy sayti).
6. SH.Mustafakulov. "Endi O'zbekistonda ham taraqqiyot formulasi raqamli bo'ladi". Maqola. "Xalq so'zi" gazetasi. 40 son. 2020.02.25.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "Axborot texnologiyalarini rivojlantirish masalalari bo'yicha" yig'ilishi.<https://uzreport.news> 2020.02.13.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashga doir dolzarb masalalar muhokamasi"ga doir yig'ilish. <https://kun.uz>. 2020.06.09.

Л.Халикова, Ш.Юлдашев, М.Муллаева Перспективы развития цифровой экономики в Узбекистане в условиях пандемии Аннотация: В этой статье рассмотрены пути снижения отрицательных последствий глобального кризиса в функционировании сфер и отраслей экономики Узбекистана в условиях пандемии, проанализировано современное состояние, значение и перспективы развития цифровой экономики, определены положительные результаты при активном развитии этой сферы. Также даны рекомендации по разработке программы «Цифровой Узбекистан 2030». Ключевые слова: цифровая экономика, глобальный кризис, цифровые технологии, цифровизация, цифровая инфраструктура, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), индекс ИКТ, «Цифровой Узбекистан 2030».	L.Khalikova, Sh.Yuldashev, M.Mullaeva Prospects for the development of the digital economy in Uzbekistan in the context of a pandemic Abstract: In this article were discussed ways to reduce the negative effects of the global crisis in the activity spheres and sectors of the Uzbek economy in a pandemic, analyzed the current state, meaning and prospects of development of the digital economy, the positive results are possible in the development of this sphere. Also given recommendations on the development of the program "Digital Uzbekistan 2030". Keywords: digital economy, global crisis, digital technologies, digitalization, digital infrastructure, information and communication technologies (ICT), ICT index, "Digital Uzbekistan 2030".
--	---

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Р.Х.Эргашев – ҚарМИИ профессори, и.ф.д.,

А.Д.Равшанов – ҚарМИИ доценти, и.ф.н.

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг устувор йўналишлари ва ривожлантириш масалалари бўйича илмий тавсиялар ва амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: диверсификациялаш, импорт, аграр сектор, нарх, оптималлаштириш, инновация, инновацион фаолият, маркетинг, агросаноат мажмуаси, иктисодий самарадорлик, талаб ва таклиф, ракобат, стратегия.

Кириш. Ҳозирги вақтда бутун ер шари аҳолиси синовли кунларни бошдан ўтказмоқда. Коронавирус пандемияси глобал фожиага айланиб улгурди. Мана шундай вазиятда жаҳон аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш ва қайта ишлаш ҳажми ҳамда жаҳон бозорларида харидоргир бўлган маҳсулотлар экспорти кўламини ошириш сингари долзарб муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўрни яънада ортиб бормоқда. Зеро, БМТ маълумотларига кўра, “2050 йилга бориб жаҳон аҳолиси сони 9,2 млрд. кишига етиши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни 70 фоизга ошириш заруратини келтириб чиқармоқда”[1]. Аграр секторнинг таркибий тузилмасини такомиллаштириш, фермер, деҳқон ва шахсий ёрдамчи хўжаликларни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун самарали ўзаро ҳисоб-китоб механизмларини ишлаб чиқиш ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини саноат асосида қайта ишлаш кўламини кенгайтириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялаш истиқболли манбаларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда пандемия шароитида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий турлари билан барқарор нархларда кафолатли таъминлаш ҳар томонлама долзарб ҳисобланади. Ҳозирги кунда дунё бозорларида озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг ўсиши кузатилаёпти. Боз устига бир қатор давлатларда қишлоқ хўжалик маҳсулотлар экспорти чекланмоқда. Масалан, “жорий йилда Ўзбекистонда ун импорти ҳажми ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан қарийб 50 фоиз ғалла 31 фоизга камайган” [2].

Қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш минтақанинг ижтимоий муаммоларини ижобий ҳал этиш ва аҳоли турмуш даражасини оширишга ёрдам беради. Диверсификациялаш ҳисобига ҳудудий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини оптималлаштириш, ҳудуднинг табиий ресурсларидан самарали фойдаланишга йўналтирилган ривожлантириш моделларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли Фармонларига асосан ҳудудларида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялаш йўналишлари ва ракобатбардошлигини ошириш муҳим ўрин эгаллайди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг асосий йўналишларини ҳар томонлама қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришнинг самарали йўналиши саналади. Ушбу тадқиқот йўналишида бир қанча мамлакатимиз олимлари шуғулланиб келмоқдалар. Жумладан, Р.Х.Эргашев қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳосилдорлигини ошириш ҳисобига маҳсулот таннархини камайтириш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини аниқлаш

усулларини ишлаб чиққан[3]. А.Д.Равшанов қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг асосий йўналишларини иқтисодий кўрсаткичларини асослаб берилган[4]. Т.У.Нурымбетов қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялаш йўналишлари кўрсатиб ўтилган[5].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг устувор йўналишлари ва ривожлантириш масалалари илмий абстракция усулига, таҳлил ва синтез ҳамда статистик усулларга асосланган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда пандемия шароитида қишлоқ хўжалигида рақобат муҳити кучайиши муносабати билан қишлоқ хўжалиги корхонасининг маҳсулотлар бозоридаги рақобатбардошлиги, молиявий барқарорлиги ва фаолият самарадорлиги ҳамда ишлаб чиқаришни диверсификациялаш масалалари биринчи ўринга чиқмоқда. Жумладан, пандемия шароитида “таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш”¹ бўйича қатор вазифалар белгиланган.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “2020 йилда 44 минг гектар ерда ёки ўтган йилга нисбатан қарийб 4 баробар кўп майдонда сувни тежайдиган технологияларни жорий этамиз. Бунинг учун давлат бюджетидан 300 миллиард сўм субсидия ажратилади. Шунингдек, сув хўжалиги объектларини бошқариш жараёнларини, сувни назорат қилиш ва унинг ҳисобини юритиш тизимини автоматлаштириш зарур”² ҳисобланади.

Жорий этилган карантин ҳамда халқимиз бошига тушган синовлар оқибатлари ҳам бир қатор объектив чеклашларни келтириб чиқарди.

Бинобарин, пандемия шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш, нархлар барқарорлигини таъминлаш ва уларни аҳолига етказиб бериш механизмлари самарадорлигини оширишни талаб этади.

Шу сабабли, ҳозирги пандемия шароитида қишлоқ хўжалигида инновацион ғояларни амалга оширишнинг муҳим жиҳати шундан иборатки, қишлоқ хўжалигида ерларни шудгорлаш, экинларни экиш ва парвариш қилиш, етиштирилган хом ашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш каби жараёнларни ўз вақтида ва сифатли бажариш энг долзарб масалалар. Ушбу ягона технологик занжир корхоналар мажмуасини бирлаштиради ва илм-фан, таълим ҳамда ишлаб чиқариш интеграциясини чуқурлаштиришга, янги технологияларни амалиётга жорий қилишга имкон беради.

Бундай тамойиллар мева ва сабзавотларни етиштиришга ихтисослаштирилган кластерлар яратишга ҳам тааллуқлидир. Шу сабабли мамлакатимизда ушбу йўналишни ривожлантиришга ҳам алоҳида аҳамият берилаяпти. Президентимизнинг 2019-йил 11-декабрдаги “Боғдорчилик ва узумчиликни янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони биноан бозор иқтисодиёти тамойилларига ўтиш жараёнлари, қайта ишлаш ҳажмини ошириш, экспорт қилиш ва қўшимча қиймат яратиш борасида олиб борилаётган ишлар шундан далолат беради.

Энг асосийси, мазкур чора-тадбирлар муҳим ижтимоий мазмун-моҳиятга ҳам эга. Масалан, “Ўзбекистонда 26 минг гектар майдонда боғлар, узумзорлар ва иссиқхоналар қуриш орқали 52 минг, ипакчилик саноатида 785 минг янги иш ўрни, қурилиш соҳаси ва инфратузилмада 75 минг иш ўрни яратиш мумкин. Бугунги кунда мамлакатимизда 80 дан ортиқ турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилиб, улар дунёнинг 65 дан зиёд мамлакатларига экспорт қилинмоқда. Жабҳада ютуқлар қатори камчиликлар учраётганидан ҳам кўз юмиб бўлмайди.

Олиб борилган танқидий таҳлиллар шуни кўрсатадики, йилига ўртача етиштирилган

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – www.uza.uz

21 миллион тонна мева ва сабзавотнинг 10 фоизидан ортиғи экспорт қилинмай қолмоқда. Маҳсулотларни саралаш, қадоқлаш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш учун 30 дан ортиқ агрологистик марказлар ташкил этилиб, фаолият кўрсатаётган бўлса-да, айланма маблағларнинг етишмаслиги туфайли улар мавжуд ишлаб чиқариш қувватининг атиги 15 фоиздан фойдаланган ҳолда фақатгина мавсумий ишламоқда” [2].

Юртимизнинг барча ҳудудларида ҳамкорлик тамойилларига асосланган ишлаб чиқариш корхоналарини қайта ишлаш ва экспорт қилувчи корхоналарга бирлаштириш орқали мева-сабзавот кластерларини яратиш, уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш учун зарур салоҳият бор.

Бироқ қишлоқ хўжалик корхоналари фаолияти бир томонлама, асосан, ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қаратилган ҳолда амалга оширилмоқда. Қолаверса, маҳсулотни сотишнинг бутун логистика занжирини ташкил этишга етарли эътибор берилмаяпти. Қишлоқ хўжалик корхоналари рақамлар ортидан қувишдан воз кечган ҳолда, асосий эътиборни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ва якуний истеъмолчига етказиб беришга қаратиши лозим.

Бугунги пандемия шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айнан тозаллиги ва экологик софлиги туфайли мамлакатимиз маҳсулотлари бутун дунёда қадрланади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида экологик маркетингнинг жорий қилиниши эса бозорлар эҳтиёжларини аниқлашга имкон беради, жаҳон озиқ-овқат бозорлари учун кураш самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Бунга экологик стандартлар ва истеъмолчилар, умуман жамиятнинг талабларига риоя қилиш шarti билан рақобатчилардан фарқли равишда яхшироқ усулда эришиш мумкинлигига аминмиз. Мамлакатимизда атроф-муҳитга таъсир этувчи омиллар ортиб бораётган шароитда экологик маркетингни жорий этиш бозор фаолиятини янада самарали амалга ошириш учун муҳим воситадир.

Пандемия шароитида экологик маркетингнинг яна бир йўналиши мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги муаммосини ҳал қилиш ва аҳолини сифатли маҳсулотлар билан таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш учун қулай шароит яратишдир. Шу муносабат билан экобозорлар тармоғини яратиш ғояси муҳимдир. Унинг концепцияси, биринчи навбатда, экологик тоза маҳсулотларни сотишни ўз ичига олади. Бугунги кунда бу мамлакат иқтисодиётининг инновацион йўналишларидан бирига айланиши лозим. Экобозорларнинг анъанавий бозорлардан фарқи шундаки, улар замонавий иситиш ва ҳавони тозалаш тизимлари, хоналар қулай ҳароратни сақлаш учун автоматик тизим билан жиҳозланган бўлади. Экобозорлар ўзларининг санитария ва ветеринария лабораторияларига эга бўлиши лозим. Барча маҳсулотлар пештахтага қўйилишдан олдин энг янги лаборатория жиҳозларида синчковлик билан текширувдан ўтказилади.

Экобозорлар қишлоқ хўжалик корхоналари билан ишлашга эътибор қаратишлари керак. Таъминотчилар учун имтиёзлар ва чегирмаларнинг махсус тизимини ишлаб чиқиши лозим. Улгуржи савдога, маҳаллий маҳсулотларни бирламчи қайта ишлаш ва сақлаш учун шароит яратишга алоҳида эътибор қаратилиши муҳим аҳамият касб этади.

Экологик маркетинг орқали, етиштирилган маҳсулотни экспорт қилиш учун кластерларни Ўзбекистон ичидаги охириги истеъмолчи билан, шунингдек, логистика ташкилоти билан боғлаш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган илмий-тадқиқот натижаларига кўра мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашнинг устувор йўналишларини ривожлантириш учун пандемия шароитида қуйидаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

- қишлоқ хўжалигига иқтисодий самарадор, инновацион ғоялар ва ресурсларни тежайдиган технологияларни жорий этиш;
- кластерларнинг ҳудудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қўшадиган ҳиссасини асослаш;
- қишлоқ хўжалик корхоналарнинг маҳсулот етиштиришини кўпайтириш ва сотиш

ҳажмини оширишга қаратилган ижтимоий шерикликнинг янги шакллари яратиш;

- илғор хорижий ва миллий кластерларнинг тажрибаларини ўрганиш ва жорий этиш;
- қишлоқ хўжалигини ташкил этиш бўйича ҳар бир вилоят ва тумanning ўзига хос шароитларини ҳисобга оладиган тавсиялар ишлаб чиқиш;
- экологик маркетинг доирасида озиқ-овқат маҳсулотларининг ассортиментини кенгайтириш ва кўпайтириш бўйича ишлар олиб бориш;
- янги чиқиндисиз ва экологик хавфсиз технологияларни ишлаб чиқиш, яшил маҳсулот истеъмолчилари билан барқарор ва самарали алоқани яратиш, инновацияларни қўллаб-қувватлаш каби масалалар бўйича асосли тавсиялар бериши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Позаботимся о будущем сельского хозяйства. – www.bayer.ru
2. Кластерлар ва “Экобозор”лар тизими бўйича Экопартия фракцияси нима демоқчи? Халқ сўзи газетаси 2020 йил 23 май №106 (7610)
3. Эргашев Р.Х. Инновацион иқтисодиёт. Дарслик. – Т.: “Молия-иқтисод”, 2019, 404 бет.
4. Равшанов А.Д. Фермер хўжаликлари рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишлари. Монография.-Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2014, -136 бет.
5. Нурымбетов Т.У. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялаш йўналишлари Автореф. дис. икт. фан. номз. – Т., 2019. – 53 б.;

Р.Эргашев, А.Равшанов	R.Ergashev, A.Ravshanov
Основные направления диверсификации сельскохозяйственного производства в условиях пандемии	The main directions of diversification of agricultural production in a pandemic
Аннотация: в статье выявлены основные направления диверсификации сельскохозяйственного производства, разработаны практические предложения и научные рекомендации для обозначения приоритетов диверсификации сельскохозяйственного производства. Ключевые слова: диверсификация, импорт, аграрный сектор, цена, оптимизация, инновации, инновационная деятельность, маркетинг, агропромышленный комплекс, экономическая эффективность, спрос и предложение, конкуренция, стратегия.	Abstract: The article identifies the main directions of diversification of agricultural production, developed practical proposals and scientific recommendations to identify the priorities for diversification of agricultural production. Keywords: diversification, import, agricultural sector, price, optimization, innovation, innovative activity, marketing, agro-industrial complex, economic efficiency, supply and demand, competition, strategy.

Н.Р.Хўжакулова – ҚарМИИ таянч докторанти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ДОРИВОР ЎСИМЛИКЛАР ЕТИШТИРИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: доривор ўсимликлар етиштиришнинг мазмун-моҳияти таҳлил қилинган ва қишлоқ хўжалигида доривор ўсимликларни етиштиришнинг иқтисодий асослари бўйича илмий таклиф берилган.

Калит сўзлар: доривор ўсимликлар, иқтисодий асос, самарадорлик.

Кириш. Инсоният томонидан доривор ўсимликлардан фойдаланиш жуда қадим даврлардан бошланган ва бу борада жуда катта тажриба тўпланган. Айниқса, пандемия шароитида доривор ўсимликларга бўлган қизиқишнинг ортиб бориши уларни иқтисодиёт тармоқларида, хусусан саноатда, расмий тиббиёт ва халқ таъбиотида, қишлоқ хўжалигида ва кундалик эҳтиёжда кенг қўлланилаётгани билан боғлиқ. Ўсимликларнинг бу гуруҳидан фойдаланишнинг асосий йўналишига саноат (парфюмерия-косметика, озиқ-овқат, тамаки, целлюлоза-қоғоз, ранг-бўёқлар, тўқимачилик, совун тайёрлаш, (фармацевтика) доришунослик, ликёр-ароқ, маҳсулотларини тайёрлаш), қишлоқ хўжалиги (асалчилик, кўрғазмали ва озуқа экинлари, эфир мойлари), тиббиёт (фитотерапия ва хушбуйлик терапияси), кундалик маиший (озиқ-овқатга қўшимчалар, консервантлар, косметика восита-

лари, ранг-бўёқлар) камраб олади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 10 апрелдаги ПҚ-4670- сонли Қарори билан ўсимликлар хом ашёсини чуқур қайта ишлаш (субстанциялар олиш) орқали янги турдаги фармацевтик маҳсулотларни яратиш ва ишлаб чиқариш бўйича илмий-тадқиқотларни жадаллаштириш вазифаси белгилаб берилди [1].

Ҳозирги шароитда, яъни дунёда коронавирус пандемияси билан кўрашаётган вақтда табиий доривор препаратлар, одатда инсон организмида секин-аста таъсир этадиган, организмда тўпланиб қолмайдиган, кимёвий препаратлар қўлланишидаги мавжуд бўлган бир қатор ножўя таъсирлардан ҳоли ҳисобланади. Бундан ташқари, доривор ўсимликлар биологик фаол моддалар тўплаш хусусиятига эга бўлганликлари сабабли ҳам расмий тиббиёт ва халқ табobatiда кенг қўлланилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мамлакатимиз турли хил касалликларни доривор ўсимликлар асосида даволаш бўйича ўзининг кўп асрлик анъаналарига эгадир. Буюк юртдошларимиз Ал-Беруний, Ал-Хоразмий, Абу Али ибн Синодек мутафаккир олимларимиз томонидан қадимда тиббиёт амалиётида қўллашга тавсия этилган бой меросимиз асосида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Биоорганик кимё институти, Ўсимлик моддалари кимёси институти, Тошкент фармацевтика институти ва бошқа бир қатор олийгоҳлар томонидан илмий асосланган ва клиник синовлар натижасида ўз тасдиғини топган республикамиз бой ўсимликлар дунёсининг намуналари бугунги кунда тиббиёт амалиётида ўз ўрнини топди.

Пандемия шароитида Ўзбекистонда доривор ўсимликларини ўрганиш, уларни захирасини аниқлаш, тайёрлаш, устириш ва хорижий мамлакатлардан келтирилган турларини экиб кўпайтириш ишлари жуда кенг миқёсда олиб борилмоқда, шулар жумласига Тошкент фармацевтика институти, Тошкент, Андижон, Самарканд, Бухоро тиббиёт ва педагогик, қишлоқ хўжалик ва бошқа институтлар, Тошкент, Самарканд ва Нукус университетлари ҳамда республика Фанлар Академиясига қарашли ўсимлик моддалари кимёси, Био-органик, Ботаника ва бошқа илмий текшириш институтлари ҳамда Ботаника боғининг тегишли кафедралари ва лаборатория ходимлари шуғулланиб келмоқдалар. Бу борада Ўзбекистоннинг қуйидаги атоқли олимларининг хизматлари салмоқлидир: С.Ю.Юнусов, О.С.Содиқов, К.З.Зокиров, Х.А.Абдуазимов, П.Х.Йулдошев, Н.К.Абубакиров, Р.Л.Хазановин, А.Я.Бутков, И.И.Гранитов, И.П.Цукерваник, И.К.Комилов, Н.С.Келгинбоев, М.Б.Султонов ва бошқалар.

Дунё давлатларига назар ташлайдиган бўлсак, доривор ўсимликларни кўпайтириш, қайта ишлаш Хитой, АҚШ, Канада ва Ҳиндистонда яхши ривожланган. Биргина Хитойнинг ўзида йилига 700 000 тонна доривор ўсимликлар етиштирилади. Шундан 822 млн. долларлик 122 000 тонна хом ашё экспорти амалга оширилади. Қайта ишлаш орқали эса 50 млрд. долларлик савдо қилинади. Россия федерациясида ҳозирги пайтда дори-дармонларнинг умумий миқдорини 40 % га яқинини доривор ўсимликлар асосида ёки иштирокида тайёрланмоқда. Бу давлат доривор ўсимликларни йирик экспорт қилувчи мамлакатлардан саналади. Бу ерда етиштирилган доривор ўсимликлар жаҳон бозорида олий сифатли маҳсулот сифатида қадрланади. Европа бозорига доривор ўсимликларни етказиб бериш бўйича 2-ўринни Польша ва Болгария давлатлари эгаллайди. Польшада асосан маданийлашган доривор ўсимликлар етиштирилса, Болгарияда ёввойи доривор ўсимликлар тайёрлаш етакчи ўринни эгаллайди.

Тадқиқот методологияси. Изланишларимиз натижасида қишлоқ хўжалигида доривор ўсимликлар етиштириш ва қайта ишлашни янада ривожлантириш масалалари ўрганилган бўлиб, истикболда қишлоқ хўжалигида доривор ўсимликлар етиштириш ва қайта ишлашда инновацион технологияларни жорий этишни кенг ривожлантириш бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган. Тадқиқотни олиб бориш жараёнида абст-ракт фикрлаш, мантикий ёндошув, қиёсий таҳлил каби усулларида кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Пандемия шароитида юртимизда камайиб бораётган доривор ўсимликларни махсус майдонларда экиб кўпайтиришга алоҳида эътибор берилаётир. Бу усул ўсимлик турларини асраб қолиш баробарида мўмай даромад манбаи ҳам демакдир.

Мисол учун, Наманган вилоятида ковул (кавар) ўсимлиги кўп учрайди. Унинг барги, меваси ва томирининг пўсти табобатда кенг қўлланилади. Турли шишларни коронавирус пандемияси шароитида даволаш, нафас қисиши, талоқ қотиши, қуртларни ҳайдаш, полиартрит, бўқоқ, аллергия каби касалликларни даволашда ковулнинг фойдаси кўп. Ҳозирда 3 минг гектардан зиёд майдонда ушбу ўсимликни экиш режалаштирилган. Кам харажат ва оз меҳнат талаб қиладиган бу ўсимликдан йилига тўрт марта ҳосил олиш имконияти мавжуд.

Кўриниб турганидек, доривор ўсимликлар шифобахшлиги билан бирга иқтисодий жиҳатдан ҳам ғоят фойдалидир. Аммо табиат инъомларини суистеъмол қилмаслик инсонларнинг бурчи ҳисобланади (1-жадвал).

1-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида доривор ўсимликларни етиштириш
самарадорлиги¹**

т/р	Доривор ўсимликнинг номи	Экин майдо- ни, га	1 га майдонга сарф қилинадиган харажат, (млн.сўм)	1 га ердан олинадиган даромад, (млн.сўм)	1 га ердан олинадиган соф фойда, (млн.сўм)
1.	Валериана	1	11	50	39
2.	Тожик коврак	1	45	63	18
3.	Наъматак	1	21,1	48	26,9
4.	Иттиканак череда	1	7,1	40	32,9
5.	Қалампир ялпизи	1	8,3	33,8	25,5

Мамлакатимизда сўнгги йилларда маҳаллий флорага мансуб доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экологик ҳолатни яхшилаш, плантациялар ташкил этиш ва уларни қайта ишлаш борасида изчил ислохотлар амалга оширилмоқда.

Аммо шунга қарамай, мавжуд имкониятлардан етарли даражада фойдаланилмабди. 2019 йилда 19 минг тонна доривор ўсимликлар етиштирилган бўлиб, 48 млн. АҚШ доллари миқдорида тайёр ёки ярим тайёр ҳолдаги маҳсулот экспорт қилинган. Бугунги кунда республикаимизда 93 та корхона томонидан 89 хил ўсимликлардан дори воситалари тайёрланмоқда. Умумий истеъмолдаги дори воситаларининг атиги 7 % и маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга тўғри келади ва бу эса жуда кам эканлигидан дололат беради..

Табиатдаги доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, плантация усулида етиштириш ва қайта ишлашни янада ривожлантириш учун қулай агробизнес муҳитини яратиш, соҳанинг экспорт салоҳиятини кучайтириш, таълим-фан-ишлаб чиқаришни интеграциялашувини амалга ошириш асосида инновацион ғоялар кабилар муҳим аҳамият касб этади.

Бундан шу нарса аниқ бўлмоқдаки, ўсимлик хом ашёларидан тайёрланадиган доридармонларга бўлган эҳтиёж кун сайин ортиб бормоқда. Бу ҳол шифобахш ўсимликлардан кенгроқ фойдаланишни тақозо этади. Бунда эса пандемия шароитида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- доривор ўсимликларни етиштириш ва қайта ишлашни комплекс ривожлантириш дастурларини шакллантириш ҳамда уларнинг амалга оширилишини мувофиқлаштиришда иштирок этиш, ушбу соҳада ягона илмий-техник, технологик, инвестиция ва экспорт сиёсатини юритиш;
- доривор ўсимликлар ўсиши учун қулай ҳудудларда махсус плантациялар ташкил этиш, шу жумладан етиштиришнинг интенсив технологияларини жорий этиш орқали ва табиий ўсиш майдонларидан оқилона фойдаланган ҳолда уларни етиштириш ҳажмларини босқичма-босқич ошириб бориш;
- плантацияларни ташкил этиш, доривор ўсимликларни саноат асосида чуқур қайта ишлаш ҳамда улардан юқори қўшилган қийматга эга бўлган экспортбоп маҳсулотлар ишлаб

¹ .Манба.Ўзбекистон ўрмон хўжалиги кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

чиқариш доирасида тадбиркорлик субъектларининг давлат бошқаруви органлари, барча даражадаги маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлигини самарали ташкил этиш;

➤ доривор ўсимликларни етиштириш ҳамда қайта ишлаш соҳасини ривожлантиришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, шунингдек, жамоатчилик экологик назоратини амалга ошириш;

➤ доривор ўсимликларни етиштириш ҳамда қайта ишлаш соҳасидаги инвестиция дастурлари ва лойиҳаларининг амалга оширилишини мувофиқлаштириш;

➤ доривор ўсимликларни етиштириш ҳамда қайта ишлаш бўйича янги қувватларни ташкил этиш ва мавжудларини ривожлантириш жараёнларига хорижий сармояларни, чет эллик мутахассислар ҳамда маслаҳатчиларни фаол жалб этиш, ушбу соҳада илғор технологияларни жорий этиш;

➤ мазкур соҳа учун мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида, шунингдек, хорижда уларнинг малакасини ошириш ишларини самарали ташкил этиш ҳамда мувофиқлаштириш.

Хулоса ва такифлар. Бугунги кунда яъни пандемия шароитида доривор ўсимликларни етиштириш ҳамда қайта ишлашни кенг кўламда йўлга қўйиш нафақат аҳоли саломатлигини яхшилаш учун балки юқори даражада иқтисодий самара ва яхши даромад келтириши билан ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги тавсияларни бажарилиши мақсадга мувофиқдир:

-қишлоқ хўжалигида доривор ўсимликларни етиштиришнинг давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг йўналишлари ҳамда истикболларига аниқлик киритиш;

-доривор ўсимликларни етиштиришда чет эл тажрибалари мисолида ривожлантириш масалаларини ўрганиш;

-доривор ўсимликларни етиштиришнинг иқтисодий асосларини такомиллаштириш, соҳага инновацион жараёнларнинг татбиқ этилаётган шароитидан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалигида хизмат курсатиш фаолияти самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими, уларнинг таснифи, аниқланиш ва таҳлил қилиш йўллари такомиллаштириш;

-истикболда қишлоқ хўжалигида доривор ўсимликларни етиштиришни ривожлантириш ва даромад манбаларини ошириш муаммолари, мазкур кўрсаткичларни яхшилаш бўйича ички имкониятларни аниқлаш усулларини ишлаб чиқиш ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 10 апрелдаги ПҚ-4670- сонли Қарори
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикаси Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги 2017 йил 11 майдаги ПҚ-2966- сон қарори.
3. Эргашев Р.Х. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик), - Т.: “Иқтисод молия” 2018, 402 б.
4. Тўхтаев Б.Ё., Махкамов Е.Х. ва бошқалар Доривор ва озуқабоп ўсимликлар плантацияларини ташкил этиш ва хом ашёсини тайёрлаш-(йўриқнома),-Т.: 2015 йил.
5. Ўзбекистон Республикаси Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси маълумотлари.

Н.Худжакулова Вопросы дальнейшего развития выращивания и переработки лекарственных растений в условиях пандемии	N.Khujakulova Questions of further development of medicinal plants cultivation and processing in a pandemic
Аннотация: в статье приведена важность выращивания лекарственных растений и представлены научные предложения по экономическим аспектам выращивания лекарственных растений в сельском хозяйстве. Ключевые слова: лекарственные растения, экономический аспект, эффективность.	Abstract: The article describes the importance of growing medicinal plants and presents scientific proposals on the economic aspects of growing medicinal plants in agriculture. Keywords: medicinal plants, economic aspect, efficiency.

МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСКАРТИРИШ

М.К. Рашидов – Навоий давлат кончилик институти “Иқтисодиёт ва менежмент”
кафедраси тадқиқотчиси

ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА МАМЛАКАТДА ҚАМБАҒАЛЛИК ДАРАЖАСИ ОШИШИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада пандемия шароитида қашшоқлик даражаси ошишини олдини олиш йўллари ва механизмларини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар таклиф қилинган.

Калит сўзлар: қашшоқлик, аҳоли даромадлари, камбағалликни қисқартириш, яшаш минимуми, истеъмол саватчаси.

Кириш. Президентимизнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2019 йил якунлари бўйича мамлакатимизда қашшоқлик даражаси 13-15% ни ташкил этгани қайд этилди¹. Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирининг биринчи ўринбосари Акмалхон Ортиқовнинг сўзларига кўра, дастлабки ҳисоб-китоблар Ўзбекистонда аҳолининг 12-15 фоизи ёки 4-5 миллион киши камбағал эканини кўрсатмоқда². Ўз-ўзидан пандемия даврида ушбу кўрсаткич ошиб бориши табиийдир. Бунинг олдини олиш эса мамлакатнинг энг долзарб вазифаларидан бирига айланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мавзу юзасидан бир қатор олимларимиз илмий изланишларига эътибор қаратилди. О.А.Қутлиевнинг “Камбағаллик ва уни Ўзбекистонда баҳолашга ёндашувлар” номли рисоласида камбағаллик тушунчаси ва унинг келиб чиқиш сабаблари, баҳолаш усуллари, жумладан Ўзбекистон шароитида уни аниқлашга ёндашувлар, аниқлаш мақсадлари ҳамда бу борада таҳлиллар асосида ўз тавсияларини ифодалаган.

Б.Ҳамидовнинг “Ўзбекистонда камбағаллик даражаси. Камбағалликни камайтириш учун нима қилиш керак?” номли рисоласида “Ҳозирги кунда камбағал оиланинг шахсий компьютер билан таъминланганлиги республикадаги ўртача оиладан 12 баробарга, шахсий машина билан-11 баробарга, кондиционер билан-8 баробарга, чангютгич билан-4 баробарга, кир ювиш машиналари билан-4 баробарга, музлатгич билан-2 баробарга, телевизор ва уяли алоқа воситалари билан-1,5 баробарга камлиги кузатилгани қайт этилган.

2018 йилдан буён Жаҳон банки “Тараққиёт стратегияси” маркази билан ҳамкорликда “Ўзбекистон фуқароларини тинглаб” деб номланган лойиҳани амалга ошириб келмоқда. Мазкур лойиҳа доирасида Жаҳон банкининг Қашшоқлик ва тенглик бўйича глобал амалиёт марказининг эксперти Уилям Зейтц раҳбарлигида “Улар қаерда яшайдилар. Марказий Осиёда туманлар миқёсидаги қашшоқлик даражаси, ўртача истеъмол ва аҳолининг ўрта синфи кўрсаткичлари” номли ҳисоботи асосий адабиёт сифатида таҳлил қилинди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотларимиз давомида биз Ўзбекистон Республикасида аҳоли яшаш минимумини ҳисоблаш учун уни аниқлашнинг ресурс усулини қўллаш лозим деган фикрга келдик.

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда камбағал аҳоли мавжудлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида биринчи марта расман қайд этилди. Мурожаатномада “Камбағалликни камайтириш – бу аҳолида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-қуввати ва салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратиш бўйича комплекс иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни амалга ошириш, демакдир. Шунинг учун Жаҳон банки, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури ва бошқа халқаро ташкилотлар билан бирга Камбағалликни камайтириш дастурини ишлаб чиқишни таклиф этаман. Бу борада халқаро меъёрлар

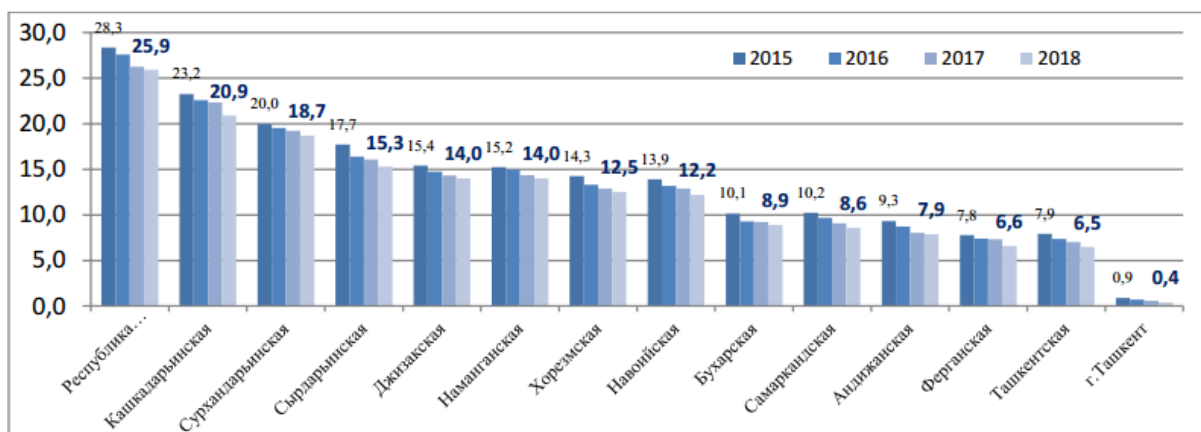
¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга 2020 йил 24 январдаги Мурожаатномаси.

² <https://kun.uz/news/2020/07/28/dastlabki-hisob-kitoblarga-kora-ozbekistonda-aholining-12-15-foizi-kambagal-vazir-orinbosari>

асосида чуқур ўрганишлар ўтказиб, камбағаллик тушунчаси, уни аниқлаш мезонлари ва баҳолаш усуллари камраб олган янги методологияни яратиш лозим”¹ деб таъкидланди.

Ўзбекистон ҳукумати тасдиқлаган 2030 йилгача барқарор ривожланишнинг мақсад ва вазифаларидан (2030 йилгача қашшоқлик даражасини 2 марта камайтириш) келиб чиққан ҳолда қашшоқликнинг камайтиришнинг асосий устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- керакли қонуний ва ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш (масалан, яшаш минимуми тўғрисида қонун, қашшоқликни аниқлаш услуги);
- ташкилий ва институционал ўзгаришларни амалга ошириш (узоқ келажакни кўзлаган мақсадли давлат дастури, уни амалга оширишнинг ташкилий механизми, керакли йўл харитасини шакллантириш ва бошқалар);
- 2025-2030 йилларда қашшоқлик даражасини камайтиришнинг мақсадли параметрларини асослаш ва чора-тадбирлар ишлаб чиқиш;
- дастурни амалга оширишда барча давлат ва нодавлат ташкилотларнинг иштирокини таъминлаш;
- мамлакатда ишлаб чиқиладиган ва амалга ошириладиган барча тармоқлар (корхоналар) ва минтақалар бўйича ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурлари (чора-тадбирлар)ни бевосита қашшоқликни камайтириш дастури билан ўзаро боғланган ҳолда асослаб бериш;
- Давлат статистика қўмитаси ва соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан шакллантириладиган инфор­мацион базани шаффофлиги ва сифатини таъминлаш, керакли мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш жараёнини амалга ошириш.

1-расм. Мамлакатимиз ҳудудларидаги қашшоқлик даражаси кўрсаткичи²

Хулоса ва таклифлар. Қашшоқлик – деганда, мамлакатда энг паст турмуш даражасига эга бўлган аҳоли қатлами тушунилади³. Пандемия даврида ҳар бир мамлакат иқтисодиёти ўз релесидан чиқиши табиийдир. Шунини инобатга олган ҳолда ҳар бир давлат оқилона иқтисодий сиёсат юритиши лозим бўлади. Бунда асосан мамлакатда қашшоқлик даражаси ошиши, очарчилик ва турли низоларнинг келиб чиқиши кузатилади. Бу жараёнларда яъни пандемия шароитида мамлакат аҳолисини қашшоқликдан сақлаш учун қуйидаги амалларни бажаришни тавсия қиламиз.

Биринчидан, мамлакат сиёсати ва иқтисодиётига бирор бир ташқи кучларнинг аралашувига йўл қўймаслик. Бунда гигант давлатлар эндигона оёққа тураётган давлатларга ўз сиёсий ўйинлари билан кириб келмоқчи бўлишади. Энг оқилона йўл-бу ташқи сиёсий шартномаларни барқарор ишлашини таъминлашдир.

Иккинчидан, аҳолини ўз қўлида бор захира ресурслардан оқилона фойдаланишга ундаш лозим. Масалан, томорқа уй-жойидан унумли ва максимал даражада фойдаланишни йўлга қўйиш лозим бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. <https://uza.uz/uz/politics/>.

² www.stat.uz.- давлат статистика қўмитаси маълумоти асосида.

³ муаллиф таърифи

Учинчидан, мамлакатдаги солиқ сиёсатида вақтинчалик яъни маълум муддатларга махсус чекловлар, имтиёзлар ва қолаверса бутунлай солиқ йиғимидан вос кечиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

Тўртинчидан, аҳолини уй-жой қуришга бўлган эҳтиёжларини камайтириш чораларини кўриш. Бу жараёнда асосан аҳоли ўз маблағларини даромад манбаларига йўналтириши мақсадга мувофиқдир. Данғиллама уй-жой учун маблағ сафарбар қилиш бу вақтда тескари эффект беради.

Бешинчидан, аҳолини боқимондалик кайфиятига солиб қўймаслик лозим. Баъзи бир давлатлар амалиётида аҳолига маблағ тарқатиш, озик-овқат тарқатиш каби амалий ишлар олиб борилган. Бу жараёнлар аҳоли онгида боқимондалик кайфиятини оширади. Пандемиядан кейин ҳам бунинг таъсири узоқ вақтлар сақланиб қолиши мумкин.

Олтинчидан, аҳолининг дунёвий, диний ва илмий салоҳиятини ошириш бўйича амалий чора-тадбирларни амалга ошириш лозим. Бунда асосий восита телекоммуникация воситалари ҳисобланади. Мобил телефон тармоқларидаги хабарнома алмашиш тизимини, интернет сифатини яхшилаш орқали бу жараёнга эришса бўлади. Мамлакатдаги телеканаллар фаолиятини ушбу жараёнларни аҳолига сифатли ва тушунарли ҳолда етказиш чораларини кўриш лозимдир.

“Аҳолининг ночор қисмига кўмак бериш мақсадида комплекс ва ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилган, вазирлар, ҳокимлар ва секторлар раҳбарларининг вазифалари белгилаб берилган. Лекин пандемия кўп соҳаларда иш ўринларини яратишга, камбағалликка қарши курашишга катта зарар етказиб келяпти. Унинг таъсирини юмшатиш мақсадида “Саховат ва кўмак” умумхалқ ҳаракати йўлга қўйилди. Унинг доирасида халқ депутатлари маҳаллий кенгашларининг қарорларига асосан, карантин даврида ижтимоий ҳимояга муҳтож, кўп болали оилаларга, яқка ёлғиз ва ногиронларга ҳамда ўз даромадини йўқотган вақтинча ишсиз бўлган 321 мингга яқин оилаларга 127 млрд. 700 млн. сўмдан зиёд маблағлар сарфланди¹. Бизнинг фикримизча ушбу маблағларни аҳолига тарқатмасдан уларнинг онгини ривожлантиришга, дунёқарабини оширишга қаратиш ва юқоридаги каби чора-тадбирларни амалга ошириш лозим.

Бундан ташқари ҳар бир мамлакат ҳаётий жараёнлардан, ижтимоий-иқтисодий вазиятдан келиб чиққан ҳолда яшаш минимуми² (минимал истеъмол саватчаси) қонун ва услубиётни ишлаб чиқиши ва бу жараёни рақамли иқтисодиётда расмий ташкил қилишнинг ташкилий механизмларини ҳамда шаффофлигини таъминлаши лозимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2020 йил 24 январ).
2. Интернет сайтлари: www.kun.uz, www.stat.uz.

М.Рашидов	M.Rashidov
Пути предотвращения роста бедности в стране в условиях пандемии	Ways to prevent the increase of poverty in the country in the pandemic
Аннотация: В статье предлагаются меры по совершенствованию путей и механизмов предотвращения роста бедности в условиях пандемии.	Abstract: The article proposes measures to improve the ways and mechanisms to prevent the increase in poverty in the context of a pandemic.
Ключевые слова: бедность, доходы населения, сокращение бедности, прожиточный минимум, потребительская корзина.	Keywords: poverty, population income, poverty reduction, subsistence minimum, consumer basket.

ИЖТИМОЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

¹<https://kun.uz/news/2020/07/28/dastlabki-hisob-kitoblarga-kora-ozbekistonda-aholining-12-15-foizi-kambagal-vazir-orinbosari>

² Изоҳ: Яшаш минимуми – битта мамлакатдаги фуқаро учун бир ойда яшаш учун керак бўладиган пул миқдори. Агарда яшаш минимуми қийматидан мажбурий тўланадиган тўловларни олиб ташласак минимал истеъмол саватчаси миқдори топилади. Ушбу кўрсаткичларни расмий аниқлашдан мақсад давлат томонидан тўланадиган энг кам иш ҳақи ва энг кам пенсия миқдорини яшаш минимумига асосланган ҳолда белгилашдан иборат: мисол учун бугунги кунда яшаш минимуми 1,0 млн. сўм бўлса (ҳозирги кунда белгиланган иш ҳақи миқдори 677,3 минг сўм) уни таъминлаш даражаси 70,0% атрофида бўлади.

Н.А.Эшқувватова – СамИСИ талабаси

С.Х.Абдиқобилов – СамИСИ талабаси

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ АҲОЛИ ҚАТЛАМИНИ Қўллаб-қувватлаш

Аннотация: Ушбу мақолада Коронавирус КОВИД-19 пандемия шароитида мамлакатнинг иқтисодий инқироз ҳолатини олдини олиш мақсадида аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини қўллаб-қувватлаш масалалари ҳамда уларга йечимлар таклиф этилган.

Калит сўзлар: Коронавирус, пандемия, инфекция, инқироз, ижтимоий ҳимоя, иш ҳақи, меҳнат бозори, онлайн сервис, тиббий суғурта

Кириш. Коронавирус пандемияси бутун дунёга, бутун дунё иқтисодиётига, ижтимоий ҳаётига, маданий-маърифий жараёнларига ўз таъсирини кўрсатди. Ҳеч бир соҳа четда қолмади, инфекциянинг тарқалиши ортидан ҳар жабҳада зарарлар кўпайди.

Одамларнинг кўнглидаги хавотир, ваҳима ва тушкунлик ҳолатлари бир томонда, аммо ишсизлик сонининг кескин даражада ошиши мамлакатлар учун алоҳида жиддий муаммолигича қоляпти. Дунёнинг миллионлаб корхона ва ташкилотлари фаолияти тўхтагани 2 миллиарддан зиёд ишчининг турмушига таъсир кўрсатди.

Камбағал аҳолининг сони ошиши олдини олиш мақсадида жаҳон мамлакатларида ва Ўзбекистонда турли чоралар кўриляпти. Бугун Ўзбекистонда ҳам 196 минг та корхоналарнинг ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ҳажми кескин камайган. Табиийки, бунинг натижасида ишсизларнинг катта сони вужудга келди. Шу сабаб давлат томонидан аҳолини моддий таъминлаш тизимини йўлга қўйишга ҳаракат қилинапти. Бу борада эҳтиёжманд оилаларга берилаётган бир марталик кўмак, аҳолининг алоҳида ижтимоий қатламига тўланадиган нафақаларнинг автоматик тарзда узайтирилганлиги (масалан, муддати март-июн ойларида тугайдиган 2 ёшгача ва 14 ёшгача нафақа пуллари ҳеч қандай ҳужжатлар талаб қилинмасдан автоматик тарзда узайтирилмоқда, албатта, 2 ёш ва 4 ёш чегараси бундан муснасно) ни ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг муҳим чораси сифатида алоҳида таъкидлаш лозим. Шу билан бирга карантин даврида иқтисодий қийинчиликларни йенгиш, одамларнинг турмуш даражаси пасаймаслиги учун янада аниқ чоралар ҳам керак бўлди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. КОВИД-19 пандемияси — SARS-COV-2, яъни оғир ўткир нафас олиш синдроми коронавируси келтириб чиқарадиган КОВИД-19 коронавирус инфекцияси касаллиги пандемияси эканлиги ҳақидаги маълумот илк бор "Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China" сайтида расман эълон қилинган¹. Илк маротаба 2019-йилнинг декабрида Хитойнинг Ухан шаҳрида қайд этилган касаллик 2020-йилнинг 11-мартида Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан пандемия деб белгиланди². 4-июл 2020-йилга қадар вирусни 188 дан ошиқ мамлакат ва ҳудудда яшовчи 11 миллиондан ошиқ одам юқтирди; 523 000 дан ошиқ одам касаллик туфайли ҳалок бўлди, 5, 83 миллиондан ошиқ одам эса тузалди³. Хитой, Европа, Эрон, Жанубий Корея ва АҚШда пандемия ўчоқлари юзага келди.

Дарҳақиқат, дунёда қайси соҳани олмайлик, ушбу пандемия глобал инқироз иш ўринларини қисқаришига кескин таъсир кўрсатмоқда. Аксарият сиёсатчилар постпандемик даврда иқтисодиётни тиклаш бўйича зудлик билан амалга ошириши лозим бўлган чора-тадбирлар, айниқса, иқтисодиётнинг йирик тармоқлари, ҳаётини муҳим

¹ "Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China". Lancet 395 (10223): 497–506. February 2020. doi:10.1016/S0140-6736(20)30183-5. PMID 31986264

² WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11-mart 2020. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (11-mart 2020).

³ https://uz.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemiyasi

бўлган соҳалар ва аҳолининг аксарият қисми банд бўлган тадбиркорлик соҳаларини ҳимоя қилиш бўйича жиддий изланишлар олиб борилмоқда.

Тадқиқот методологияси. Мақолани ёзиш давомида пандемия шароитида аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини ўрганиш мақсадида, таҳлил ва синтез, иқтисодий статистик таҳлил, илмий мушоҳада, абстракт мантикий фикрлаш усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Коронавирус КОВИД-19 пандемияси ижтимоий соҳа ҳамда иқтисодиёт тармоқларини жиддий синовдан ўтказмоқда. Шу билан бирга, пандемия даврида “Буюк ёпилиш” атамаси билан кириб келган иқтисодий инқироз халқаро ҳўжалик алоқаларида “қиймат занжирлари”ни узилиши билан бирга хизмат кўрсатиш ва сервис тармоқларига ҳам жиддий салбий таъсир кўрсатиб Жаҳон иқтисодиётининг рецессиясини бошлаб берди ¹.

Бу инқирознинг ўзига хос томони шундаки – унда ҳам талаб, ҳам таклиф инқироzi билан бирга тарихдаги энг катта ишсизлик муаммоси кузатилмоқда.

Бунга қуйидаги омиллар сабаб бўлди:

биринчидан, талаб инқироzi – жаҳон аҳолисининг 80%и карантинга тушиши натижасида товар (асосан узоқ муддатли истеъмол товарлари) ва хизматлар истеъмоли пасайиши;

иккинчидан, йирик иқтисодиётларда ялпи талаб тушиши натижаси ЯИМнинг ўсиш суръатлари 5-10% пасайди. Голдман Сачс прогнозларига кўра, 2020 йилда АҚШда ЯИМ -6%га, Хитой ЯИМ -9%га тушиши;

учинчидан, йирик иқтисодиётлардаги иқтисодий муаммолар кетидан ривожланаётган давлатларда ҳам иқтисодий муаммолар келиб чиқа бошлади. Бу муаммолар асосан, 2020 йил февралдан бошлаб жаҳон бозорларида кузатилаётган хомашёлар нархларининг пасайиши, хусусан нефт нархининг охириги 18 йиллик минимумдан пасайиб кетганлиги, хомашё экспортига асосланган иқтисодиётларга салбий таъсири сезиларли бўлмоқда (The Economist 2020a; CNN 2020);

2020 йил 10 апрел ҳолатига жами 51 та мамлакат томонидан меҳнат бозорини қўллаб-қувватлаш 74 та дастур ишлаб чиқилди. (1-жадвал)

1-жадвал

**Ижтимоий ҳимоя учун инқирозга қарши дастурларнинг асосий турлари
(дастурлар сони)²**

Меҳнат бозорини қўллаб-қувватлаш чоралари	75
Иш ҳақини компенсациялаш	45
Меҳнатга лаёқатли аҳолини касбга ўқитиш	12
Янги иш ўринлари яратиш ва ўзини-ўзи банд қилиш бўйича қўйилган чекловларни соддалаштириш	14
Иш куни давомийлигини қисқартиш	3
Иш куни давомийлигини қисқартиш	127
Иш ҳақи сақланган таътил бериш	37
Тиббий суғурталаш	7
Пенсия	21
Ижтимоий суғурта тўлови муддатини узайтириш	27
Ишсизлик нафақасини тайинлаш	35

Ўзбекистонда ижтимоий тармоқлари орқали жами 312, 4 минг киши иштирок этган игран сўровнома натижаларига асосан фуқароларнинг 21 %и вақтинча ишини йўқотган, 7 %и ўз ҳисобидан меҳнат таътилида, 7 %и ҳақ тўланадиган меҳнат таътилида, 18 %и уйда масофадан туриб ва 21 %и ишхонага қатнаб ишлаётганлигини билдиришган ³.

Республикадаги мавжуд карантин режими туфайли жисмоний шахсларнинг мол-

¹ <https://www.coindesk.com/the-great-lockdown-imf-confirms-global-recession>

² https://forbes.uz/process/economy/otvetnaya_politika_po_sotsialnoy_zaschite_vo_vremya_covid-19/

³ <https://t.me/davletovuz/8562>

мулк ва йер солиқларидан тушумлар 3 баробарга, ЯТТларнинг қатъий белгиланган солиғи бўйича тушумлар 84 фоизга камайган¹. Кичик бизнес соҳаларида кўплаб ишчилар даромад манбаидан айирилгани ва ишдан бўшатилишлари кузатилмоқда. Бу вазиятда иқтисодиётнинг бир қатор тармоқлари бўйича корхоналар ва аҳолининг тўлов қобилиятига жиддий таҳдид солувчи омиллар юзага келмоқда. Хусусан, норасмий секторда банд бўлганлар айниқса, энг заиф ва ҳимояланмаган қатлам бўлиб қолди.

Жорий қилинган карантин чоралари таъсирида энг каттиқ зарба берган соҳаларда норасмий иш банд бўлган қарийб 1, 6 млрд нафар ишчиларга жиддий таъсир қилган. Кризиснинг биринчи ойида норасмий иш билан банд аҳолининг тахминан 60 %ида даромадлар пасайган. Ушбу кўрсаткич Африка ва Лотин Америкасида 81 %га тушган. Аҳоли табақалари кесимида эса 82 % паст ва ўрта даромадли қатлам вақтлари, 28 %и эса юқори даромад қиладиганларга тўғри келган. Юқори даромадли давлатларда бу кўрсаткич 76 %ни ташкил этган.

1-чизма²

Ақсарият ҳолларда норасмий секторда бандлар кўрсаткичи қишлоқ жойларида кўпроқ бўлиши ҳудудлар кесимида таҳлил қилинганда ҳам кўриниб турибди.

Халқаро меҳнат ташкилоти кичик бизнесда ва ўзини ўзи банд қилган аҳолини, айниқса, норасмий иқтисодиётда ишлаётганларни ҳимоя қилиш учун шошилинч ва муҳим сиёсат чораларини кўришга чақирмоқда³. Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг расмий маълумотларига кўра бугунги кунда Ўзбекистон меҳнат бозорида 13, 5 млн киши банд бўлиб, улардан 5, 7 млн киши расмий ва 7, 8 млн киши норасмий секторда, шу жумладан, 2, 6 млн киши меҳнат мигрант сифа-

¹ <https://kun.uz/news/2020/04/18/karantin-tufayli-soliq-tushumlari-qanchaga-kamaygani-malum-boldi>

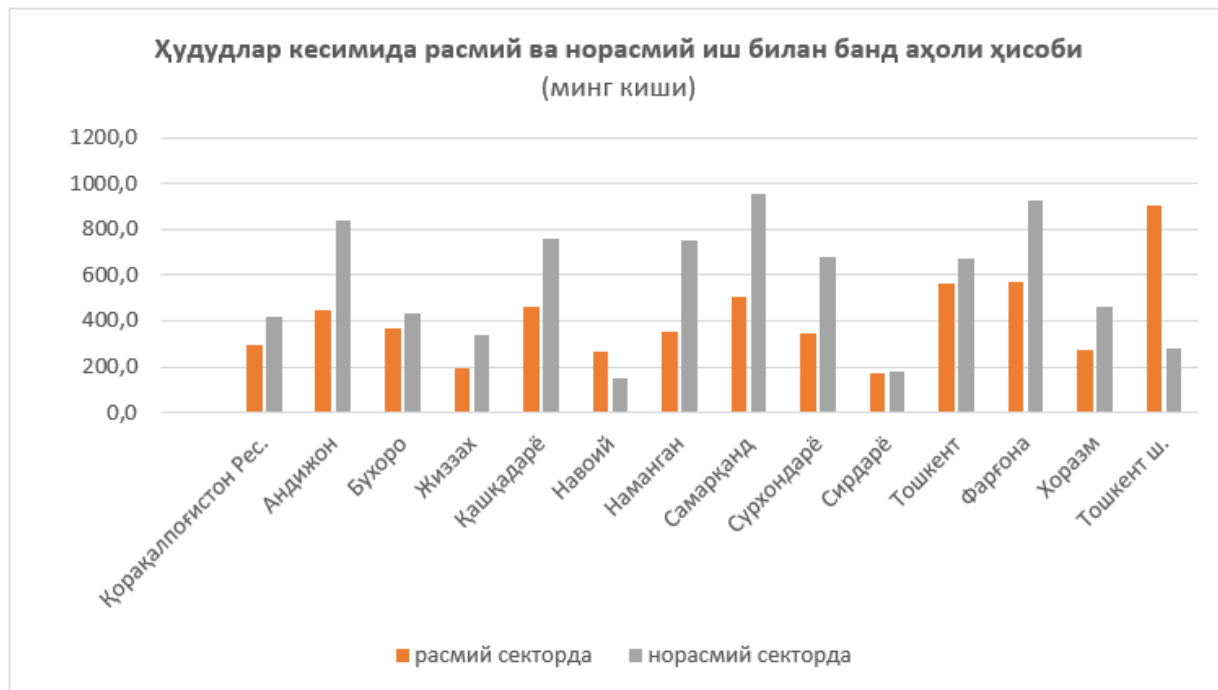
² <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/8359-proizvodstvo-valovogo-vnutrennego-produkta-6>

³ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf

тида меҳнат қилмоқда¹.

Жаҳон банки томонидан берилган маълумотларга кўра КОВИД-19 пандемияси ва қўлланилган карантин чоралари таъсирида юзага келган иқтисодий инқироз туфайли, пул ўтказмаларининг умумий ҳажми 20%га кескин тушади². Ўзбекистонлик меҳнат муҳожирлари сонидан келиб чиқадиган бўлсак бу кўрсаткич 500 мингдан кўпроқ киши корона-вирус пандемияси таъсирида доимий иш жойларига кетолмай қолиш эҳтимоли юқори.

2-чизма³

Кўрилган чоралар натижасида Ўзбекистонда КОВИД-19 вирусидан зарарланганлар орасида ўлим даражаси 0,4% ни ташкил этмоқда. Ўзбекистонда касалликдан даволанаётганлар ҳам, касалликда гумон қилинганлар ҳам, карантинда сақланаётганларнинг барчаси бепул, давлат бюджети ҳисобидан даволанмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев раҳбарлигида 22 ва 24 апрел кунлари ўтказилган видеоселектор мажлисларида⁴ карантин даврида аҳоли бандлиги ва даромади кескин камайишини олдини олиш бир қатор муҳим ташаббуслар илгари сурилди:

- ўзини ўзи банд қилган фуқаролар учун фаолият турлари рўйхатини кенгайтириш ва қонунчиликда тақиқланмаган барча тадбиркорлик шаклларига рухсат бериш (ҳозирда 85 та фаолият турига рухсат берилган);
- аҳоли бандлигини таъминлашдаги муҳим бўлган сервис соҳасини ривожлантириш (овқатлар ва товарларни уйга йетказиб бериш, кўчма савдо ва хизматларни ташкил этиб, бу корхоналарнинг камида 70 фоизини бемалол ишлаца бўлади);
- онлайн ишласа бўладиган соҳаларга максимал имкониятлар яратиб бериш;
- товарларни бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан сотишни рағбатлантириш
- ижтимоий хизмат турларини кенгайтириш асосида янги иш ўринларини яратиш (жамоат жойларини дезинфекциялаш, қариялар, ногирон ва ўзгаларнинг ёрдамига муҳтож шахсларни парваришлаш ва бошқалар)⁵.

Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектлари ва маҳалла институтини кенг жалб қи-

¹ <https://mehnat.uz/uz/news/2019-yilda-uzbekistonning-ishsizlik-darazhasi-qancha>

² <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history>

³ <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/8359-proizvodstvo-valovogo-vnutrennego-produkta-6>

⁴ <https://president.uz/uz/lists/view/3515>

⁵ <https://president.uz/uz/lists/view/3517>

лиш амалиёти ҳам самарали ташкил этилганини таъкидлаш жоиз. Юзага келган вазиятда қисқа муддатда барча критик ресурсларни жамлаш ва уни марказлаштирилган ҳолда аҳолига самарали тарзда йеткишида авваламбор энг заиф қатламлар, ишсиз қолганлар, даромад манбаидан айрилганлар ва бошқа қатламлар чекловларсиз хавфсиз ёрдам бериш тизими йўлга қўйилди.

Хулоса ва таклифлар: Юқорида келтирилган маълумотлардан хулоса қилган ҳолда ишсиз ва ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолини қўллаб-қувватлаш бўйича қуйдагича ҳудудий ташаббусларни таклиф сифатида келтиришимиз мумкин:

- ✓ камбағал оилаларга томорқада экин экишга ёрдамлашиш, уларга қорамол ва парранда тарқатиш ҳамда касаначиликни йўлга қўйиш;
- ✓ карантинга қадар ишсиз бўлган ва кунлик даромад асосида яшаб келган кўплаб фуқаролар фаол меҳнат орқали иш билан таъминлаш
- ✓ барча ҳудудларда сервис соҳасини ривожлантириш;
- ✓ ишлаб чиқарувчи корхоналарга товарларини аҳолига бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан сотишни рағбатлантириш;
- ✓ тижорат банклари аҳолига уй-жойларни ремонт қилиш ҳамда автотранспорт, маиший техника ва бошқа товарларга кредитлар беришни кенгайтириш;
- ✓ онлайн технологиялар орқали ўзини ўзи банд қилган фуқаролар учун даромадларини олиш учун зарур шарт-шароит ва йенгилликлар яратиш;
- ✓ оилавий ва уй шароитидаги ҳунармандчиликни ривожлантириш бўйича имтиёзлар бериш ва маҳсулотларини сотишга кўмаклашиш.

Таклиф этилган ташаббуслар ҳар томонлама самарали бўлиши учун, инкироздан кейинги даврда иқтисодий жиҳатдан барқарор ва янада кучли бўлиш учун аҳоли, давлат ва бизнес ўртасида узвий алоқалар янада мустаҳкамланиши, ўзаро ишонч ошиши, бизнеснинг ижтимоий масъулияти ошиши ижобий самара бериши кутилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодиётнинг ва барча тармоқлари, банклар, ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятини таъминлаш бўйича кўплаб замонавий ва самарали механизмлар ишлаб чиқилди. Аҳолини ижтимоий ва моддий қўллаб-қувватлаш чоралари тизимлаштирилган ҳолда йўлга қўйилди. Иқтисодий фаол аҳолининг барча қатламлари учун кенг қўламли қўллаб-қувватлаш чораларининг жорий этилиши пандемиядан кейинги даврда миллий иқтисодиётимизнинг барча тармоқлари барқарорлигини таъминлаш билан бирга жорий этилаётган йенгилликлар, имтиёзлар ва ташаббуслар эвазига рақобатбардошликни ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <http://xs.uz/uz/post/fair-news-ozbekistonda-500-mingdan-ortiq-tadbirkor-va-8-milliondan-ziyod-aholi-30-trillionlik-imtiyoz-va-preferentsiyalarga-ega-boldi>
2. Magdalena Radulescu, Luminita Serbanescu & Crenguta Ileana Sinisi (2019) Consumption vs. Investments for stimulating economic growth and employment in the CEE Countries – a panel analysis, Economic Research-Ekonomska Istraživanja
3. <https://t.me/davletovuz/8562>

Н.Эшкувватова, С.Абдикобилов Поддержка населения, нуждающегося в социальной защите в условиях пандемии Аннотация: в данной статье приводятся вопросы и предлагаются решения для поддержки населения, нуждающегося в социальной защите, для предотвращения экономического кризиса в стране в контексте пандемии COVID-19. Ключевые слова: коронавирус, пандемия, инфекция, кризис, социальная защита, заработная плата, рынок труда, онлайн-сервис, медицинское страхование.	N.Eshkuvvatova, S.Abdikobilov Support for the population in need of social protection in a pandemic Abstract: This article proposes questions and solutions to support the population in need of social protection, to prevent the economic crisis in the country in the context of the COVID-19 pandemic. Keywords: coronavirus, pandemic, infection, crisis, social protection, wages, labor market, online service, medical insurance.
---	---

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Зайниддин Эшонқулов – Самарқанд вилояти бош имом хатиби

ЗАМОНАВИЙ САВДО ТУРЛАРИ ВА УЛАРГА ОИД ДИНИЙ МАСАЛАЛАР

Аннотация: мақолада замонавий савдо турлари ва уларга оид масалалар диний нуқтаи назаридан ёритилган. Унда савдонинг замонавий турларидан “Таксит” савдоси, молиявий пирамида, интернет сайтда реклама эълон қилиб, уни орқасидан пул топишнинг ҳалол ёки ҳаромлиги хусусида Курони Карим ва Ҳадиси Шарифларга таянган ҳолда аниқ далиллар келтирилган.

Калит сўзлар: савдо, замонавий савдо, “Таксит” савдоси, молиявий пирамида, интернет сайтда реклама, савдодаги ҳалоллик.

Маълумки, бугунги кунда юртимизда тадбиркорлик учун кенг имкониятлар яратиб берилмоқда. Бундай имкониятлардан ҳар бир шахс оқилона фойдаланиб, дунё ва охирати учун захира бўладиган хайрли ишларни амалга ошириши айни муддаодир. Динимиз инсонлар ўртасидаги муносабатларда ҳамиша адолат, инсоф, ҳалоллик бўлишини талаб этади ва мусулмонларни шунга чақиради. Бу муносабатлар орасида савдо-сотик ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу ҳақда Аллоҳ таоло Куръони каримда шундай марҳамат қилган: **“Аллоҳ савдони ҳалол, рибони ҳаром қилди”** (Бақара сураси, 275 оят).

Динимиз ростгўй ва ҳалол савдогарларга юксак мартабаларни ваъда қилган. Бу ҳақда Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: **“Ростгўй савдогар Қиёмат кунда аршнинг соясидадир”** (Имом Дайлабий ривояти).

Савдо-сотикда ростгўй бўлмаган ва тақво қилмаган кимсалар Қиёмат кунда гуноҳкор ҳолатда тириладилар. Бу ҳақда Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: **“Эй, савдогарлар жамоаси!”**. Ҳамма қаради, шунда У Зот: **“Албатта, савдогарлар қиёмат кунда гуноҳкор ҳолатда тириладилар, фақат ким (савдода) Аллоҳдан қўрқса, солиҳ амалларни қилса ва рост сўзласа бундан мустасно”**, дедилар (Имом Термизий ривоятлари).

Бу ҳадиси шарифдан тижорат шарафли касб бўлиши билан бирга ростгўй ва тақводор бўлишни талаб қиладиган ўта масъулиятли касб эканлиги маълум бўлмоқда.

Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг Бишр исмли савдода шериклари бор эди. Бишр савдо қилиш мақсадида Мисрга қараб йўл олди. Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ унга ипак матодан етмишта кийим юбордилар. Шерикларига юборган молнинг маълум қисми айбли экани, уларни сотаётган вақтда олувчига айбини айтиб сотиши лозимлигини тайинлаб хат ёздилар. Бишр молларни ҳаммасини сотиб Куфага қайтди. Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ ундан: “Ипак матоли кийимларни айбини айтиб сотдингми”? – деб сўрадилар. Уларни айтиш ёдимдан кўтарилибди – деди Бишр ҳижолат бўлдилар. Шунда Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ савдодан тушган фойда катта бўлишига қарамасдан уни ҳаммасини садақа қилиб юборганлар.

Мазҳаббошимизнинг бу парҳезкорликлари ва бошқанинг ҳаққидан ҳазар қилишлари барчамизга намуна ва ўрнак бўлиши лозим.

Маълумки, ҳозирги кунда савдо-сотикнинг турлари кўпайган. Қуйида улардан баъзисини баён қиламиз:

“Таксит” савдоси. “Таксит” сўзи луғатда “бўлиб-бўлиб тўлаш” маъносида бўлиб, шаръий истилоҳда “савдо молини харидорга дархол топшириб, баҳосини насиа қилиш”га айтилади. Масалан, бир киши 10 мингга машина сотиб олиб, устига 20% қўйиб, 12 мингга маълум бир муддатга насиага сотиши жоиз. Бу савдо “Таксит” савдоси дейилади.

Бу савдо насиа бўлгани учун табиийки нақд савдога қараганда баҳоси қимматроқ бўлади. Бу ҳақида замонамизнинг етук уламоларидан фазилатли Шайх Муҳаммад Тақий Усманий шундай дейдилар:

Тўртала мазҳаб имомлари ва фуқаҳо муҳаддислар жумҳури насиани нақднинг баҳосидан қимматроқ сотиш савдосига ижозат берганлар. Лекин, олувчи ва сотувчи

муайян муддатга ва келишув вақтидаги муайян нархга узил-кесил келишиб олишлари шарт (“Бухусун фи қозоя фикҳийя муъасиро” китоби).

Бу савдода агар икки томон “Нақдга олсанг фалонча, насияга олсанг фалонча” деб иккисидан бирига узил-кесил келишиб олинмаса, савдо фосид бўлади, яъни бузилади.

Демак, Таксит савдосида ҳам насия савдодаги бир нечта шартларга риоя қилиш керак бўлади. Улар қуйидагилар:

- насия савдонинг муддати аниқ бўлиши керак;
- насияга сотилган маҳсулотнинг нархи аниқ бўлиши керак;
- харидор қарзини келишилган вақтда уза олмаса, яна қўшимча нарх (баъзилар буни жарима дейди) қўшилмаслиги керак.

Насия савдо билан сотиб олинган нарса ҳам тўлиқ харидорнинг мулки ва тасарруфига ўтади ва харидор сотувчидан (пулни нақд бермагани учун) маҳсулотнинг нархига қарздор бўлиб қолади. Бундан кейин сотувчи харидордан фақат пулни сўрайди холос, маҳсулотни эмас.

Насияга маҳсулот сотиб олган мусулмон киши доим қарзини тўлаш ва вақтида адо қилиш пайида бўлиши керак. Мана шунда Аллоҳ таоло унга ёрдамчи бўлиб, тез кунда қарздан қутилади. Бу ҳақда Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам бундай деганлар: **“Ким одамларнинг молини қайтариб бериш мақсадида олса, Аллоҳ таоло унга ёрдамчи бўлади. Ким одамларнинг молига талофат етказиш (чув тушириш) учун олса, Аллоҳ таоло унинг ўзига талофат етказди”** (Имом Бухорий ривоятлари).

Имкони бўла туриб қарзни чўзишни Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам “зулм” деб атаганлар: **“Бойнинг (қарзни бермасдан) чўзиб юриши зулмдир”** (Имом Бухорий ривоятлари).

Демак, қарзни узишга имкон бўлиши билан уни узишга шошилиш лозим бўлади. Қарзи бор киши шуни яхши билиши керакки, одамлардан қарз олиб, уни тўламасдан (ёки тўлайдиган мол қолдирмасдан) дунёдан ўтиб кетадиган бўлса, Қиёматда бу қарзни савоблари билан тўлаб беради. Чунки у ерда тўлайдиган пул йўқ, савоб эса ҳаммага керак бўлиб турган бўлади.

Ҳозирги кунда оммалашган иқтисодий фаолиятлардан яна бири – **молиявий пирамида**. Бу фаолият турининг кўриниши шундайки, киши маълум миқдорда пул тикиб, мазкур тизимга киради. Кейин у ушбу тизимга бошқаларни ҳам жалб қилади. Жалб қилинган янги аъзолар ҳам белгиланган миқдордаги пулни тикиб, тармоққа қўшиладилар. Кейин улар ҳам янги аъзоларни даъват қила бошлайдилар. Ҳар бир янги кирган аъзонинг эвазига унинг аъзо бўлишига сабабчи бўлган киши ширкат тарафидан маълум миқдорда маблағ олиб туради. Кўриниб турибдики, бу тизим қуйидаги шахсларнинг ютқизиши эвазига юқорисидаги кишиларнинг ютиши, кўпчиликнинг қуйиши натижасида озчиликнинг гуркирашига хизмат қилади.

Бу каби тизимларга аъзо бўлиш шаръан ман қилинган. Чунки ушбу фаолиятнинг шариатимизга тўғри келмайдиган жиҳатлари кўп. Мазкур йўналишдаги ширкатларда даромад олиш тизими бошқа иштирокчиларни жалб қилиш билан боғлиқ бўлади. Агар иштирокчи талаб қилинган аъддадаги кишиларни жалб қилса, уларнинг ҳисобидан пул олади, акс ҳолда пулдан маҳрум бўлади. Бу эса қимордир. Қимор эса ҳаромдир.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда шундай марҳамат қилган:

“Эй, иймон келтирганлар! Албатта, ҳамр, қимор, бутлар ва (фол очадиган) чўплар ифлосдир. Шайтоннинг ишидир. Бас, ундан четда бўлинг. Шоядки, нажот топсангиз” (Моида сураси, 90-оят).

Қолаверса, янги кирган аъзонинг эвазига унинг аъзо бўлишига сабабчи бўлган киши ширкат тарафидан маълум миқдорда мунтазам маблағ олиб туриши ҳам шаръан жоиз эмас.

Ушбу молиявий фаолиятнинг бундан бошқа ношаръий жиҳатлари ҳам бор. Шунинг учун ҳам кўзга кўринган кўплаб Фатво уюшмалари ва Ислом уламолари бу каби молиявий пирамидалар ҳамда моҳиятан шунга яқин молиявий фаолиятларни шаръан жоиз

эмаслигига фатво беришган.

Ҳозирги кундан оммалашган ишлардан бири – **Сайтда реклама эълон қилиб, уни орқасидан пул топиш**. Агар сайтда фахш суратлар, видеолар, Аллоҳ харом қилган маҳсулотларни ва инсон ҳаётига хавф соладиган нарсалар реклама қилинмаса, сайт орқали реклама бериб, пул топиш жоиз. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилган: **“Эзгулик ва тақво (йўли)да ҳамкорлик қилинглари, гуноҳ ва адоват (йўли)да ҳамкорлик қилманглари! Аллоҳдан қўрқинглари! Албатта, Аллоҳ азоби қаттиқдир”** (Моид сураси, 2-оят).

Уламоларимиз инсон ва инсон аъзоларини сотиш мутлақ мумкин эмаслигини таъкидлайдилар. Бу борада “Раддул-мухтор” китобида шундай дейилади: Шунингдек, одамзотдан ажраб чиққан соч, тирноқ кабиларни сотиш ботилдир. Чунки улар одамзотнинг бўлаги, жузи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уни кўмиш вожиб бўлади.

Демак, баъзи аёллар тўкилган сочларини кимларгадир пулга сотишади ёки ҳар-хил пластмасса ёки темир идишларга алмашишади. Шу ишлари умуман шариатга зиддир.

Шунингдек, барча савдоларга тегишли қуйида умумий қоида бор: киши ўзида бўлмаган нарсани ёки сотиб олган нарсасини ҳали қўли билан ушламасдан туриб бошқага сотишига шариатимиз рухсат бермайди. Бу ҳақда фикхий китобларимизда қуйидаги жумла келтирилган: “Қўчадиган маҳсулотларни қўлга киритишдан аввал сотиш жоиз эмас. Қўчмас мулкларни (масалан, ерни) эса қўлга олмасдан ҳам сотиш жоиз” (“Мухтасарул виқоя” китоби).

Демак, ердан бошқа барча маҳсулотларни сотишдан олдин сотувчи маҳсулотни қўлга киритган бўлиши лозим бўлади, акс ҳолда олди-сотди бузилади.

Ҳар бир нарсанинг одоби бўлганидек савдода ҳам ўзига яраша қонун-қоидаси мавжуд. Сотувчи ёлғон гапирмаслиги, хиёнат қилмаслиги, тарози, литр, метр, ҳажм ва донасидан урмаслиги, харидорни ҳурмат қилиши лозим ҳамда харидор камбағалроқ бўлса имкон қадар нархдан тушиб бериши мақтовга сазовор ишлардандир. Бу ҳақда Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам савдода саҳий бўлиш ҳақида шундай деганлар: **“Албатта, Аллоҳ олди-сотдида қўли очик бўлганларни яхши кўради”** (Имом Термизий ривоятлари).

Афсуски, ҳозирги кунда баъзи жойларда нархни сунъий йўллар билан кўтариш ва одамлар норозилигига сабабчи бўлиш ҳолатлари учрамоқда. Бу иш оғир гуноҳ бўлиб, бунга сабабчи бўлганларнинг охиратдаги аҳволи жуда ҳам аянчли бўлади. Бу ҳақда Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: яъни: **“Ким мусулмонларга қимматроқ бўлсин деб, уларнинг нархларига дахлдор бўлса, Аллоҳ таборак ва таолога қиёмат кунини оловнинг улканига ўтқазиш вожиб бўлади”** (Имом Аҳмад ривоятлари).

Шундай экан, ҳозирги пандемия шароитида мўмин-мусулмонлар ўзаро елкадош бўлиб, нарх-наво ва йўл ҳақини ҳам инсоф билан белгилаши, ўзини бошқаларнинг ўрнига қўйиб кўриши айни муддаодир.

Аллоҳ таоло барчамизга ҳалолдан касбу қор қилишни насиб айлаб, дунё ва охиратимизни обод айласин! Омин!

З.Эшонкулов Современные виды торговли и связанные с ними религиозные вопросы	Z.Eshonkulov Modern Trade and Related Religious Issues
Аннотация: В статье рассматриваются современные виды торговли и смежные вопросы с религиозной точки зрения. В ней представлены такие формы современной торговли, как таксит, финансовая пирамида, реклама на веб-сайтах с целью получения прибыли, а также законность или запретность зарабатывания денег такими способами, основываясь на Коране и хадисах. Ключевые слова: торговля, современная торговля, таксит, финансовая пирамида, реклама на сайте, честность в торговле.	Abstract: The article examines modern types of trade and related issues from a religious point of view. It presents forms of modern commerce such as taqseet, pyramid schemes, advertising on websites for profit, and the legality or forbiddenness of making money in this way based on the Qur'an and hadith. Keywords: trade, modern trade, taqseet, pyramid scheme, advertising on the site, honesty in trade.

Ф.А.Сафаров – СамИСИ докторанти, PhD

ЎЗБЕКИСТОНДА ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИЖТИМОЙ ТАРМОҚЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация: мақолада пандемия шароитида ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш ҳолати ўрганилган. Ўзбекистонда ижтимоий тармоқларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ёритилган, ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: пандемия, ижтимоий тармоқ, электрон тижорат, интернет, электрон тўлов тизимлари.

Кириш. Жаҳон миқёсида 2020 йилнинг I чорагида коронавирус пандемияси туфайли вужудга келган вазият мамлакатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий жараёнларига айна пайтгача ўзининг таъсирини кўрсатиб келмоқда. Вужудга келган муаммоларнинг салбий оқибатларини юмшатиш ҳамда иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш мақсадида инсоният потенциал имкониятлар ва резервларни ишга солишга мажбур бўлмоқда. Хусусан, хизмат кўрсатиш соҳаси, инқироз даврида энг кучли зарбага учраган соҳалардан бири сифатида, рақобатбардошликни ушлаб қолиш учун замонавий ахборот технологияларидан жадал фойдаланиш стратегиясига асосий эътиборни қаратди. Ўзбекистонда ҳам хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни юқорилигини ҳамда интернет технологияларининг соҳага жорий қилиниши даражаси нисбатан пастлигини эътиборга олсак, ушбу муаммонинг мамлакатимиз миқёсида долзарб эканлиги яққол намоён бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Тадқиқот давомида Ipsos халқаро тадқиқот маркази (Франция), SEMrush дастурий таъминот компанияси (АҚШ) ҳисоботлари, статистик маълумотлар агрегаторлари, ўрганилаётган компаниялар ва ижтимоий тармоқларнинг расмий веб-сайтлари маълумотлари таҳлил қилинди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув, статистик таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

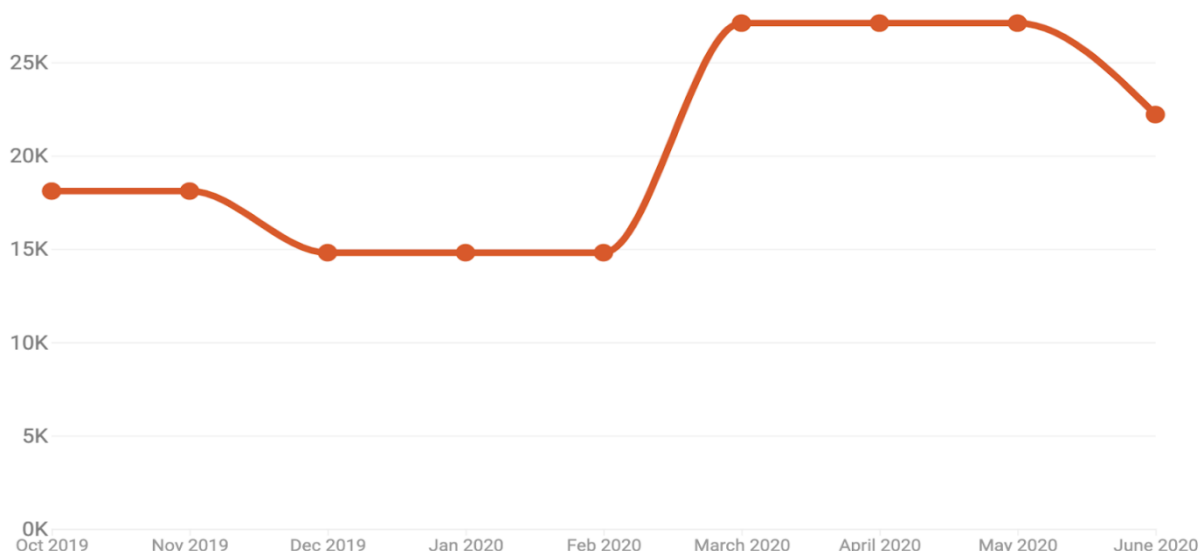
Таҳлил ва натижалар. 2019 йилнинг декабрь ойида ХХР нинг Ухань шаҳрида дастлаб аниқланган ва 2020 йил давомида жаҳонда ялпи инқироз ҳолатини келтириб чиқарган COVID-19 пандемияси инсониятнинг барча фаолият жабҳаларига, айниқса иқтисодиётга ўзининг таъсирини кўрсатди. Бу таъсир турли кўринишлар ва йўналишларда намоён бўлмоқда. Иқтисодиётнинг баъзи соҳалари субъектлари (саноат, қурилиш, телекоммуникациялар ва ҳ.к.) ўз фаолиятини маълум даражада олиб бораётган бўлса, қатор фаолият йўналишларида (хизмат кўрсатиш соҳаси, жумладан, туризм, умумий овқатланиш, йўловчи ташиш ва ҳ.к.) жиддий муаммолар юзага келди.

Мамлакатларда пандемияни жиловлаш мақсадида жорий этилган ўзини-ўзи яқкалаш режими хизмат кўрсатиш соҳасида бир қатор ўзгаришларни юзага келтирди. Булар асосан улгуржи савдо, умумий овқатланиш, ахборотлаштириш хизматлари билан бир қаторда баъзи ижтимоий характердаги хизматлар ва давлат хизматларида намоён бўлди. Ушбу хизматларни кўрсатишнинг асосини эса телекоммуникация технологиялари билан боғлиқ қуйидаги элементлар ташкил этади:

- веб-ресурслар;
- электрон тўлов тизимлари;
- ижтимоий тармоқлар ва бошқалар.

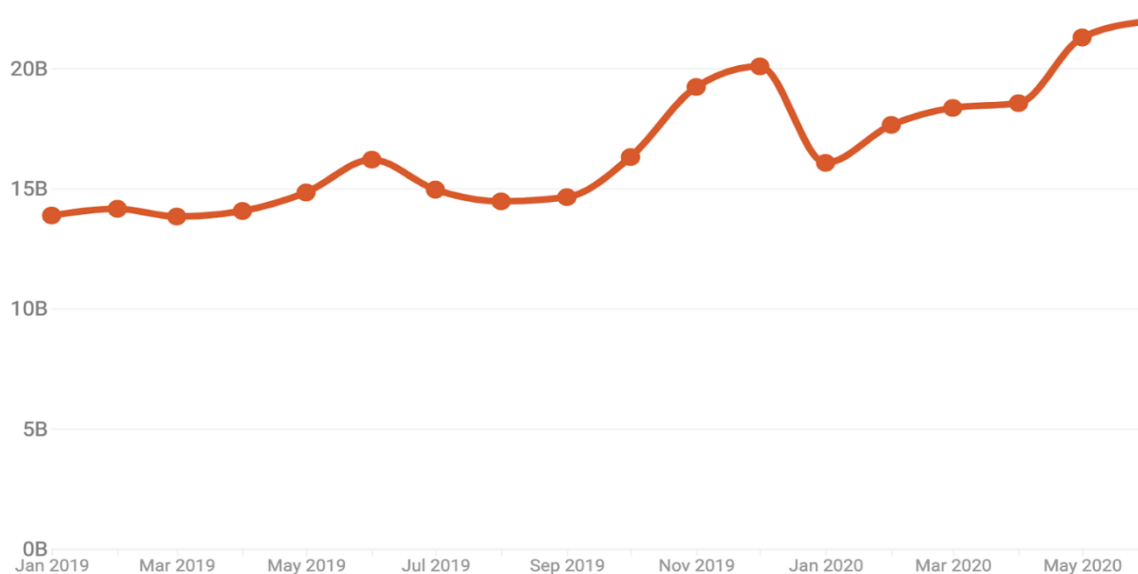
Масалан, хизматлардан масофавий фойдаланиш кўлами тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш учун онлайн савдо хизматлари ҳажмининг ўзгаришига эътибор берайлик:

1-расмдан кўриниб турибдики, интернетда “онлайн сотиб олиш” сўрови март ойида, яъни аксарият мамлакатларда карантин чекловлари жорий қилинганидан сўнг,

1-расм. “Онлайн сотиб олиш” сўрови динамикаси, жаҳон миқёсида¹

кескин ўсиш кузатилган. 2-расмдаги маълумотлар бу фикримизни тасдиқлайди. Яъни, электрон тижорат билан шуғулланувчи сайтларга мурожаатлар сонининг 2020 йилнинг февраль-июнь ойларида муттасил ошиши кузатилган. 2019 йил ноябрь-декабрь кўрсаткичларининг кесин ошиши эса доимий характерга эга бўлиб, ҳар йили ушбу ойлارга тўғри келадиган янги йил олди сотиб тугатиш даврига тўғри келади.

2-расм. Электрон тижорат сайтларига мурожаатлар динамикаси, жаҳон миқёсида²

Юқоридаги маълумотлар асосан кундалик эҳтиёж молларини онлайн харид қилишга оид, деган фикр туғилиши мумкин. Умуман, товар ва хизматларни онлайн харид қилиш ҳажми ҳақида яна бир маълумот манбасига мурожаат қилайлик:

Диаграммдан кўринишича, 2020 йилнинг II чорагида PayPal тўлов тизими бўйича тўловлар суммаси максимал кўрсаткични ташкил этган. 2019 йилнинг IV чорагидаги ўсиш эса, юқорида қайд этилганидек, янги йил олди сотиб тугатиш даврига хос. Ушбу маълумотлар ўрганилаётган даврда онлайн хизматлар ҳажмининг ўсганини яна бир бор тасдиқлайди.

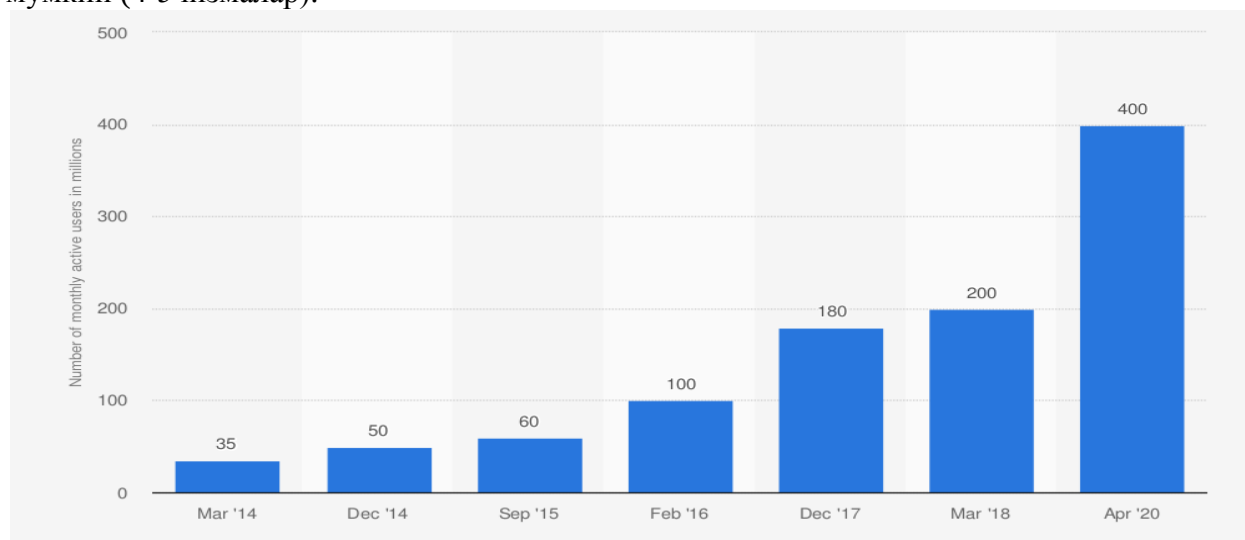
¹ <https://www.semrush.com/blog/2020-digital-marketing-trends-in-ecommerce/>

² <https://www.semrush.com/blog/2020-digital-marketing-trends-in-ecommerce/>

3-расм. 2018-2020 йилларда PayPal бўйича тўловлар ҳажми, млрд АҚШ долл.¹

Энди бевосита ижтимоий тармоқларнинг пандемия даврида оммалашувига эътибор қаратмоқчимиз. Мамлакатимизда энг кўп мурожаат қилинадиган ижтимоий тармоқлар Facebook, Telegram ва Instagram ҳисобланади. Шулардан биринчи иккитасининг пандемия даврида фойдаланувчиларнинг кўпайишини қуйидаги диаграммаларда кўришимиз мумкин (4-5-сизмалар):

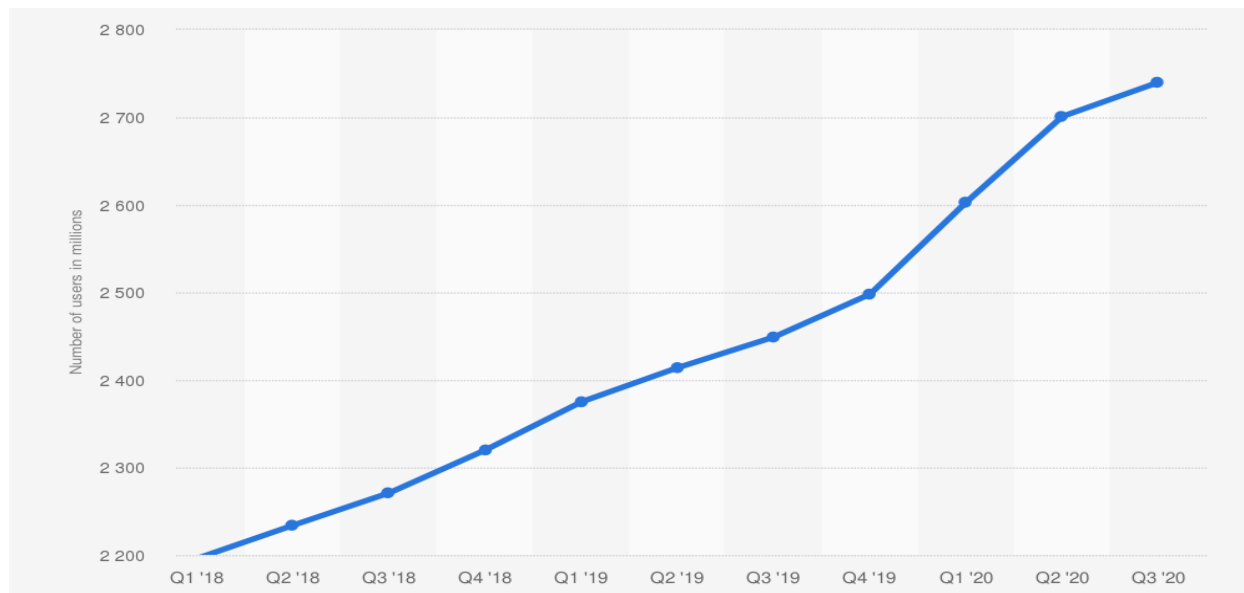
4-расм. Telegram актив фойдаланувчилари сони, млн. киши²

Ўзбекистонда ушбу ижтимоий тармоқлар асосан қуйидаги йўналишларда фойдаланилади:

- давлат органлари, бизнес, жамоат ташкилотлари ва бошқа субъектларнинг оммага ахборот етказиш;
- фойдаланувчилар ўртасида ўзаро маълумот алмашиш;
- таълим жараёнида фойдаланиш;
- электрон тижоратни амалга ошириш;
- маркетинг фаолиятини амалга ошириш;
- ижтимоий фикр ва сўровларни ташкил қилиш;
- дам олиш ва кўнгилочар мақсадларда ва ҳ.к.

¹ <https://investor.paypal-corp.com/static-files/ec252376-4083-4ffd-bd50-77b43b5a5424>

² <https://telegram.org/blog/400-million>

5-расм. Facebook актив фойдаланувчилари сони, млн. киши¹

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, жорий йил давомида аксарият давлат органлари ва бизнес субъектлари ўз хизматларини нафақат расмий веб-сайтлари орқали, балки ижтимоий тармоқлар орқали ҳам кўрсатилишини таъминлай бошладилар. Бунда мурожаатчидан буюртма қабул қилиш, керакли хужжатларни расмийлаштириш, мурожаат натижалари тўғрисида маълумот бериш каби функциялар ижтимоий тармоқлар ёрдамида амалга оширилмоқда.

Худди шу аснода, савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, дорихоналар, электрон ресурсларни тақдим этувчи субъектлар буюртмаларни қабул қилиш ва қайта ишлашда ижтимоий тармоқларда мавжуд автоматик дастурий тизимлар хизматидан кенг фойдаланишни йўлга қўйишди.

Масофавий таълим жараёнларини амалга оширишда ҳам ижтимоий тармоқлар етакчи платформалардан бири сифатида фойдаланилмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда пандемия шароитида ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим, деб ўйлаймиз:

- ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш қамровини ошириш учун ахборот-телекоммуникация хизматларини мамлакат миқёсида оммалаштириш зарур. Мавжуд техник муаммоларни бартараф қилиш билан бир қаторда, мамлакатнинг барча ҳудудларида тармоқдан фойдаланиш имконини яратиш ижтимоий тармоқлар аудиториясининг ошишига олиб келади;
- ижтимоий тармоқларнинг ўзбек сегментида ўзбек тилидаги ресурсларни кўпайтиш учун шароит яратиш лозим. Давлат тилида маълумотларнинг камлиги тармоқ фойдаланувчиларининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиришга тўсқинлик қилади;
- халқаро электрон тўлов тизимлари интеграциялашуви даражасини ошириш. PayPal, Payoneer, Shopify, Qiwi, Яндекс.Деньги ва бошқа тўлов тизимларининг Ўзбекистон ҳудудида расмий фаолият олиб бориши учун шароитларни яратиш лозим. Бундан ташқари, криптовалюталарни айирбошлаш ва улардан фойдаланиш тартибини янада такомиллаштириш зарур.

Юқорида келтирилган таклифлар пандемия даврида Ўзбекистон иқтисодиётида кузатилиши мумкин бўлган муаммоларни ҳам қилишда сезиларли аҳамият касб этади, деган фикрдамиз.

¹ https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2020/q3/FB-Q3-2020-Earnings-Presentation.pdf

Ф.Сафаров	F.Safarov
Роль социальных сетей в обеспечении конкурентоспособности предприятий сферы услуг Узбекистана в условиях пандемии	The role of social networks in ensuring the competitiveness of enterprises in the service sector of Uzbekistan in a pandemic
Аннотация: В статье исследуется использование социальных сетей в условиях пандемии. Подчеркивается роль социальных сетей в социально-экономической жизни страны, внесены предложения по повышению эффективности использования социальных сетей. Ключевые слова: пандемия, социальная сеть, электронная коммерция, Интернет, электронные платежные системы.	Abstract: The article examines the use of social networks in a pandemic. The role of social networks in the socio-economic life of the country is emphasized, proposals are made to increase the efficiency of using social networks. Keywords: pandemic, social network, e-commerce, Internet, electronic payment systems.

М.Б. Каланова – СамИСИ, Сервис кафедраси ассистенти

УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ КОРХОНАЛАРИ ТАРАҚҚИЁТИГА ПАНДЕМИЯНИНГ ТАЪСИРИ

Аннотация. мақолада умумий овқатланиш корхоналари, уларнинг аҳамияти, ҳозирги глобал пандемиянинг умумий овқатланиш корхоналарига таъсири таҳлил қилинган. Умумий овқатланиш корхоналарининг пандемия даврида инқирозга учрамасликни олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар, пандемия таъсирини камайтиришга қаратилган оптимал ечимлар устида сўз боради.
Калит сўзлар: овқатланиш, умумий овқатланиш, овқатланиш хизматлари, глобал пандемия, COVID-19.

Кириш. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг барча соҳада жумладан, умумий овқатланиш тармоғида ҳам ривожланиш сезиларли даражада тезлашди. Умумий овқатланиш корхоналарининг хусусийлашуви ва эркинлашуви ҳам шароит яратиб берилди. Айниқса, 2017-йилдан кейин, тадбиркорликнинг барча соҳаларига жуда катта имкониятлар ва имтиёзлар берилди бошланди. Мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси, яшашининг сифат кўрсаткичлари, уларнинг фаровонлиги айнан хизматларга, хусусан овқатланиш хизматлари ва уларнинг сифатига ҳам боғлиқдир. Ҳозирги пайтда ушбу соҳа асосан бозор муносабатлари шароитига мос равишда хусусий сектор қўлига ўтиб кетди. Бу соҳада рақобат муҳити шакллантиришга асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Хизмат кўрсатиш соҳаси, унинг савдо ва умумий овқатланиш билан боғлиқ тармоқлари мамлакатимиз ва хорижий олимлар томонида ўрганилган. Хусусан, М.Қ.Пардаев, Қ.Ж.Мирзаев, О.М.Пардаев, И.С.Очиловлар хизмат кўрсатиш соҳасини умумий тарзда қараб, овқатланиш корхоналарига қисман эътиборни қаратган. Б.А.Абдукаримов асосан савдо ва умумий овқатланиш корхоналари фаолиятига тўхталган. Т.Шарипов ўзининг илмий-тадқиқотини бевосита умумий овқатланиш соҳасига бағишлаган. А.Н.Халикулов туристларга кўрсатиладиган хизматлар таркибида овқатланиш хизматларига ҳам қисман эътибор бериб кетилган. Ю.П.Ўринбаева хизмат кўрсатиш соҳасининг, хусусан, овқатланиш хизматларининг ҳам бевосита аҳоли фаровонлигига таъсирини қараб чиққан¹. Хорижлик олимлардан В.В.Усов тайёр таомлар

¹ Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж., Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти, 2014. – 384 бет., Пардаев ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 264 бет., Пардаев М.Қ., Очилов И.С. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари. Монография. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2011. – 172 б., Абдукаримов Б.А. Савдо иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” ДИ нашриёти, 2013. – 264 бет., Очилов И.С. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. – 24 б., Халикулов А.Н. Мехмонхоналарда сервис сифати ва самарадорлигини ошириш имкониятлари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. – 26 б., Қувондиқов Ш.О. Хизмат соҳаларида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун

сифатини кунлик назоратини олиб бориш масалаларига тўхталган бўлса, А.Т.Васюков ва бошқалар овқатланиш корхонасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати доимий равишда назорат қилиб бориш масалаларига эътиборни қаратган¹. Ўрганишлар шуни кўрсатадики овқатланиш корхоналари фаолияти самарадорлигини ошириш учун уни тизимли равишда такомиллаштириб бориш, унинг мезон ва кўрсаткичларини давр талабига мослаштириб бориш ғояси олдинга сурилган. Аммо олимларимиз томонидан овқатланиш корхоналарининг инқироз шароитида, айниқса бугунги кун иқтисодий инқирози шароитида қандай йўл тутиш мумкинлиги деярли ўрганилмаган. Мос равишда ушбу масалага бағишланган адабиётлар ҳам кам нашр қилинган. Буларнинг ҳаммаси мазкур масалага бағишланган мақоланинг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқот методологияси. Овқатланиш хизматларини такомиллаштириш билан боғлиқ тадқиқотлар жараёнида статистика ва иқтисодий таҳлилнинг бир қанча усулларида фойдаланилди. Хусусан, қиёслаш, гуруҳлаш, танлаб кузатиш, тизимли таҳлил ҳамда билиш назариясининг индукция ва дедукция, анализ ва синтез, монографик ёндашув, илмий абстракция, мантикий ёндашув каби усул ва услублардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Умумий овқатланиш – халқ хўжалигининг гигиеник талаблар асосида таомлар тайёрлаб сотадиган ва истеъмолчиларга хизмат кўрсатадиган соҳаси. Истеъмолчиларнинг озиқ-овқатлар ва таомлар истеъмолига қаратилган эҳтиёжларни қондириш учун турли овқатланиш корхоналари ва яқка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти тушунилади. Умумий овқатланиш корхоналарининг функцияларига тўхталадиган бўлсак, унинг ишлаб чиқариш функцияси таомларни тайёрлаш билан боғлиқ бўлади. Ушбу функцияга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- маҳсулотлар ва хом ашёларни таъминотчилардан умумий овқатланиш корхоналарига ташиб келишни ташкиллаштириш;
- хом ашё ва маҳсулотларни сақлаш;
- маҳсулотни пишириш, яъни истеъмол қилиш даражасига етказиш;
- тайёр маҳсулотни порциялаш;
- порцияланган таомларни истеъмол қилиш жойига етказиш.

Умумий овқатланиш корхоналари иқтисодиётнинг бошқа соҳаларидан фақатгина битта эмас бир нечта функцияларни бажариши билан фарқланади. Масалан, умумий овқатланиш корхоналарининг айирбошлаш функцияси, тайёр бўлган товар ва маҳсулотларни етказиб бериш функцияси, бир қатор иқтисодий функцияларни ва истеъмол функциясини ҳам бажаради. Умумий овқатланиш корхоналари ташкилий тузилишига кўра озиқ-овқат тайёрлаш фабрикалари, ресторан, вагон-ресторан, тўйхона, кафе, бар, кафетерий, чойхона, ошхона, қаҳвахоналар ва бошқалар ҳисобланади.

Ҳозирги COVID-19 вирусининг бутун дунё давлатларига етказётган салбий таъсири Ўзбекистон Республикасини ҳам четлаб ўтмади. Шу сабабдан юртимизда карантин эълон қилинган ва бу барча соҳаларга, жумладан, умумий овқатланиш корхоналарига ҳам зарар бермоқда. Мамлакатимизда пандемия сабабли 13858 та умумий овқатланиш корхоналари фаолияти тўхтади.

Юртимиздаги иқтисодиётга, умумий овқатланиш соҳасига, корхона ва фабрикалар фаолиятига пандемиянинг ўзи эмас, балки у билан боғлиқ чекловлар салбий таъсир қилмоқда. Қайд этиш жоизки, карантин чекловлари Ўзбекистоннинг кўплаб соҳаларига салбий таъсир ўтказди. Умумий овқатланиш, туризм ва меҳмонхона,

тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2008. - 24 б., Шарипов Т.С. Умумий овқатланиш корхоналари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. - 26 б., Урунбаева Ю.П. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли турмуш даражаси: ўзаро боғлиқлиги ва ривожланиш истикболлари. Монография. – Т.: “Фан” нашриёти, 2013. – 9,0 б.т.

¹ Усов В.В. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания. Учебник – 2 е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2002, – 416с., Васюкова А.Т., Пивоваров В.И., Пивоваров К.В. Организация производства и управление качеством продукции в общественном питании: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 296 с.

хизматлар соҳаси жиддий талофат кўрди. Чекловлар туфайли зарар кўрмаган соҳа деярли қолмади. Бироқ, амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, қатъий чораларни кўрмаслик ва карантин чекловларига амал қилмаслик фалокатли оқибатларга ва кўплаб қурбонларга олиб келиши мумкин. Бундай мураккаб шароитда иқтисодиётни имкон қадар қўллаб-қувватлаш ва унинг тезда тикланиб олишига умид қилиш асосий мақсадга айланади. Албатта умумий овқатланиш корхоналари соҳасининг пасайишига мамлакатдаги талабнинг, айниқса, люкс хизмат кўрсатадиган корхоналарга бўлган талабнинг умуман йўқлиги ҳам анча таъсир қилади. Яна бир муҳим омил – хомашё бозорларидаги пасайиш ҳамдир, чунки ҳозирги даврда ҳамма уйда ўтиргани учун ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалиги соҳаларида ҳам инқирозни кузатиш мумкин. Шунингдек, юртимиз иқтисодиётининг пасайиши бу соҳани ҳам четлаб ўтмайди. Карантин чекловлари олиб ташланганидан сўнг ҳам кўп жиҳатдан мана шу ташқи омиллар барқарорлашса, умумий овқатланиш корхоналарида ҳам ўсиш бўлиши мумкин. Чекловларнинг узайтирилиши, шунингдек, ўсиш суръатларига чиқиш даврининг узайиб кетиши одамларни ишсиз, даромадсиз ва базавий неъматлардан маҳрум қилиши мумкин. Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг озиқ-овқат хавфсизлигини ҳам таъминлаш керак, айниқса чекловлар узайтирилган шароитда бу долзарб масалага айланади. Лекин ҳозирги мураккаб шароитни ҳисобга олган ҳолда ва албатта, карантин чекловларига амал қилган ҳолда ҳам умумий овқатланиш корхоналарининг фаолиятини давом эттириш мумкин. Масалан, хизмат шаклини истеъмолчиларнинг уйларида етказиб бериш шаклида ҳам амалга ошириш мумкин.

Хизматнинг бу тури биринчидан, умумий овқатланиш корхоналарини пандемия даврида турғунликдан сақланишга ёрдам беради, иккинчидан, аҳолининг талабларини шу йўл билан қондириш, уларга ҳам барча имкониятларни яратиш имконини беради. Маҳсулотни тайёрлаш жараёнида эса корхонада ишчиларнинг карантин қоидаларига амал қилган ҳолда ишлашига шароит яратиб бериб, пандемия даврида ҳам оз бўлсада ривожланишни сақлаб қолиши керак. Худудларда бепул етказиб бериш орқали корхоналарда ўз брендини намойиш қилиш ва реклама қилишга ҳам эришиш мумкин. Бу қолаверса, мижозлар сонининг кўпайишига ҳам катта кўмак беради. Озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб беришда “Озиқ –овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуннинг 7-моддасида белгилаб қўйилганидай, озиқ-овқат маҳсулотини ишлаб чиқариш жараёнидан бошлаб истеъмолчига етказиб берилгунча ишлатиладиган техника, технологиялар, ускуналар хавфсизлик юзасидан сертификатланиши лозим. Яъни, аҳоли хавфсизлиги учун айниқса, ҳозирги пандемия даврида барча чора-тадбирлар кўрилиши керак.

“Бугунги шароитда саноат корхоналари, тадбиркорлар ва экспортёрлар биздан аниқ ва самарали чоралар кутмоқда. Шу боис иқтисодиётда ҳисоб-китоб қилинаётган йўқотишлар ўрнини қоплаш учун захира яратиш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ҳукуматнинг асосий вазифаси бўлиши зарур”, деди Шавкат Мирзиёев. Мухтарам Президентимиз томонидан бир қанча тармоқларга коронавируснинг келтираётган зарарини юмшатиш чора-тадбирлари тўғрисида фармон қабул қилинди. Хужжатга асосан, инқирозга қарши жамғарма тузилиб, унга 10 триллион сўм маблағ киритилди. Коронавирус таъсири энг юқори бўлган иқтисодий тармоқларга солиқ таътиллари ва банклар томонидан фоизсиз ссудалар берилиши белгилаб қўйилди. Президентимизнинг ҳам шундай даврда барчани қўллаб-қувватлаётгани, албатта, қувонарлидир ва барча соҳаларда берилаётган имтиёзлар кишини бир томондан қувонтирса, бошқа томондан давлатнинг молиявий захирасига келтираётган зарар бизни ўйлашга мажбур қилади.

Айниқса, овқатланиш корхоналари, меҳмонхоналар ва сайёҳлик агентликлари катта муаммога дуч келишди. Меҳмонлар ва мижозларнинг кескин камайиши билан, етказиб бериш хизматлари ва озиқ-овқат маҳсулотлари сотувчиларида кескин ишчи кучи етишмовчилиги кузатилди. Уйга етказиб беришнинг аҳамияти ва озиқ-овқат дўконларининг узлуксиз ишлашини йўлга қўйиб, курьерлар ва экспидиторлар учун,

ҳайдовчилар учун бепул қўшимча акциялар бериш ҳам анча фойда беради. Етказиб бериш ва янги савдо каналларига эътибор қаратиш асосий масаладир. Онлайн савдо ва уйга пандемияда етказиб бериш озиқ-овқат бўлмаган чакана савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона усулдир. Офлайн нуқталарнинг ёпилиши муносабати билан, энг яхши вариант баъзи ходимларни, масалан официантларни иш ҳақини тежаш учун етказиб берувчиларга йўналтиришга ўхшайди. Бу даврда ишларни ташкил қилишнинг мутлақо одатий намунасини бир нечта пунктларга эга бўлган тадбиркор Молли Мун кўрсатиб турибди. Масалан, 120 киши ишлайдиган Сиетлда музқаймоқ сотиш. У ўз маҳсулотлари учун совға сертификатлари билан таништирди ва карантиндаги мижозларга бир-бирларига ёрдам сифатида музқаймоқ юборишни таклиф қилди. Андерсон болалар кафелари тармоғининг асосчиси ўзининг қандолатчилик фабрикасини ривожлантиришга эътибор қаратишини ва ўзининг тарқатиш каналларини кенгайтиришга умид қилаётганини маълум қилди. Янги чакана озиқ-овқат занжирларини улаш орқали маҳсулотларни сотишдан асосий мақсад битта фабриканинг ёрдами билан бир ой ичида пандемиядан олдин кафелар занжири қилган айланишга эришишдир, чунки бу фақат ишчиларга иш ҳақини тўлаш имконини беради. Пандемия даврида бу ҳам корхоналар учун жуда катта ютуқдир. Карантин шароитида ҳам иш кўзини билувчи бизнесменлар ҳаттоки онлайн тарзда ҳам жуда катта фойда олишмоқда. Масалан, касалликнинг ўчоғи ҳисобланмиш Хитойнинг Вухан шаҳрида ҳам ўзининг 40 та дўконини ёпишга мажбур бўлган хитойлик бизнесмен Лин Қингхуан ўтган йилги фойдасидан 25%га кўп фойдага эришди. У онлайн тарзда WeChat иловаси фойдаланиб, ўз маҳсулотларини намойиш қилди ва истеъмолчининг уйига етказиб бериш орқали маҳсулотларини сота олди. Бунинг учун у 100 нафар ишчини маслаҳатчи сифатида ёллади ва етказиб бериш учун ҳам бир қанча иш ўринлари ҳосил бўлишига ҳам ўз ҳиссасини қўшди. Бундан кўриниб турибдики, излаган имконини албатта топади ва карантин шароитида ҳам бизнесини инқироздан сақлаб қола олади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, бутун дунёда касаллик тарқалиши билан иш фаолияти ўзгарди, бутун дунё бўйлаб, курьерларга талаб ўтган йилгига қараганда 25%га ошди. Натижада, бошқа касб эгаларига талаб кескин камайди ва иш ўринлари ҳам қисқарди. COVID-19 бутун дунё иқтисодиётига ҳар томонлама жуда катта зарар келтирмоқда ва бу инқироз 2020-йилдан кейин ҳам давом этиши башорат қилинмоқда. Шу сабабдан, пандемия умумий овқатланиш корхоналари фаолиятига ҳам атрофлича зарар бермоқда ва бундан сўнг давлатнинг қўллаб-қувватлашлари орқали ва курьерлар хизматини жорий этиб ҳам барча корхоналар ўз фаолиятларини тиклаш мумкин. Бу бошқа соҳада унчалик фойдали бўлмаса ҳам, аммо умумий овқатланиш корхоналарини кутқариб қолиши мумкин бўлган йўللardan бири ҳисобланади.

Юқорида келтирилган барча фикрларни жамлаб, пандемия бизнесни инқирозга учратишини олдини олиш мақсадида қилинадиган чора-тадбирлар учун қуйидаги таклифларни олға сураимиз:

- етказиб бериш хизматларини янада ривожлантириш;
- онлайн харид этиш учун барча шароитларни ҳозирлаш;
- яхлит онлайн платформ ташкил этиш, тўловни ҳам онлайн амалга ошириш учун қулайлик яратиш;
- турли акциялар ва чегирмалар жорий этиш;
- иш вақтида карантин чекловларига амал қилган ҳолда тартибни сақлаш;
- ишлаб чиқариш корхоналарини мунтазам дезинфекция қилиш, ходимларни соғлигидаги муаммоларни бартараф этишда кўмаклашиш каби усуллар умумий овқатланиш корхоналарини пандемия шароитидан талофатсиз чиқиб кетишида кўмак беради.

Хулоса қилиб айтганда, COVID-19 бутун дунё иқтисодиётига жуда катта зарар келтирмоқда ва бу инқироз 2020-йилдан кейин ҳам давом этиши башорат қилинмоқда. Шу сабабдан, пандемия умумий овқатланиш корхоналари фаолиятига ҳам атрофлича

зарар бермоқда ва бундан сўнг давлатнинг қўллаб-қувватлашлари орқали барча корхоналар ўз фаолиятларини тиклаши мумкин.

Булардан келиб чиқиб, овқатланиш корхоналари фаолиятини ривожлантириш учун жойларни гигиена қоидаларига мос тарзда ташкил қилиши лозим. Шунингдек, таомларни уйга ва ишга буюртма асосида етказиб беришни йўлга қўйиш керак. Айрим оилаларнинг тадбирларини уйда ўтказиб бериш учун овқатларни тайёрлаш жихозларини ва хизмат кўрсатишга мўлжалланган ашёларини кўчма тарзда ташкил қилиш ҳам мақсадга мувофиқ. Агар ушбу ишларимиз амалга оширилса, овқатланиш корхоналари ҳам тўхтаб қолмайди, маълум даражада хизматларини сотиш имконияти яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдукаримов Б.А. Савдо иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” ДИ нашриёти, 2013. – 264 бет.,
2. Васюкова А.Т., Пивоваров В.И., Пивоваров К.В. Организация производства и управление качеством продукции в общественном питании: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 296 с.
3. Очилов И.С. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. - 24 б.,
4. Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж., Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти, 2014. – 384 бет.,
5. Пардаев ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 264 бет.,
6. Пардаев М.Қ., Очилов И.С. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари. Монография. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2011. – 172 б.,
7. Халикулов А.Н. Мехмонхоналарда сервис сифати ва самарадорлигини ошириш имкониятлари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. - 26 б.,
8. Шарипов Т.С. Умумий овқатланиш корхоналари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллашти-риш. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2010. - 26 б.,
9. Урунбаева Ю.П. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли турмуш даражаси: ўзаро боғлиқлиги ва ривожланиш истикболлари. Монография. – Т.: “Фан” нашриёти, 2013. – 9,0 б.т.
10. Усов В.В. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания. Учебник – 2 е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2002,-416с. ,
11. Википедиа.орг сайти.
12. Қувондиқов Ш.О. Хизмат соҳаларида оилавий тадбиркорликни ривож-лантириш муаммолари. 08.00.05. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Самарқанд, СамИСИ, 2008. - 24 б.

М.Каланова	M.Kalanova
Влияние пандемии на прогрессивное развитие общественного питания Аннотация: в данной статье анализируются предприятия общественного питания, их значение и влияние нынешней глобальной пандемии на них. Обсуждаются меры по предотвращению регресса предприятий общественного питания во время пандемии, а также оптимальные решения для снижения воздействия пандемии. Ключевые слова: питания, общественное питание, услуги питания, глобальная пандемия, COVID-19.	The impact of the pandemic on the progressive development of catering Abstract: This article analyzes catering establishments, their importance, and the impact of the current global pandemic on catering establishments. Measures to prevent public catering establishments from collapsing during a pandemic are discussed, as well as optimal solutions to reduce the impact of the pandemic. Keywords: Catering, catering enterprises, catering services, global pandemic, COVID-19.

Н.Б.Рузиева – СамИЭС, докторант

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗРАБОТИЦЫ В ОТРАСЛЯХ СФЕРЫ УСЛУГ И ИХ РЕШЕНИЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы об экономических проблемах и их решениях в период пандемии, которые коснулись не только каждого из нас, но и всех сфер нашей экономики. Исследование сосредоточено на вопросах, связанных с социальными проблемами безработицы в отраслях сферы услуг, особенности и тенденции развития секторов национальной экономики в этих условиях.

Ключевые слова: социальные проблемы, сфера услуг, пандемия, экономика, государство, безработица, потенциал, развитие, преобразования.

Введение. В Узбекистане в период коронавирусной пандемии число безработных выросло почти до 2 миллионов человек. До пандемии число безработных в Узбекистане составляло в среднем 1,35 миллиона. По итогам первого квартала уровень безработицы в стране составил 9,4%, а число граждан, нуждающихся в трудоустройстве, — 1,399 миллиона. Кроме того, из-за закрытия границ **550 тысяч трудовых мигрантов** не смогли выехать в другие страны. На видеоселекторном совещании по вопросам сокращения бедности, проведенным президентом Узбекистана Шавкатом Мирзиёевым, было сказано, что по предварительным оценкам, пандемия может серьезно повлиять на доходы около 450 тысяч семей. Глава государства подчеркнул, что главная цель — трудоустроить хотя бы одного члена малоимущей семьи и вывести ее из бедности, поэтому необходимо заниматься проблемами каждой семьи и каждого гражданина из этой категории в отдельности. Президент указал, что необходим особый подход к развитию экономики территорий с высоким уровнем безработицы, слабой инфраструктурой, особенно в приграничных районах.

Обзор литературы. Практически все представители классической школы трактовали безработицу как естественное явление, например - Т.Р. Мальтус, Ж-Б.Сэй, Д. Рикардо и Дж.С. Милль - считают безработицу естественным спутником не только рынка, но и человеческой цивилизации вообще подобно закону природы. К.Маркс, объяснил наличие безработицы действием специфического капиталистического закона, с той лишь разницей, что, например, А.Смит считал это явление неблагоприятным стечением обстоятельств в развитии рынка (его в значительно большей степени интересует бедность, и соответственно проблема доходов рабочих, которые за свой труд получают зарплату не обеспечивающую воспроизводство рабочего и его семьи). Безработица по Смиту может появиться тогда, когда богатство в стране в течение продолжительного времени не возрастает.¹ Концепция безработицы прописана К. Марксом наиболее отчетливо, хотя термин «безработица» в категориальном смысле Маркс не использует, он оперирует категорией «промышленная резервная армия, или относительное перенаселение». Поставив целью «Капитала» - своего основного сочинения «открытие экономического закона движения современного общества»², он сформулировал его как всеобщий закон капиталистического накопления: «Чем больше общественное богатство, функционирующий капитал, размеры и энергия его возрастания, а, следовательно, чем больше абсолютная величина пролетариата и производительная сила его труда, тем больше промышленная резервная армия. Свободная рабочая сила развивается вследствие тех же причин. Как и сила расширения капитала. Следовательно, относительная величина промышленной резервной армии возрастает вместе с возрастанием сил богатства.

Методология исследования. При написании статьи были применены методы

1.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга первая «О причинах увеличения производительности труда и о порядке, в соответствии с которым продукт труда естественным образом распределяется между различными классами народа». - М.: 1997. – 71-72 с

2.Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. - Т.1. Изд-во полит. лит-ры. М.: 1969. – 10 с

анализа, системного подхода и другие методы теоретико- экономического исследования.

Основная часть. Для построения всей экономики социальная сфера должна стать прочным фундаментом. Необходимы коренные структурные преобразования в экономике, которые должны в свою очередь обеспечить надежную защиту уязвимых слоев населения. Первым шагом на пути к этому стало создание Антикризисного Фонда в 10 трлн сумов и решение относительно преобразования Министерства экономики и промышленности в Министерство экономического развития и сокращения бедности. Последнее, исходя из своего названия, должно содействовать сокращению бедности в стране, уделять особое внимание созданию новых рабочих мест и повышению доходов граждан. Будем надеяться, что оно будет эффективным в деле борьбы с бедностью. Для этого необходимо использовать реформы в качестве инструмента решения проблем безработицы.

Известный американский исследователь в области макроэкономики Артур Оукен математически выразил отношение между уровнем безработицы и отставанием объема ВВП (валовой национальный продукт). Это отношение известно во всем мире как закон Оукена, в соответствии с которым каждые 2%, на которые реальный объем производства превышает свой естественный уровень, сокращают уровень безработицы и, наоборот, каждые 2% сокращения реального национального объема производства ниже естественного уровня увеличивают уровень безработицы на 1 % по сравнению с естественным уровнем безработицы.

Безработица имеет и серьезные социальные последствия. Поскольку — это, с одной стороны, источник получения дохода, а с другой — средство самоутверждения человека в обществе, то потеря занятости означает не только утрату этих статусов.¹

В результате глобальной пандемии коронавируса, во всем мире сложилась не простая ситуация, остановились заводы и фабрики, прекратилось авиасообщение между странами и опустели улицы, многие сферы были приостановлены, в том числе отрасли сферы услуг. Что в свою очередь привело к безработице. Рассмотрим одну из главных отраслей экономики - сферу услуг, так как сфера услуг является одним из основных источников занятости как в городах, так и в сельской местности. Ее доля в валовом внутреннем продукте нашей страны составляет 35 процентов. По оценке Международной организации труда, прирост индустрии услуг на 1 процент позволит сократить число бедных на 1,5 процента.

На совещании, которое было проведено Ш.М.Мирзиёевым 16 июня 2020 года отмечалось, что возможности сферы услуг в Узбекистане не используются в полной мере. Указано, что на местах недостаточно развиты такие услуги, как ремонт бытовой техники, химическая чистка, компьютерный дизайн, бухгалтерия, реклама, платное медицинское обслуживание.²

Это свидетельствует о наличии огромного потенциала в сфере услуг. По подсчетам, в данном секторе экономики может быть создано дополнительно не менее 160 тысяч рабочих мест. Развитие сферы невозможно без финансовой поддержки. По этой причине президент Узбекистана подписал постановление, предусматривающее выделение из Фонда реконструкции и развития более 100 миллионов долларов или более 1 триллиона сумов кредитных ресурсов на проекты в сфере услуг. Эти средства будут выделяться как через государственные, так и частные банки со ставкой не более 15 процентов.

Президент подчеркнул, что руководители регионов должны эффективно воспользоваться этой возможностью и сформировать конкретные проекты, которые позволят в максимально короткие сроки создать больше рабочих мест в сфере услуг.

Заключение и предложения. В заключении хотелось бы сказать, что пандемия затронула разные сферы экономики. Некоторые отрасли оказались серьезно поражены, а

3. Адамчук В.В., Ромашов О.В. и др. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ, 2002, стр 53

4. Доклад президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева по вопросам развития сферы услуг 16 июня 2020 года.

на другие, по крайне мере пока, распространение вируса практически не коснулось.

Для работников сферы услуг, а это почти половина (49%) всех занятых в мире, страх вируса реален так же, как страх потерять работу, В районах, где доход, образование и качество жилья хуже, работники чаще задействованы в сферах с частичной занятостью и с меньшей вероятностью могут работать удаленно. В результате издержки шока для них окажутся выше, в отношении как экономического положения, так и здоровья.

Рекомендуется выработать национальную политику занятости и комплекс мероприятий по борьбе с безработицей. Основные направления политики должны сосредоточиться по следующим направлениям:

1. Разработка мероприятий по преодолению последствий глобального экономического спада 2020 года (в период пандемии);
2. Обеспечение полной и продуктивной занятости для всех граждан желающих работать;
3. Создание и стимулирование жизнеспособных рабочих мест и предприятий;
4. Содействие приобретению профессиональных навыков, необходимых для трудоустройства и повышения производительности труда.

Социальные проблемы безработицы в отраслях сферы услуг в процессе глобализации, должны стать основной целью политики занятости, которая превратит полную и продуктивную занятость и цели достойного труда в стержень экономической и социальной политики государства.

Будем надеяться, что принятые меры по инициативе нашего президента, вся оказанная поддержка отраслей сферы услуг дадут положительные результаты и в скором времени хотелось бы наблюдать реальные сдвиги и реализацию всех государственных программы этой отрасли.

Список использованной литературы:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга первая «О причинах увеличения производительности труда и о порядке, в соответствии с которым продукт труда естественным образом распределяется между различными классами народа». - М.: 1997. – 71-72 с
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. - Т.1. Изд-во полит. лит-ры. М.: 1969.
3. Адамчук В.В., Ромашов О.В. и др. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ, 2002
4. Доклад президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева по вопросам развития сферы услуг 16 июня 2020 года.
5. Интернет сайты: <http://www.libertarium.ru>; <http://www.google.ru>

N.Ruziyeva	H.Пузиева
Social problems of unemployment in services sector and their solution during a pandemic	Xizmatlar sohasidagi ishsizlikning ijtimoiy muammolari va pandemiya davrida ularni hal qilish
Abstract: The article discusses questions about economic problems and their solutions during a pandemic, which affected not only each of us, but all spheres of our economy. The study focuses on issues related to the social problems of unemployment in the service industries, the characteristics and trends of development of sectors of the national economy in these conditions.	Annotasiya: maqolada nafaqat har birimizga, balki iqtisodiyotimizning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatgan pandemiya paytida yuzaga keladigan iqtisodiy muammolar va ularni hal qilish bo'yicha savollar muhokama qilingan. Tadqiqotda xizmat ko'rsatish sohasidagi ishsizlikning ijtimoiy muammolari, ushbu sharoitda milliy iqtisodiyot tarmoqlarining xususiyatlari va rivojlanish tendentsiyalari bilan bog'liq masalalarga e'tibor qaratilgan.
Keywords: social problems, services, pandemic, economy, state, unemployment, potential, development, transformation.	Kalit so'zlar: ijtimoiy muammolar, xizmatlar, pandemiya, iqtisodiyot, davlat, ishsizlik, potensial, rivojlanish, konvertasiya/

Д.Х.Холмаматов – СамИСИ, доцент в.б., PhD

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ УЛГУРЖИ САВДОСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада пандемия шароитида озиқ-овқат хавфсизлиги, озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи савдосини ривожлантиришда захираларни яратиш, сақлаш ва истеъмол бозорига етказиб бериш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: улгуржи савдо, озиқ-овқат хавфсизлиги, товар захираси, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, маҳсулотларни сақлаш, сервис, буюртма.

Кириш. Коронавирус пандемияси натижасида вужудга келадиган глобал инқироз шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги тобора долзарб масалага айланиб бормоқда. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш, истеъмол бозорини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўйинтириш, озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва чакана савдо корхоналарини узлуксиз озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш пандемия шароитида муҳим масалаларга айланиб бормоқда. Бу масалалар бевосита улгуржи савдо фаолияти ривожига билан ҳам боғлиқдир. Чунки, улгуржи савдо озиқ-овқат маҳсулотлари захирасини ташкил этиш, сақлаш ва истеъмол бозорига таклиф этишда муҳим фаолиятлардан бири ҳисобланади.

Иқтисодиёт тармоқларида тармоқлараро товар-моддий ресурслар ҳаракатини ташкил этиш ва алоқаларни боғлашда улгуржи савдонинг ўрни бекиёсдир. Пандемия шароитида мамлакат иқтисодиётида товар-моддий ресурслар ҳаракатини ташкил этишда ҳам ашё таъминотидан то тайёр маҳсулотларни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган циклда улгуржи савдонинг роли янада ортади. Улгуржи савдо товар-моддий ресурслар ҳаракатининг “таъминот-ишлаб чиқариш” ва “ишлаб чиқариш-истеъмол” занжирлари бир маромда тўхтовсиз ишлашини таъминлайдиган оралиқ зевино ҳисобланади. Демак, улгуржи савдонинг аҳамияти, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарини ҳам ашё, ярим тайёр маҳсулотлар, эҳтиёт ва бутловчи қисмлар билан таъминлаш ҳамда истеъмол бозорини, яъни чакана савдо корхоналарини тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари билан мунтазам таъминлаб туриш билан ҳам баҳоланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Товар бозорларида, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари бозорида улгуржи савдони ривожлантириш, маҳсулотларни захираларини ташкил этиш ва бошқариш, улгуржи савдо самарадорлигини оширишда логистик инфра-тузилмани шакллантириш, улгуржи савдода маркетинг стратегияларининг қўлланилиши бўйича хорижий олимлар томонидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилган. Chairman Hugh MacKeown тадқиқотларида саноат товарларини ишлаб чиқариш ва унинг савдосини ташкил этишда улгуржи сотувчилар асосий куч эканлигини, ҳамда улгуржи савдо ички бозорнинг асосий омили эканлигини тадқиқ қилган [6, pp.413-422].

A.Coskun Samli va Adel I. El-Ansaryларнинг илмий ишларида бозор тақчиллигини бартараф этиш, ишлаб чиқаришлардаги узилишларда улгуржи савдо бозорни тўйинишини таъминлайдиган асосий фаолият эканлиги ўз аксини топган [7, pp.353-358].

Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорида улгуржи савдони ривожлантириш, озиқ-овқат маҳсулотлари захираларини ташкил этиш, савдо каналларини бошқаришда улгуржи савдонинг функциялари бўйича МДХ олимлари кенг қамровли илмий изланишлар олиб борган. Е.А.Голиков товар бозорларида улгуржи савдони ташкил этиш, бошқариш ва бозор тадқиқотлари бўйича илмий изланишлар олиб борган [9 с. 352]. Т.М.Мамонтова озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи бозорини шакллантиришнинг илмий-услубий жиҳатларини тадқиқ қилган [10 с. 87-89]. Л.Н.Мельниченко озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналарида замонавий тақсимот каналларини ташкил этиш муаммоларини ўрганган (8 с. 47-53). С.В.Токманев улгуржи-воситачилик ташкилотларида захираларни бошқаришнинг методологияси тадқиқ қилинган (11 с. 418).

Маҳаллий олимлардан О.М.Пардаев қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш ва

сотиш хизматлари самарадорлигини оширишга оид илмий изланишлар олиб бориб, ушбу соҳанинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш йўллари асослаб берган [12 б. 89].

Юқоридаги илмий-тадқиқот ишларининг методологик асосларига таянган ҳолда пандемия шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи савдосини ривожлантиришнинг долзарб масалалари тадқиқ қилинди.

Тадқиқот методологияси. Мақолани ёзишда илмий мушоҳада, абстракт-мантикий фикрлаш, таҳлил, синтез ва сўров каби усуллардан фойдаланиб, муаммони очиб беришга ҳаракат қилинган. Тадқиқот учун зарур ахборотлар асосан хорижий адабиётлар, статистик ва меъёрий-ҳуқуқий маълумотлардан олинган.

Таҳлил ва натижалар. Пандемия шароитида айрим ишлаб чиқариш корхоналарининг вақтинчалик иш фаолиятини тўхтаб қолиши натижасида айрим турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажми бозорда етарли бўлмаслиги мумкин. Лекин аҳоли эҳтиёжи учун бозор таклифини меъёрида бўлишини таъминлашда улгуржи савдо корхоналарининг захираси муҳим роль ўйнайди. Улгуржи савдо корхоналарининг захиралари бозордаги тақчилликни бартараф этиш ташкил этилади. Товар захиралари иқтисодиётнинг ривожланиш эҳтиёжларига мувофиқ шакллантирилиши керак. Агар товар захиралари зарурий ижтимоий даражадан юқори бўлса, уларга кераклигидан кўпроқ айланма маблағлар жалб этилган бўлади. Бу эса кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнига анча зарар етказди. Захираларнинг етишмаслиги ишлаб чиқариш, савдо-сотик ва истеъмолда тақчилликни келтириб чиқаради. Бу иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда катта салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Бундан ташқари талаб ва таклиф мувофиқлигининг тасодифий бузилишлари ҳам товар захираларининг ўзгариши ҳисобига тенглаштирилиши керак. Бу ҳолда нафақат узлуксиз савдо таъминланади, балки талаб ўзгарган пайтларда талаб ва таклиф ўртасидаги тўғри мувозанатни сақлаб қолиш имкониятини беради.

Қайд қилиш керакки, товарларни истеъмолчиларгача етказиш буюртмаларга кўра амалга оширилади. Товарларга бўлган талабнинг динамиклигини, товарларни истеъмол жойигача етказиб беришга эса уни кечиктириши мумкин бўлган тасодифий омиллар таъсир қилиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда товар захираларини ҳосил қилиш ва уларни керакли миқдорда сақлаб туриш ҳам талаб қилинади. Сотиш давомида товар захиралари камайди ва захиранинг камайган қисми зарурий миқдордаги товарлар билан тўлдирилиши керак. Акс ҳолда шаклланган ассортиментнинг барқарорлиги бузилади ва ноқулай шароитлар туғилади, бунинг натижасида эса улгуржи корхона фойдасини тўлиқ ололмайди, мижозларга хизмат кўрсатиш ёмонлашади.

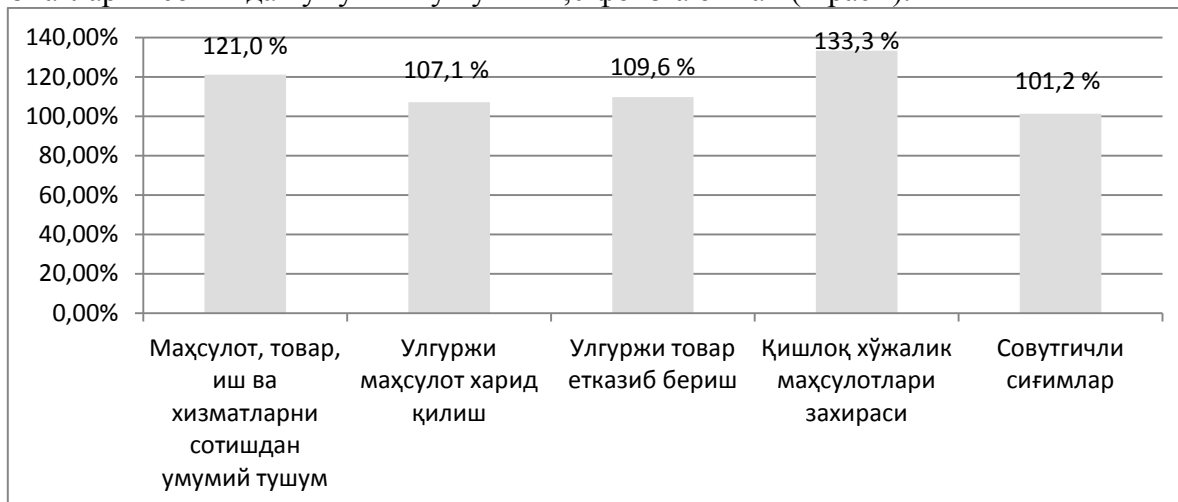
Мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш, аҳолининг зарурий озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжларини қондириш, муҳим турдаги озиқ-овқат маҳсулотларининг захираларини яратиш ва сақлашда «Ўзбекизоқовқатзахира» уюшмасининг ҳам алоҳида ўрни бор. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 октябрдаги «Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва «Ўзбекизоқовқатзахира» уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3344 сон Қарори уюшманинг савдо-тайёрлов ва захира фаолиятини янада ривожлантиришда асосий меъёрий ҳужжат бўлиб хизмат қилмоқда.

«Ўзбекизоқовқатзахира» уюшмаси энг муҳим турдаги озиқ-овқатлар ва мева-сабзавот маҳсулотлари захирасини яратишга ихтисослашган. Уюшманинг асосий фаолияти ички ва ташқи манбалардан улгуржи маҳсулот харид қилиш, сақлаш, захираларни бошқариш, маҳсулотларни етказиб бериш ва сервис хизматлар кўрсатишдан иборат.

«Ўзбекизоқовқатзахира» уюшмасининг 2017 йилда 58 та улгуржи савдо корхоналари фаолият олиб борган. Республикада 2017 йилда улгуржи савдо корхоналари сони 8 минг 500 та (уюшма улуши – 0,6 %)ни ташкил этган. Уюшма томонидан 2017 йилда маҳаллий ишлаб чиқариш корхоналаридан 537 млрд. сўмлик маҳсулотлар харид қилинган. Чакана савдо корхоналари ва бошқа истеъмолчиларга 568 млрд. сўмлик

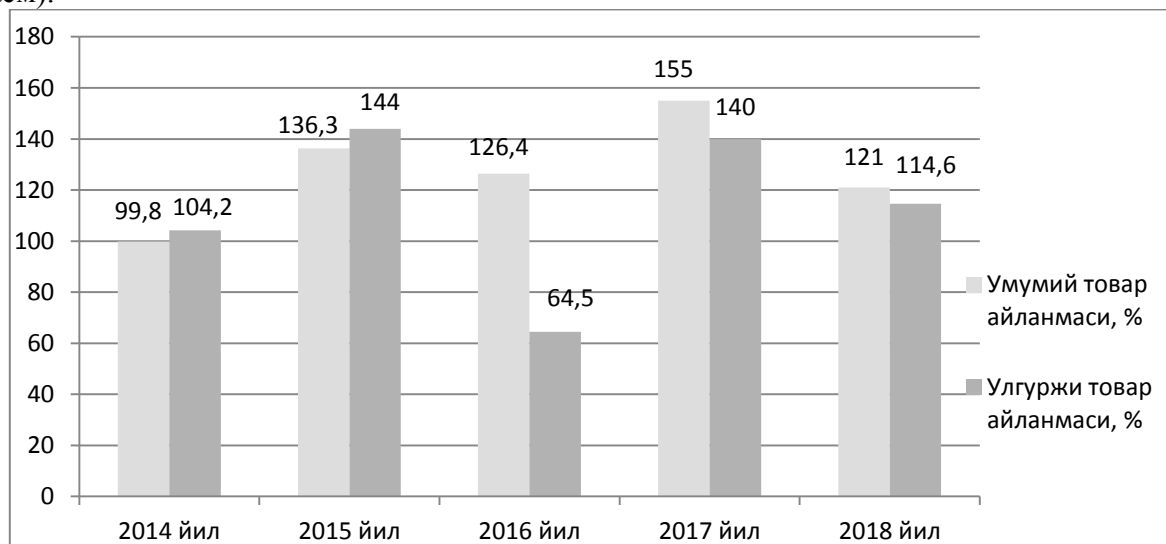
маҳсулотлар етказиб берилган. 2016-2017 қиш-баҳор мавсумига 100 минг тонна қишлоқ хўжалик маҳсулотлари захираси яратилди. 2011-2017 йилларда совутгичли сиғимлар ҳажми 68 минг тоннага етди¹.

Сўнгги йилларда уюшмада совутгичли сиғимларни қуриш ва модернизация қилиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари захираси ва сақлаш, мева-сабзавотлар экспорти, озиқ-овқат таъминотининг ривожланиши натижасида 2018 йилда маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотишдан умумий тушум 121,0 фоизга ошган (1-расм).

1-расм. 2018 йилда «Ўзбекозиқовқатзаҳира» уюшмаси улгуржи савдо фаолияти кўрсаткичларининг ўсиш суръати, %

«Ўзбекозиқовқатзаҳира» уюшмасининг товар айланмаси ўсиш суръатлари таҳлилидан кўриниб турибдики, уюшманинг 2016 йилда улгуржи товар айланмасида ўсиш бўлмаган (64,5 %). Ўрганилган қолган йилларда фақат ўсиш суръати кузатилган (2-расм).

2-расм. 2014-2018 йилларда «Ўзбекозиқовқатзаҳира» уюшмаси товар айланмасининг ўсиш суръати, %

«Ўзбекозиқовқатзаҳира» уюшмаси олдидаги энг долзарб масалалардан бири улгуржи савдо фаолиятида маркетингнинг сервис стратегиясини такомиллаштиришдан иборатдир. Уюшманинг улгуржи савдо фаолиятида маркетингнинг сервис стратегиясини такомиллаштиришда инвестицион лойиҳаларни амалга ошириб, логистика марказлари ҳамда мева-сабзавотларни қайта ишлаш ва саралаш корхоналарини ташкил этиш,

¹ www.uzsavdo.uz - «Ўзбекозиқовқатзаҳира» уюшмасининг расмий веб-сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

шунингдек уларни сақлаш бўйича совуткичи сиғимлар, марказий сақлаш омборларини қуриш ва модернизация қилишдан иборат.

Ушбу ишларни амалга ошириш учун, Уюшма тизимида «INTERTRADE INVEST» ва «Лидер Сервис» корхоналари ташкил этилган бўлиб, улар айнан мева ва сабзавотларни қайта ишлаш, саралаш, сақлаш бўйича ва шу мақсадда тизимга инвестицияларни жорий қилиб, лойиҳалаштириш билан шуғулланади. Бу корхоналар томонидан ҳозирги кунга келиб 15 дан зиёд сервис хизматларни амалга ошириш лойиҳалари ишлаб чиқилган.

Хулоса ва таклифлар.

Пандемия шароитида мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва аҳолининг зарурий озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондиришда улгуржи савдонинг ролини янада ошириш борасидаги долзарб масалалар қуйидагилардан иборат:

- захираси яратилиши лозим бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари ва уларнинг ассортименти аниқлаш;
- ҳар бир озиқ-овқат маҳсулотлари турлари ва ассортименти бўйича захира ҳажмининг оптимал миқдорини аниқлаш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари захираси меъёрини назорат қилиш;
- буюртмаларни бошқариш.

Пандемия шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи савдосини ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсияларимиз қуйидагилардан иборат:

1. Озиқ-овқат маҳсулотлари захираларини бошқаришни рақамли иқтисодиёт шароитида буюртмалар бериш, буюртмаларни қабул қилиш ва ишлов беришни on-line режимда амалга ошириш, омбор операцияларини бажаришнинг рақамли платформаларини яратиш.

2. Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган ҳудудларида, Тошкент, Фарғона, Самарқанд, Жиззах, Қашқадарё вилоятларида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлайдиган марказий омбор хўжаликларини ташкил этиш.

3. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасида «таъминот-ишлаб чиқариш» занжирида «бизнес учун – бизнес» (B2B) тамойили бўйича маҳсулот етказиб бериш тизимини ривожлантириш.

4. Озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш бўйича ташкил этилаётган кластерларнинг ўз улгуржи савдосини ривожлантириш. Кластерларда “етиштириш-қайта ишлаш-савдо-логистика-маркетинг» комплекси назарияси ва амалиётини кенг қамровли тадқиқ қилиш ва тадқиқот натижаларини жорий қилиш.

5. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари захирасини тайёрлаш ва улгуржи савдосини амалга оширишни янада ривожлантиришда “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаси фаолиятини кенгайтириш. Бунинг учун “Ўзбекмевасабзавотзахира” ва “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаларига ажратиш. Мева-сабзавотлар захирасини тайёрлаш, сақлаш, совитгичли сиғимлар ҳажмини ошириш, мева-сабзавотларни қайта ишлаш корхоналари ва чакана савдо корхоналарига етказиб беришни ташкил этиш билан “Ўзбекмевасабзавотзахира” уюшмаси, қолган барча муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари захиралари, уларни сақлаш ва савдоси билан “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаси шуғулланишини йўлга қўйиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Муражаатномаси. 2020 йил, 24 январ

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.// “Халқ сўзи”, 8 феврал 2017 йил

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 октябрдаги “Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3344 сон Қарори, www.lex.uz

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 октябрдаги “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5564-сонли Фармони, www.lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5969-сон Фармони, www.lex.uz
6. Chairman Hugh MacKeown (2007) Wholesaling and wholesaling research: A practitioner’s viewpoint. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research Journal, vol. 17, pp. 413-422
7. A.Coskun Samli & Adel I. El-Ansary (2007). The role of wholesalers in developing countries. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research Journal, vol. 17, pp. 353-358
8. Мельниченко Л.Н. Российский производитель продуктов питания: проблема построения современных каналов сбыта // Маркетинг в России и за рубежом. — 1997. — № 3. — С. 47—53.
9. Голиков Е.А. Оптовая торговля: менеджмент, маркетинг, логистика, финансы, безопасность. — М.: Экзамен, 2013. 352 с.
10. Мамонтова Татьяна Михайловна. Формирование и функционирование оптового продовольственного рынка в Северном регионе (На примере Мурманской области) : Дис. . канд. экон. наук : 08.00.05 : Апатиты, 2002. 162 с.
11. Токманев С.В. Методология управления запасами и деятельностью оптово-посреднических организаций в условиях развития логистической инфраструктуры: монография / С. В. Токманев; Рос. гос. соц. унт (фил. РГСУ в г. Тольятти). Тольятти, 2009. — 418 с.
12. Пардаев О.М. Маҳсулотларни сақлаш ва сотиш хизматлари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси автореферати. Самарканд. 2017. 88 б.

Д.Холмаматов Актуальные проблемы развития оптовой торговли продовольственными товарами в условиях пандемии Аннотация: В статье рассматриваются вопросы обеспечения продовольственной безопасности в условиях пандемии, создания, хранения и доставки запасов на потребительский рынок при развитии оптовой торговли продуктами питания. Ключевые слова: оптовая торговля, продовольственная безопасность, товарный запас, сельскохозяйственная продукция, хранение продукции, сервис, заказ.	D.Kholmammatov Actual problems of the development of wholesale trade in food products in a pandemic Abstract: The article deals with the issues of food security in the context of a pandemic, the creation, storage and delivery of stocks to the consumer market in the development of food wholesale. Keywords: wholesale, food security, commodity stock, agricultural products, product storage, service, ordering.
--	--

Д.И.Усмонова – доцент кафедры «Маркетинг», СамИЭС, PhD,

И.И.Файзиева – соискатель кафедры «Маркетинг», СамИЭС

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОКАЗАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются принципы и подходы к оказанию индивидуальных услуг в условиях преодоления экономического кризиса, связанного с пандемией коронавирусной инфекции. Авторами исследованы возможности совершенствования процессов оказания услуг и разработки маркетинговой политики предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: услуги, индивидуальные услуги, услуги розничной торговли, бытовые услуги, требования потребителей, стандарты оказания услуг.

Введение. Социально-экономическое развитие мировой экономики в современных условиях характеризуется подверженностью влиянию множества различных факторов. Процессы глобализации сделали национальные экономики уязвимыми к опасностям и

рискам, наблюдаемым в других странах и континентах. Наглядным примером этому может служить распространение коронавирусной инфекции. Всего за три месяца данная болезнь изменила экономическую ситуацию во всем мире, включая и Республику Узбекистан.

За последние три года Узбекистан сделал серьёзные шаги для преодоления наблюдавшихся негативных тенденций и ускорения темпов социально-экономического развития страны. Кардинальные реформы в сфере обеспечения защиты прав человека, включение механизмов диалога с соседними странами по самым различным вопросам, конвертация национальной валюты, борьба с коррупцией и развитие рыночных механизмов позволили значительно улучшить макроэкономические показатели. В 2019 году валовой внутренний продукт страны достиг 511838,1 млрд.сумов, то есть годовой прирост составляет 5,6%. Большой вклад в достижение высоких показателей внесли такие отрасли, как промышленность, строительство, розничная торговля.

Однако, быстрое распространение коронавирусной инфекции вынудило правительство принять решительные меры по смягчению негативных последствий пандемии. Если на территории страны первый случай заболевания был выявлен 15 марта текущего года, то уже с 23 марта был введен режим самоизоляции во всех крупных городах, а затем и других населенных пунктах.

Анализ литературы. Основным документом, определяющим государственную политику в период пандемии является Указ Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 19 марта 2020 года «О первоочередных мерах по смягчению негативного воздействия на отрасли экономики коронавирусной пандемии и глобальных кризисных явлений». [1] Данным указом образована Республиканская Комиссия по борьбе с кризисом, которая определяет границы самоизоляции населения и порядок деятельности субъектов предпринимательства в период карантина. Кроме того, принята программа защиты субъектов хозяйствования от экономических последствий режима самоизоляции.

В Узбекистане в первую очередь от пандемии пострадали предприятия сферы услуг и индивидуальные предприниматели. Кроме традиционных предприятий сферы услуг, все организации, которые ориентированы на контактах с клиентами были вынуждены приостановить свою деятельность. Вместе с тем нельзя рассчитывать, что ситуация после карантина вернётся в исходное состояние. Практически все учёные экономисты Европы и Азии едины во мнении, что необходим один или два года, чтобы преодолеть экономические последствия кризиса. Исследования ученых и практиков свидетельствуют об изменении модели потребительского поведения населения. [2] Мы считаем, что в сфере услуг даже этого срока недостаточно, то есть предприятиям сферы услуг необходимо разрушить сложившиеся стереотипы и использовать новые подходы в сфере оказания услуг.

Методология исследования. Сфера услуг составляет одну из важнейших сфер экономики Узбекистана. По данным органов статистики за первый квартал 2020 года объём оказанных рыночных услуг составил 50365,7 млрд.сумов, что на 9,9% больше, чем за тот же период 2019 года. Наивысшие темпы роста показали финансовые услуги, а также в сфере связи и информатизации. В структуре оказанных услуг большое место занимают транспортные, финансовые, торговые услуги (таблица 1). [3]

Вследствие решений Комиссии по организации хозяйственной деятельности в период карантина серьёзные изменения произошли и в сфере оказания услуг. В первую очередь необходимо отметить разрушение существующей рыночной конъюнктуры, то есть в последний месяц объём традиционных видов услуг резко снизился. Это характеризуется и санитарно-эпидемиологическими требованиями, и снижением спроса на услуги, и изменением сознания потребителей. За прошедший период в Узбекистане приняты меры по восстановлению деятельности большинства отраслей экономики с учетом сложившейся санитарно-эпидемиологической ситуации в стране и мире. Последовательное ослабление режима карантина вместе с мерами государственной

Таблица 1

Структура оказанных услуг Республики Узбекистан за январь-март 2020 года.

№№	Наименование услуг	Объём оказанных услуг, млрд.сумов	Темп роста, %	Удельный вес услуг, %
1	Услуги связи и информатизации	2 891,9	117,9	5,74
2	Финансовые услуги	10 308,3	136,6	20,47
3	Транспортные услуги	13 335,2	103,1	26,47
4	Услуги по проживанию и питанию	1 391,0	98,2	2,76
5	Услуги торговли	12 335,5	104,4	24,49
6	Услуги, связанные с недвижимым имуществом	1 527,9	101,8	3,03
7	Услуги в сфере образования	2 061,4	106,3	4,09
8	Услуги в сфере здравоохранения	787,5	116,2	1,56
9	Услуги аренды и проката	1 078,0	105,2	2,14
10	Услуги по ремонту компьютеров и бытовых товаров	805,1	106,0	1,6
11	Индивидуальные услуги	1 245,8	103,1	2,47
12	Услуги в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа	921,8	100,8	1,83
13	Прочие услуги	1 676,3	103,3	3,33
	Всего	50 365,7	109,9	100

поддержки предпринимательства позволили значительно снизить экономические потери. Следует отметить, что негативные изменения коснулись не всех видов услуг, то есть в некоторых видах услуг даже можно наблюдать потребительский бум. Чтобы исследовать проблемы с другого ракурса необходимо расширить признаки классификации услуг. В вышеприведённой таблице классификация услуг представлена по признаку их содержания. Однако данная классификация не отражает сущность и структуру коммуникаций между продавцом и покупателем услуг. Это особенно актуально для индивидуальных услуг, так как до сегодняшнего дня понятия индивидуальные услуги и бытовые услуги используются как синонимы, но учитываются по-разному.

Анализ и результаты. В результате проведенных исследований выявлено, что для объективной оценки деятельности субъектов сферы услуг необходимо включить дополнительный признак классификации, то есть по характеру контактов во время оказания услуг (таблица 2). По данному признаку услуги можно объединить в следующие группы:

Индивидуальные услуги, требующие непосредственного контакта субъекта с клиентом в процессе оказания услуг. В эту группу мы включили бы такие виды услуг как перевозку пассажиров общественным транспортом, розничные торговые услуги, бытовые услуги, гостиниц и предприятий общественного питания, все виды образования с обязательным посещением занятий, обрядовые и ритуальные услуги, ремонт и обслуживание техники для личного пользования, услуги с посещением медицинских учреждений и т.п.;

Косвенные услуги, то есть услуги, которые предполагают возможность их оказания с помощью различных средств коммуникаций без установления контактов. Данная группа услуг включает в себя кредитные услуги, оплата платежей, государственные услуги, перевозку грузов, жилищно-бытовые услуги, услуги оптовой торговли, услуги в сфере домоводства и сельского хозяйства и т.п.;

Бесконтактные услуги, то есть услуги, не требующие непосредственного контакта для удовлетворения потребностей клиента. Эта группа включает почти виды услуг связи и информатизации, коммунальные услуги, большая часть финансовых услуг, услуги биржевой торговли, услуги дистанционного образования, проектно-строительные услуги

при подрядном способе строительства и т.п.

Таблица 2

Классификация услуг по характеру контактов между поставщиком и потребителем услуг

№№	Наименование услуг	Характер оказания услуг
1	Индивидуальные услуги	Потребитель обязан лично вступать в контакт с поставщиком услуг
2	Косвенные услуги	Потребитель не обязан вступать в контакт, однако должен обмениваться информацией в процессе оказания услуги
3	Бесконтактные услуги	Потребитель и поставщик услуг не связаны обязательствами непосредственного или косвенного контакта.

Наблюдения деятельности предприятий сферы услуг в период самоизоляции показали, что наибольшие потери понесли предприятия, оказывающие индивидуальные услуги, в том числе в области туризма, бытового обслуживания, розничной торговли и общественного питания. В нынешних условиях смягчения режима самоизоляции этим предприятиям необходимо разработать новые принципы организации деятельности и обеспечения экономического благосостояния. Точно также, потребительские предпочтения после отказа от режима самоизоляции будут несколько другими. Следовательно, необходимо изменить подходы определения объекта оказания услуги. Например, индивидуальность услуги не должна отрицательно влиять на её стандартность и комплексность.

Заклучение и предложения. Анализ содержания индивидуальных услуг показывает усиление внимания потребителей к формальным показателям качества услуги, то есть к процедурам и процессу оказания услуги. По нашему мнению, среди приоритетов в поведении потребителей услуг на первый план выходят следующие факторы:

- обеспечение санитарной безопасности, то есть внимание продавца услуг к здоровью покупателя;
- рациональность услуги. Необходимость экономии в период самоизоляции формирует у потребителей оценку услуги с точки зрения её необходимости. Следовательно, услуга должна отвечать критериям полезности покупателя;
- комплексность и доступность услуги, то есть эффективность предоставляемой услуги с точки зрения покупательских издержек.

В этом случае маркетинговые мероприятия направляются не на потребителя, а на процесс оказания услуг. К примеру, предприятия розничной торговли обязаны пересмотреть стандарты торгового обслуживания, включив в них такие положения, как: информация о количестве покупателей в торговом зале, информация о времени поступления новых товаров, информация о кратчайших путях к отдельным товарам, скорость обслуживания в период отбора товаров и взаиморасчётов, организация доставки покупок к транспорту и т.д.

Спецификации оказания индивидуальных услуг предприятиями бытового обслуживания также должны быть усовершенствованы. Как известно, процесс оказания индивидуальных бытовых услуг предполагает наличие очереди клиентов. Для нормальной деятельности после коронавирусной пандемии необходимо исключить очереди или распределить их в пространстве и времени. Для этого в процессе обслуживания необходимо включить прием клиента в заранее назначенное время, организация рекреационных зон или отдельных помещений, обслуживание клиентов на дому и другие формы оказания услуг.

Таким образом, формализация индивидуальных услуг через типизацию и унификацию процесса их оказания является одним из резервов развития деятельности предприятий бытового обслуживания.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева УП-5969 от 19 марта 2020 года «О первоочередных мерах по смягчению негативного воздействия на отрасли экономики коронавирусной пандемии и глобальных кризисных явлений». Электронный ресурс. www.lex.uz
2. 5 Things Advertisers Should Consider Amidst the COVID-19 Pandemic. Электронный ресурс. <https://www.entrepreneur.com/article/348526>
3. Официальный сайт Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике. Пресс-релизы. www.stat.uz

D.I.Usmonova, I.I.Fayzieva Zamonaviy sharoitda individual xizmatlar ko'rsatishni yaxshilash yo'llari Annotatsiya: ushbu maqolada koronavirus pandemiyasi bilan bog'liq iqtisodiy inqirozdan chiqish sharoitida individual xizmatlarni taqdim etish tamoyillari va yondoshuvlari ko'rib chiqilgan. Mualliflar xizmatlarni taqdim etish jarayonlarini takomillashtirish va xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalarining marketing siyosatini ishlab chiqish imkoniyatlarini o'rganib chiqdilar. Kalit so'zlar: xizmatlar, individual xizmatlar, chakana xizmatlar, iste'molchilarga xizmat ko'rsatish, iste'molchilar talablari, xizmatlarni taqdim etish standartlari.	D.Usmanova, I.Fayzieva Ways to improve the provision of individual services in modern conditions Abstract. This article discusses the principles and approaches to the provision of individual services in overcoming the economic crisis associated with the coronavirus pandemic. The authors investigated the possibilities of improving the processes of providing services and developing the marketing policy of service enterprises. Keywords: services, individual services, retail services, consumer services, consumer requirements, standards for the provision of services.
---	--

Ғ.С.Мустафоев – СамИСИ мустақил изланувчиси.

ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ ҲОЛАТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланиш тенденциялари, пандемия шароитида аҳоли бандлиги, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаси ҳолати ва ривожлантириш масалалари атрофлича ёритилган.
Калит сўзлар: Аҳоли, аҳоли бандлиги, хизмат кўрсатиш соҳаси, қишлоқ, пандемия, рақамли иқтисодиёт, тадбиркорлик, даромад.

Кириш. Пандемия шароитида ҳам қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ҳамда аҳоли бандлигини ошириш, биринчи навбатда, ушбу соҳани бугунги ҳолати ва муносиб ривожланиш тенденцияларини чуқур таҳлил қилишни, ушбу соҳада мавжуд бўлган муаммоларни аниқлашни ва уларнинг ечимларини излаб топишни, мамлакатнинг мавжуд ички ресурс ва имкониятларни белгилашни, келажакда қишлоқ жойларида замонавий талаб асосида янги хизмат турларини аниқлашни ва улардан унумли фойдаланишни тақозо этади. Шу мақсадлардан келиб чиқиб, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасининг ҳолати, реал содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларининг миқдор ва сифат ўзгаришини акс эттирувчи рақамлар илмий-тадқиқотлар асосида ўрганилди. Статистик кўрсаткичлар таҳлили ва муаллифнинг социологик илмий-тадқиқотлари асосида, асосланган хулосалар чиқариш муҳимдир.

Адабиётлар таҳлили. Буюк иқтисодчи Адам Смит (1723-1790) хизмат шаклидаги ноз-неъматларнинг иқтисодий мазмунини тўлароқ очиб бериш ҳамда унинг мамлакат ижтимоий бойлигининг манбаи сифатида қараш муаммосини ҳал этиш мақсадида ўзининг жаҳонга машҳур “Ҳалқлар бойлигининг табиат ва сабаблари тадқиқоти” номли асарида «унумли меҳнат» ва «унумсиз меҳнат» тушунчалари хусусида фикр билдирган¹.

¹ “Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари” [Монография] /М.М.Мухаммедов [ва бошқалар] – Самарқанд: Zarafshon, 2017 й - 29 бет.

Шу орқали А.Смит моддий ва номоддий ишлаб чиқаришни фарқлаб дастлабки хизмат тушунчаси яралишига катта хисса қўшган.

“Хизмат” атамаси олимлар томонидан иқтисодий адабиётларда турлича нуқтаи назардан қўлланилиб иқтисодий билим соҳасига боғлиқ ҳолда талқин қилинади. Ушбу атама доирасида кўплаб хорижлик ва маҳаллий олимларимиз назарий тадқиқотлар олиб боришган. Таниқли олимлардан бири Ф.Котлер бўлиб, у хизматга қуйидагича таъриф беради: “**Хизмат** – бу бир томон бошқасига таклиф қилиши мумкин бўлган ҳар қандай фаолиятдир”¹.

Республикаимизнинг таниқли олимларидан И.С.Тухлиев: “Хизматлар - бу кўзга кўринмас товарнинг ўзига хос туридир”² дейди ва ушбу ёндашувда олим хизматни товар хусусиятини ифодалаган, яъни, хизматлар ишлаб чиқариш, моддий ишлаб чиқариш жараёнларидаги меҳнат муносабатларини ўзида акс эттиради, аммо ишлаб чиқариш жараёни натижаси номоддий шаклга эга бўлади деб таъкидлашга ҳаракат қилади. Хизмат тушунчасига И.Очилов томонидан берилган таъриф бошқаларига нисбатан мазмун ва моҳият жиҳатидан такомиллик касб этган ва у қуйидаги шаклда берилган: “Хизмат дейилганда, инсоннинг, хўжалик юритувчи субъектларнинг, давлатнинг ва жамиятнинг маълум бир эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган кишиларнинг наф келтирадиган хизмат жараёни билан боғлиқ онгли фаолияти тушунилади”³.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолани таҳлил қилишда тарихий қиёсий усулдан унумли фойдаланиб, илмий, назарий, иқтисодий усуллар орқали қиёсий синтез усуллари билан бир қаторда, махсус тадқиқотлар, иқтисодий қонуниятлар, амалий – назарий тавсияларни илгари суришга имкон беради.

Таҳлил ва натижалар. Пандемия шароитида қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасида, ўз-ўзини иш билан таъминлайдиган кўп сонли ишчиларни ва яқка тартибдаги корхоналарни топиш баъзан қийин, ва улар ўзларининг тўлиқ даромадлари тўғрисида ҳисобот беришдан қочади. Бу хизмат кўрсатиш соҳасининг муаммоларидан бири сифатида ЯИМ таркибида акс этмайди ва ривожлантириш учун зарур бўлган қарорлар тўғри қабул қилинмаслигига сабаб бўлади. Жаҳон банкининг маълумотларига кўра (1-жадвал), 2019 йилда хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМ таркибидаги улуши 32,2 фоиз даражада бўлган. Ўтган йилга нисбатан ЯИМ таркибида 0,4 фоиз даражада ўсиш кузатилган бўлса ҳам, қолган йиллар кесимида ўсиш даражаси паст.

1-жадвал

Ўзбекистонда ЯИМ таркибида хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши, фоизда⁴

№		2000 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
1.	Хизмат кўрсатиш соҳаси улуши	37,1	35,8	35,3	35,6	36,8	36,0	35,9	35,7	33,7	31,8	32,2

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга қилган мурожаатномасидастатистик ҳисоботларни тўғри юритиш ва давлатнинг иқтисодий салоҳиятини аниқ баҳолаш жуда муҳимдир.⁵ Дея, такидлаганларидек хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам, йилдан-йилга кўрсатилаётган

¹ Котлер, Ф., Маркетинг менеджмент. Экс пресс-курс. 2-е изд./Пер. с англ. под ред. Божук С.Г. СПб.: Питер, 2006.-464 с.

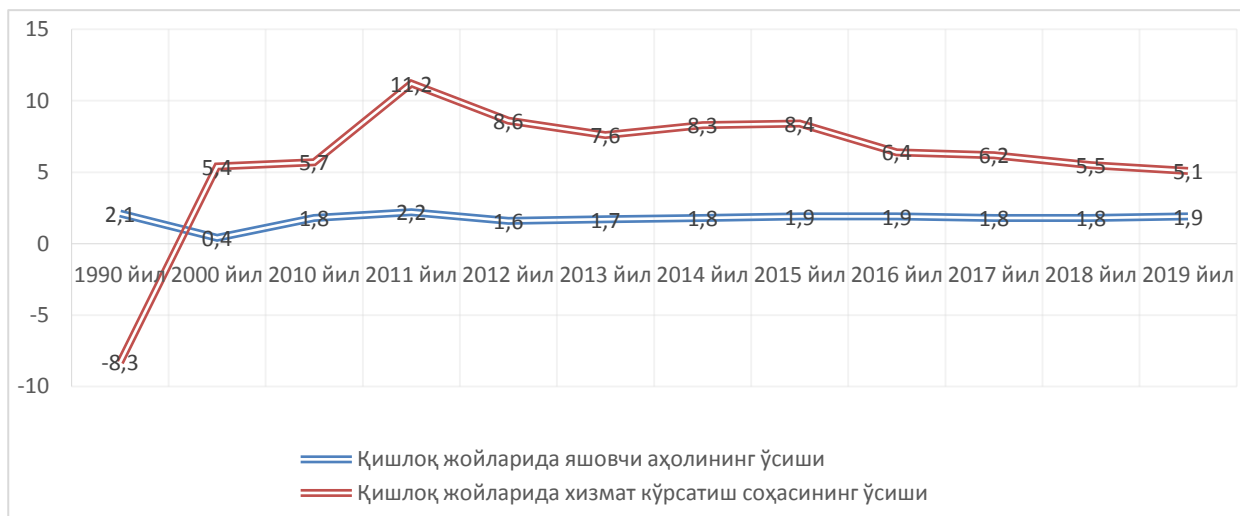
² Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Ибодуллоев Н.Е., Амриддинова Р.С. Туризм асослари: Ўқув қўлланма – С.: СамИСи, 2010 - 247 б.

³ Очилов И. Бозор муносабатлари шароитида хизматларнинг турлари ва уларнинг тавсифи. // Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. Т.: “IQTISODIYOT-MOLIYA”, 2008, 37-б.

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?contextual=default&locations=UZ&view=chart>

⁵ <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-oliyasy-28-12-2018> 10/09/2020 соат 14:25.

хизматларнинг таркибини тўғри аниқлаш, улар томонидан акс этган статистик рақамларни ҳаққоний кўрсатиш йўлига ўтилганлиги сабабли, кўплаб статистик кўрсаткичлар ва Ялпи Ички Маҳсулот статистикасини юритишда ҳам ўзгариш кузатилди. Бу эса қишлоқ жойларида янги хизмат турларини замон талабига мутаносиб ривожланиши учун замин яратди.

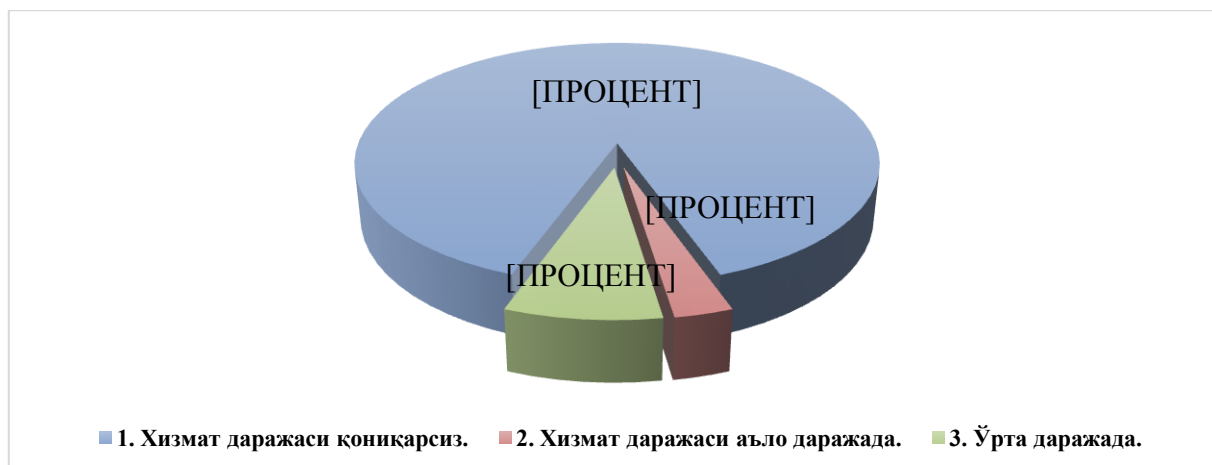
1-расм Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли сонининг ўзгариш динамикаси¹

1-расмдан кўриниб турибдики қишлоқ жойларида яшовчи аҳолининг ўсиши 2000 ва 2010 йиллар оралиғида пасайган бўлса ҳам, 2012 йилдан бошлаб, мўтадил ҳолатда ўсиш кузатилган. Хусусан 2019 йилда аҳолининг ўсиши 1,9 фоиз даражани қайд этиб, хизмат кўрсатиш соҳаси билан таққослаганда 2019 йилда 3,2 фоиз хизмат кўрсатиш соҳаси ижобий ўсиш тафовути бўлса ҳам, хизмат кўрсатиш соҳаси йиллар кетма-кетлигидан келиб чиқиб 2011 йилдан бошлаб хизмат кўрсатиш соҳаси пасайишда давом этган. Бизлар, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг аниқ муаммо ва ечимларини топиш мақсадида социологик сўров ўтказиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Юқоридаги мақсадлардан келиб чиқиб қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишига қуйидаги саволларда келтирилган омиллар таъсир этаётганлигини аниқладик. Шу сабабли бизлар социологик сўров ўтказиш илмий нуқтаи-назардан қишлоқ жойларини ривожлантиришда, туғилаётган саволларга аниқ жавоб олиш мақсадида қуйида келтирилган социологик таҳлил ўтказдик.

Таҳлиллар натижасига кўра қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасининг охириги йилларда жадал ўсиш суръатига эга эканлиги ва унинг мамлакат иқтисодиётидаги ҳиссаси муттасил равишда ошиб бораётганлигини кўрсатсада, социологик сўров натижаларига биноан қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларининг хизмат сифати аҳоли талаби даражасида эмаслигини кўрсатган.

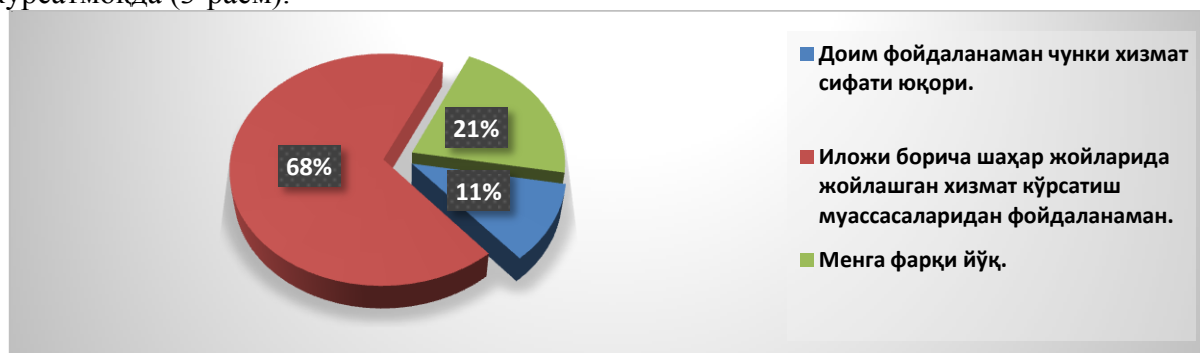
2-расм маълумотлари шундан далолат берадики, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларининг хизмат сифатини ошириш ва яхшилаш бўйича давлат олдида қишлоқ жойлари учун мўлжалланган, истиқболли дастурлар қабул қилиш керак эканлигини кўрсатди. Хусусан, “Хизмат даражаси паст” деган жавобни 89 фоиз иштирокчи берган бўлса, 8 фоиз иштирокчи “Хизмат даражаси аъло даражада” деган жавобни берган. 3 фоиз иштирокчи “Ўрта даражада” деган жавобни белгилаган. Бундан ҳулоса қилиш мумкинки, 89 фоиз иштирокчининг жавоби қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш муассасалари фаолият сифати қаноатлантирмайди ва хизмат сифатини тубдан, аҳоли талабига мос ҳолатда ўзгартириш керак эканлигини кўрсатади.

¹ <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan> Last Updated: 09/08/2020 time 20:36 маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2-расм Қишлоқ жойларидаги хизмат кўрсатиш соҳаларининг хизмат сифати қандай баҳолайсиз?¹

Тадқиқотларимиз давомида “Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш муассасаси хизматларидан фойдаланасизми?”, деган сўровимизга 68 фоиз иширокчи, “Иложи борида шаҳар жойларида жойлашган хизмат кўрсатиш муассасаларидан фойдаланаман” деган жавобни берган. Бу эса қишлоқ жойларида жойлашган хизмат кўрсатиш муассасалари истеъмолчилари бўлиши мумкин бўлган истеъмолчилар талабига мос эмаслигини кўрсатмоқда (3-расм).

3-расм. Қишлоқ жойларидаги хизмат кўрсатиш муассасаси хизматларидан фойдаланасизми?²

Юқоридаги тадқиқотлар шундан далолат берадики, қишлоқ жойларида хизматлар соҳасининг ривожланишига тўсқинлик қилаётган омилларни таҳлил этиш керак эканлигини кўрсатмоқда. Шу сабабли бизнинг фикримизча, таъсир этувчи омилларни аниқлаш мақсадида, қуйида келтирилган социологик сўров саволлар мавзуси, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш тармоқлари ривожланишига тўсқинлик қилаётган омилларни аниқлашга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

4 – расмдаги “Қуйида келтирилган омиллар ичида қайси бири қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқлари ривожланишига тўсқинлик қиляпти”, деган саволга 55 фоиз иштирокчи қишлоқ аҳолиси даромадининг пастлиги деб жавоб берган. Статистик маълумотларга кўра Ўзбекистонда 2019 йилда Аҳоли сони 33.5, миллионни ташкил этган бўлса, ўта қашшоқлар сони млн. (\$1.90 кам) 2.067.660 (7 – фоиз), қишлоқ жойларда 1.301.988 (7 – фоиз), шаҳарда 765.677 (6-фоиз), Эркалар 1.100.297, Аёллар 967.363 мингга ташкил қилган.³ 2016 йилда 31 миллион аҳоли истиқомат қилган бўлса, шундан аҳолининг 13.7 фоиз ўта қашшоқликда яшаган. Бу 2001 йилга қараганда 30 фоизга тушган, қашшоқликда яшаётган кишиларнинг 75 фоизи ҳалиям қишлоқ жойларда

¹ Жадвал муаллифнинг илмий-социологик сўров, тадқиқот натижасида тузилган.

²² Жадвал муаллифнинг илмий-социологик сўров, тадқиқот натижасида тузилган.

³ <https://worldpoverty.io/map>

4-чизма. Қуйида келтирилган омиллар ичида қайси бири қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларини ривожланишига тўсқинлик қиляпти?¹

яшайди”². Бу эса қишлоқ аҳолисининг кафолатланган доимий даромад манбаига эга эмаслиги, мавсумий ишларда ишлаши, кам иш ҳаққи тўланаётганлиги ва шу каби турли омиллар сабаб бўлмоқда. Респондентларнинг 35 фоиз қисми қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларини ривожланишига, коммунал (электр-энергия ва газ), интернет алоқа линиялари, йўллар инфратузилмасининг сифати аҳоли талабига жавоб бермайди ва шу сабабдан хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишига тўсқинлик қиляпти деб ҳисобламоқда. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, қишлоқ жойларда аҳоли яшаш шароити ва бандлигини оширишда, юқоридаги хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқлари ривожланишига тўсқинлик қиляётган омилларни вақтида аниқлаш, давр талабига мослаштириш, долзарб аҳамият касб этади.

Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланишида нафақат қишлоқ хўжалиги, балки, қишлоқ жойларида мавжуд ижтимоий соҳа объеклари ҳолати, ундан фойдаланиш даражаси, қишлоқ ҳаёти инфратузилмасига таъсир этади. Ижтимоий соҳа объектларининг ривожланиши, бизнинг назаримизда қишлоқ аҳолисининг даромадига ҳам боғлиқ. Қишлоқ аҳолиси даромади қанча кўп бўлса топаётган даромадининг ортиқча қисмини ўзининг асосий эҳтиёжидан ташқари сарфлашга ҳаракат қилади. Бу эса қишлоқ жойларида яшовчи ҳар бир аҳолининг шахсий истеъмол саватчаси кенгайиши хизматларнинг турига бўлган эҳтиёж ҳам ортиб боради.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Парламентга қилган мурожаатномасида танқидий таҳлил орқали, рақамли иқтисодиётни сезиларли даражада ривожлантириш масаласини қўйди.

Таълим соҳасида рақамли коммуникацион технологияларни қўллашга эҳтиёж тобора ортиб бораётган даврда, рақамли иқтисодиётнинг ўрни ва таъсир доираси кенгайиб бормоқда.

Пандемия шароитида рақамли иқтисодиётни мамлакат миқёсида ривожлантириш ва бу соҳада кадрлар тайёрлаш учун қуйидаги саволларга баҳоли қудрат жавоб бериш керак бўлади:

- Мамлакатимиздаги таълим ҳамжамияти рақамли технологиялар билан боғлиқ мутахассислар эга бўлиши лозим бўлган кўникмаларга тахминан бўлса ҳам тайёرمи?
- Улар ушбу соҳада дарс беришга лаёқатлими?
- Қайси институт ва университетларда рақамли иқтисодиёт асосларини ўқитиш керак?
- Ўқитувчилар малакасини қаерда ва қай тартибда амалга оширилиши лозим?

¹ Жадвал муаллифнинг илмий-социологик сўров, тадқиқот натижасида тузилган.

² <http://borgenproject.org>

- Рақамли иқтисодиёт соҳасида таълим дастурлари, илмий-услумий материаллар ва ўқув қўлланаларини кимлар, қачон ва қаерда тайёрлайдилар ҳамда улар қандай молиялаштирилдилар?¹

Ўзбекистонда таълим соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, таълимнинг барча жавҳарларида инновацион усуллар билан боғлиқ бўлган юксак салоҳиятли лойиҳаларни амалга ошириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар кўрилмоқда. Аммо, бундай лойиҳалар тўғри механизмда ишлаши учун юқоридаги саволларга жавоб топиш орқали ёндошиш аҳамият касб этади.

Албатта, йўқоридаги жараёнлардан ҳулоса қилганда қишлоқ жойларида таълим хизматларига қилинаётган эътибор натижасида, биринчидан қишлоқ аҳолисининг илмий салоҳияти ошади. Иккинчидан илмий салоҳият ошиши натижасида ўзига муносиб иш ўрнига эга бўлади. Учинчидан илмий салоҳиятига яраша доимий даромад манбаига эга бўлади. Тўртинчидан даромад ошиб боргани сари талаби ҳам ортади. Бу эса айнан қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш тармоқлари кенгайишига замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гулямов С.С., Аюпов Р.Х., Абдуллаев О.М., Балтабаева Г.Р. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялар. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2019, 447 бет.
2. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари” [Монография] /М.М.Мухаммедов [ва бошқалар] – Самарқанд: Zarafshon, 2017 й.
3. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Ибодуллоев Н.Е., Амридинова Р.С. Туризм асослари: Ўқув қўланма – С.: СамИСИ, 2010 - 247 б.
4. Котлер, Ф., Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. Божук С. Г. СПб.: Питер, 2006.- 464 с.
5. Очилов И. Бозор муносабатлари шароитида хизматларнинг турлари ва уларнинг тавсифи. // Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммо-лар ва уларнинг ечимлари. Монография. Т.: “ИQTISODIYOT-MOLIYA”, 2008, 37-б.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари
7. <https://worldpoverty.io/map>
8. <http://borgenproject.org>
9. <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>
10. <http://uza.uz/oz/politics/uzbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-oliyasi-28-12-2018>
11. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?contextual=default&locations=UZ&view=chart>

Г.Мустафоев Анализ состояния и тенденций развития сферы услуг в условиях пандемии в сельской местности	G.Mustafoyev Analysis of the state and development trends of the service sector in the pandemic conditions in rural areas
Аннотация: в статье подробно освещены тенденции развития сферы услуг в сельской местности, занятость в условиях пандемии, состояние сферы услуг в сельской местности и вопросы ее развития. Ключевые слова: население, занятость, сфера услуг, село, пандемия, цифровая экономика, предпринимательство, доход.	Abstract: in the paper the development trends in the service sector in rural areas, employment in a pandemic, the state of the service sector in rural areas and its development issues are covered in detail. Keywords: Population, employment, service sector, rural, pandemic, digital economy, entrepreneurship, income.

¹ С.С. Гулямов, Р.Х. Аюпов, О.М. Абдуллаев, Г.Р. Балтабаева. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялар. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2019, 447 бет. 88-бетлар

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

З.О. Рахимов – СамИСИ доценти, и.ф.н.,

Н.И.Исмаилов – СамДАҚИ катта ўқитувчиси

ПАНДЕМИЯНИНГ ТУРИЗМГА ТАЪСИРИ

Аннотация: мақолада пандемиянинг туризм индустриясига таъсири қараб чиқилган бўлиб, бунда туризмга бутун дунёда жорий қилинаётган карантинларнинг таъсири ва оқибатлари ёритилган.

Калит сўзлар: пандемия, COVID-19 эпидемияси, туризм соҳаси, халқаро туризм, ички туризм, яшил йўлакчалар.

Кириш. Барчага яхши маълумки, коронавирус эпидемиясининг янги тури (COVID-19) бошланиши 2019 йилнинг охири кунларида эълон қилинди. Шу вақт мобайнида ушбу инфекция бутун дунё иқтисодиётига жиддий путур етказди. Эпидемиядан иқтисодиётнинг соҳалари ичида биринчилар қаторида туризм зарар кўрди. COVID-19 вируси дунёда ҳаммани воҳимага солиб туризм индустриясига катта зарар келтирмоқда.

“Пандемиядан сўнг туризм қанақа бўлади ва қачон яна саёҳат қилиш мумкин бўлади?” – деган савол, туризм соҳаси мутахассисларини ва туристларни ҳам энг қизиқтирган савол бўлиб қолмоқда. INTERFAX.RU маълумотида кўра, дунёнинг кўплаб мамлакатларида карантинларнинг жорий этилиши ва авиакомпанияларнинг рейсларини бекор қилишлари оқибатида халқаро туризм жорий йилнинг апрель ойи бошига келиб умуман тўхтаб қолганини эълон қилди.

Коронавирусга қарши вакциналар пайдо бўлгунга қадар, биз карантин талаблари бўйича оралиқ масафани сақлашимиз керак бўлади. Шунинг учун меҳмонхоналарда одамларнинг йиғилиб қолишидан қочиш лозим, алоҳида ёки номерлар ўртасидаги номерларга туристларни қўймаслик лозим бўлади. Автобус, поезд ва самолётларда одамларнинг олоҳида ўтиришларини назоратини олиш каби муаммоларни кўриб чиқиш керак бўлади.

Туризм соҳасининг ривожланишида энг асосий омил инсон саломатлиги хавфсизлиги бўлиб қолади. Бунда ҳар қандай турист биринчи навбатда таклиф қилинаётган турнинг санитар-эпидемиологияси ҳолатига кўпроқ ўз эътиборларини қаратишади.

Тадқиқот методологияси. Изланишларимиз натижасида пандемиянинг туризм соҳасига таъсири ўрганилган бўлиб, бунда туризмга бутун дунёда жорий қилинаётган карантинларнинг таъсири ва оқибатлари ёритилган. Пандемиядан туризм соҳаси жабрланаётган бир вақтнинг ўзида туризм соҳасини ривожлантириш бўйича илмий хулосалар ва таклиф-тавсиялар ишлаб чиқилган. Тадқиқотни олиб бориш жараёнида илмий абстракт фикрлаш, мантикий ёндашув каби усуллардан фойдаланилди.

Мавзуга оид экспертлар хулосалари таҳлили. Ҳозирда БТТ (UNWTO)нинг туризм бўйича экспертлари туризмнинг яна йўлга қўйилиши бўйича ўз прогнозларини қўйишга шошилишганлари йўқ, бунга сабаб кўплаб мамлакатларда карантин бекор қилингани йўқ ёки юмшатишмоқда. Аммо лекин уларнинг фикрича олдинга қараганда кейинчалик саёҳатлар кўпайиши эҳтимоли юқори бўлиши мумкинлиги, чунки одамларнинг узоқ вақт давомида уйларида қолганликлари туфайли уларнинг саёҳат қилишга бўлган хоҳишлари ўта юқори бўлганлиги.

Ҳозирда Туризм ва экскурсия бўйича бутун жаҳон кенгаши (WTTC) бутун дунё туризм соҳаси бўйича йўқотишлар 2 трлн долларни ташкил этаётганини таъкидламоқда. Шунингдек, кризис оқибатида дунё туризм соҳасида 75 млн. иш ўринлари бўшаб қолиш эҳтимоли мавжуд¹.

Ҳозир туризм соҳасида вазият қийин: бутун дунё бўйича уч миллиард одам ўз

¹ <https://www.interfax.ru/world/703736>

уйларида қолмоқда ва улар карантинда, чегаралар ёпилган, визасиз режимлар бекор қилинмоқда, самолётлар учмаяпти, отеллар бўш қолмоқда ва шу сабаб ўз ходимларини ишдан бўшатишмоқда.

Бугунги кунга келиб COVID-19 пандемиядан туризм соҳаси соҳалар ичида энг жабрлангани бўлди, десак адашмаган бўламиз. UNWTOнинг баҳолашича халқаро туризм оқими бутун жаҳон миқёсида 30 % га қисқариши мумкин¹. Шу қаторда UNWTO шуни эслатдики, ўтган кризис даврида ҳам туризм соҳаси кризисни юмшатишга катта ҳисса қўшганлигини. Бундан кўриниб турибдики, туризм соҳаси бўйича координациялашган сиёсатни юритиш орқали ҳозирги иқтисодий кризисни юмшатиш муҳим омил ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Карантин вақтида рақамли туризм турлари кўпайганлигини инобатга олган ҳолда одамларнинг саёҳатни қумсашлари ва онлайн тарзда музей, тарихий объектларини тамошаларини тақдим этмоқда, албатта реал ҳаётда биз бориб кўрмаган дунёдаги машҳур музей ва туристик объектларни онлайн тарзда кўриш имконини ҳам бермоқда.

Туризм индустриясини ривожда маҳаллий туризм имкониятлари деярли фойдаланилмаяпти. Охириги йилларда бу йўналишда бир қатор кенг қамровли тадбирлар амалга оширилган бўлсада, маҳаллий туризмнинг улуши қамлигича қолмоқда. Бизнинг фикримизча, маҳаллий туризм коронавирус пандемиясидан сўнг яқин йилларда туризмни ривожлантириш драйвери бўлади ва унга аҳамият берган ҳудуд ва туристик компания ҳозирги инқироздан янгилашиб, иқтисодий кучли бўлиб чиқади.

Таҳлил натижаларига кўра бугунги кунда амалга оширилаётган тадбирларга қўшимча тарзда қуйидаги ишларни амалга ошириш аҳамиятли деб ҳисоблаймиз:

- мамлакатимиздаги барча туристик объектлар, зиёратгоҳлар, йўллардаги ва объектлар атрофларидаги ошхоналар, кўнгилочар муассалар ҳақида жозибador виртуал материаллар тайёрлаш, уларни турли виртуал платформаларда, оммабоп ижтимоий тармоқларда тарғибот қилиш;
- ҳар бир ҳудуд, туристик объект, зиёратгоҳ брендини ривожлантириш, ҳар бир объектга QR-код яратиш, объектлар ҳақида қизиқарли ва сермазмун материаллар тўплаш;
- бу йўналишдаги, одатда замонавий рақамли технологияларга таянадиган, ёшларнинг Start Up лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш;
- ҳудудлардаги кўпчиликка танилмаган, лекин тарихий аҳамияти ёки зиёрат нуқтаи назаридан эътиборли бўлган объектларни маҳаллий фидоий ёш блоггерлар томонидан тарғибот қилиш, бу объектларга ташриф буюрганлар тақризларини ижтимоий тармоқларда ёритиб бориш.

Хулоса ва таклифлар. Бизнинг фикримизча пандемия тугагач “Туризмга бўлган талаб юқори бўлади, бунга сабаб одамларнинг узоқ вақт уйларида қолганлиги”, дейишимиз мумкин. Лекин иккинчи томондан одамларнинг айнан кўп вақт уйларида қолиши иқтисодиётнинг бошқа соҳалари иш кўрсатмагани ва иқтисодий муаммолар туфайли кўплаб одамларнинг карантин вақтида иш фаолият кўрсатмаганлиги, одамларда маблағлари камайганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, халқаро туризмга бўлган талабни қондиришда истеъмолчининг сотиб олиш қобилияти пасайганлиги ҳисобини олишимиз зарур. Дунёда ички туризмга бўлган талаб албатта ошади, албатта бунга сабаб энг арзон турларга бўлган талабнинг ошиши кузатишимиз мумкин бўлади.

COVID-19 пандемиядан туризм соҳаси жабрланаётган бир вақтнинг ўзида туризм соҳасини ривожлантириш бўйича қуйидагича таклиф ва тавсияларни бериб ўтишимиз мумкин бўлади:

- халқаро туризмни йўлга қўйишда “Яшил йўлакчалар”дан фойдаланиш. UNWTO генсеки таъкидлаганидек, “Хавфсиз қаридорлар”. Бу “Хавфсиз қаридорлар” бир мамлакатдан бошқа бир мамлакатга саёҳатга бораётган туристларнинг хавфсизлигини

¹ <https://www.unwto.org/ru/news/unwto-underscores-tourisms-importance-for-covid-19-recovery-in-meeting-with-the-king-of-spain>

таъминлаш, бунда туристлар карантинлари юмшатиш ва саёҳат учун рухсат берган мамлакатларга боришида ёки уйига қайтишида инфекция ташувчи бўлиши мумкинлиги хавфини олдини олиш кўзда тутилади¹;

- кировчи ва чиқувчи туризм оқими учун тиббий гувоҳнома (сертификатлар) жорий қилиниши зарур, бу тиббий гувоҳнома туристнинг соғлиғи ва турист коронавирус тестини топширганлиги ва тестдан ўтиш вақти саёҳатга кетишидан камида 120 соат кам бўлмаслиги керак;

- туристларга хизмат кўрсатувчи жойлаштириш, овқатлантириш ва транспорт воситалари туристларнинг хавфсизлиги нуқтаи-назаридан санитар-эпидемиологияси ҳолати масалаларига эътиборини кучайтириш;

- ички туризм учун мамлакатнинг яшил зоналари алоҳида танлаб олиниши кераклиги ва бунда ҳам туристларнинг хавфсизлиги нуқтаи-назаридан санитар-эпидемиологияси ҳолати масалаларига эътиборини кучайтириш;

- ички туризмнинг ривожланишида “Автомобиль туризми”дан фойдаланиш кўпроқ йўлга қўйиш лозим деб ўйлаймиз. Бу турни амалга оширишда фуқаролар ўзларининг шахсий автомобилларидан фойдаланишлари кўзда тутилади. Автомобиль туризмнинг қўлай томонлари кўп, энг асосийси унда изоляция ва меҳмонхона сифатида ҳам фойдаланса маблағ тежалиши, йўлда хоҳлаган жойда тўхташи ва саёҳат қилиш мумкин бўлади;

- туризмнинг индивидуал турларига кўпроқ урғу берилиши керак, деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ибрагимов Н.А. Рақамли технологияларни ривожлантириш орқали туризм соҳасини карантиндан кейин тиклаш йўналишлари. «Туризмда инновацион-инвестиция жараёнларини ривожлантириш истиқболлари» мавзусида халқаро онлайн илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд: СамИСИ, 2020 йил 3-июнь, 52-53 бетлар.
2. Rakhimov Z.O. Turizmда tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamISI, 2019, 32-34 betlar.
3. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. и др. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение. - Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 12-13 стр.

З.Рахимов, Н.Исмаилов Влияние пандемии на туризм	Z.Rakhimov, N.Ismailov Impact of the pandemic on tourism
Аннотация: в статье рассматривается влияние пандемии на индустрию туризма, подчеркивается влияние и последствия карантина для туризма во всем мире. Ключевые слова: пандемия, эпидемия COVID-19, туризм, международный туризм, внутренний туризм, зеленые коридоры.	Abstract: The article examines the impact of the pandemic on the tourism industry, highlighting the impact and consequences of quarantines on tourism around the world. Keywords: pandemic, COVID-19 epidemic, tourism, international tourism, domestic tourism, green corridors.

Ф.Ф.Зоҳидов – PhD докторант Самарқандского института экономики и сервиса

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Аннотация: в статье дано описание внутреннему туризму и указаны основные факторы влияющие на развитие внутреннего туризма в Узбекистане. Преведен анализ статей по теме, приведены мнения, предложения и заключения автора.
Ключевые слова: туризм, внутренний туризм, факторы влияющие на развития внутреннего туризма в условиях пандемии, информационные технологии во внутреннем туризме

Введение. Туризм это один из ключевых секторов экономики. Индустрия туризма охватывает предприятия различных отраслей, из продукции и услуг которых создается

¹ <https://eadaily.com/ru/news/2020/05/27/glavnyy-po-turizmu-v-mire-rekomenduet-otdyh-v-gorah-na-fone-pandemii>

для потребителя туристский продукт. По итогам 2018 года в мировую экономику поступления от туризма составили 8,8 трлн. долларов США, сектор туризма и путешествий отвечает за 10,4% мирового ВВП, около 319 млн. рабочих мест приходится на этот сегмент. [1]

Государственная политика Республики Узбекистан в сфере туризма направлена на преобразование туристской отрасли. В перспективе в один из локомотивов ускоренного комплексного развития регионов и их инфраструктуры, решение важнейших социально-экономических задач, увеличение рабочих мест, обеспечение диверсификации и развития регионов, повышение доходов, уровня и качества жизни населения, улучшение имиджа и инвестиционной привлекательности страны.[2]

Существуют методологии исследования факторов развития туризма, которые обозначают приоритеты развития данной сферы. Методология исследования основных факторов развития внутреннего туризма предполагает определенный алгоритм исследовательской деятельности.

Следует отметить, что в Республики Узбекистан происходят изменения стереотипа жизни человека со статичного на динамичный. Данное явление имеет массовый характер. Впоследствии которого наблюдается активный рост внутреннего и выездного туризма. Внутренний туризм - является одним из ключевых направлений туризма страны.

На сегодняшнее время туризм во всем мире переживает сложный этап, в условиях пандемии. В сложившейся ситуации важным аспектом стало изучение факторов влияющих на туризм, особенно внутреннего туризма, так как ввиду введенных ограничений большинство стран реализуют программы в рамках внутреннего туризма в условиях соблюдения санитарных норм.

Анализ литературы по теме. Описываются разные факторы влияющие на развитие внутреннего туризма. Одним из актуальных факторов внутреннего туризма является информационное обеспечение. Леонидовой Е.Г. изучены вопросы совершенствования информационного обеспечения внутреннего туризма данное решение рассматриваются как фактор социально – экономического развития региона, позволяющего обеспечить систему мониторинга и анализа. (2018) .[3]

В исследованиях О.А.Суркова одним из основных факторов рассматривается – доход. Доход – это важнейший фактор, влияющий на туристский спрос. Доход определяет место, где будет отдыхать потребитель, соответственно, он определяет ту турбазу, которую может позволить себе выбрать тот или иной турист. В качестве критерия рациональности структуры расходов семей, пользуется закон, открытый немецким статистиком Э.Эйнгелем, согласно которому с ростом доходов семьи снижается доля затрат на питание, а доля расходов на удовлетворение культурных и иных нематериальных нужд (к числу которых можно отнести и использование свободного времени) существенно увеличивается.[4]

Де Каролис Б. и другие ученые (2009) считают что просмотр достопримечательностей, поиск сувенирных изделий и процессы покупки должны быть нанесены на интерактивных картах, необходимо пользоваться программами помогающие путешественникам, эти подходы и инструменты способствуют развитию цифровых видов туризма, что в свою очередь является фактором информационной поддержки. [5]

Г.А.Симонян, А.А.Сарян (2020) изучают факторы влияющие в условиях коронавируса на туризм и экономику в целом, проведен также анализ факторов овертуризма. Немаловажным на этапе становления туризма внутренней туризм описывается как приоритетным направлением сферы. [6]

Исходя из анализа литературы по данной тематики, внутренний туризм является приоритетным направлением развития туристской сферы в условиях пандемии, необходимость изучения факторов влияющих на внутренний туризм и туристской сферы в целом является важным направлением, так как он определяет механизмы дальнейших мероприятий и задач в сфере.

Методология исследования. В рамках данного исследование применена методология по изучению и анализу литературы в рамках темы. Мы воспользовались методом изучения интеграционной литературы. В рамках исследования темы были изучены экономические аспекты туризма, в частности внутреннего туризма, факторы влияющие на развитие внутреннего туризма, изучены проведенные и проводимые исследования в этой сфере. Изучены доклады по данной тематике, материалы конференций, Интернет публикации и журналы, также были проанализированы новые учебники и перспективные проекты, методом анализа, синтеза, критического мышления и обобщения.

Результаты исследования. По туристскому законодательству Республики Узбекистан, **внутренний туризм** – включает в себя путешествие в пределах Республики Узбекистан лиц, постоянно проживающих в Республике Узбекистан.[7]

Необходимо изучать факторы, влияющие на развития туризма.

Основные факторы, влияющие на развитие туризма, разделяют на две группы: [8]

- **статичные**, имеющие неизменное во времени значение. В эту группу в первую очередь входит рекреационно-ресурсный потенциал территории, выражающийся в количестве и качестве природных и культурно-исторических ресурсов;

- **динамичные** политические, социально-демографические, финансово-экономические, материально-технические.

Общая характеристика факторов влияющих на развития внутреннего туризма [9]

Достижение этих целей естественно связана с международной, обстановкой, тенденциями и состоянием рынка туристских услуг. Пандемия коронавируса нанесла международному туризму такой спад, который не был с 1950-х годов. Тем не менее, прогнозируется что, индустрия начнет восстанавливаться – ориентировочно, уже к августу, потеряв до 70% своих объемов. В зависимости от того, когда будут сняты ограничения на поездки, UNWTO предупреждает, что число прибывающих международных туристов может снизиться на 60–80 процентов. Это ставит под угрозу 100-120 миллионов рабочих мест и может привести к потере от 910 млрд. долларов США до 1,2 триллионов долларов США. [10]

В сложившейся ситуации правительства многих стран, ввиду отсутствия въездного потока туристов, активно начало обращать внимание на развитие внутреннего туризма в целях поддержки туристского бизнеса. К примеру, Китай, Турция, Греция, Италия, Испания являются первопроходцами в этом направлении.

В условиях пандемии с 16 марта 2020 года туристский сектор Узбекистана, так же как и других стран региона временно прекратил свою работу. Свыше 1500 туроператоров работающих по разным сегментам рынка, более 1002 гостиниц приостановили свою деятельность. 250 тысяч работников туристской сферы или смежных видов деятельности национальные ремесленнические центры, места полонничества, здравницы и санатории,

места общественного питания, транспортной сферы и др. Временно или частично не функционируют. [11]

28 мая 2020 года был принят указ Президента Республики Узбекистан «О неотложных мерах поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии». В рамках указа возобновляется с 1 июня 2020 года в регионах «зеленой» и «желтой» категорий внутреннего туризма с началом деятельности сопутствующих организаций (туроператоры, турагентства, средства размещения, объекты культуры, культурного наследия и другие) при строгом соблюдении установленных санитарно-гигиенических норм и требований;

А также, установлено о поэтапном возобновлении въездного туризма с определением перечня стран, гражданам которых разрешается въезд в Республику Узбекистан.

Заключение и предложения. На сегодняшнее время основными факторами в условиях пандемии сдерживающие развитие внутреннего туризма в стране являются:

1. Путешественники «жёлтых» и «зеленых» зон, опасаются, районов или территорий для отдыха которые считались, или являются неблагоприятными.

Подтверждением этого является анализ анонимного социологического опроса инициированного официальным информационным телеграмм каналом: koronovirus.info. Начатое исследование 20 мая 2020 года на официальном телеграмм канале, пандемии коронавируса в Узбекистане, с общей аудиторией более 1 380 тысячи подписчиков, были поставлены вопросы на узбекском и русских языках: Ёзги дам олиш кунларингизни қандай ўтказасиз?, Каким будет ваш летний отдых?. В таблице приведены ответы на 03.06.2020 года.

Таблица №1

№	Ответы	Ответы вопроса поставленного на узбекском языке	Ответы вопроса поставленного на русском языке
1.	Уйда дам оламан Отдых дома	53771 (42%)	32627 (46%)
2.	Ёзда меҳнат таътил олмаганман У меня нет отдыха летом	29569 (23%)	18938 (27%)
3.	Шаҳар ташқарисида “дача”да хордиқ чиқараман Отдых на даче	12327 (10%)	6331 (9%)
4.	Яшаб турган ҳудудимга яқин жойларга сайр Путешествия по ближним окрестностям	14197 (11%)	4160 (6%)
5.	Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қиламан Путешествие по Узбекистану	8970 (7%)	3763 (5%)
6.	Хорижда, денгиз соҳилида дам оламан Морской зарубежный курорт	9069 (7%)	5181 (7%)
Всего респондентов		127 903	71 000
Общее количество респондентов		198 903	

По итогам социологического исследования можно выявить что, большинство в среднем 44% респондентов планируют остаться дома, средний показатель респондентов планирующих путешествие по ближнем окрестностям составляет 8,5% или же путешествие по Узбекистану всего 6%.

2. Завышение цен на обслуживание, при изучении после объявление мер по ослаблению и началу внутреннего туризма, в зонах отдыха и гостевых коттеджах и домах в Ташкентской области по оценки туроператоров специализирующихся в этом направлении, существенно поднялись цены по сравнению с прошлым сезоном, порядка на 25-35%.

Туроператоры предполагают, что возникнут проблемы с продажами туров по таким тарифам.

3. Некоторые неудобства в процессе организации обслуживания внутренних туристов по прописанным инструкциям, к примеру: если жителям Кашкадарьинской области спланирован маршрут: г.Карши – Самаркандская область – Жиззахская область – Сырдарьинская область – Ташкентская область – г.Ташкент, то на дату 31.05.2020 года автобусу запрещено делать остановки на территории Самаркандской, Ташкентской областей что, на деле очень сложно, с учетом санитарных остановок, или же случаев непредвиденной остановки. Не разработаны рекомендации по непредвиденным остановкам в условиях пандемии.

4. На сегодняшнее время одним из главных направлений глобальной туристской индустрии является тенденция развития применения цифровых технологий в туризме. Необходимо подчеркнуть, что в Узбекистане есть острая необходимость использования информационных технологий в туризме. В условиях пандемии музеи, архитектурные достопримечательности и выставки на должном уровне не имеют информационные платформы, в которых могли бы демонстрироваться их возможности в режиме реального времени. При изучении меньшее количество только имеют информативного характера веб-сайты с ограниченной информацией.

Таким образом, **приоритетным во внутреннем туризме является создание новых туристских направлений, совершенствование новых методик по работе с внутренними туристами с учетом их потребностей и возрастных категорий в условиях пандемии.**

Совершенствование системы обслуживания путем внедрение новых – современных электронных систем обслуживания, активное применение анимационных программ, применение инновационных технологий в организации обслуживания внутреннего туризма.

Все эти шаги должны осуществляться с соблюдением протоколов ЮНВТО включающие в себя выполнение процедур проверки, где это уместно, включая температурные измерения, тестирование, физическое дистанцирование, повышенную частоту очистки и предоставление гигиенических наборов для безопасного воздушного, наземного, надводного путешествия, гостиничных услуг или безопасных мероприятий.

Список использованной литературы:

1. UNWTO. International Tourism Highlights. 2019. стр. 3-8
2. Концепция развития сферы туризма в Республике Узбекистан в 2019-2025 годах. <https://nrm.uz>
3. Совершенствование информационного обеспечения внутреннего туризма как фактора социально-экономического развития региона. Леонидова Е.Г. Вопросы территориального развития. Вып.2(42). 2018. Стр. DOI: 10.15838/tdi.2018.2.42.4.
4. Перспективы, тенденции и факторы, влияющие на развития внутреннего туризма в России. TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета) 2009. Том 7 №2 Стр.95
5. De Carolis B, Novielli N, Plantamura V, Gentile E (2009) Generating comparative descriptions of places of interest in the tourism domain. In Proceedings of the third ACM conference on recommender systems (RecSys '09). ACM, New York, pp 277–280
6. О новых подходах к расширенному пониманию овертуризма. Г.А.Симонян, А.А.Сорян. Вестник академии знаний. №37 (2), 2020. стр.295
7. Статья 5. Формы и виды туризма. “Закон Республики Узбекистан о туризме” ЗРУ-549 от 18.07.2019 г. <http://www.lex.uz>
8. <http://www.grandars.ru/shkola/geografiya/factory-razvitiya-turizma.html>
9. Составлено автором
10. Оценка генерального секретаря Всемирной организации туризма при ООН (UNWTO) Зураб Пололикашвили. <http://www.unwto.org>
11. Информация с сайта Государственного комитета по туризму Республики Узбекистан. <http://www.uzbektourism.uz>

F.Zohidov	F.Zokhidov
O'zbekistonda pandemiya sharoitida ichki turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar	The main factors affecting the development of domestic tourism in Uzbekistan in a pandemic
Annotasiya: maqolada ichki turizmning mohiyati va pandemiya sharoitida ichki turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqilgan. Shuningdek unda, mavzuga doir adabiyotlar hamda muallifning tahlili, firklari va taklifari keltirilgan. Kalit so'zlar: turizm, ichki turizm, pandemiya sharoitida ichki turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, ichki turizmga informatsion texnologiyalar.	Abstract: the article discusses the nature of domestic tourism and the factors affecting its development in a pandemic in Uzbekistan. It also provides an analysis of the relevant literature, as well as comments, suggestions and conclusions of the author. Keywords: tourism, domestic tourism, factors influencing the development of domestic tourism in a pandemic, information technologies in domestic tourism.

У.Р. Матякубов – Урганч Давлат университети докторанти, и.ф.н.

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ОРОЛБЎЙИ МИНТАҚАСИДА ИЧКИ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада пандемия шaroитида Оролбўйи минтақасида туризм фаолиятининг бугунги ҳолати очиб берилган. Шунингдек, 2018-2020 йилларнинг биринчи чорагида минтақага туристик ташрифлар статистик таҳлил қилинган ва пандемия шaroитида минтақада ички туризмни ривожлантириш бўйича муаллиф томонидан тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: COVID-19, пандемия, хорижий турист, туризм, ички туризм.

Кириш. Барчамизга маълумки, COVID-19 коронавирус пандемияси жаҳон иқтисодиётига, хусусан, туризм соҳасига ўзининг жуда катта салбий таъсирини кўрсатмоқда. Жаҳон туристлик ташкилотининг маълумотларига кўра, COVID-19 пандемияси 2020 йилнинг биринчи чорагида халқаро туристлар оқими 22%га пасайишига, бу эса бутун дунё бўйича халқаро ташрифларнинг 67 миллион нафарини ҳамда халқаро туризмдан 80 млрд.доллар экспорт даромадини йўқотишига олиб келди [1].

Бутун дунё бўйича халқаро ҳаракатланиш чекловларини давом қилиши, миллий чегараларни қайтадан очилишига қараб, бугунги сценарий 2020 йилда халқаро туристик оқимларни 78% гача камайишига олиб келиши кутилмоқда. Бу ўз навбатида халқаро ташрифларнинг 1,2 миллиардга камайишига, халқаро туризм экспортининг 1,2 трлн.долларгача камайишига олиб келиши башорат қилинмоқда. Шунингдек, пандемия натижасида бутун дунё бўйича туризм соҳасида 100-120 млн. иш ўринлари хавф остида қолиши кутилмоқда.

COVID-19 коронавирус пандемияси туфайли, жаҳон мамлакатлари бирин-кетин ўз чегараларини ёпиши, мамлакатлар ўртасидаги халқаро авиақатновларнинг тўхталиши бевосита Ўзбекистон туризми ривожланишига салбий таъсир кўрсатди. Бугунги кунда ушбу салбий таъсир омилларини юмшатиш, пандемия шaroитида туризм фаолиятини қайта тиклаш бўйича Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси томонидан сезиларли ишлар амалга оширилмоқда.

Пандемия шaroитида мамлакатимиз минтақаларида мавжуд ички шарт-шaroитлардан келиб чиқиб, туризм фаолиятини қайта йўлга қўйиш бугунги куннинг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Жумладан, ҳозирги инқироз шaroитида мамлакатимизнинг Оролбўйи минтақаси ҳисобланган Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида туризм фаолиятини қайта тиклаш ва ривожлантириш жуда долзарб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. COVID-19 коронавирус пандемияси шaroитида туризмни ривожлантириш масалалари етарлича тадқиқ қилинмаган. Шунинг учун ҳам

мавзуга оид адабиётларни шарҳлашда нафақат соҳа тадқиқотчилари томонидан амалга оширилган ишлар, балки Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарор ва фармонлари, Туризмни ривожлантириш Давлат қўмитаси томонидан қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар фойдаланилди. Аввало, мавзуга оид адабиётларни шарҳлаш-ни мақсадга мувофиқ деб топдик. Тадқиқотчи Д.Бекжанов жаҳон ва Ўзбекистон туризм индустриясига COVID-19 коронавирус пандемияси салбий таъсирини таҳлилий материаллар асосида ёритиб берган. Шунингдек, мамлакатимиз туризм соҳасига корона-вирус пандемиясини таъсирини баҳолаш бўйича сценариялар моделини таклиф қилган[2].

Коронавирус пандемиясининг салбий таъсири натижасида энг кўп зарар кўраётган туризм ҳамда унга боғлиқ бўлган тармоқларни қўллаб-қувватлаш мақсадида 2020 йил 28 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони қабул қилинган [3]. Ушбу фармонга мувофиқ, белгиланган санитария-гигиена меъёрлари ва талабларига қатъий риоя этган ҳолда 2020 йилнинг 1 июнидан «яшил» ва «сарик» тоифадаги ҳудудларда ички туризмни қайта йўлга қўйиш билан туроператорлар, турагентликлар, жойлаштириш воситалари, маданият ва маданий мерос объектлари ўз фаолиятларини бошлаши белгиланган.

Мамлакатимизнинг Оролбўйи минтақаси ҳисобланган Хоразм вилояти Санитария-эпидемиологик осойишталик агентлиги (04.06.2020 йил ҳолатига)нинг маълумотида кўра “яшил” ҳудуд ҳисобланади. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасининг Қўнғирот тумани “қизил”, Нукус шаҳри “сарик” ва қолган барча туманлари “яшил” ҳудуд ҳисобланади [4].

Бундан шуни кўриш мумкинки, Қорақалпоғистон Республикасининг Қўнғирот туманидан ташқари, Оролбўйи минтақасида белгиланган санитария-гигиена меъёрлари ва талабларига қатъий риоя этган ҳолда ички туризмни ривожлантириш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда иқтисодий ҳодисалар ва воқеалар жараёнларини ўрганишнинг - кузатиш, умумлаштириш, таҳлилнинг мантиқий ва таққослама усуллари, қиёсий ва статистик таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Коронавирус пандемияси мамлакатимизнинг Оролбўйи минтақаси ҳисобланган Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти туризми ривожланишига ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда. Бундай ҳолатни биргина минтақага ташриф буюраётган хорижий ва маҳаллий туристлар сонини 2020 йилнинг биринчи чорагида, олдинги йилларга нисбатан кескин камайганлигида кўришимиз мумкин. Жумладан, Хоразм вилоятига 2019 йилнинг январ-март ойларида ташриф буюрган хорижий туристлар 59557 нафарни ташкил қилиб, 2018 йилнинг биринчи чорагига (17400 нафар) нисбатан 342%га ўсган. Худди шундай, вилоятга ташриф буюрган маҳаллий туристлар 2019 йилнинг биринчи чорагида 471429 нафарни ташкил қилиб, 2018 йилнинг биринчи чорагига (213729 нафар) нисбатан 221% га ошган. 2020 йилнинг биринчи чорагида вилоятга ташриф буюрган хорижий туристларнинг сони 26637 нафарни ташкил қилиб, 2019 йилнинг шу даврига нисбатан 56%га камайган. Худди шунингдек, 2020 йилда вилоятга келган маҳаллий туристлар 268420 нафарни ташкил қилган ва ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 44% га камайганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса пандемия даврида туризм фаолияти деярли тўхтаганини билдиради (1-жадвал).

2019 йилнинг январ-март ойларида Қорақалпоғистон Республикасидаги меҳмонхона ва бошқа жойлаштириш воситаларига жами 9907 нафар туристлар ташриф буюрган бўлиб, шундан 1846 нафар хорижий ва 8951 нафар маҳаллий туристлар ташкил қилган, хорижлик туристлар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 91 фоизга ошган. 2020 йилнинг биринчи чорагида Қорақалпоғистон Республикасига ташриф буюрган хорижий туристларнинг сони 1068 нафарни ташкил қилиб, 2019 йилининг шу даврига нисбатан 42%га камайган. Худди шунингдек, 2020 йилда ташриф буюрган маҳаллий туристлар 5281 нафарни ташкил қилган ва ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 44% га

1-жадвал

Хоразм вилоятига 2018-2020 йилларнинг биринчи чорагида ташриф буюрган туристлар¹

№	Ташриф буюрган туристлар	2018 йил (01.01.2018-01.04.2018)	2019 йил (01.01.2019-01.04.2019)	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан (%)	2020 йил (01.01.2020-01.04.2020)	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан (%)
1	Хорижий туристлар	17400	59557	342%	26637	44%
2	Маҳаллий туристлар	213728	471429	221%	268,420	56%
	Жами	231128	520747	225%	291248	56%

камайганлигини кўришимиз мумкин.

Бундан шуни хулоса қилиш мумкинки, коронавирус пандемияси Қорақалпоғистон Республикасига ташриф буюраётган туристлар оқимида ўзининг жиддий таъсирини ўтказган (2-жадвал).

2-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасига 2018-2020 йилларнинг биринчи чорагида ташриф буюрган туристлар²

№	Ташриф буюрган туристлар	2018 йил (01.01.2018-01.04.2018)	2019 йил (01.01.2019-01.04.2019)	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан (%)	2020 йил (01.01.2020-01.04.2020)	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан (%)
1	Хорижий туристлар	942	1846	191%	1068	58%
2	Маҳаллий туристлар	6599	8951	136%	5281	60%
	Жами	7541	9907	131%	6349	64%

Юқорида таҳлиллар шуни кўрсатадики, коронавирус пандемияси туфайли дунё бўйича қатъий карантин чораларининг жорий қилиниши, халқаро авиақатновлар билан биргаликда мамлакат ичида барча транспорт воситаларининг фаолиятининг тўхталиши, 2020 йилнинг биринчи чорагида Республиканинг барча ҳудудларида бўлгани каби Оролбўйи минтақасига ҳам ташриф буюраётган хорижий ва маҳаллий туристлар сонини кескин камайишига олиб келган.

Хулоса ва таклифлар. Пандемия шароитида Оролбўйи минтақаси туризм индустрияси корхоналари фаолиятини аста-секинлик билан қайта тиклаш, мавжуд ресурслардан самарали фойдаланган ҳолда, ички туризмни ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Кузатишларимиз натижасида, Оролбўйи минтақасида ички туризмни ривожлантириш учун қуйидаги йўналишлар бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

Биринчидан, Оролбўйи минтақасини ички туризмни ривожлантириш учун Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятлари қасаба уюшмалари, Ёшлар иттифоқи, Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ва ҳудудий бошқармалари билан ҳамкорликда келишилган ҳолда, туристик ҳафталик ва туристик ойликлар ўтказилишини ташкил қилиш лозим.

Иккинчидан, Оролбўйи минтақасидаги мавжуд олий ўқув юртлари талабалари, умумтаълим мактаблари ўқувчилари учун “сарик” ва “яшил” ҳудудлардаги мавжуд саноат корхоналари фаолияти билан таништиришга йўналтирилган турларни санитария-гигиена

¹ Хоразм вилояти туризмни ривожлантириш департаменти маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб китоблари

² Қорақалпоғистон Республикаси туризмни ривожлантириш бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб китоблари

талабларига риоя этган ҳолда ташкил қилиш.

Учинчидан, Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятининг “сарик” ва “яшил” ҳудудлардаги музейларга, маданий мерос объектларига кўпроқ маҳаллий туристларни жалб қилиш мақсадида кириш чипталарига чегирмалар қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Тўртинчидан, Нукус ва Урганч шаҳарларида жойлашган олий таълим муассасаларининг “Экология”, “География” ихтисослигининг бакалавр таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабаларни Оролбўйи минтақасининг “сарик” ва “яшил” ҳудудларда жойлашган экотуристтик объектларида амалиётларини санитария-гигиена меъёрларига риоя қилган ҳолда ўтказишни ташкил қилиш.

Юқорида келтириб ўтилган чора-тадбирларни амалга оширилиши, пандемия шароитида Оролбўйи минтақасида ички туризмни ривожлантириш имкониятларини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. БТТ маълумотлари: <https://www.unwto.org>
2. Бекжанов Д.Й. COVID-2019 коронавирус падемияси салбий оқибатларини туризм соҳасига таъсирини баҳолаш // Молия ва банк иши (электрон илмий журнал). II-сон. март-апрель, 2020 й.
3. Фармон Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 28.05.2020 йилда қабул қилинган “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-6002-сонли
4. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги санитария-эпидемиологик осайишталик агентлиги маълумотлари: <http://www.rses.uz>

У.Матякубов	U.Matyakubov
Возможности развития внутреннего туризма в Приаралье в условиях пандемии	Opportunities for development of domestic tourism in the Aral Sea region in the context of pandemic
Аннотация: В данной статье раскрывается нынешнее состояние туристической деятельности в Приаралье в условиях пандемии. А также автором проведён статистический анализ посещений региона в первой четверти 2018-2020 гг. и приведены рекомендации по развитию внутреннего туризма в регионе в условиях пандемии	Abstract: This article describes the current state of tourism in the Aral Sea region in the context of a pandemic. Also, in the first quarters of 2018-2020, visits to the region were statistically analyzed and the author made recommendations on the development of domestic tourism in the region in the event of a pandemic.
Ключевые слова: COVID-19, пандемия, иностранный турист, туризм, внутренний туризм.	Keywords: COVID-19, pandemic, foreign tourism, tourism, internal tourism.

З.Т. Абдулхакимов – Наманган Мухандислик-технология институти катта ўқитувчиси, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD)

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ҲУДУДЛАРДА ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Аннотация: ушбу мақолада мамлакат иқтисодиётидаги, хусусан туризм индустриясидаги COVID-19 нинг салбий таъсирини юмшатиш, коронавирусдан кейинги даврда туризм индустриясининг ҳолати, барқарор ривожланиш суръатига эришишни таъминлаш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: COVID-19, коронавирус пандемияси, прогноз, туристик объектлар, санитар-гигиеник талаблар, кемпинг, тур пакет, сервис, туристик конгресс.

Кириш. 2020 йилнинг биринчи ярмидан бошлаб, дунё хўжалигини барча соҳаларини коронавирус пандемияси қамраб олди. Бу пандемия шароитида иқтисодиётнинг барча соҳалари турғунлик ҳолатига туша бошлади. Биринчи навбатда

бундай иқтисодий пасайиш туризм индустриясида кузатила бошланди. Барча мамлакатлар ўз чегаралари ёпиши, кўрилган кескин карантин чоралари таъсири туризм соҳасига ташқи ва ички ташрифлар умуман тўхтади. Ўзбекистон Республикасида короновирус пандемиясини салбий таъсири камайтириш мақсадида 10 трлн.сўм миқдоридаги “Махсус жамғарма” ташкил этилди [1]. Жаҳон иқтисодиётининг ўсиш суръати ўтган давр ичида COVID-19 таъсирида 3,2 фоизга қисқартирди. Дунё мамлакатлари пандемия таъсирида 8,5 трлн.доллар даромадларни йўқотди. БМТ прогноз маълумотларига кўра, 2020 йилда 34 млн ортиқ инсонлар қамбағаллик даражасига тушиб қолиши кутилмоқда, улар асосан Африка давлатларига тўғри келмоқда [2].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Дунё ҳўжалигида короновирус пандемиясини тарқалганлигига кўп бўлмаган бўлсада, бу соҳада бир қатор олимлар тадқиқотларни бошлаб юборишди. Бу тадқиқотларда ушбу вирусни таъсири, оқибатлари, корона вирусдан сўнг иқтисодиёт тармоқларини қайта тиклаш ишларига эътибор қаратишган. Бундай тадқиқотлар Munster V.J, Roormans M, van Doremalen N, van Riel D [4] томонидан олиб борилган ва улар томонидан чоп этилган мақолада эса COVID-19 ни Хитой Халқ Республикасида ва 2020 йил 24 январ куни ҳолатида 830 дан ортиқ ҳолат 10 дан ортиқ мамлакатларда Хитой Халқ Республикаси, Таиланд, Япония, Жанубий Корея, Сингапур, Вьетнам, Тайвань, Непал ва АҚШда тарқалганлиги бўйича маълумот берилган ва Мирзаев Қ.Ж ва Жанзаков Б.Қ томонидан чоп этилган “Инқирозга қарши кураш чоралари” номли мақолада бир қатор хорижий давлатларда касалликни тарқалиши, унинг оқибатлари ва Ўзбекистон Республикасида COVID-19ни тарқалиши, унинг таъсирини камайтириш бўйича мамлакатда олиб борилаётган амалий ишлар, ҳукумат томонидан қабул қилинган қарорлар бўйича тўлиқ маълумотлар берилган.

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган илмий тадқиқотда ҳудудларда COVID-19 таъсирида бутунлай тўхтаб қолган туризм индустриясини ривожлантириш, короновирус пандемиясининг таъсир оқибатларини бартараф этиш бўйича прогноз маълумотлар ишлаб чиқиш, қайта ишга туширилаётган туристик объектларни тўлиқ маълумотлар базасини яратиш ва уларда санитар-гигиеник талабларга риоя этган ҳолда туристик хизматларни кўрсатиш талаб этилади. Илмий тадқиқотни олиб боришда кузатиш, анкеталаш, қиёслаш, тизимли таҳлил каби усуллардан фойдаланиш орқали мамлакат минтақаларида туристик индустрия фаолиятини ривожлантириш бўйича илмий ҳулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар. Инсоният тарихида йирик ўлим билан боғлиқ зиддиятли инқирозлар юз берган. Шулардан биринчиси биринчи жаҳон уришидир, унгача юқори ривожланиш даражасига эга бўлган пляж туризми, сув билан боғлиқ спорт турлари ва тоғли ҳудудларда тоғ-чанғи туризм кескин пасайишга учради. 10 йилдан туризм янги ривожланиш суръатини қайта тиклади ва қулай кемпинглар куриш ва денгиз курортлари фаолиятини йўлга қўйди.

Дунё ҳўжалигидаги ҳар бир инқирозлар туризм индустрияси учун янги имкониятларни тақдим этди. 2008 йилги молияви инқироз пайтида кўплаб тур пакетлар савдоси тўхтади, аммо ҳамкорликдаги сервис хизматлари кўрсатиш йўлга қўйилди. Масалан: Alibnb, BlaBiaCar.

Дастлаб короновирус Хитойнинг Хубен провинциясида 2019 йил 31 декабр куни фавқулодда ҳолат эълон қилингандан сўнг жаҳон оммаси эътиборига тушди. 2020 йил 7 январда тадқиқотлар натижасида ушбу вирус олдин қайд этилган вируслардан фарқ қилиши аниқланди ва унга 2019-nCoV номи берилди [3].

Коронавирус пандемияси таъсирида дунё ҳўжалигидаги барча тармоқлар қаторида туризм индустрияси иқтисодий инқирозни бошда кечирмоқда. 2020 йил 13 март куни “СНГ+МИР” туристик конгресс ўтказилди. Бу конгрессда янги шароитларга мослашиш, туристик бизнес ривожланишини пасайишини олдини олиш, аниқ прогнозлар ишлаб чиқиш, инсонларни ҳаёт тарзи ва соғлиғини сақлаш каби масалаларга эътибор қаратилди.

Ўзбекистон Республикасида 2020 йил 16 мартдан бошлаб умумий карантин эълон

2020 йилнинг I ярмида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига COVID-19 вирусини таъсири¹

қилинганлиги муносабати билан ички ва ташқи туристлар учун мамлакат туристик объектлари ёпилган эди. 1500 дан ортиқ туроператорлар ва 1200 ортиқ отеллар ўз фаолиятларини тўхтатди. Бу эса 250 мингдан ортиқ инсонларни доимий даромадларига салбий таъсир кўрсатди, уларга гидлар, архитектура ёдгорликлари, курорт ва санаторийлар, умумий овқатланиш шаҳобчалари, тур базалар, дам олиш уйлари

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида

ходимлари саналади. Шунингдек, туристик зоналар, қишлоқ жойларида белгиланган стандартлар асосида намунавий лойиҳалар асосида тез қуриладиган конструкцияли ўтовлар, контейнерлар, сендвич панелли қуриш учун тадбиркорлик субъектлари харажатларининг бир қисmini қоплаш бериш, яъни Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан ҳар бир жой учун 5 млн сўмгача қопланиши режалаштирилган. Тур операторларга “Uzbekistan. Save travel GUARANTEED” санитария-эпидемиологик хавфсизлик тизimini жорий этилди ва бу орқали туристларни жалб этиш мўнжалланди.

2020 йилнинг I-чорагида республика ташқи савдо кўрсаткичлари 10 фоизга пасайган. Ўзбекистоннинг деярли барча ҳамкор давлатлари иқтисодиётида (Хитойдан ташқари) пандемиянинг таъсири нисбатан анча паст даражада бўлган, март ойидан бошлаб эса коронавирус жаҳон иқтисодиётига жиддий хавф сола бошлади, айнан шу ойда у Марказий Осиё давлатларига ҳам “қириб келди”. Март ойидан бошлаб Ўзбекистон ташқи савдосининг барча кўрсаткичларида ўтган йилнинг март ойига нисбатан кескин пасайиш кузатилган. 2020 йилнинг II-чорагида эса бу кўрсаткичлар ўтган йилнинг март ойидан нисбатан деярли 20 дан 33 фоизгача қисқарган. Ўзбекистон ташқи савдосининг ойлик динамикасига эътибор қаратсак, энг паст кўрсаткичлар май ойида кузатилган. Шу билан бирга, июнь ойида қайд этилган рақамлар, айниқса импорт ҳажмида, ташқи савдонинг аста-секин тикланиш аломати бўлиши мумкин [5]. 2020 йил 1 июндан бошлаб Ўзбекистон Республикасининг “яшил”, “сарик” рангли ҳудудларида ички туризмга руҳсат берилди. Ўзбекистон Республикаси туризми ривожлантириш давлат қўмитаси маълумотларига кўра, Наманган вилоятида барча санитар-гигиеник таълабларга риоя қилган ҳолда 16 та санаторийлар, 12 та болалар оромгоҳлар, 22 та умумий овқатланиш шохобчалари янги туристик мавсум учун очилди. Бу туристик объектлар Наманган шаҳрида, Косонсой, Норин, Поп, Тўрақўрғон, Уйчи, Учқўрғон, Чортоқ, Чуст туманларида жойлашган.

Туризм индустрияси таркибида коронавирус пандемияси шароитида кўпроқ рақамли платформалар асосий ўрин эгаллаётганлигини кўриш мумкин, асосан индивидуал тартибдаги дам олиш ва саёҳат урфга айланаётганлигини кузатишимиз мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакат иқтисодиётида камдан-кам кузатиладиган ҳолатлардан бири сифатида короновирус пандемияси таъсирларини камайтириш учун бир қатор амалий тадбирларни амалга ошириш зарурдир:

Биринчидан, Иқтисодиётни, хусусан, туризм индустриясидаги фаолиятни рақамли тизимларга ўтказиш, рақамли–виртуал платформалар яратиш;

Иккинчидан, “яшил”, “сарик” тоифадаги ҳудудлар учун туристик хизмат кўрсатувчи объектларни манзилли рўйхатини яратиш лозим;

Учинчидан, туристик индустриясига кичик бизнес вакиллари кенг жалб этиш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларини соддалаштириш;

Тўртинчидан, ташриф буюрувчилар учун қўшимча имтиёзлар тақдим этиш, оилавий дам олиш учун шарт-шароитлар яратиш, меҳмонхоналар, отеллар, туристик базаларда 10 кун дам оладиган бўлса яъна қўшимча 3-кунлик бонусли дам олиш қўшимча хизматлар кўрсатиш.

Туризм соҳасида пандемиядан сўнг қайта тиклаш учун ҳудудлардаги туристик объектлар жозибadorлигини ошириш, ҳудудлар салоҳиятини янада чуқур ўрганиш орқали янги туристик объектларни ишга тушириш. Бу билан минтақалар иқтисодиётида янги ўзгаришлар юз бериши таъсирида туристик имкониятларни янги босқичга олиб чиқиш мақсад қилинган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 176-сонли Қарори, 2020 йил 23 март.
2. www.aa.com.tr/ru
3. Б.Ж.Мирзаев, Б.Қ.Жанзаков. короновирус пандемиясининг иқтисодиётига салбий таъсирини бартараф этиш имкониятлари. “Сервис” илмий-амалий журнали. 2020 йил № 2, 65 б.

4. Мюнстер, В. Дж. , Купманс, М. , ван Дормален, Н. , ван Риель, Д. , и де Вит, Э. (2020). В Китае появляется новый коронавирус - ключевые вопросы для оценки воздействия . *Медицинский журнал Новой Англии* , 382 (8). <https://doi.org/10.1056/NEJMp2000929>
5. <https://sangzor.uz/covid-19/5711>

3.Абдулхакимов	Z.Abdulhakimov
Развитие туристической промышленности в регионах во время коронавирусной пандемии Аннотации: В статье разработаны способы смягчения негативного воздействия COVID-19 на экономику страны, особенно в сфере туризма, на состояние индустрии туризма в посткоронавирусный период, для достижения устойчивого развития. Ключевые слова: COVID-19, пандемия коронавируса, прогноз, туристические объекты, санитарно-гигиенические требования, кемпинг, турпакет, сервис, туристический конгресс.	Development of tourism industry in the regions during the coronavirus pandemic Abstract: This article develops ways to mitigate the negative impact of COVID-19 on the country's economy, especially in the tourism industry, the state of the tourism industry in the post-coronavirus period, to achieve sustainable development. Keywords: COVID-19, coronavirus pandemic, forecast, tourist facilities, sanitary-hygienic requirements, camping, tour package, service, tourist congress.

Х.И.Турдибеков – «Ипак йўли» Туризм халқаро университети кафедра мудири,
С.Н.Матлабов – «Ипак йўли» туризм халқаро университети мустақил тадқиқотчиси,
Н.Х.Иброхимов – «Ипак йўли» туризм халқаро университети талабаси

COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ШАРОИТИДА РАҚАМЛИ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада COVID-19 пандемияси шароитида туризмда рақамли технологияларни ривожлантиришда мавжуд имкониятлар таҳлил қилинган. Жумладан, потенциал истеъмолчиларнинг интернет коммуникация воситаларидан фойдаланиш даражасини ўрганилган, рақамли коммуникацияларни жорий қилиш бўйича тадқиқот натижалари асосида таклифлар ишлаб чиқилган. Калит сўзлари: COVID-19 пандемияси, рақамли туризм, интернет, QR код, ижтимоий тармоқлар.
--

Кириш. COVID-19 сабабли глобал туризм учун юзага келган кенг кўламли хавф-хатарлар бутун жаҳон туристик ташкилотининг саёҳатларни чеклаш бўйича йўриқномаларида ҳам ўз аксини топган. Тадқиқотларга кўра, 2020 йил май ҳолатига дунёдаги барча туристик йўналишларнинг 96%и пандемияга жавобан сайёҳатларга турли даражадаги чекловлар жорий этган. 90 та давлат туристларга тўлиқ ёки қисман ўз чегараларини ётган бўлса, яна 44 та давлат туристлар келиб чиқиш мамлакатига нисбатан маълум сайёҳатларни чеклаган [1]. Ҳозирги пайтда дунёдаги ҳар 10 кишидан 9 нафари трансчегаравий саёҳат қилишда чекловлар мавжуд бўлган мамлакатларда яшаётганлиги сабабли, ҳозирги пандемия янада глобал характерга ва инсоният тарихида кузатилган ижтимоий-иқтисодий инқирозларга қараганда анча узоқ вақтни қамраб олади [2].

Туризм иқтисодиётига коронавирус пандемияси (COVID-19) ва унинг тарқалишининг олдини олиш учун кўрилган чоралар жиддий салбий таъсир кўрсатди. Инқироз давомийлигига қараб, қайта кўриб чиқилган 3 та сценарийга кўра 2020 йилда халқаро туризм иқтисодиётининг пасайиши 60-80% гача бўлиши башорат қилинмоқда. Туризм соҳасини қўллаб-қувватлаш бўйича тезкор чоралар билан бир қаторда мамлакатлар тикланиш чораларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилмоқдалар. Булар саёҳатлардаги чекловларни бекор қилиш, саёҳатчиларнинг ишончини тиклаш ва келажақда туризм соҳасини қайта кўриб чиқиш ҳақида мулоҳазаларни ўз ичига олади.

Пандемия даврида иқтисодиёт тармоқларини потенциал ривожлантириш учун имко-

ният яратадиган соҳалардан бири рақамлаштиришдир. Бошланғич белгилар ҳозирги иқтисодий инқироз туризм секторининг рақамли трансформациясини тезлаштираётганлигидан далолат беради. Ҳозирги кунда бутун дунё бўйлаб сайёҳлар учун виртуал эшикларини очиб берадиган, узоқ масофани босиб ўтганларни қўллаб-қувватлашга интилаётган бир нечта музейлар сингари, сайёҳлик ва виртуал "масофадан жонли кузатиш" тажрибасини яратиш учун рақамли ечимлар ишлаб чиқилмоқда. Бунда Африка қўриқхоналарида сафари ўйинларини ташкил этиш амалиётиини мисол келтириш мумкин [3]. Рақамли тизимга ўтиш туризмнинг ривожланиш тенденцияларини ҳам тубдан ўзгартирмоқда. Туризм соҳасида истеъмолчилар билан самарали ахборот ўрнатишда ва туристик масканларни тарғиб этишда рақамли технология воситаларидан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. 2020 йилнинг биринчи чорагида сайёрамизда интернетдан фойдаланувчилар 4,54 млрд. ни ташкил қилган бўлиб, бу ер юзи аҳолисининг 59,0%ини ташкил қилади. Шунингдек, соҳаларга интернетнинг кириб бориши 2013 йилда 35% бўлса, 2020 йилда бу кўрсаткич 55,1%ни ташкил этган [4].

Бугунги кунда Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш тенденциялари ва имкониятларини, шу жумладан замонвай ахборот технологияларининг иқтисодиётнинг турли тармоқларига кириб бориши миллий иқтисодиётга инновацияларни жорий этишга бевосита боғлиқ. Шу сабабли рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва унинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини тадқиқ қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий мажлисга мурожаатномасида ҳам рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини ошириши ва ортиқча харажатларни камайтириши, шу билан бирга энг оғир иллат – коррупция балосини йўқотишда ҳам улар самарали восита эканлиги таъкидлаб ўтилди. Соҳа учун юқори малакали мутахассислар тайёрлаш мақсадида “1 миллион дастурчи” лойиҳасини амалга ошириш бошланди. Шунингдек, таълимнинг барча босқичларида халқаро андозаларга тўлиқ жавоб берадиган ахборот технологиялари жорий этилиш, **“Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастури**ни амалга ошириш каби вазифалар қўйилган [5].

Ҳозирги пайтда рақамли технологияларнинг янги авлоди юзага келиши сабабли бизнес ва ижтимоий соҳаларда фаолиятнинг янги моделлари трансформацияси шаклланимоқда. Улар ўз таъсир кўлами ҳамда қамрови бўйича катта имкониятларга эга сунъий индукция, робототехника, интернет, симсиз алоқа ва бошқа технологияларга асосланади. Уларни қўллаш, дастлабки баҳолашларга кўра компанияларнинг самарадорлигини 40% гача оширади. Яқин келажакда айнан рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш алоҳида компаниялар ва бутун мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлигини белгилаб беради.

Охириги йилларда оммавий туризм нафақат минтақавий, балки миллий иқтисодиёт ривожланишига ҳам сезиларли хисса қўшди. Индивидуал туризмнинг афзалликлари ҳақидаги қарашлар юзага келаётганлигига қарамай, келажакда ҳам оммавий туризм иқтисодиёти туризм ривожланишига боғлиқ бўлган, туризм саноат сифатида қараладиган айрим давлатларда етакчи ўринни сақлаб қолади.

Оммавий туризмда янги туристик йўналишларнинг пайдо бўлиши анъанавий туристик йўналишларга янги ташрифлар буюрувчиларни жалб этиш янада мураккаблашмоқда. Бу ҳолатга олиб келувчи сабаблар турлича бўлиши мумкин, баъзида манзил туризм ҳаётий даврнинг турғунлик босқичига юз тутган бўлиб, янги шароитда қаршилиқ кўрсатиш ёки ўсишдан қайсини танлашни билмайди, ёхуд баъзи ҳудудлардаги ижтимоий ва сиёсий ўзлаштиришлар қурбонига айланади [6].

2019 йилда электрон тижорат саноатида сотувлар ҳажми 3,45 триллион АҚШ доллари га тенг бўлган. 2019 йилда дунё бўйича аҳолининг 59%и ёки 4,54 млрд. киши интернетга уланган. Ижтимоий тармоқлардан рўйхатдан ўтган фойдаланувчиларнинг умумий сони эса 3,8 млрд. кишини ташкил қилган. Пандемия шароитида 2020 йил охиригача аҳолининг асосий қисми ижтимоий тармоқлардан рўйхатдан ўтиши кутилмоқда [7].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида билиш назариясининг индукция ва дедукция, мантикий ёндошув, замон ва макон, қиёсий таҳлил каби усулларидадан фойдаланилган. Мутахассислар ўртасида устувор коммуникация воситаларини аниқлаш учун сўровнома ўтказилди. Оммавий туризм соҳасида маркетинг коммуникация воситалари самарадорлигини баҳолаш учун бирламчи ва иккиламчи маълумотлар ва дала тадқиқотлари ўтказиши белгиланди. Дастлаб адабиётлар шарҳи ўтказилди. Юқорида келтирилган илмий фаразларни тасдиқлаш мақсадида таҳлил ўтказиш билан биргаликда алоҳида кўрсаткичларнинг вертикал таҳлили, шунингдек асосий тадқиқот усули – респондентлар ўртасида анкета сўрови ўтказилди.

Таҳлил ва натижалар. Шу ўринда истеъмолчилар билан коммуникациянинг анъанавий воситалари сифатида реклама, шахсий сотиш, ярмарка ва кўргазмаларда иштирок этиш, ҳомийлик, сотишни рағбатлантириш билан бирга замонавий коммуникация воситаларини ҳам ажратиб кўрсатиш мумкин: электрон почта, оғзаки миш-мишлар, шахсий қидириш, QR кодлар, HR-брендинг, ижтимоий тармоқлар, мобил тижорат, видео ва вирусли маркетинг.

Бирламчи сўров ўтказиш асосида респондентлар кўпроқ аҳамиятли деб белгиладилар: Оғзаки нутқ (миш-мишлар), QR-кодлар, реал ҳолатдаги маркетинг ва ижтимоий тармоқлардаги маркетинг.

1. Оғзаки нутқ (миш-мишлар) истеъмолчилар ўртасида ташвиқот олиб боришни рағбатлантиришга қаратилган.

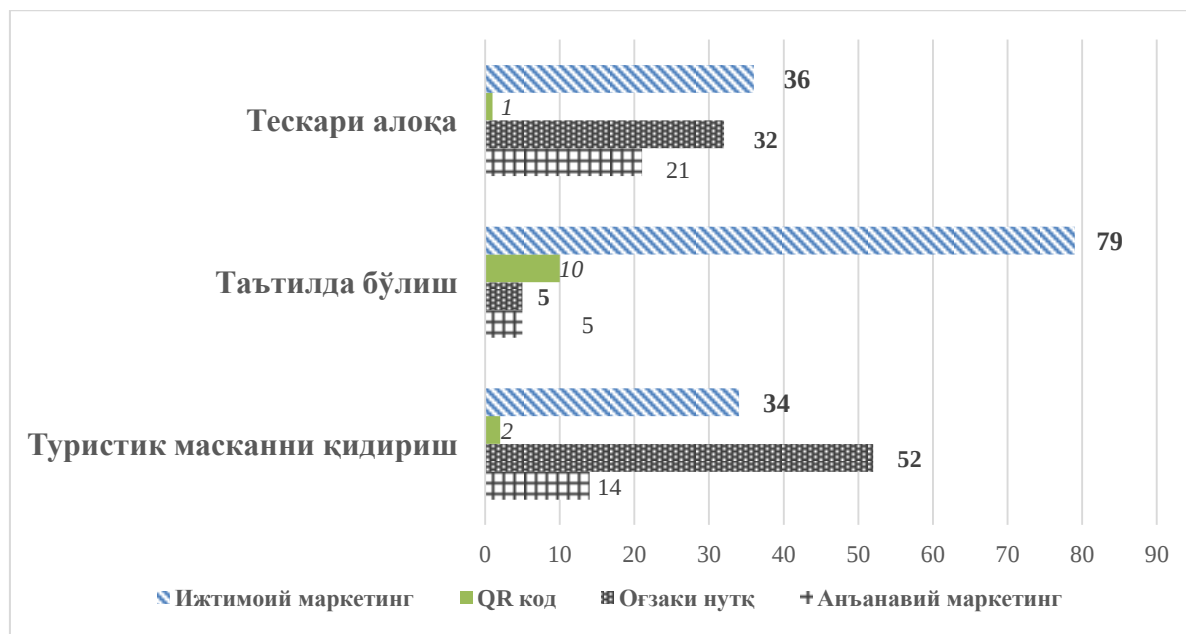
2. QR кодлар коммуникация ва рекламада кўп ишлатиладиган восита бўлиб, веб-сайтлари, купонларга ҳавола қилинади ва электрон ташрифномани ҳам ўз ичига олиши мумкин. Бунда смартфон ва унинг QR кодларни ўқийдиган иловаси бўлиши мажбурий шарт ҳисобланади.

3. Реал вазиятдаги (анъанавий) маркетинг. Бу долзарб ҳодисаларга асосланиб, айнан истеъмолчини шу вақтда зарур бўлган маҳсулот ва хизматлар бўйича ахборот билан таъминлашга қаратилган.

4. Ижтимоий тармоқлардаги маркетинг. Ижтимоий тармоқлар – интернет муҳитида тез ўсиб бораётган коммуникация технологиялардан бир ҳисобланади. Ижтимоий тармоқлар интернет – ОАВ тармоғига мансуб бўлиб, умумий мақсад, қизиқиш ва амалиётга эга бўлган инсонлар ижтимоий муносабатларда иштирок этадилар, ўз шахсий профилларини яратиш, ахборот ва тажриба алмашадилар.

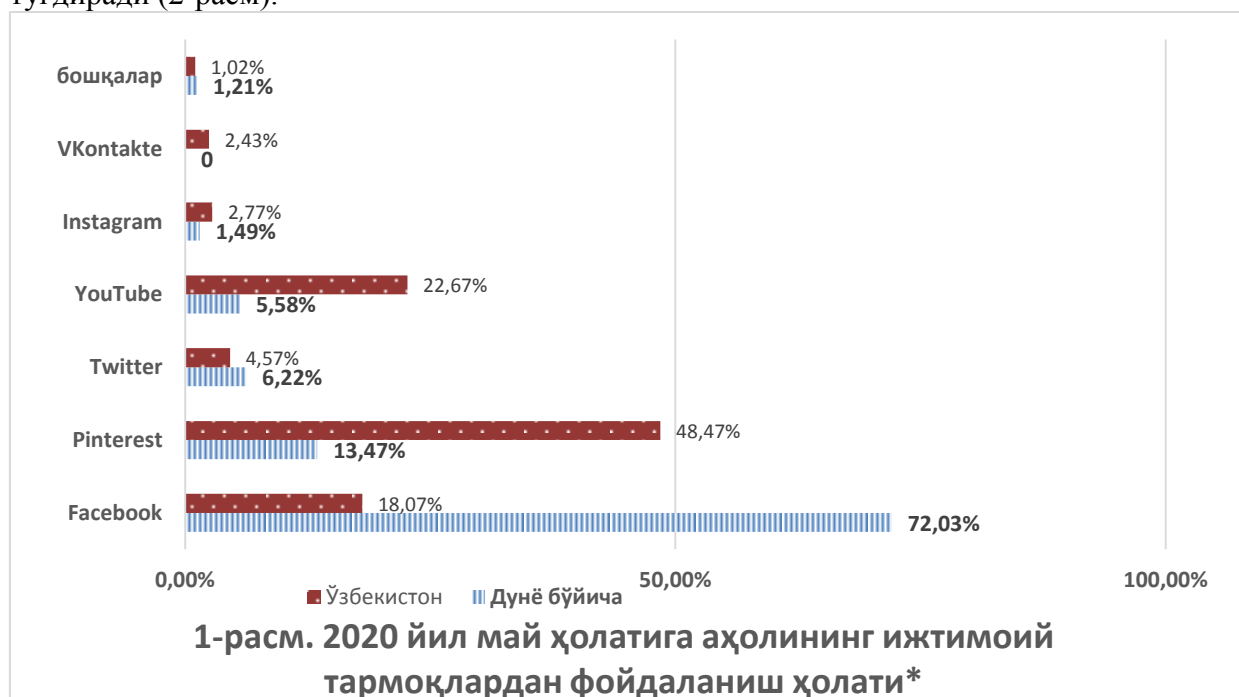
Анкета тадқиқотлари натижалари 2020-йил майда ўтказилган сўровлар натижасига асосланади. Тадқиқот учун хусусий респондентлар танлаб олинди. Бунда туризм соҳасида малакага эга респондентлар танланди. Респондентлар 78 та бўлиб, 35 тасини аёллар, 43 таси эркеклар ташкил қилган. Сўровни ўтказишдан мақсад респондентларнинг танланган дам олиш масканини қидириш, таътилда интернетдан тажриба ва ахборот алмашиш, яқинда тугаган таътил ҳақида ўз фикрларини билдиришлари учун замонавий маркетинг коммуникацияларига бўлган муносабатни аниқлашга қаратилган. Илмий изланиш бўйича эмпирик тадқиқотлар учун сўровнома ўтказилган натижалари 1-расмда келтирилган.

Таътил учун маскан қидиришда одатда ахборот олиш учун энг қулай восита оғзаки нутқ ҳисобланади. 52% респондентлар бу турдаги коммуникацияларни фойдали деб ҳисоблайдилар. Таътилда бўлиш даврида тажриба алмашишнинг энг қулай воситаси сифатида 79% респондентлар ижтимоий тармоқлар орқали ўз фотосуратлари, видео, кўнгилочар вақт ўтказишни ўртоқлашган (кўпинча Facebook). Таътил ҳақида таассуротлар бўйича тажрибаларни тарқатишда ижтимоий тармоқлар 36% ва оғзаки нутқ 32% ни ташкил этган. Реал вақтда маркетинг 21%, QR код бир жавобда ҳам қайд этилган.

1-расм. Турли мақсадлар учун ахборот олиш имкониятлари таҳлили

Хулоса ва таклифлар. Яқин истиқболда, ижтимоий масофа талаблари - бизнес ва хавф-хатарларни бошқаришдаги стратегик ўзгаришлар, шунингдек, контакtsiz мулоқот, ўзига хизмат кўрсатиш ва истеъмолчиларнинг хусусий талаблари - булутли технологиялар асосидаги бошқариш тизимлари ва автоматлаштирилган тизимларни жорий этишни тезлаштирмоқда. Жумладан, жумладан, меҳмонхоналар, транспорт терминаллари ва аттракционлардаги кириш киосклари, хоналарни тозалаш ёки бошқа маиший хизматларни бажариш учун автоном роботлардан фойдаланиш ҳам одатий ҳолга айланиши мумкин. Интернетга асосланган ижтимоий тармоқларнинг пайдо бўлиши сайёҳларга ўз саёҳат тажрибалари ҳақида тез ва қулай маълумот алмашишига имконият туғдиради (2-расм).

1-расм. 2020 йил май ҳолатига аҳолининг ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш ҳолати*

*Манба: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/uzbekistan/#monthly-201901-201912-bar>

Ижтимоий тармоқларнинг сайтларидаги умумий қўлланиладиган маълумот муҳим ахборот манбаси бўлиб, потенциал саёҳатчининг сафар ҳақида қарорига сезиларли таъсир

этади. Тадқиқот натижаларига кўра, индентификация ва халқаролаштириш хусусиятлари иштирокчилар ўртасида сайёҳат ҳақида амалда тажриба алмашишларнинг ҳажмини оширади.

Рақамли технологияларни иқтисодий ва ижтимоий соҳани тезкор жорий этиш устувор мақсад бўлиб, ҳозирги пайтда ривожланаётган мамлакатларнинг жуда камчилигида жорий этилган. Пандемия шароитида рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Бу турдаги технологияларни тўлақонли жорий этишда бир нечта шартлар бажарилиши лозим.

Биринчидан, бизнес ва ижтимоий соҳа рақамли трансформацияга тайёр бўлиши керак, яъни корхонанинг фаолиятини рақамли технологиялар асосида ташкил этиш стратегияси яратилиши керак.

Иккинчидан, технологик таклиф сектори шаклланган бўлиши керак, одатда илғор хорижий технологияларни жорий этишга эътибор қаратилади.

Учинчидан, аҳолининг технологияларга бўлган талаби ошиб бориши керак, чунки истеъмолчиларга эҳтиёжи ва имкониятлари уларнинг рақамли технологияга ташкилотнинг талабларининг вувофиклигини таъминлайди, бу биринчи навбатда B2B соҳасида самаралидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-COVID-19-6466aa20/#endnotea0z30>
2. PEW Research Centre, 1 April 2020. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/01/more-than-nine-in-ten-people-worldwide-live-in-countries-with-travel-restrictions-amid-COVID-19/>
3. www.wilddearth.tv
4. <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/>
5. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-oliy-25-01-2020>
6. BUTLER R. (2006), The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources, in R. Butler (ed.) Tourism Area Life Cycle Vol 1: Applications and Modifications: 3-12.
7. <https://blog.globalwebindex.com>

Х.Турдибеков, С.Матлабов, Н.Ибрагимов Направления развития цифрового туризма в контексте пандемии COVID-19 Аннотация: В данной статье анализируются существующие возможности развития цифровых технологий в туризме в контексте пандемии COVID-19. В частности, исследован уровень использования интернет-коммуникаций потенциальными потребителями, разработаны предложения на основе результатов исследований по внедрению цифровых коммуникаций. Ключевые слова: пандемия COVID-19, цифровой туризм, интернет, QR-код, социальные сети.	Kh.Turdibekov, S.Matlabov, N.Ibragimov Directions of digital tourism development in the context of the COVID-19 pandemic Abstract: This article analyzes the existing opportunities for the development of digital technologies in tourism in the context of the COVID-19 pandemic. In particular, the level of use of Internet communications by potential consumers was studied, proposals based on the results of studies on the introduction of digital communications were developed. Keywords: COVID-19 pandemic, digital tourism, Internet, QR code, social networks.
--	--

З.И.Абдуллаева – старший преподаватель кафедры «Экономика отраслей» СамИЭС.

ПУТИ ПОДДЕРЖКИ СФЕРЫ ТУРИЗМА ДЛЯ СНИЖЕНИЯ НЕГАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ КОРОНАВИРУСНОЙ ПАНДЕМИИ

Аннотация: в данной статье рассмотрены пути поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии. Даны предложения о соблюдении санитарных норм в местах размещения туристов с учетом санитарно-эпидемиологической обстановки.
Ключевые слова: пандемия, COVID-19, туризм, государство, гостиница, путешествие, туроператор, спрос, отдых, налоги, прибыль.

Введение. В начале 2020 года весь мир столкнулся с огромной проблемой – пандемией коронавируса COVID-19. Распространение коронавирусной инфекции оказало большое влияние на сферу предоставления услуг, в том числе услуг размещения и турагентскую деятельность.

Пандемия дала людям возможность переосмыслить ценность свободы и путешествий. Если Мир объявит о полной победе над пандемией. Мир встанет на порог новой волны взрывного спроса на путешествия. А данный момент мы активно готовятся к возобновлению экономической деятельности.

Анализ использованной литературы. Теоретическую основу данной работы составляют использованные в процессе написания ее основной части Указ Президента Республики Узбекистан от 28.05.2020 г. N УП-6002 "О неотложных мерах поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии", а также труды отечественных и зарубежных авторов, а также международные документы, имеющие отношение к рассматриваемым проблемам.

Методология исследования. Исследование основано на использовании законов и закономерностей экономической науки; моделировании экономических процессов; методологии системного подхода, подразумевающей комплексное изучение специфики управления деятельностью хостелов в периоды сокращения платежеспособности населения, а также в условиях жесткой конкурентной борьбы за потребителя. При исследовании применялись такие общие методы, как: дедукция и индукция, анализ и синтез, а также специальные методы: экономико-статистического, финансово-экономического, организационно-функционального, сравнительного анализа, экспертные методы. В исследовании использовались отечественные и зарубежные теоретические, методические и практические разработки в сфере гостиничных услуг, материалы и рекомендации научных конференций и семинаров.

Анализ и результаты. Туризм - это та сфера мировой экономики, которая пострадает от пандемии коронавируса более всего. Границы закрыты, путешествия невозможны, отели закрыты – для индустрии гостеприимства сложилась беспрецедентная ситуация. Отельныееры дают неутешительные прогнозы: восстановление потока гостей возможно лишь к концу 2020 — началу 2021 года, и, тем не менее, продолжают искать способы выхода из кризиса: придумывают онлайн-активности и организуют социальные инициативы, помогая смотреть в будущее с оптимизмом.

С целью ограничения распространения коронавирусной инфекции, властями многих государств, в том числе и государственными органами Республики Узбекистан на территории был введен режим повышенной готовности, установлен режим изоляции граждан, а властям субъектов были предоставлены беспрецедентные полномочия в определении мер, которые необходимо предпринять, чтобы остановить распространение новой коронавирусной инфекции.

Наша страна начинает возвращаться к нормальной жизни. Например, отменены некоторые ограничения. Но собираемся делать это медленно и сохранять правила, касающиеся социального дистанцирования и ношения защитных масок.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев 28 мая подписал указ “О неотложных мерах поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии.

Согласно документу, с **1 июня 2020 года** в регионах «зеленой» и «желтой» категорий возобновляется **внутренний туризм** с началом деятельности сопутствующих организаций (туроператоры, турагентства, средства размещения, объекты культуры, культурного наследия и другие) при строгом соблюдении установленных санитарно-гигиенических норм и требований.

Кроме того, с 1 июня начнется поэтапное **возобновление въездного туризма** с определением перечня стран, гражданам которых разрешается въезд в Узбекистан.

Льготы для туроператоров, турагентов, а также средств размещения:

- с 1 июня до 31 декабря 2020 года **ставки налога на прибыль** снижаются на 50 процентов от установленных ставок;
- предоставляется **право переноса убытков** по итогам 2020 и 2021 годов без ограничения их размеров, предусмотренных Налоговым кодексом;
- в период до 1 января 2021 года **приостанавливается начисление и уплата туристского (гостиничного) сбора**.

Помимо этого, за счет средств внебюджетного Фонда поддержки туристской сферы при Государственном комитете Республики Узбекистан по развитию туризма предоставляется дополнительная поддержка:

- в период с 1 июня по 31 декабря 2020 года в виде **единовременного выделения целевой беспроцентной ссуды** сроком на 12 месяцев, по критериям, устанавливаемым Республиканской антикризисной комиссией:

туроператорам - в размере не более трехкратного среднемесячного фонда оплаты труда за 2019 год;

средствам размещения - в размере пятикратной базовой расчетной величины на каждое койко-место;

- в период с 1 июня 2020 года до 31 декабря 2021 года путем **выделения грантов инициаторам проектов на организацию** в регионах республики (за исключением города Ташкента) **тематических пунктов питания**, специализирующихся на зарубежной кухне или отдельном направлении, **предоставления услуг по доставке еды и продуктов питания**, а также доставки сувенирной продукции в размере 30 процентов от стоимости проекта, но не более 100 миллионов сумов на каждый проект;

- в период с 1 июня 2020 года до 31 декабря 2021 года путем **выделения грантов на разработку и продвижение новых туристических продуктов и маршрутов** гидам в размере по 5 миллионов сумов, туроператорам – 10 миллионов сумов.

Кроме того, предоставляется дополнительная государственная поддержка:

- за счет Фонда на выплату премиальных субсидий туроператорам и турагентам – резидентам Республики Узбекистан в размере **\$15 за каждого привезенного и обслуженного иностранного туриста** с условием его нахождения на территории Республики Узбекистан не менее пяти суток, за исключением зарубежных туристов, прилетевших с использованием компенсируемых чартерных рейсов.

- за счет Фонда путем **частичного субсидирования расходов туроператоров на авиа- и железнодорожные билеты** в размере **30 процентов от их стоимости** при условии организации тура в Республику Узбекистан для иностранных туристских групп численностью не менее 10 человек и их пребывания не менее пяти ночевки в средствах размещения с начала возобновления въездного туризма и по 31 декабря 2020 года;

- до 1 июня 2021 года за счет Фонда путем выделения средств на **компенсацию расходов гостиниц по реновации, реконструкции, а также обновлению материально-технической базы** для получения или повышения ими категорий с условием сохранения в последующем присвоенной категории в течение 3 лет в следующих размерах:

5 млн. сумов за каждый номер в гостиницах с категорией 3 звезды;

10 млн. сумов за каждый номер в гостиницах с категорией 4 звезды;

15 млн. сумов за каждый номер в гостиницах с категорией 5 звезд.

С 1 октября 2020 года на срок от 18 до 24 месяцев разрешена **продлонгация выплаты основного долга по ранее выданным кредитам** коммерческих банков на строительство средств размещения.

Указ вышел очень своевременно. Особенность туристического сезона в Узбекистане в том, что он приходится на весну-лето и начало осени. И поэтому после зимних месяцев простоя, как правило, многие туроператоры оказываются без «подушки безопасности», и без помощи государства тут не обойтись.

Туриндустрия довольно быстро вернет свои позиции после победы над коронавирусной инфекцией, однако некоторые привычки путешественников могут измениться.

Из-за пандемии COVID-19, какое-то время может быть популярным внутренний и экотуризм. поведение людей в путешествиях после открытия границ может претерпеть изменения.

Например, может быть так, что люди будут готовы платить больше за проезд в вагонах с малым числом пассажиров. Могут повыситься требования к санитарным нормам в отелях. Это, в свою очередь, может потребовать от туроператоров изменить свои стандарты безопасности и гигиены.

Из-за экономических проблем вырастет спрос на самые дешевые туры - люди будут экономить на продолжительности поездок, выбирать самые доступные направления. Параллельно из-за страха перед большими скоплениями людей вырастет популярность экологических маршрутов, лесных походов, вылазок на природу и тому подобных видов отдыха. Вместе эти два фактора могут привести к взрывному росту активного туризма с палатками и в кемпингах, к массовому возвращению и в другие привлекательные для туристов места.

Еще одним крайне вероятным следствием кризиса станет значительно большее внимание туристов к безопасности, санитарно-эпидемиологической обстановке. Путешественники станут гораздо чаще мыть руки и пользоваться антибактериальными салфетками.

После окончания пандемии снизится популярность шведских столов в отелях, так как это не самая лучшая форма питания с точки зрения безопасности для здоровья. Кроме того, по его мнению, отелям придется дезинфицировать номера после каждого постояльца и в целом обращать гораздо больше внимания на чистоту и санитарию.

Как и все предыдущие кризисы, нынешний проявит и усилит уже давно появившиеся тенденции. Среди них - цифровизация и уберизация. Массовый туризм будет становиться все более индивидуальным, люди будут все активнее бронировать свои путешествия в онлайн.

Популярность организованного пакетного туризма, видимо, продолжит снижаться, и этому будут способствовать опасения по поводу безопасности отдыха в огромных отелях.

Люди не перестанут путешествовать, услуги турбизнеса и индустрии гостеприимства будут востребованы. Рынок достанется тем, у кого хватит сил продержаться и выйти из кризиса еще более сильным и закаленным. Человечество переживало эпидемии и пострашнее, причем с гораздо более скромным арсеналом средств для борьбы с ними.

Заключение и предложения. Когда ситуация нормализуется, экономика начнет медленно подниматься, однако нужно обратить свое внимание на внутренний туризм из-за опасения зарубежных перелетов, далее начнут восстанавливаться и выездной туризм. Самое главное, о чем должны задуматься игроки гостиничной среды, это о том, какие новые форматы они могут предложить своим гостям.

Гостиницы уже планируют изменения, которые придется внедрить в связи с угрозой новых вспышек COVID-19. Более тщательный подход к уборке стал приоритетной задачей. В будущем мы, возможно, увидим, как в номерах более чистых отелей остается меньше вещей, в том числе подушек, вешалок и — в отдельных случаях — минибаров. Кроме того, гостиницы рассматривают переход к еде на вынос вместо шведского стола. Групповые встречи, возможно, понадобится организовывать с учетом мер социального дистанцирования: например, между сиденьями придется оставлять пустые места.

В условиях сохраняющейся угрозы распространения коронавирусной инфекции COVID-19 гостиницам предписано соблюдать правила профилактики болезни.

Мы рекомендуем в гостиницах и в других средствах размещения:

- Проведение перед началом работы учреждений, осуществляющих деятельность по предоставлению мест для временного проживания (городские, загородные и курортные отели, апарт-отели, мотели, хостелы, базы отдыха, туристские базы, центры отдыха, дома отдыха, гостевые дома и прочее, генеральной уборки помещений с применением

дезинфицирующих средств, очистки систем вентиляции, кондиционеров, проверки эффективности их работы.

- Организация перед началом смены «входного фильтра» с обязательным проведением термометрии бесконтактным способом. Не допускается к работе персонал с проявлениями острых респираторных инфекций (повышенная температура, кашель, насморк). Проведение термометрии не менее 2-х раз в день (утром и вечером). Обеспечить лабораторное обследование персонала на новую коронавирусную инфекцию при допуске к работе.
- Обеспечение соблюдения социального дистанцирования (1,5-2 метра) и минимизация возможного скопления людей на стойках регистрации при помощи сигнальной разметки.
- Размещение гостей в номере преимущественно одноместное или семейное.
- Обеспечение при организации питания по типу «шведского стола» или с использованием линии раздачи расстановки блюд с соблюдением принципа социального дистанцирования, включая использование системы информирования отдыхающих и нанесения сигнальной разметки на полу.

Мы предлагаем особо обратить внимание на следующие тренды которые необходимо использовать в гостиницах:

1. Цифровизация. Этот тренд уже положен в основу гостиничной политики.

Умные замки, зеркала, мониторы — все это станет частью нашей жизни, в том числе, и в отеле. VR- и AR-технологии будут работать ради удобства гостей. Обеспеченные гости уже пресыщены так называемым индивидуальным сервисом. Поэтому высокие технологии помогут гостям такого сегмента обеспечить персонализацию своих желаний.

2. Комфортная экологичность. Отели уже давно борется за экологичное использование не только белья и полотенец, но и пластика, трубочек и бутылок с водой. Рациональное использование предметов — это тренд, на которой собственники должны будут обратить внимание для того, чтобы выжить в новых условиях.

3. Дизайн в новую эпоху. Каждое из гостиничных пространств должно обеспечить гостям особый эффект, благодаря которому они могут себя комфортно чувствовать в любой части отеля. Дизайн должен быть ориентирован на то, что гости зачастую ищут интересное пространство, где можно сделать фотографии для своих соцсетей. Скорее всего, после пандемии главным требованием для гостиничных пространств будет безопасность и новые правила уборки помещения.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.05.2020 г. N УП-6002 "О неотложных мерах поддержки сферы туризма для снижения негативного воздействия коронавирусной пандемии".
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 18.05.2020 г. N УП-5996 "Об очередных мерах по поддержке населения и субъектов предпринимательства в период коронавирусной пандемии"
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 27.04.2020 г. N УП-5986 "О дополнительных мерах по поддержке населения и субъектов предпринимательства в период коронавирусной пандемии"
4. Пандемия // Большой медицинский словарь (рус.). — 2000. // Большой медицинский словарь

Z.Abdullaeva Pandemiyaning salbiy ta'sirini yumshatish maqsadida turizm sohasini qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari	Z.Abdullaeva Ways to support the sphere of tourism to reduce the negative influence of the coronavirus pandemic
Annotasiya: Ushbu maqolada koronavirus pandemiyasining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun turizm sohasini qo'llab-quvvatlash usullari ko'rib chiqilgan. Sanitariya-epidemiologik vaziyatni hisobga olgan holda turistik turar joy binolarida sanitariya me'yorlariga rioya qilish bo'yicha takliflar berilgan. Kalit so'zlar: pandemiya, COVID-19, turizm, shtat, mehmonxona, sayohat, turoperator, talab, dam olish, soliq, foyda.	Abstract: This article discusses ways to support the tourism industry to reduce the negative impact of the coronavirus pandemic. Suggestions on compliance with sanitary standards in tourist accommodation facilities are given, taking into account the sanitary and epidemiological situation. Keywords: pandemic, COVID-19 coronavirus, tourism, state, hotel, travel, tour operator, demand, leisure, taxes, profit.

К.М.Юлдашев – НамМТИ доценти, и.ф.н.

А.А.Шерматов – НамМТИ доценти, и.ф.н.

ЎЗБЕКИСТОН ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИГА КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ТАЪСИРИ

Аннотация: мазкур мақолада, мамлакатимизда коронавирус пандемияси шароитида туристик фирмалар фаолиятида давлат хусусий шерикчилик механизмини ривожлантириш йўллари кўриб чиқилган. Шунингдек, мақолада мамлакатимизда давлат хусусий шерикчилик механизмини ривожлантириш масалалари ўрганилган.

Калит сўзлар: COVID-19, туризм, хусусий мулк, хусусий сектор, ижтимоий соҳа, молиялаштириш, бюджет, давлат-хусусий шерикчилик.

Кириш. Мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришда туристик фаолиятни ташкил этиш, туристик мажмуаларни шунингдек, уй меҳмонхоналарини ташкил этиш бугунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади. Миллий иқтисодиётда туризм соҳасини ривожлантиришда давлат-хусусий шерикчилик механизмидан фойдаланиш ҳар томонлама самарали йўналиш саналади.

Миллий иқтисодиётда туризмни ривожлантириш бугунги долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ушбу соҳани ривожлантириш орқали меҳнат ресурсларининг аҳамиятли қисмини бандлигини таъминлашга эришилади. Бу борада давлат-хусусий шерикчиликнинг замонавий механизмларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз-да 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг 1.2 бандида келтирилган “Мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикчиликнинг замонавий механизмларини жорий этиш” йўналишига мос келади.

Мамлакатимизда туристик фаолият олиб боровчи давлат-хусусий шерикчилик асосидаги корхоналар фаолиятини чуқур ўрганишга қаратилган илмий-тадқиқотларни чуқурлаштириш, минтақалар иқтисодиётини ривожлантиришда туризм соҳасидаги кичик корхоналарни ташкил этиш, минтақада туризм индустриясини ривожлантириш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида туризм соҳасидаги давлат-хусусий шерикчилик шакллари кенг масштабда жадал ривожлантирилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Давлат-хусусий шерикчилик механизмини ривожлантириш масалалари кўплаб илмий-тадқиқот ишларида ўрганилган. Давлат-хусусий шерикчилик механизмини туризм соҳасига самарали жорий этиш мақсадида бу борада ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Америка Қўшма Штатларида давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги масалалари Н.Anthony, P.Felipe ва J.Guáquetaлар илмий изланишларида ўз ифодасини топган. [2]. Америка Қўшма Штатларида давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги натижасида туризм соҳасидаги хусусий секторнинг ролини ошириш, давлат норматив-ҳуқуқий базасини яратиш туризм хизматлари танлови ошишини ва туристик хизматларнинг сифат жиҳатидан яхшиланган-лигини айтиб ўтиш жоиз. Мамлакатимизда эса давлат-хусусий шерикчиликнинг шаклланиши ва уни ривожлантиришнинг баъзи масалалари Н.Юсупов ва Ф.Карабаев [3] А.Низамов [4] ларнинг назарий-услубий масалаларини тадқиқ қилганлар.

Миллий иқтисодиётда туризмни ривожлантириш юзасидан, иқтисодчи олим Б.Н.Навруз-Зоданинг фикрича, кластерлар давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги тамойи-ли асосида шаклланади ва уларнинг шаклланиши ва амал қилишининг бошланғич босқич-ларида давлат муҳим ўрин эгаллаган [5]. Минтақалар иқтисодиётини ривожлантиришда туризм ва рекреацияни жадал ривожлантириш орқали минтақаларнинг янги имконият ва захиралари ишга туширилади. Энг муҳим истикболли йўналишлардан бири давлат-хусусий шерикчилиги асосида туристик-рекреацион мажмуаларни ташкил этиш саналади [7].

Тадқиқот методологияси. Юқоридаги тадқиқотда коронавирус пандемияси даврида туризм соҳасини ривожлантиришда давлат-хусусий шерикчилик механизмидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш, давлат-хусусий шерикчилиги асосида ташкил этилган туристик

корхоналарни молиялаштириш орқали янги туристик объектларни фаолиятини тиклаш, бу объектларда тўлиқ санитар талаблар асосида фаолиятни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Тадқиқотда анкеталаш, қиёслаш, тизимли таҳлил каби бир қатор усуллардан кенг фойдаланилган бўлиб, мамлакатда туризм жадал ривожлантириш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар. Дунё хўжалигини барча соҳаларини коронавирус пандемияси камраб олди. Бу пандемия шароитида иқтисодиётнинг барча соҳаларида иқтисодий пасайиш кузатила бошлади. Биринчи навбатда бундай иқтисодий пасайиш туризм индустриясида кузатилди. Барча мамлакатлар ўз чегараларини ёпиши, қўрилган кескин карантин чоралари таъсири туризм соҳасига ташқи ва ички ташрифлар умуман тўхтади. Ўзбекистон Республикасида коронавирус пандемиясини салбий таъсири камайтириш мақсадида 10 трлн.сўм миқдоридаги “Махсус жамғарма” ташкил этилди [1].

Жаҳон иқтисодиётининг ўсиш суръати ўтган давр ичида COVID-19 таъсирида 3,2 фоизга қисқартирди. Дунё мамлакатлари пандемия таъсирида 8,5 трлн.доллар даромадларни йўқотди. БМТ прогноз маълумотларига кўра, 2020 йилда 34 млн. ортиқ инсонлар қамбағаллик даражасига тушиб қолиши кутилмоқда, улар асосан Африка давлатларига тўғри келмоқда [8]. Жаҳон туризм ташкилотининг маълумотларига кўра, 2020 йил якунлари бўйича халқаро саёхатлар 89 фоизга, иш ўринлари сони эса 74 миллионга қисқариши, туризм соҳасидаги жами йўқотишлар эса 800 миллиард АҚШ долларини ташкил этиши кутилмоқда.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси ҳам 2020 йил 16-мартдан бошлаб корона-вирус пандимеяси сабабли ташқи ва ички туристлар учун ёпилган эди. Бунинг оқибатида 1500 дан ортиқ туроператорлар 1200 дан ортиқ меҳмонхоналар ўз фаолиятини тўхтат-дилар. Коронавирус пандимеяси салбий оқибатларини бартараф этиш мақсадида туризм соҳасини ривожлантиришга давлат томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан коронавирус пандемиясининг салбий оқибатларини юмшатиш мақсадида 1750 та субъектларга мол-мулк, ер ва ижтимоий солиқлардан 60 миллиард сўмга яқин солиқ имтиёзлари тақдим этилди. Шунингдек туристик йиғимлардан озод қилиш бўйича берилган имтиёз йил якунига қадар узайтирилди. Меҳмонхоналарга кўрсатилган хизмат-ларнинг 10 фоизи миқдорида субсидиялар ажратилади. Бундан ташқари уларга айланма маблағ учун кредит фоиз тўловларининг 10 фоизигача бўлган қисмига субсидия берилади.

Ҳозирги кунда долзарб масала сифатида қаралаётган туризмни ривожлантириш, туристик фирмаларнинг моддий техника базасини мустаҳкамлаш ва туризм инфратузилмаси ва моддий-техник жиҳозланишини янада яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Давлат-хусусий шерикчилик механизми тамойилларини ижтимоий соҳаларга жорий этишда хорижий мамлакатлар тажрибасини, иқтисодий таълимотлар тарихини ўрганиш, таҳлил қилиш ва улардан фойдаланиш мамлакатимизни янада ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридаги муаммоларнинг аксарияти Давлат-хусусий шерикчилик механизмини мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг ижтимоий соҳа объектларида жорий этиш йўли билан ўз ечимини топади. Бу эса бозор муносабатларини тараққий этишида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Шунинг учун Президентимиз томонидан замонавий ва халқаро андозаларга жавоб берадиган туристик фирмаларни ташкил этишга давлат-хусусий шерикчилик механизмини жорий этиш масаласи кўп бора таъкидланиб келинмоқда. Давлат-хусусий шерикчилик механизмини жорий этишнинг аҳамияти ижтимоий соҳа харажатларини режалаштириш ва сарфлаш шаффофлигини ошириш чораларини кўриш, фаолиятининг очиқлиги ва уларнинг мустақиллигининг оширилиши давлат-хусусий шерикчиликни йўлга қўйиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, ижтимоий соҳаларда хизмат кўрсатиш нархларининг мақбуллиги ва арзонлигини таъминлаш мақсадида инвесторларга кенг солиқ имтиёзлари ва имтиёзли кредитлар тақдим этилади.

Бизнинг фикримизча давлат-хусусий шерикчилик механизми туристик хизматларнинг сифати ва самарадорлигини оширишнинг бир усули бўлибгина қолмай ушбу соҳани молиялаштиришнинг инновацион воситаси ҳамдир.

Давлат-хусусий шерикчилик механизмини жорий этилиши иштирокчиларга қандай

самара беради деган савол туғилади.

Давлат-хусусий шерикчилик механизмидан давлат манфаатлари учун келадиган самарадорлик қуйидагилардан иборат:

1. Давлат-хусусий шерикчилик механизми орқали бюджет маблағларини тежаш имконияти ортади.

2. Давлат туризм соҳасини молиялаштиришда инновацион воситалардан фойдаланади.

3. Миллий иқтисодиётда туризм соҳасига хусусий капитал маблағларини жорий этиш имконияти ортади.

4. Хусусий молиявий қўйилмаларни туристик фирмаларни молиялаштиришга жалб этиш орқали харажатлардан самарали фойдаланиш имконияти ортади.

5. Хусусий туристик фирмаларнинг рақобатбардошлиги ортади, замонавий рақобатбардош туристик хизматлари ривожланади.

Давлат-хусусий шерикчилик механизмидан туристик фирмаларга келадиган самарадорлик қуйидагилардан иборат:

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, хусусий туристик фирмаларни ривожлантириш орқали қуйидаги ижобий натижаларга эришилади:

1. Туристтик фирмалар ўртасида соғлом рақобат муҳити шаклланади.

2. Туристларга сифатли хизмат кўрсатиш орқали аҳоли бандлиги таъминланади.

3. Туристтик фирмаларда замонавий хизматларни кенгайтириш имкониятлари ортади.

4. Туристтик фирмалардаги молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш тизими йўлга қўйилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 176-сонли Қарори, 2020 йил 23 март.
2. Harry Anthony Patrinos Felipe Barrera-Osorio Juliana Guáqueta. The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education. 2009. The International Bank for Reconstruction and Development //The World Bank. pp 53
2. Юсупов Н.А ва Карабаев Ф.Э. Теория и практика государственно-частного партнерства. Учебный модуль. Под редак. А.Э.Шайхова. -Т.: 2013. -113 с.
3. А.Низамов. “Таълим муассасаларининг ижтимоий ҳамкорлигида давлат-хусусий шерикчилик модели”. Монография. Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТ институти. 2017. -110 б.
4. Навруз-Зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б. Туристтик ҳудуд рақобатбардошлиги [Матн]: Монография Бухоро: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2017 - 156 б.
5. Котлер Ф.Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук.— СПб.: Питер, 2006. — 464 с:
6. Алиев Я.Э. , Абдулҳакимов З.Т. Минтақавий туристик-рекреацион мажмуаларни ташкил этишда давлат-хусусий шерикчилик тизимини ривожлантириш. “Сервис” илмий-амалий журнал. 2020 йил, №2, 87-90 б.
7. <https://www.uzdaily.uz/ru>
8. www.aa.com.tr/ru

К.Юлдашев, А.Шерматов Влияние коронавирусной пандемии на туристическую индустрию Узбекистана	K.Yuldashev, A.Shermatov Impact of the coronavirus pandemic on the tourism industry in Uzbekistan
Аннотация: В данной статье рассматриваются пути развития механизма государственно-частного партнерства в деятельности туристических компаний в условиях пандемии коронавируса в нашей стране. В статье также рассматривается развитие механизма государственно-частного партнерства в нашей стране. Ключевые слова: COVID-19, туризм, частная собственность, частный сектор, социальный сектор, финансирование, бюджет, государственно-частное партнерство.	Abstract: This article considers ways to develop the mechanism of public-private partnership in the activities of tourism companies in the context of the coronavirus pandemic in our country. The article also examines the development of public-private partnership mechanism in our country. Keywords: COVID-19, tourism, private property, private sector, social sector, financing, budget, public-private partnership.

Д.К.Усманова – доцент СамГУ, к.э.н.,

А.Каршиев – соискатель, начальник отдела пластиковых карт Народного банка

ВОССТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ И ПОВЫШЕНИЕ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Аннотация: влияние налоговых выплат на развитие сферы туризма и на инвестиционную активность бизнеса очевидно. Именно инвестирование индустрии туризма, ее инфраструктуры позволит быстрее восстановить национальный туризм после пандемии и поднять деловую активность, решить социальные задачи и как следствие повысить конкурентоспособность отечественного туризма.

Ключевые слова. пандемия, инвестиции, конкурентоспособность национального туризма, факторы, модели, налоги.

Введение. Привлечение инвестиций в развитие национального туризма в условиях пандемии является стратегическим направлением программ развития как страны так регионов, обладающих туристско-рекреационным потенциалом. Именно инвестирование индустрии туризма, ее инфраструктуры позволит поднять деловую активность, решить социальные задачи и как следствие повысить конкурентоспособность отечественного туризма. Здесь актуальным является системный подход, интегрирующий усилия бизнеса, местных органов власти, правительства и профильных ведомств. Налоговое стимулирование развитие туристского бизнеса поднимет его привлекательность не только для местных, но и иностранных инвесторов. Поэтому необходимо определить влияние налоговых выплат на инвестиции, который и в перспективе будет приносить экономическую выгоду не только организации, но и дестинации.

Анализ научных источников. В нашем исследовании поставлена задача разработки модели определения влияние факторов на повышение инвестиционной привлекательности турорганизации и региона на базе существующих и вовлекаемых в туристский оборот ресурсов. В этой связи были рассмотрены научные работы ряда ученых таких, как Э.Ж.Элтон¹, В.Ф.Шарпе², Н.Мухетдинова³, А.Мартынов⁴, В.Федоров⁵ которые разработали и усовершенствовали методы прогнозирования на основе корреляционно-регрессионного анализа.

Методология исследования. На объем инвестиций оказывают влияние множество факторов, такие, как: доходность организации, выплачиваемые налоги, сумма основного капитала, основных средств и расходы организации. Управление этими факторами позволит усилить инвестиционную привлекательность бизнеса и региона и обеспечит более высокие прибыли туристским организациям. В целях анализа проблем инвестирования необходимо комплексное исследование факторов с помощью разработки моделей. В анализе инвестирования были применены традиционные статистические приёмы: группировки, абсолютных и относительных величин, средних величин, однако эти методы не дают возможность определить размер влияния факторов на стоимость туристского продукта. Эконометрические методы позволяют одновременно применять традиционные приёмы и сочетать качественно-теоретический анализ с количественно-математическим, выявлять существование взаимосвязи факторов и размер влияния этих факторов на объем инвестирования.

Анализ и результаты. Определение всех неизученных факторов и их целенаправленное использование для повышения инвестиционной привлекательности является важнейшим элементом разработки дорожных карт и стратегических планов развития регионов в целях повышения конкурентоспособности национального туризма.

¹ Elton E.J., Gruber M.J. Modern Portfolio Theory and Investment Analysis.- John Wiley&Sons Inc., 1991.- 389 p.

² Sharpe W.F. Factor models, CAPMs, and ABT(sic)//Journal of Portfolio management, 1984.-№1.-pp.21-25.

³ Мухетдинова Н. Стимулирование инвестиций как фактор социальной стабильности в регионе//Экономист.-2000.-№6

⁴ Мартынов А. Возможности повышения эффективности инвестирования.//Экономист.- 2000.- № 9.

⁵ Федоров В. Инвестиции и производство// Экономист.- 2000.- № 10..

Экономико-математические методы анализа создают большие возможности для исследования силы связи и выявления закономерностей и эмпирического наблюдения за сложными социально-экономическими явлениями. В настоящее время создано огромное число программных продуктов, ускоряющих процесс применения этих методов и позволяющих произвести отбор наиболее значимой модели прогнозирования.

В туристской деятельности с помощью методов корреляционно-регрессионного анализа возможно выявления связи между факторами и силы этой связи, а также определения размера вмешательства в процессы регулирования, контроля, оценки и управления деятельности туроператоров.

Важнейшим этапом построения модели в туризме является выбор формы связи, характеризующей зависимость результативного, прогнозируемого показателя от установленных факторов, влияющих на этой показатель.

Задача заключается в нахождение аналитического выражения, показывающего как величина Y - объем инвестиций зависит от величин $x_1, x_2, \dots, x_n$ факторов. В нашем исследовании таковыми являются доходность организации, выплачиваемые налоги, сумма основного капитала, основных средств и расходы организации..

Необходимо найти зависимость $Y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Для этого следует использовать метод корреляционно-регрессионного анализа.

Таблица 1

Результаты множественного регрессионного анализа

П.н.	Название	Результат
1	Константа, постоянный член	A
2	Коэффициент множественной корреляции	R
2	Коэффициенты регрессии	b1, b2,... bk
3	Ошибки прогнозирования	Y
4	Стандартная ошибка оценки	Se или S
5	Коэффициент детерминации	R квадрат
6	F – тест	Значимый или незначимый
7	t- тесты для отдельных коэффициентов регрессии	Значимый или незначимый для каждой X-переменной
8	Стандартные ошибки коэффициентов регрессии	Sb1, Sb2,Sbk,
9	Число степеней свободы	n-k-1

Основным методом решения задач нахождения параметров уравнения прогнозирования является метод наименьших квадратов заключающейся в минимизации квадратов отклонений фактически измеренных значений зависимой переменной y от её значений, вычисленных по уравнению связи с факторными признаками.

При изучении зависимости инвестиционной привлекательности и факторов используем линейную форму многофакторных связей не только как наиболее математически обоснованную, но и как форму, предусмотренную пакетами прикладных программ.

С целью выявления факторов, влияющих на объем инвестиций, нами была исследована деятельность 25 стабильно функционирующих туристских организаций, которые существуют на рынке 5-10 лет. В основном эти туры познавательные, событийные, исторические, религиозные и экологические. Типичный туристский продукт включает в себя следующие идентифицирующие элементы: название, маршрут, продолжительность тура, разновидность тура, программа тура, структура расходов и цена туристского продукта на 1 туриста в долларах США. Инвестиционная привлекательность организации зависит от множества факторов: правовой климат в стране, налоговая система, стоимость активов, объемы продаж, список клиентов, квалификация персонала. В процессе наблюдения было выявлено 4 основных факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность: доходность организации, расходы организации, налоговые выплаты, сумма основных средств.

Таблица 2

Факторы, влияющие на инвестирование в туристские организации

№	Фактор	Обозначение
1	Объем инвестиций	Y
2	Доходность организации (тыс.сум)	x1
3	Расходы организации	x2
5	Налоговые выплаты	x4
6	Сумма основных средств	x5

Приложение

ВЫВОД ИТОГОВ

Регрессионная статистика

Множественный R	0,707842056
R-квадрат	0,501040376
Нормированный R-квадрат	0,401248451
Стандартная ошибка	7619,080375
Наблюдения	25

Дисперсионный анализ

	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	4	1,17E+09	2,91E+08	5,020851	0,005749
Остаток	20	1,16E+09	58050386		
Итого	24	2,33E+09			

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t- статистика	P- Значение	Нижнее 95%	Верхнее 95%	Нижнее 95,0%	Верхнее 95,0%
Y-пересечение	5998,867187	1900,455	3,156543	0,004964	2034,588	9963,146637	2034,587737	9963,146637
Переменная X 1	0,006821118	0,002642	2,581479	0,017826	0,001309	0,012332921	0,001309315	0,012332921
Переменная X 2	0,02366094	0,010543	2,244321	0,036285	0,001669	0,045652381	0,001669499	0,045652381
Переменная X 3	0,061683635	0,029998	2,056287	0,05304	-	0,124257493	-0,000890223	0,124257493
Переменная X 4	-	0,219693402	-3,13896	0,005167	-	-0,073698287	-0,365688517	-0,073698287

помощью программы Excel мы получили результаты регрессионного анализа данных о цене туристского продукта (Приложение). Высокий показатель R свидетельствует о сильной положительной взаимосвязи между выявленными факторами, данные довольно плотно сгруппированы (с небольшим случайным разбросом) вокруг прямой линии, направленной вверх и вправо.

Таблица 3.

Результаты регрессионного анализа

Регрессионная статистика	
Множественный коэффициент регрессии R	0,707842056
Коэффициент детерминации R квадрат	0,501040376
Нормированный R квадрат	0,401248451
Стандартная ошибка оценки Se	7619,080375

Наблюдения	25
Коэффициент корреляции r_{x1}	5998,867187
Коэффициент корреляции r_{x2}	0,006821118
Коэффициент корреляции r_{x3}	0,02366094
Коэффициент корреляции r_{x1x2}	0,061683635
Коэффициент корреляции r_{x1x3}	-0,219693402
Коэффициент корреляции r_{x2x3}	5998,867187

Установленные факторы на 70.1 % объясняют изменчивость инвестиций в туризме, а остальные 29.9% объясняются влиянием других неустановленных факторов. Стандартная ошибка оценки $Se = 7619$ тыс.сум говорит о размере расхождения фактической суммы и прогнозируемой суммы инвестиций. Уравнение регрессии в нашем случае имеет вид:

$$Y = 5998.6 + 0.007 x_1 + 0.02x_2 + 0.06 x_3 - 0.21 x_4 ;$$

Уравнение регрессии свидетельствует о том, что при уменьшении налогов на 2100 сум сумма инвестиций возрастет на 5998,6 тыс.сум.

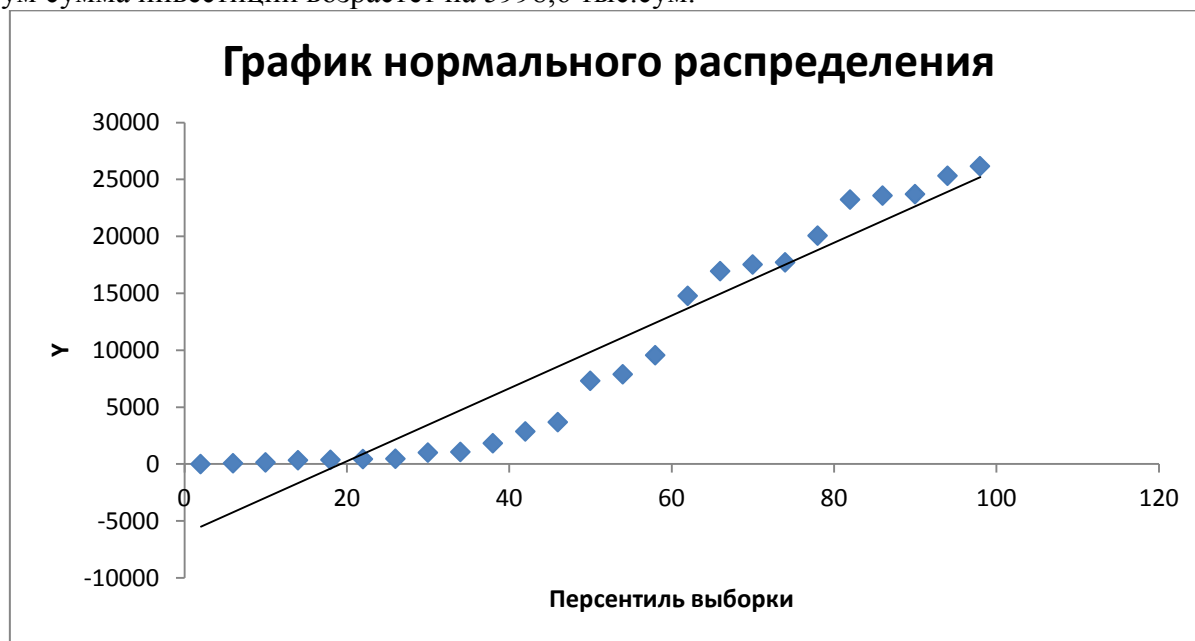

Рис.1. Влияние факторов на сумму инвестиций

Закключение и предложение. Влияние налоговых выплат на развитие сферы туризма и на инвестиционную активность бизнеса очевидно. Уменьшение налоговых выплат на 210 сум приводит к росту инвестирования на 5998,6 тыс.сум. Однако этот эффект возможен при расширении турбизнеса за счет роста основных средств, капиталовложений. Поскольку долгосрочное инвестирование в основном носит форму капиталовложений. На данном этапе развитие туризма в Узбекистане актуальным становится строительство хостелов, ресторанов национальных блюд, закупка транспортных средств (комфортабельных автобусов, даблдекеров). Налоговые стимулы вкупе с рациональными расходами на рекламу и продвижение услуг, совместные усилия с местным сообществом, местными органами власти по агитации и формированию привлекательного имиджа страны, что обеспечит прилив иностранных инвестиций. А это является стратегической задачей реформирования экономики на современном этапе.

Таким образом, для определения влияния налоговых выплат на инвестирование сферы туризма нами разработана следующая многофакторная модель:

№	Показатель	Вид уравнения	Модель	Вид модели
1	Объем инвестиций	$Y = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \dots + b_n x_n;$	$Y = 5998.6 + 0.007 x_1 + 0.02x_2 + 0.06 x_3 - 0.21 x_4$	Многофакторная линейная модель

Применение этой модели обеспечит научную обоснованность государственных, региональных программ инвестирования в туризм, а так же стратегий расширения турбизнеса в Узбекистане.

Таким образом, внедрение разработанных моделей в программы регионального развития на перспективу обеспечат последовательное повышение конкурентоспособности национального туризма после преодоления пандемии. Апробация этих моделей на уровне региона позволит занять Узбекистану достойное место на рынке мировой туристской индустрии.

D.Usmanova, A.Karshiyev Restoring national tourism under pandemic conditions and increasing its competitiveness Abstract: The impact of tax payments on the development of the tourism sector and on the investment activity of business is obvious. It is investment in the tourism industry and its infrastructure that will make it possible to quickly restore national tourism after the pandemic and raise business activity, solve social problems and, as a result, increase the competitiveness of domestic tourism. Keywords. Pandemic, investments, competitiveness of national tourism, factors, models, taxes.	D.Usmanova, A.Qarshiyev Pandemiya sharontlarida milliy turizmni qayta tiklash va uning raqobatbardoshligini oshirish Annotatsiya: Soliq to'lovlarining turizm sohasini rivojlantirishga va biznesning investitsion faolligiga ta'siri aniq. Bu pandemiyadan keyin milliy turizmni tezda tiklash va ishbilarmonlik faolligini oshirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish va natijada ichki turizmning raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradigan turizm sohasi va uning infratuzilmasining investitsiyalari. Kalit so'zlar. Pandemiya, investitsiyalar, milliy turizmning raqobatbardoshligi, omillar, modellar, soliqlar.
---	---

Н.Б.Тагирова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИ ВА УНДАН КЕЙИНГИ ДАВРЛАРДА ТУРИЗМНИНГ ХАВФСИЗЛИГИ ВА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Аннотация: мақолада пандемия шароити ва ундан кейинги даврларда туризмнинг хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари ёритилган. Унда мазкур соҳа бўйича мамлакатимизда амалга оширилаётган чора-тадбирлар билан бирга туризмнинг хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари бўйича Исроил тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш йўллари ҳам кўрсатиб берилган. Шунингдек, коронавирусга чалинган беморни бир дақиқада аниқлаб берадиган технологияни, вирус хидини сезадиган сунъий бурун, аклли робот, узоқ вақт тақиб юрса бўладиган ниқоб, тепловизорлардан фойдаланиш йўллари, коронавирусга қарши ультрафиолетли нурлаш, мобил телефон камераси ёрдамида диагностика қилиш, “SMART” технологияларини жорий қилиш масалаларига қисқагина изоҳ берилган.

Калит сўзлар: туризм, пандемия, туризмнинг хавфсизлиги, туризмнинг рақобатбардошлиги, туризмнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари, коронавирусга чалинган бемор, беморликни тезликда аниқлаш технологияси, вирус хидини сезадиган сунъий бурун, аклли робот, узоқ вақт тақиладиган ниқоб, тепловизорлар, коронавирусга қарши ультрафиолетли нурлаш, мобил телефон камераси орқали диагностика, “SMART” технологиялари.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги «2017-2019 йилларда Бухоро шаҳри ва Бухоро вилоятининг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, 2020 йил 28 май куни “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони имзоланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ушбу қарор ва фармонларида мамлакатимизда ва унинг ҳудудларида туризмни пандемия шароитида ривожлантириш масаласини қўйганлар.

Пандемия шароитида туризм соҳаси жуда катта зарар кўрган соҳалардан бирига айланди. Бу ҳақда БМТ раҳбари Антониу Гутереш ҳам ўзининг мурожаатномасида алоҳида таъкидлади. Шунингдек унинг фикрича келажакда ҳам “туризм дунё миқёсида миллионлаб инсонларнинг яшаш манбаининг асосий омили бўлиб қолади”¹, деб таъкидлади. Ҳақиқатда туризм нафақат шаҳарда, балки қишлоқларда ҳам аҳолининг, айниқса аёлларнинг иш билан таъминланишини ва тадбиркорлигининг ривожланиши учун ҳам муҳим омил бўлади. Зеро қишлоқларимизда янгидан барпо қилинаётган “Меҳмон уйлари”да миллий ҳунармандчиликни (каштачилик, ҳунармандчилик, миллий таомларни пишириш, гиламдўзлик кабилар) ташкил қилинса туристларнинг миллий анъаналаримизни кўриш ва миллий буюмларимизни харид қилиш имконияти яратилади. Бунга биргина мисолни келтириш мумкин. Масалан, Бухоро вилоятининг Ромитан туманида жойлашган “Bukhara Desert Oasis & Spa” инновацион экотуризм кластери ташкил қилинган. Бу мамлакатимизда янги тематик туристик объект ҳисобланади. Ушбу туристик объект йиллар давомида саҳро бағрида олиб борилган саъй-ҳаракатлар натижасида ташкил қилинган. Унинг лойиҳалари босқичма-босқич амалга оширилиб келинмоқда.

Туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг маълумотларига кўра, “бугунга келиб ушбу туризм кластери 25 турдаги сифатли ва ноёб хизматларни мижозларга тақдим этишни йўлга қўйди. Масканда ҳозирги кунда 50 нафардан ортиқ ишчи-ҳодимлар фаолият юритаётган бўлиб, келгусида улар сафини янада кенгайтириш ва шу орқали маҳаллий аҳолини қўшимча иш ўринлари билан таъминлаш режалаштирилган”². Ушбу масканга ташриф буюрган ҳеч бир сайёҳни бефарқ қолдирмайди. Муҳими ушбу объект ҳеч ким фойдаланмаётган саҳрода ташкил қилинган. Бугунги кунда “Bukhara Desert Oasis & Spa” мажмуаси “айни пайтда 500 нафар дам олувчини ўз бағрига сиғдира олади, лекин у ерда яна қўшимча лойиҳалар ҳам бор. Режага кўра, саҳро бағридаги эртақнамо манзилнинг хизматлар кўлами босқичма-босқич кенгайтирилиб, улкан ташаббускорлик ишлари давом этмоқда”³.

Бу борада яна бир мисолни келтиришни ўринли, деб ҳисоблаймиз. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги «2017-2019 йилларда Бухоро шаҳри ва Бухоро вилоятининг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинган эди. Ушбу қарорга мувофиқ «Бўронтепа» тарихий тепалиги яқинида янги туристик йўналишларини ўзида мужассам этган марказ ташкил этилган ва бу ҳам кенгайтирилмоқда. Ушбу объектда ҳам кенг кўламли хизматлар ташкил қилинган. Жумладан, ““Bukhara Desert Oasis & Spa” марказида қадимий Варахша массиви, «Бўронтепа» археологик ёдгорлиги, кластер ҳудуди ва Бухоро амири Абдулаҳадхон чодир бўйлаб экскурсия қилиш, ўтовда яшаш, пляж, массаж, йўлтанламас автотранспорт воситаларида, квадратциклда ва туяларда қум барханлари бўйлаб саёҳат, чўл ҳайвонот боғи, экологик боғ, инновацион иссиқхона, дегустация марказларига ташриф, шунингдек миллий, қадимий ва Европа таомлари ресторани, саҳналаштирилган чиқишлар (Бухоро амири қабули), модалар намоиши, концерт дастури, ёзги кинотеатр, чилимхона, Сувенир дўкони ва салқин ичимликлар бари каби хизматлар йўлга қўйилган”⁴.

Таҳлил ва натижалар. Пандемия шароитида бутунлай тўхтаб қолган бир қанча туристик объектлар ҳам ўзларининг фаолиятини бошлади. Жумладан, “Самарқанд вилоятида 30 га яқин зиёратгоҳ, тарихий обида ҳамда музейлар карантин қоидаларига риоя қилган ҳолда, 150 та меҳмонхона махсус йўриқнома қоидаларига амал қилиб,

¹ Институт развития туризма займетса вопросами гендерного равенства и трудоустройства в сфере туризма 28 сентября 2020 год September 30, 2020 <https://telegra.ph/Institut-razvitiya-turizma-zajmetsya-voprosami-gendernogo-ravenstva-i-trudoustrojstva-v-sfere-turizma-09-30>.

² Инновацион экотуризм кластери: Бухорода саҳроларнинг эртақнамо оламига қандай саёҳат қилиш мумкин? XS.Uz. 13:20 29 Август 2020 Welcome to Uzbekistan 558 0.

³ Ўша жойда.

⁴ Инновацион экотуризм кластери: Бухорода саҳроларнинг эртақнамо оламига қандай саёҳат қилиш мумкин? XS.Uz. 13:20 29 Август 2020 Welcome to uzbekistan 558 0.

фаолиятини бошлади”¹. Махсус йўриқномада нималар кўзда тутилган. Ушбу йўриқнома пандемия шароитида халқаро стандартлар даражасига тўлиқ жавоб берадиган ҳолатни ўз ичига олган. Ушбу йўриқномага кўра, “бинонинг кириш қисмида ташриф буюрувчиларнинг тана ҳароратини доимий ўлчаш ва дезинфекциялашни йўлга қўйиш, меҳмонхонанинг бандлик даражаси 50 фоиздан ошган тақдирда тиббиёт ходимининг доимий фаолиятини таъминлаш, меҳмонларни хоналарга жойлаштиришда оилавий меҳмонлар сони уч нафардан, бошқа меҳмонлар сони икки нафардан ошмаслиги, умумий фаолият кўрсатувчи объектлар ҳар куни камида икки маротаба шамоллатилиши ва дезинфекцияланиши лозим. Шу каби ўндан зиёд талаблар асосида фаолият кўрсатиши белгиланган”². Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, юқорида ишга туширилган меҳмонхоналарда барча турдаги оммавий тадбирлар ўтказилиши ҳозирча тақиқланган, умумий овқатланиш нуқталарида (ресторан, бар, кафе) ва SPA хизматлари (бассейн, машғулот зали, массаж) ҳам хизмат кўрсатиш масалаларига ҳали рухсат этилмаган.

Мамлакатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг жорий йил 28 майдаги “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони қабул қилинган эди. Ушбу фармонга асосан республикаимиз миқёсида ички туризмни ривожлантириш чоралари кўрилмақда. Жумладан, Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз шаҳрида “ETOILE” номли янги оилавий меҳмон уйи ташкил қилинган бўлиб, у 10 нафар хорижий ёки маҳаллий сайёҳларни жойлаштиришга мўлжалланган³. Ушбу объект ҳозирча асосан ички туризмни ривожлантириш учун хизмат қилиши белгиланган. Ушбу оилавий меҳмон уйининг эгаси асли ҳунармандлардан бўлиб, Шаҳрисабз тарихий марказида жойлашган Чорсу меъморий обидасини кичик араби гилам тўқиш цехини йўлга қўйган тадбиркор. Мазкур меҳмон уйига ташриф буюрган сайёҳларни миллий маданиятимиз билан таништириш мақсадида гилам тўқиш цехида маҳорат дарсларини ташкил этиш кўзда тутилган.

Бугунги пандемия шароити ва ундан кейинги даврларда дунё миқёсида туризмнинг хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари устида бош қотирилмоқда. Хусусан Исроил давлатида жойлашган битта туристик компанияси сайёҳлик соҳасининг хавфсиз ва самарали ишлашига ёрдам берадиган янги маҳсулот ва технологияни ишлаб чиқишни йўлга қўймоқда. Ушбу ташкилий-иқтисодий механизмлар ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади (1-расм).

Ушбу тажрибадан мамлакатимизда ҳам фойдаланиш мумкин. Шу туфайли ушбу механизмларнинг қисқача изоҳига тўхталамиз.

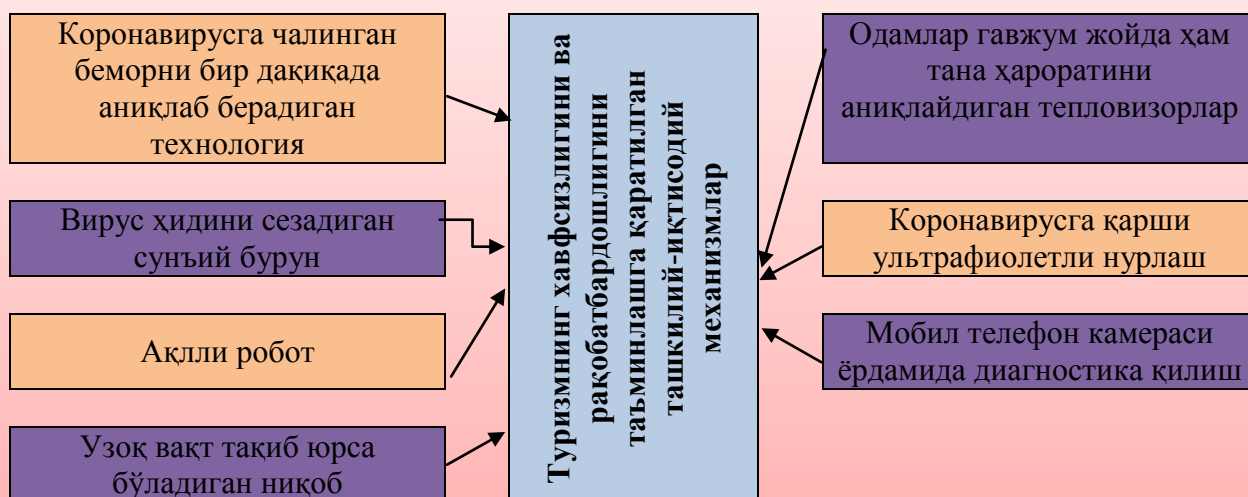
Коронавирусга чалинган беморни бир дақиқада аниқлаб берадиган технологияни Исроил мудофа вазирлигининг мудофаа тадқиқотлари ва ишланмалари бўйича бошқармаси коронавирусга чалинган беморни тезликда аниқлаб берадиган технологияни ишлаб чиқишни йўлга қўймоқда. Ушбу технология ёрдамида вирусга чалинган ва уни ташувчи бемор аэропортга келмасдан бурун аниқланади. Кимнинг тести ижобий чиқса, у самолётга чиқарилмайди ва бошқа одамлар тўпланиб турган оммавий жойларга ҳам қўйилмайди. Ушбу технологиянинг афзаллиги шундаки, у вирус ташувчи беморни масофадан туриб аниқлаш имконини беради. Бу айниқса туризм объектларига киришда ҳам жуда қўл келади. Ушбу технологиядан ўзимизда масчидга жума ва бошқа жамоат номозларида ҳам фойдаланиш мумкин ва жуда яхши самара беради, деб ўйлаймиз.

Вирус хидини сезадиган сунъий бурун ҳақида ҳам ижобий фикрларни айтиш мумкин. Юқорида қайд этилган Исроил компанияси томонидан ишлаб чиқиладиган ушбу сунъий бурун “коронавирус ташувчининг молекулаларини аниқлайди. Ушбу қурилманинг

¹ Абдулазиз Йўлдошев Самарқандда 150 та меҳмонхона ўз фаолиятини бошлади. XS.Uz. 16:25 20 Август 2020
Welcome to uzbekistan 177 0

² Ўша жойда.

³ Жамшид НОРҚОБИЛОВ Шаҳрисабзда янги меҳмон уйи. 25.06.2020 Чоп этиш версияси

1-расм. Исроил давлатида ишлаб чиқилган туризмнинг хавфсизлигини ва рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган ташкилий-иқтисодий механизмлар¹

жамоат жойларига ўрнатилиши у ер қанчалик хавфсиз эканини кўрсатади”². Агар ушбу қурилмадан бизда ҳам фойдаланса жуда катта самара беради. Чунки бизнинг туристик объектларда кўп ҳолларда ижтимоий масофани сақлаш қийин бўлган жойларда, оммавий йиғинларда, шунингдек, жума ва бошқа жамоат номозлари ўқиладиган масчитларда фойдаланиш мумкин.

Ақлли робот Исроилда ушбу робот анча пайтлардан буён касалхоналарда синовдан ўтказилмоқда. У тиббиёт муассасаларида коронавирус билан оғриган беморларни даволашда қўлланилади. Бу орқали даволаётган шифокорларнинг бир қисмининг ўрнини босишга мўлжалланган. Мазкур технологиядан шунингдек, аэропортларда рўйхатдан ўтказиш вақтида хавфсизликни текширишда кенг фойдаланилади. Ушбу қурилмадан меҳмонхоналарда ва бошқа оммавий одамлар тўпланадиган жойларда (ресторанларда, масчитларда, бозорларда, супермаркет кабиларда) ҳам фойдаланиш мумкин. Ушбу қурилма бир вақтнинг ўзида туризмнинг хавфсизлигини ва рақобатбардошлигини таъминлайди. Ушбу қурилманинг борлиги билан аҳоли (турист, истеъмолчи, харидор кабилар) хавотирсиз шу туристик объектга бемалол ташрифларини амалга ошириши мумкин бўлади.

Узоқ вақт тақиб юрса бўладиган ниқоб ҳам Исроилда ишлаб чиқарилмоқда. Бу ниқоб асосан авиайўловчиларга мўлжалланган. Чунки парвоз бошлангандан то тугагунча ниқоб тақиб юриш мажбурий бўлади. Агар парвоз ўн соат ва ундан кўп вақтга чўзилса, бу анчайин шундай шароитга мўлжалланган бўлади. Чунки амалдаги ниқоблар асосан бир марталик бўлиб, кўпи билан уч соатга мўлжалланган. Ушбу ниқобнинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, парвоз вақтида одам осон нафас оладиган қилиб ихтиро қилинган. Ҳозирча ундан узоқ вақт бир жойда ишлайдиган ходимлар фойдаланмоқда. Жумладан, касалхоналарда синов тариқасида ва тиббиёт ходимларига фойдаланишга рухсат этилган. Уларга қийналмасдан эркин нафас олиб ишлашга ёрдам бермоқда. Бу бизнинг жуда кўп соҳаларимизда фойдаланишга қулай. Айниқса одамлар кўп кириб чиқадиган ходимларнинг иш хонасида (кабинетда) фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундан масчитларда ҳам жума ва бошқа жамоат номозларида, аудиторияда дарс ўтиш жараёнида ўқитувчилар, талаба ва ўқувчилар ҳам фойдаланишлари лозим бўлади. Айниқса оммавий туризм ривожланган туристик объектларда ҳам бемалол фойдаланиш мумкин. Чунки туристик маршрутлар ҳам эртадан кечгача транспорт ва туристик объект-

¹ Туризм дунёсини ўзгартириб юборадиган саккизта ихтиро намойиш қилинди. 10.07.2020 Чоп этиш версияси ЎЗА.

² Туризм дунёсини ўзгартириб юборадиган саккизта ихтиро намойиш қилинди. 10.07.2020 Чоп этиш версияси ЎЗА.

ларда гавжум ҳолатда амалга оширилиши мумкин.

Тепловизорлардан ҳам жамоат жойларда коронавирус ташувчини аниқлаш усуллариининг бири сифатида фойдаланиш мумкин. Ушбу қурилма билан тананинг иссиқлиги текширилади. Ушбу қурилма ҳам одамлар катта гуруҳда тўпланиб турганда бир вақтнинг ўзида танани тепловизиорли сканирлайди. Ихтирочиларнинг эътирофи эътишча ушбу технологиядан исталган жойда, “жумладан, меҳмонхона остонасида, йўлакларда ва туристик диққатга сазовор жойларгача бўлган масофада ҳам фойдаланса бўлади”¹. Ушбу технологик ечим ҳозирча ишланма ҳолатида турибди. Яқин фурсатларда фойдаланиш учун кенг қўламда ишлаб чиқарилади. Бундай қурилмаларни ўзимизда ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, унғача ушбу мамлакатдан харид қилиб олиб келиш мумкин. Бу ҳам туризмнинг хавфсизлиги ва мос равишда рақобатбардошлигини таъминлаш имконини беради.

Коронавирусга қарши ультрафиолетли нурлаш янги инновацион технология бўлиб, бу ҳам Исроилда ишлаб чиқарилмоқда. Ушбу қурилмани хоналарга ўрнатиб, хоналарда коронавирусни махсус ультрафиолетли нурлаш ёрдамида йўқ қилишга муваффақ бўлинди. Бу ҳозирги кунда Исроил тиббиёт марказидаги хоналарда фойдаланилмоқда. Қулайлик тарафи ушбу қурилма одамга узоқ вақт хонада бўлса ҳам зиён етказмайди. Агар ихтиро туризм соҳасида, айниқса меҳмонхона номерларида, ёпиқ ҳолатда тамоша қилинадиган туристик объектларда қўлланилса, бу сайёҳларга туристик диққатга сазовор жойларни коронавирус юктириб олишдан қўрқмай томоша қилиш имконини беради. Ушбу қурилмадан театрларда, хонадонларда, музей, ресторанлар, масчитлар каби жамоат жойларида ҳам кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Мобил телефон камераси ёрдамида диагностика қилиш қурилмаси ҳам диққатга сазовар ихтиролардан биридир. Бунда телефонга махсус илова юклатилиб, “юралнинг маромида ишлашини, кислород (SpO_2) га тўйинганини, нафас олиш оралиғи ва ақлий зўриқишни тест қилиш мумкин бўлади. Исроил туризм вазирлигининг аниқлик киритишича, ушбу технология касалликни камера ёрдамида узоғи билан икки дақиқада аниқлаб беради”². Ушбу қурилмадан ҳозирги пайтда ҳар бир киши фойдаланса бўлади. Чунки телефонсиз юрадиган кишининг ўзи йўқ. Бу айниқса одамлар гавжум жойларга ташриф буюрган пайтларда ҳам зарур бўлади. Ушбу йўл билан ҳар бир одам ўзининг ҳолатини назорат қилиб боради.

Туризм соҳасида туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш учун яна бир муҳим механизмлардан бири соҳага **“SMART” технологияларини жорий қилиш** билан боғлиқ. Ушбу технологияни Ж.Н.Абиев томонидан амалиётга жорий қилиш тавсия қилинган. Ушбу технология “маданий мерос объектлари ва музейларга туристларнинг ташрифини ҳисобга олиш жараёнида аниқ маълумотга эга бўлиш учун, уни ўлчайдиган ҳолатга келтиришга эришиладиган, долзарб ва вақт жиҳатидан чегараланган ҳолатда “SMART” технологиясини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бунинг муҳим жиҳати, келиб-кетган туристларни аниқ рўйхатга олиш билан бирга, пул тушумини ҳам аниқ ҳисоблаш имконини беради. Натижада пул тушуми ва уни ўзлаштириш билан боғлиқ турли қонунбузарликларнинг ҳам олди олинади”³, дейилган.

Хулоса. Шунинг таъкидлаш жоизки, юқорида номи зикр этилган ташкилий-иқтисодий механизмлар пандемия шароити ва ундан кейинги даврларда ҳам нафақат туризмнинг хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини оширишга, балки соҳада хуфёна иқтисодиёт билан боғлиқ турли қонунбузарликларнинг ҳам олдини олишга хизмат қилади.

¹ Туризм дунёсини ўзгартириб юборадиган саккизта ихтиро намойиш қилинди. 10.07.2020 Чоп этиш версияси ЎЗА.

² Ўша жойда.

³ Абиев Ж.Н. Миллий иқтисодиётда туризм тармоғини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. 08.00.05. – “Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиёти” ихтисослигида иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори () диссертацияси автореферати. Самарқанд, 2019. – 20 бет.

Н.Тагирова Организационно-экономические механизмы по повышению конкурентоспособности и обеспечению безопасности туризма во время пандемии и постпандемийный период Аннотация: В статье освещены организационно-экономические механизмы по повышению конкурентоспособности и безопасности туризма во время пандемии и постпандемийный период. В ней указаны проводимые в нашей стране меры по механизмам повышения конкурентоспособности и безопасности туризма во время пандемии и постпандемийный период, а также способы применения опыта Израиля в условиях нашей страны. В том числе были кратко отмечены вопросы по технологиям определения зараженным коронавирусом за одну минуту, искусственный нос способный определить вирус, умный робот, маска которую можно долгое время носить, способы применения тепловизоров. Кратко разъясняются вопросы антикоронавирусного ультрафиолетового излучения, диагностики с помощью камеры мобильного телефона, внедрения технологий SMART. Ключевые слова: туризм, пандемия, безопасность туризма, конкурентоспособность туризма, организационные и экономические механизмы туризма, пациент с коронавирусом, технология быстрого обнаружения, искусственный нос, чувствительный к вирусам, умный робот, долговечная маска, тепловизоры, ультрафиолетовое излучение против коронавируса, мобильный телефон. диагностика камеры телефона, SMART технологии.	N.Tagirova Organizational and economic mechanisms to improve competitiveness and ensure the safety of tourism during a pandemic and post-pandemic period Abstract: The article covers economic-organizing mechanisms to increase competitive recovery and tourism protection during pandemic and post-pandemic period. It contains taken measures in our country about mechanisms to increase competitive recovery and tourism protection during pandemic and post-pandemic period and also methods of application of Israel experience in terms of our country. Including briefly mentioned questions of infection-detection technologies of COVID-19 in a minute, artificial nose to detect virus, Smart robot, Mask that can be used for a long time, Methods of application of thermal imagers. Briefly explained questions of ultraviolet radiation with help of mobile phone's camera, adoption of SMART technology. Keywords: Tourism, pandemia, tourism protection, tourism competitiveness, tourism economic-organizing mechanisms, COVID-19 patient, quick detection technology, artificial nose, susceptible to virus, smart robot, long-wearing mask, thermal imagers, antiCOVID ultraviolet radiation, mobile phone, diagnostics of mobile phone's camera, SMART technologies.
--	--

З.Т.Бакаев – СамДУ тадқиқотчиси

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИДА ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада мамлакатимизда туризмни ривожлантиришда ахборот технологияларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиб, унда ахборот коммуникация технологиялари орқали такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган ҳамда улар асосида амалга ошириш лозим бўлган вазифа ва чора-тадбирлар белгилаб берилган. Калит сўзлар: инновацион технологиялар, онлайн хариталар, бронлаш тизимлари, виртуал саёҳат, Виртуал 3Д панорама.
--

Кириш. Туризм ташқи омилар таъсирига юқори даражада боғлиқлиги билан ажралиб туради. Жаҳон иқтисодиёти ҳозирда COVID-19 натижасида бошдан кечираётган инқироз, 2009 йилги жаҳон молиявий инқирозидан ҳам кескинроқдир. 2020 йилнинг январидан июлигача бўлган даврда халқаро сафарларга талабнинг кескин пасайиши туризм индустриясининг 460 млрд. доллар микдоридagi фойдани йўқотилишига олиб келди. Бу 2009 йилда жаҳон молиявий инқирози шароитида қайд қилинган зиёндан 5 marta кўпроқдир¹. Жаҳонда ҳамда мамлакатимизда туризм соҳасини инқироздан чиқариш, биринчи галдаги вазифалар қаторига кирди. Шу туфайли, Ўзбекистонда Президент фармони ва ҳукумат қарори билан мамлакатда пандемиянинг туризмга салбий таъсирини

¹ <https://tourism.interfax.ru/ru/news/articles/73914/>

камайтириш борасида кескин чора-тадбирлар кўрилмоқда. Туризм соҳасининг глобал аҳамиятини ва унинг келажакдаги иқтисодий самарадорлигини инобатга олинган ҳолда ички ва қирувчи туризмни ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

Бугунги кунда интернет бутун дунёда кенг оммалашган маълумот етказиб бериш манбаи ҳисобланади. Интернет ҳозирги кунда жамиятимиз ҳаёти ҳамда барча соҳаларда кенг татбиқ қилинган. Ҳозирги кунда туризмни ривожлантиришда интернетнинг тугган ўрни бекиёс ҳисобланади. Барча туризм соҳалари бўйича фаолиятини олиб бораётган ташкилотлар интернетдан бевосита фойдаланади. Интернет орқали ўз ташкилотларини реклама қилиш билан биргаликда, турмаҳсулотларни онлайн тарзда туристга етказиб бермоқда. Интернет туристик ташкилотларга узоқ масофадан туриб ҳамкор ташкилотларга ўз ташкилотлари ҳақида маълумотлар бериш имконини яратади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. АҚШлик олим А.Геталенко интернет технологияларни жорий этиш бўйича тадқиқотлари кенг қамровга эга. Унинг фикрига кўра туризмда ахборот технологияларини жорий этиш туристик маҳсулотларни ишлаб чиқиш ва уни татбиқ этиш жараёнининг ҳар хил босқичларида фойдаланиш мумкин.[1] Н.Морозова ва М.Морозовнинг фикрига кўра замонавий туризм индустрияси янги компьютер технологияларини жорий этилиши билан улкан ўзгаришларга эга бўлди. Ҳар қандай ташкилотни туристик бизнес бозорида замонавий ахборотлар технологиясидан фойдаланилмасдан муваффақиятли фаолият кўрсатиши амалиётда мумкин эмаслиги таъкидланган.[2] В.Ф. Иконниковнинг “Информационные технологии в индустрии туризма” номли китобида туризм саноатида интернет технологияларини аҳамиятига алоҳида тухталиб ўтилган.[2] Мамлакатимиз олимларидан И.С. Тухлиевнинг “Туризм асослари” номли ўқув қўлланмасида ҳам ахборот технологияларининг туризмни ривожлантиришнинг яқин келажакдаги феномени сифатида қаралган.[3] Н.Р.Зайналовнинг “Туризмда ахборот технологиялари” номли ўқув қўлланмасида интернет тизимидан самарали фойдаланиш орқали туризм индустриясини янада ривожлантириш борасида мазмунли фикрлар келтирилганлигини кўришимиз мумкин.[4]

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида қиёсий ва солиштирма таҳлил, синтез ва анализ усулларида фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон иқтисодиётига қирувчи туризмнинг ҳиссасидан кўра ички туризм ҳиссаси анча юқори. Таъкидлаш жоизки, ушбу изланишларда урғу туристик хизматлар бозорининг батафсил изланишлари, алоҳида сегментлар таҳлили ёки асосий ўйинчилар ҳақида эмас, балки интернетнинг ўрни ҳақида тизимли тавсифи берилди.

Чет эл фуқароларига Ўзбекистоннинг туристик жозибадорлигини оширишда ахборот технологияларнинг ҳал қилувчи ролини таъкидлаш керак. Ўзбекистонга қирувчи туризм салоҳиятини амалга оширишда Интернетда ўзбек сайёҳлик секторининг қатнашувини кенгайтирмасдан бўлмайди. Oxford Economics 2 тадқиқотларининг маълумотларига қараганда Европалик сайёҳларининг 40% саёҳатга чиқиш қарорини осон олинadиган онлайн маълумотларига асосланган, харидларнинг тўловини интернет орқали амалга ошираётган Европаликларнинг 62% эса дастлаб диққат билан шарҳларни ўрганиб чиқишади.

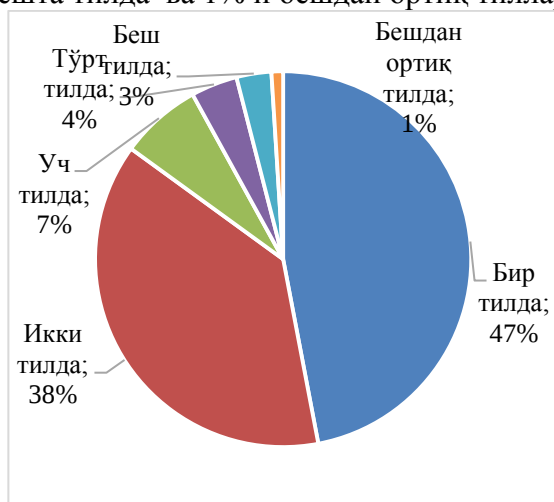
Туризмда интернетнинг афзаллиги у тақдим этаётган қуйидаги янги имкониятларда ифодаланади:

- тақлиф этилаётган туристик маҳсулотлар ва уларга эга бўлиш имкониятлари ҳақидаги аниқ маълумотни узатиш мақсадида истеъмолчиларнинг катта гуруҳларига сарф-харажатларсиз йўл топа олиш;
- ўз фаолияти тўғрисидаги тўлиқ ва батафсил маълумотни ишонарли тарқатиш;
- мижозларнинг буюртмаларини тезкор ва самарали қабул қилиб, зарурий хизматлар бронини амалга ошириш;
- матбаа маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва тарқатишдаги харажатларни қисқартириш;

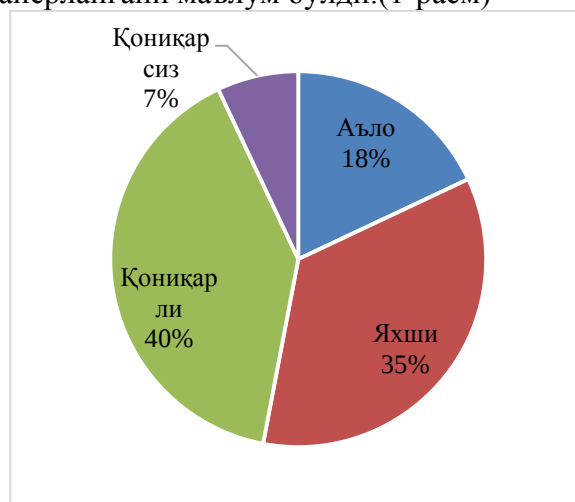
- туристик бозордаги ҳамкорлар билан ўзаро муносабатларни тезлаштириш ва осонлаштириш;
- мижозларни ва ҳамкорларни топиш ҳамда маҳсулот ва хизматларни сотиш имконияти.

Ўзбекистон туризм бозорининг субъектлари учун ушбу Интернет тармоқдан фойдаланишнинг афзалликлари яққол кўринади, чунки маълумотлар олишга чекланмаган йўл очилади, шаҳарлараро ва халқаро сўзлашувларда маблағни тежаш имкони туғилади, илғор технологиялар тўғрисида маълумот тўплаш имконини тақдим этади, ҳамкасблар билан фикр алмашишга шароит яратади. Шунингдек, Интернет тармоғидаги реклама одатидан арзонроқ, кўпгина ҳолатларда эса самаралироқдир, чунки у мақсадли аудиторияга қаратилган бўлади. Таҳлилларимиз натижасида Ўзбекистонда 2019 йил давомида фаолият кўрсатаётган 1381 та туристик фирма ва меҳмонхоналар веб-сайтларини баҳолаш амалга оширилди. Бугунги кунда yellowpages.uz сайтига жойлаштирилган 408 та турагентлик фирмалари маълумотлари таҳлил қилинганда 282 тасининг веб-сайтлари мавжудлиги ва 126 тасида эса веб-сайтларнинг йўқлиги аниқланди.

Ушбу Веб-сайтларнинг лингвистик таъминоти, яъни қўлланилган тиллар бўйича таҳлилида: бир тилда 47%, 38% икки тилда, 7% учта тилда, 4%и тўртта тилда, 3% и бешта тилда ва 1% и бешдан ортиқ тилларда тайёрлангани маълум бўлди. (1-расм)

1-расм. Туристтик ташкилотлар веб-сайтлари лингвистик таъминоти¹

2-расм. Туристтик ташкилотлар веб-дизайни²

Мазкур 2-расмдан кўриниб турибдики, тадқиқ қилинган 1381 та туристик фирма ва меҳмонхоналардан веб-сайтларнинг дизайни бўйича, яъни унинг жозибадорлигини белгиловчи кўрсаткич бўйича 35% ини “яхши” деб баҳоласак бўлади. Шулардан “аъло” даражадагилари 18% ни ташкил қилган бўлса, “қониқарли” ва “қониқарсиз” ҳолатдагилари 47% эканлиги маълум бўлди. Натижада, туристик фирма ва меҳмонхоналар томонидан тайёрланган веб-сайтлар талаб даражасида эмаслиги, мавжуд туристик маҳсулотнинг сотилишига ҳам унинг салбий таъсир қилиши аниқланди. Буни веб-сайтлардаги онлайн буюртмасининг атиги 23% ни ташкил қилиши ҳам исботлаб турибди.

Ўзбекистон Республикаси туризм бозорининг самарадорлигини оширишда туристик фирма ва меҳмонхоналарга рақамлаштиришга ўтишда янги инновацион технологиялардан фойдаланишни «Виртуал 3Д панорамали» саёҳатларни жорий қилишни тавсия қиламиз. Бундай турларни яратиш учун саёҳат объектлари тўрт томондан суратга олиниб, махсус дастур орқали узвийлаштирилади, яъни панорама шаклига келтирилади. Исталган жойда Интернет тармоғига уланган ҳолда ушбу панорамали виртуал саёҳатлардан баҳра олиш мумкин бўлади. Бу айниқса, бугунги пандемия шароитида жуда долзарб ҳисобланади.

Виртуал саёҳат қилган инсонда, албатта, реал ҳаётда ҳам ана шу жойларни ўз кўзи билан кўриш истаги туғилади. Бундан ташқари, турфирма ва меҳмонхоналаримиз ўз

¹Ўтказилган тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан тузилган.

²Ўтказилган тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан тузилган.

интернет сайтларида бронлаштириш шакллари жойлаштиришлари мумкин. Турфирма ёки меҳмонхона веб-сайтига ташриф буюрувчи меҳмон ўз эҳтиёжига қараб брон қилиш шаклини тўлдириб жўнатади. Шундан сўнг бу шакл турфирма ёки меҳмонхона электрон почтасига келиб тушади. Электрон почтани текшириб турадиган ва бронлаштириш хизмати учун жавобгар бўлган ходим томонидан у рўйхатга олинади ва харидор билан телефон орқали боғланиб ёки шахсан учрашиб, хизматлар расмийлаштирилади.

Бундай бронлаштириш хизматларининг ривожлантирилиши юртимиз турфирмаларига, сайёҳат қилиш истагида бўлган хорижий туристларга ва юртдошларимизга катта қулайлик яратади. Яъни уйдан чиқмаган ҳолда ўзи истаган ва ўзига манзур бўлган турпакетни танлаб, уни бронлаштириш имконияти пайдо бўлади. Бу усул интернет тармоғида маркетинг фаолиятини амалга оширишда ҳам яхши натижа беради.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, замонавий туризм янги компьютер технологияларини жорий этилиши билан улкан ўзгаришларга эга бўлди. Ҳар қандай фирмани туристик бизнес бозорида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланилмасдан муваффақиятли фаолият кўрсатиши амалиётда мумкин эмас.

Ўтказилган тадқиқотлар натижасида Ўзбекистонда замонавий интернет технологияларини қўллашда қуйидаги вазифаларни бажариш кераклиги таклиф қилинди:

- пандемия шароитида туристик обидаларга виртуал сайёҳатларни жорий қилиш лозим;
- туризмдаги асосий хизматлар бозорини ривожлантиришда замонавий ахборот технологиялари ва алоқа воситаларидан янада кенгроқ фойдаланиш лозим, шу ўринда мамлакатимиздаги интернет тезлигини ошириш ва нархини арзонлаштириш лозим;
- иқтисодий - ахборот восита сифатида туризмни ривожлантиришнинг минтақавий геоахборот тизимини шакллантириш лозим;
- мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган туристик ташкилотларнинг ягона онлайн маълумотлар алмашиш тизимини яратиш зарур;
- яратилган тизим орқали келган хорижий сайёҳлар ҳақида ҳамда уларга кўрсатилган туристик хизматлар ҳақида аниқ, ишончли ва тезкор маълумотлар олиш имкони пайдо бўлади;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Геталенко А. Направления применения информационных технологий в туризме, НоваИнфо, №61-1, 2017.
2. Морозова Н., Морозов М. Информационное обеспечение туризма. Учебник. Москва, КноРус, 2016 год, стр. 7.
3. Иконников В.Ф. Информационные технологии в индустрии туризма: учеб.-метод. Пособие / В.Ф.Иконников, М.Н. Садовская. - Минск: РИПО, 2014, 78 с.
4. Тухлиев И.С., Хайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г.Р. Туризм асослари. Дарслик.- Тошкент, 2014, 388 б.
5. Zaynalov N.R. Turizmda axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. T. Toshkent – “Voriz-nashriyoti” – 2017
6. yellowpages.uz

З.Бакаев Организационные особенности использования интернет-технологий в туристической индустрии в условиях пандемии	Z.Bakaev Organizational features of the use of Internet technologies in the tourism industry in a pandemic
Аннотация: Данная статья направлена на повышение эффективности использования информационных технологий в развитии туризма в нашей стране, в ней рассматриваются вопросы совершенствования с помощью информационно-коммуникационных технологий и определяются задачи и меры, которые необходимо реализовать на их основе. Ключевые слова: инновационные технологии, онлайн-карты, системы бронирования, виртуальные путешествия, виртуальная 3D панорама	Abstract: This article is aimed at increasing the efficiency of the use of information technologies in the development of tourism in our country, it examines the issues of improvement with the help of information and communication technologies and identifies the tasks and measures that need to be implemented on their basis. Keywords: innovative technologies, online map, booking systems, virtual travel, virtual 3D panorama.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

Р.М. Каримжонов – НамМТИ катта ўқитувчиси

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНИШ ҲОЛАТИ

Аннотация: ушбу мақолада дунё мамлакатларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни карантин даврида ривожлантириш йўллари, соҳага COVID-19 нинг салбий таъсирини юмшатиш, коронавирусдан кейинги даврда соҳанинг бугунги кун ҳолати, истиқболдаги ривожланиш йўллари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: COVID-19, коронавирус пандемияси, технологик укладлар, тўртинчи sanoat инқилоби, кичик бизнес, кичик ишлаб чиқариш, технопарк, бизнес инкубатор, инжинеринг марказлар, нанотехнологик марказлар.

Кириш. XXI асрнинг бошларида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти барқарор ривожланиш суръатига эришди. Дунё хўжалигидаги глобал ўзгаришлар, кўплаб мамлакатлар ўртасидаги муносабатларни кескинлашуви, 2020 йилнинг биринчи чорагида авж олган COVID-19 коронавирус пандимеясининг тарқалиши мамлакат минтақаларида иқтисодий ривожланиш даражасига ўз таъсирини кўрсатди. Ҳудди шундай шароитда барча мамлакатларда иқтисодий ривожланишнинг янги моделларини ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлди. Барқарор иқтисодий риқожланишга эришиш учун тўртинчи sanoat инқилоби ютуқларидан кенг фойдаланиш, иқтисодиёт тармоқларини бешинчи ва олтинчи технологик укладларга кўтариш, рақамли технологияларни амалиётда кенг қўллаш мақсад қилинган.

Замонавий дунё хўжалигида иқтисодиётни ривожлантиришда, аҳоли бандлигини таъминлашда, мамлакат минтақаларида камбағаллик даражасини пасайтириш, ўз-ўзини банд этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари муҳим роль ўйнайди. Кўплаб аҳоли қатламлари оммавий иқтисодий қизиқишлари ҳам асосан кичик бизнес субъектларига қаратилади [1].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. COVID-19 га бағишланган тадқиқотлар билан Munster V.J, Roopmans M, van Doremalen N, van Riel Длар шуғулланишган. “A novel coronavirus cnurding in China – ney questions for impact assessment” мавзуда чоп этилган мақолада эса COVID-19 ни Хитой Халқ Республикасининг Хубен провинциясида 2019 йил 31 декабр куни фавқулодда ҳолат эълон қилингандан сўнг жаҳон оммаси эътиборига тушди [9]. 2020 йил 24 январ куни ҳолатида 830 дан ортиқ ҳолат 10 дан ортиқ мамлакатларда Хитой Халқ Республикаси, Таиланд, Япония, Жанубий Корея, Сингапур, Вьетнам, Тайвань, Непал ва АҚШда тарқалганлиги бўйича маълумот берилган.

Тадқиқот методологияси. Дунё бўйича олиб борилган бир қатор тадқиқотларда коронавирус пандемиясига бағишланди. Карантин шароитида дастлабки иқтисодий зарбани кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси қабул қилди. Айнан карантин даврида кичик бизнесни юритиш тартиблари ва фаолият даврида эътибор қаратиши лозим бўлган санитар-гигиеник қоидалар тўпламини ишлаб чиқиш зарур. Олиб борилган илмий-тадқиқотда кузатиш, тизимли таҳлил, башоратлаш каби усуллардан фойдаланиш орқали мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини қайта ривожлантириш бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

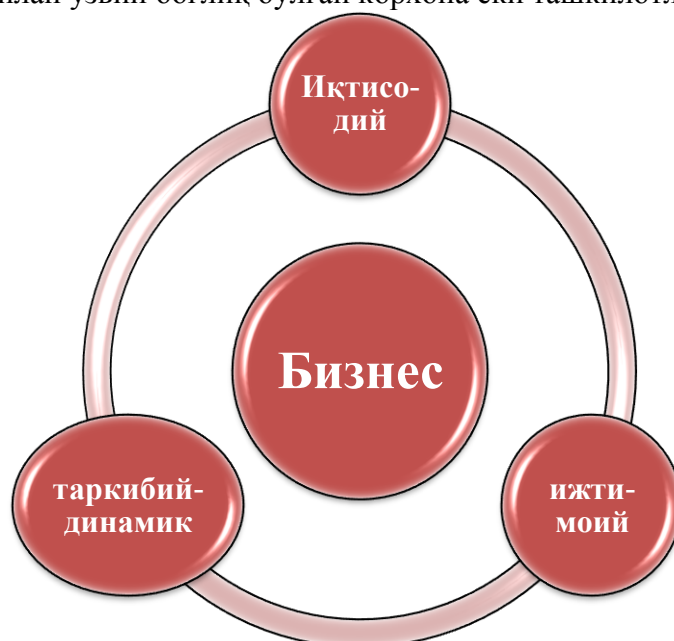
Таҳлил ва натижалар. Мамлакатлар иқтисодиётида юз бераётган ички ва ташқи иқтисодий фаолиятдаги ижобий ўзгаришлар кўп жихатдан мамлакатдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик объектларидаги ижобий фаолият натижаси ҳисобланади. Шу билан бир вақтда, иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси шундан далолат берадики,

аҳоли турмуш даражасининг доимий равишда юқори бўлишига энг аввало, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш орқали эришилиб келинган. Шундан келиб чиққан ҳолда бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уни иқтисодиётдаги ўрни ва ролини янада ошириш Ўзбекистон аҳолиси учун ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эга. Кичик бизнес – бу шундай ташкилотлар гуруҳи, бизнесга кириш қисмидаги фаолиятга хос бўлган характерли белгиларга эга бўлган, фирма ички муносабатларига асосланган, ҳамда ташқи муҳит билан узвий боғлиқ бўлган ташкилотлар ҳисобланади [2]. “Кичик бизнес” ибораси инглизча сўз бўлиб, кўпроқ ғарбий Европа мамлакатларида, Японияда, “кичик ва ўрта бизнес” тушунчалари эса Ҳиндистонда ва Осиё мамлакатларида “кичик ишлаб чиқариш” номлари билан қўлланилади [10].

А.Н.Азрилиянанинг катта иқтисодий луғатида эса “кичик бизнес – хусусий ва кичик ташкилотлардан иборат бўлган, битта монополия даражасига чиқмаган ва иқтисодиётнинг барча соҳалари учун зарур бўлган ташкилот ёки корхоналар ҳисобланади [3]. В.Шепелев эса тадбиркорлик фаолияти ва бизнеснинг асосий шакллари тадбиркорлик келиб чиқиш манбаларига кўра, маъмурий-ҳуқуқий шакллари кўра, ҳуқуқий тартибга солиш жиҳатига кўра, товар ва хизматларнинг янгилик даражасига кўра бўлинади, деб таъриф берган [3].

Қ.Муфтайдинов эса қуйидаги тадбиркорлик шакллари кўрсатиб ўтади: якка тартибдаги меҳнат фаолияти асосида амалга ошириладиган хусусий тадбиркорлик; айрим фуқаролар томонидан ёлланма меҳнатни жалб этиш асосида амалга ошириладиган хусусий тадбиркорлик; бир гуруҳ фуқаролар томонидан жамоавий тадбиркорлик; юридик шахслар ва фуқароларнинг ўз мулклари ва мулкӣ ҳуқуқларига бирлаштириш асосида амалга ошириладиган ҳамкорликдаги тадбиркорликдир [4].

Бизнинг фикримизча кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик объектлари - ихчам, тез ўзгарувчан, қўшимча ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш йўналишларига эга бўлган, рақамли иқтисодиёт билан узвий боғлиқ бўлган корхона ёки ташкилотлардир.

1-расм. Кичик бизнесни ўзига хос хусусиятлари¹

Кичик бизнес бозор иқтисодиётидаги ўзгаришларга тез мослашади, бозор талаблари асосида тез ихтисослашади, иқтисодиётдаги янги инновацияларни тез ўзлаштиради. 1990 йиллардан бошлаб, замонавий инновацион тизимлар шакллана бошлади, бу тизимларга технопаркларни, бизнес инкубаторларни, инжинеринг марказларни,

¹ Киреев Н.Н. Механизм оценки и повышения эффективности развития малого бизнеса в регионе. Автореферат диссер.на соис.учений степен. Кандидата эконом.наук. Курск. Россия, 2019, 9-с.

илмий-тадқиқот ташкилотларини, нанотехнологик марказларни киритиш мумкин [5].

Барча соҳалар каби кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаларига “Индустрия 4.0” тамойилларини кенг қўллаш орқали тўртинчи саноат инқилоби ютуқларини амалиётга жорий этиш ишларини жадаллаштириш лозим. Барча иқтисодиёт соҳаларидаги анъанавий ишлаб чиқаришдан инновацияларга асосланган рақамли иқтисодиёт мос келувчи янги инновацион кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тизимини яратиш зарур. Дунё хўжалигидаги бозор конъюктурасининг тез ўзгариши, таълаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатнинг тез ўзгариши таъсирида ҳар бир соҳаларни ўзгартириш зарурияти мавжудлиги сабабли кичик бизнес соҳасида ҳам тез ўзгарувчан, бозор иқтисодиёти инжиқликларига мослашувчан ва тез жавоб берувчи индустриялашган ва инновациялашган “Кичик бизнес 4.0” ишланмасини тақдим этиш керак бўлади. “Немис концерни саналган SMS group томонидан ишлаб чиқилган рақамли технологияларга асосланган металлургия саноатини ривожлантириш стратегияси” [6] фойдаланилган ҳолда “Наманган вилояти кичик бизнесни рақамли технологиялар асосида ривожланиш концепцияси”ни ишлаб чиқиш зарур. Янги технологик инқилоблар инсон меҳнат ва яшаш шароитларини ўзгартириб, янги имкониятларни тақдим этади. Бундай ўзгаришлар заминидан янги бизнес-моделлар, ғоялар шаклланишига олиб келади ва анъанавий ҳолатда фаолият юритувчи компанияларда жиддий таркибий ва инновацион ўзгаришлар содир бўлади.

1-жадвал

Инновацион кичик бизнес инфраструктура объектлари¹

Инновацион кичик бизнес объектлари	Инновацион кичик бизнес объектлари
Илмий-тадқиқот ташкилотлари	Акселераторлар
Синов лабораториялари ёки марказлари	Илмий-технологик марказлари
Илмий усканаларидан жамоавий фойдаланиш марказлари	Болалар технопарклар
Коворкинг	Халқаро илмий-техник ҳамкорлик
Лаборатория мажмуалари	Илм шаҳарлари
Бизнес-инкубаторлар	Нано технологик марказлар
Кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш минтақавий марказлари	Худудлар ривожланиш марказлари
Инновацион ёшлар маркази	Инновацион марказлар
Инжинеринг марказлари	Илмий-технологик водийлар
Технопарклари	Инновацион-ишлаб чиқариш марказлари
Давлат илмий марказлари	Худудий ривожланиш институтлари

Бу инновациялар эскириб, ишламай қолган механизмларни алмаштириш, тубдан ўзгартириш, ислохотларни янгидан бошлашга хизмат қилади” [8]. Янги технологияларни жадал ривожланиши ва уларни амалиётга жорий этилиши орқали узоқ келажакда янги саноат тармоқларини шаклланишига олиб келади. Рақамли технологияларни ривожланиши билан мамлакатлар ва корхоналар ўртасидаги интеграцияларни чуқурлашуви, мамлакатлар иқтисодиётини глобал иқтисодиётга трансформациялашуви ривожланди.

2011 йилда Германиянинг Ганновер ярмаркасида “4-Индустрия” термини пайдо бўлди. Янги технологияларни ривожланиши “ақл заводлари”ни пайдо қилди. Тўртинчи саноат инқилоби янги виртуал дунёни яратди. Бу виртуал дунё кенг масштабда ривожланиб, иқтисодиётнинг барча соҳаларини қамраб ола бошлади. “Ер шарининг 17 % ва 1,3 млрд. аҳолиси иккинчи саноат инқилоби ютуқлари таъсирида, ер шарининг ярми ва 4 млрд. аҳоли эса учинчи саноат инқилоби ютуқлари таъсирида ривожланмоқда. Айрим ривожланган мамлакатлар тўртинчи саноат инқилоби ютуқларидан фойдаланмоқдалар ва улар жуда камчиликни ташкил этадилар” [7].

Хулоса ва таклифлар. Дунё хўжалигида узоқ даврлардан бери кузатилмаган инқирозлардан бири коронавирус пандемияси 2020 йилнинг биринчи ярмида кузатилди.

¹ Муаллиф ишланмаси

Ўз навбатида бундай ҳолат Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатди. Уларни бартараф этиш учун мамлакат иқтисодиётида ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси фаолиятини қайта йўлга қўйиш, карантин даврида турғунлик ҳолатига тушган соҳани қайта жонлантириш учун қуйидагиларни бажариш зарур:

Биринчидан, кичик бизнес ва йирик корхоналар ўртасидаги интеграцияни жадал ривожлантириш;

Иккинчидан, касаначилик фаолиятини ривожлантириш орқали уй шароитида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни давом эттириш;

Учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан карантин даври учун қўллаб-қувватлаш механизмларини ишлаб чиқиш;

Тўртинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун карантин даври учун маслаҳат марказларини (Coll sentr) ташкил этиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

6. Горфинкель В.Я. Малый бизнес: учебное пособие- М.: КНОРУС, 2009, 5-8 с.
7. Краснов И. Роль малых и средних предприятий и мировой экономике.-Международный журнал «Проблемы теории и практики управления», Официальное издание Международного научно-исследовательского института проблемы управления, 1/2013, www.uptp.ru, 38 с.
8. Шепелов В.М. Предпринимательство в условиях рыночной экономики // Журнал налогоплательщика, Ташкент, 1996, № 7, 7 с.
9. Муфтайдинов Қ.Х. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. Иқт.фан.док.дисс.-Тошкент: МУЎМУ, 2004. 22 б.
10. Заверза Е.В.Формирование региональной инфраструктуры развития малого инновационного бизнеса. автореферат диссер.на соис.ученый.степен.кандидата эконом.наук.Краснодар. Россия, 2019, 8-с.
11. Сиротин Д.В. Перепозиционирование регионального металлургического комплекса в условиях развития индустрии 4.0. автореферат диссер.на соис.ученый.степен.кандидата эконом.наук.Екатеринбург. Россия, 2018,3-с.
12. К. Шваб. Четвертая промышленная революция / «Эксмо» 2016-(Top Business Awards)
13. Ахунова Ш.Н. Тўртинчи саноат инқилоби ва унинг дунё хўжалигига таъсири. Biznes-Эксперт журнали. 2020 йил, №2. 22-23 б.
14. Мирзаев Қ.Ж, Жанзаков Б.Қ. Инқирозга қарши кураш чоралари. “Сервис” илмий-амалий журнал.2020 йил № 2, 65 б.
15. [www.smednc.am,http://www.smednc.am/files/pdfs/attachments/original/6e1doa414.pdf](http://www.smednc.am/files/pdfs/attachments/original/6e1doa414.pdf)

Р.Каримджанова Состояние развития малого бизнеса и частного предпринимательства в годы коронавирусной пандемии Аннотации: В этой статье обсуждаются пути развития малого бизнеса и частного предпринимательства в мире в течение периода карантина, смягчение негативного воздействия COVID-19 на отрасль, текущее состояние отрасли в посткоронавирусный период, пути будущего развития. Ключевые слова: COVID-19, пандемия коронавируса, технологические системы, четвертая промышленная революция, малый бизнес, малое производство, технопарк, бизнес-инкубатор, инженерные центры, центры нанотехнологий.	R.Karimjonova The state of development of small business and private entrepreneurship during the coronavirus pandemic Abstract: This article discusses ways to develop small business and private entrepreneurship in the world during the quarantine period, mitigation of the negative impact of COVID-19 on the industry, the current state of the industry in the post-coronavirus period, future development paths. Keywords: COVID-19, coronavirus pandemic, technological systems, the fourth industrial revolution, small business, small manufacturing, technopark, business incubator, engineering centers, nanotechnology centers
--	--

Н.А.Халилова – ҚарМИИ таянч докторанти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ХУНАРМАНДЧИЛИКНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада ҳозирги пандемия шароитида Қашқадарё вилоятида ҳунармандчиликни ривожлантириш орқали уйда ўтирган хотин-қизлар ва кам таъминланган оилаларни иш билан таъминлашга қаратилган илмий таклифлар берилган.

Калит сўзлар: ҳунармандчилик, каштадўзлик, гиламчилик, каштачилик, тикувчилик, кулолчилик, ёғоч ўймакорлиги.

Кириш. Пандемия шароитида Ўзбекистонда миллий ҳунармандчилик, халқ бадиий ва амалий санъатини ривожлантириш, халқимизнинг бой маданий мероси ва тарихий анъаналарини тўлиқ сақлаб қолиш, банд бўлмаган аҳолини, айниқса, ёшлар, аёллар ва кам таъминланган оилаларни ҳунармандчиликка кенг жалб этиш орқали уларнинг иш билан бандлигини таъминлаш жуда ҳам муҳим ҳисобланади.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 5 июнь куни Фарғона вилоятига ташриф буюрди ва Марғилондаги Ҳунармандлар марказини бориб кўрди. Бу ерда моҳир уста Иброҳимжон Султонов ташаббуси билан давлат хусусий шериклик асосида Ҳунармандлар маркази курилиб, фойдаланишга топширилганлигини ва бунда 600 нафар уста фаолият бошлаб, 200 нафардан ортиқ турдаги атлас ва адрас тўқиш, гиламчилик, маиший хизмат, тикувчилик, ҳунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш йўлга қўйилганлигини кўрди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 ноябрдаги “Ҳунармандчиликни янада ривожлантириш ва ҳунармандларни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4539-сон қарори билан тасдиқланган ҳунармандчилик соҳасини янада ривожлантириш бўйича “Йўл харитаси”да белгиланган топшириқларнинг 22-бандида Халқ амалий санъати ва ҳунармандчилик маҳсулотлари ягона миллий брендини ишлаб чиқиш ва халқаро миқёсида танитиш юзасидан комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқиш вазифаси белгиланган. Ушбу вазифани ижросини таъминлаш мақсадида Савдо-саноат палатаси, “Ҳунарманд” уюшмаси, Туризмни ривожлантириш қўмитаси, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги билан комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбек миллий ҳунармандчилигини ижтимоий-иқтисодий нуқтаи назардан ўрганишга бағишланган илмий адабиётлар етарли эмас. Аммо, мамлакатимизнинг XX аср 90 йилларига қадар ижтимоий-иқтисодий, саноат ва маданий тараққиётга бағишланган адабиётларда умумий масалалар билан бир қаторда ҳунармандчиликка ҳам қисман тўхталиб ўтилган. Булар жумласига Б.Десятчиков, Я.Пономарёв, Л.Литвак, М.Цыпкина ва Л.И.Ремпелнинг асарларини киритиш мумкин. Тарихий нуқтаи назардан тарихшунос олимларимиздан Д.А.Фахретдинова, Т.А.Абдуллаев, С.Шокирова, Б.Фарманова, А.Қ.Тўхтаев, У.А.Қличев ва бошқаларнинг асарларида миллий ҳунармандчиликнинг муайян даврдаги тараққиёти, ижтимоий ҳаётдаги ўрни кенг қўламда ёритиб берилган.

Мустақиллик даврида С.С.Ғуломов, Ё.Абдуллаев, Ф.Каримов, Ҳ.П.Абулқосимов, А.А.Қулматов, В.А.Чжен, Н.К.Муродова, У.В.Гафуров каби таниқли иқтисодчи олимларимизнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка бағишланган асарларида ҳунармандчилик тўғрисида ҳам қисман тўхталиб ўтилган.

Ҳунармандчилик мамлакатимиз ҳудудларида ўз хусусиятидан келиб чиқиб, ҳунармандчилик маҳсулотлари сифатини бозор талабига мувофиқ ошириш ва экспортини кўпайтириш муаммоларни ҳал этиш Қашқадарё вилоятида ушбу соҳани илмий тадқиқ этиш заруриятини келтириб чиқаради.

Тадқиқот методологияси. Изланишларимиз натижасида ҳунармандчилик фаолияти ривожланишининг назарий асослари, моҳияти ва намоён бўлиш шакллари аниқлаш ҳамда хорижий мамлакатлар тажрибаларини ўрганишдан иборат.

Тадқиқот жараёнида илмий абстракция, мантиқийлик ва тарихийлик, тизимли ён-

дашув, қиёсий таҳлил, статистик гуруҳлаш ва бошқа усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Пандемия шароитида Ўзбекистонда миллий ҳунармандчиликни янада ривожлантириш, ёшларга халқ ҳунармандчилиги сир-асрорларини ўргатиш ва уларни доимий иш ўрни билан таъминлаш, уйда ўтирган хотин-қизларни ҳунармандчиликка жалб этиш, шу асосда уларнинг ижтимоий аҳволини яхшилаб, аҳоли турмуш тарзини янада юксалтиришга эришиш ишлари асосий масалалардан бирига айланди. Мустақиллик йилларида йўқолиб кетган ва йўқолиб кетиш арафасида турган ҳунармандчилик турлари қайта тикланди. “Уста шогирд” мактаблари қайта тикланиб, унда кўплаб ёшлар ҳунар сирларини ўргандилар ва бу яна давом этмокда. Ҳунармандлар учун берилган имтиёзлар, уларга бўлган эътибор натижасида 2010 йилда “Ҳунарманд” уюшмаси аъзолари сони 20871 кишини ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2015 йилга келиб 22141 кишини ташкил этган. Аммо 2016 йилда аъзолар сони 2450 кишига камайиб, 19691 кишини ташкил этган, 2017 йилда эса 11915 кишини, 2018 йилда эса 28002 кишини ташкил этган.

Масалан, 2018 йилда ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ташаббуси билан вилоят ҳокимлиги, Маданият вазирлиги, “Ҳунарманд” уюшмаси кўмагида Қарши шаҳридаги Одина масжидида ташкил этилган кўргазмада деҳқонободлик Чориёр Ражабов устанинг юқори дид билан ишланган ноёб буюм - жун дастурхони ҳаммани қойил қолдирди. Устанинг айтишича, мазкур уй-рўзғор буюми нон маҳсулотини яхши сақлаш учун жуда қулай эканлигини таъкидлади. Шунингдек, мазкур кўргазмада вилоятимизнинг бошқа ҳудудларидан келган кўплаб маҳоратли ҳунармандлар ҳам ўз ижод намуналарини яна бир бор кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола этишди. Кўргазмада кулолчилик, ёғоч ўймакорлиги, каштачилик буюмлари ҳам кенг намойиш этилди. Тадбирда нафақат соҳа мутахассислари, балки миллий ҳунармандчилигимиз ихлосмандлари, ёшлар ҳам фаол қатнашди. Маҳоратли ҳунармандлар эса фурсатдан фойдаланиб ўз тажрибалари билан кенг ўртоқлашишди.

Каштачилик билан шуғулланаётганимга 30 йилдан ошди. Ўз устахонам бор. Бу ҳунарни даромадли фаолиятга айлантира олганмиз. Маҳсулотимизни мамлакатимизнинг турли бурчакларидан ҳам келиб олиб кетишади. Каштачилик буюмларига айниқса, хорижликларда қизиқиш юқори. Кашта урилган камзул, ироқи дўппи охириги пайтларда кўп талаш бўлаяпти. Ихчам, сувенир учун мўлжалланган хуржун, телефон ғилофи каби маҳсулотларни ҳам тайёрлаймиз. Ҳозирда бир вақтлар кенг урф бўлган каштачилик услубларини қайта тиклаш устида ишляпмиз. Бунинг исботини кўргазмага тақдим этилган аксарият ишларимизда ҳам кўриш мумкин - дейди кўргазма иштирокчиси Умида Зикриллаева.

Қашқадарё вилоятида пандемия шароитида кулолчилик, каштадўзлик, гиламчилик ва ҳунармандчиликнинг бошқа соҳаларини ривожлантириш орқали уйда ўтирган аҳолини иш билан бандлиги таъминланди.

Ҳунармандчилик ривожланишини таҳлил этар эканмиз, ҳукуматимиз томонидан ҳунармандлар учун, соҳа тараққиётини таъминлаш учун керакли йўл-йўриқ, ҳукукий база, институционал асос яратилган. Ҳунармандлар ҳунармандчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотишда қатъий белгиланган солиқ тўловидан тўлиқ озод этилдилар, ёшга доир пенсия ва нафақа олувчилар бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига суғурта бадали тўловидан озод этилдилар, қишлоқ туманларида рўйхатдан ўтган ва фаолиятини амалга ошираётган ҳунармандлар ўз фаолиятининг дастлабки икки йили мобайнида бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига белгиланган суғурта бадалининг 50 фоизини тўлашлари белгилаб қўйилди. Ҳунармандларга энг кам ойлик иш ҳақининг 300 баробаригача бўлган миқдорда муддати олти ойлик имтиёзли даврни ҳисобга олган ҳолда икки йилга кредит берилиши йўлга қўйилди.

Ҳунарманд-тадбиркорларни фақат “Ҳунарманд” уюшмасига аъзо бўлганлардан иборат, деб бўлмайди. Уларнинг кўпчилиги уюшмага аъзо бўлмасдан яқка тадбиркор мақомида, норасмий фаолият билан шуғулланмоқдалар. Эндиликда уларни расман ҳунармандчилик фаолиятига жалб этиш механизминини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Маълумки, Қашқадарёнинг ҳунармандчилиги ўзига хослиги билан бошқа ҳудудлардан ажралиб туради. Бу ҳудудда азалдан гиламчилик, каштачилик, кулолчилик ривожланиб

келган. Бугунги кунда ҳам бу ҳунарларни авлоддан-авлодга мерос қолдириб, давом эттириб келаётган ҳунармандлар талайгина. Масалан, касбилик кулоллар маҳоратини, Шаҳрисабз каштачилигини, Муборак гиламчилигини эътироф этмай иложимиз йўқ. Улар бугун ҳам ўз ҳунарини ардоқлаб келмоқда. Уларга эътибор ва қўллаб-қувватлаш зарур.

Изданишларимиз натижасида мамлакатимизда иқтисодийни модернизациялаш жараёни жадал олиб борилаётган бугунги кунда иқтисодийнинг баъзи тармоқларида миллий ҳунармандчиликка хос анъаналарни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Масалан, ёғоч ўймакорлигини қўллаган ҳолда муаллифлик мебелларини яратиш, миллий матолардан замонавий кийим-кечаклар тикиш, қўлда табиий жундан гилам тўқишда янги нақш ва дизайнлар яратиш, бинокорликда ганч ўймакорлигини қўллаш мумкин. Булар ҳунармандчиликдаги инновация, яъни инновацион ҳунармандчилик ҳисобланади.

Хулоса ва такифлар. Олиб борилган илмий изланишлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Бугунги кунда яъни пандемия шароитида рақамли иқтисодийга асосланган тизим асосида ҳунармандчилик маҳсулотларига буюртма олиш ва хорижга экспорт қилиш даражасини оширишни йўлга қўйиш;

2. Ҳунармандчилик кластерларини ташкил этиш орқали банд бўлмаган аҳолини иш билан бандлигини ошириш;

3. Чекка ҳудудларда маҳаллий аҳоли ва сайёҳлар учун сифатли ва бежирим ҳунармандчилик маҳсулотларнинг кўرғазмаларини ташкил этиш орқали туризмни ривожлантириш;

4. Ҳунармандчиликнинг муҳим жиҳати шундаки, унда қон-қариндошлик ва ўзаро иқтисодий ҳаёт кечиришнинг бирлиги ҳамда натижаларнинг умумий ўзлаштирилиши мавжуд бўлади. Бундай фаолият кичик гуруҳлар, айрим шахслар ва оиланинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга асосланади.

5. Ҳунармандчиликнинг нафақат иқтисодий жиҳати, балки ижтимоий жиҳатлари ҳам алоҳида эътиборга молик. Ҳунармандчилик аҳолини ижтимоий мавқеини, иқтисодий шарт-шароит ва жамиятда таркиб топган миллий анъаналарни ўзида мужассамлаштиради, уларнинг сақланиши ва авлоддан-авлодга ўтиб боришини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги «Ҳунармандчиликни янада ривожлантириш ва ҳунармандларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5242-сон,

2. 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон фармонлари.

3. 2018 йил 7 июндаги «Ҳар бир оила тадбиркор» Дастурини амалга ошириш тўғрисида»ги ПҚ-3777-сон қарори

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 ноябрдаги “Ҳунармандчиликни янада ривожлантириш ва ҳунармандларни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4539-сонли қарори.

5. Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

Н.Халилова Вопросы повышения занятости населения через развитие ремесел в условиях пандемии	N.Khalilova Issues of employment increasing through the development of crafts in a pandemic
Аннотация: В статье приводятся научные рекомендации по трудоустройству домохозяйек и малообеспеченных семей путем развития ремесел в Кашкадарьинской области в современных условиях пандемии. Ключевые слова: ремесла, вышивка, ковроткачество, шитье, гончарное дело, резьба по дереву.	Abstract: The article provides scientific recommendations on the employment of housewives and low-income families through the development of crafts in the Kashkadarya region in modern pandemic conditions. Keywords: crafts, embroidery, carpet weaving, sewing, pottery, wood carving.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

А.Н.Холиқулов – СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси мудири, и.ф.н., доцент

Р.Т.Қудратов – “Менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси, и.ф.н.

МОВАРОУННАХРДА АМИР ТЕМУР ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА БОШҚАРУВ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация: мақолада Мовароуннахрда Амир Темури ҳукмронлиги даврида бошқарув назарияси ва амалиётининг ривожланиши йўллари ёритиб берилган. Унда Амир Темури даврида бошқаришнинг 12 тамойили, Темури даврида бошқарув икки идора: даргоҳ ва девонларга (вазирликларга) бўлиниши кўрсатиб берилган.

Калит сузлар: Амир Темури, бошқарув, бошқарув назарияси, тамойил, таҳлил, халқаро, тажриба.

Кириш. Ҳозирги пандемия шароитида, миллий тажрибаларнинг халқаро миқёсдаги интеграцияси, халқаро иқтисодий муносабатларнинг кенг йўлга қўйилиши, миллий иқтисодиётларда трансмиллий ва хорижий ҳамкорликдаги компаниялар ролининг ортиб бориши натижасида бошқарув тажрибаларини таққослаш, бошқарув бенчмаркингига талаб кучайиб бормоқда. Бу эса бошқарув назарияларини таққослашни тадқиқот сифатида ўрганишни, турли хил назарияларни қиёсий таҳлил натижалари асосида янада ривожлантиришни тақозо этади.

Бошқарув назарияларини ўрганишнинг аҳамияти шундан иборатки, мамлакатимизда кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш натижасида мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб берилди. Бугунги кунга келиб эса мазкур тадбиркорлик субъектлари том маънода иқтисодиётимизнинг таянчига айланди. Эндиги галдаги вазифа уларнинг пандемия шароитида экспорт салоҳиятини ошириш, шиддатли ички ва глобал рақобат шароитида уларнинг рақобатбардошлигини ошириш, хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш орқали жаҳон бозоридаги рақобатбардош компаниялар даражасига етказиш ҳисобланади. Бунинг учун турли хил даврдаги бошқарув назарияларини урганиб, таҳлил қилиб, корхоналарни бошқаришда энг тўғри қарорларни қабул қилишимиз лозим.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ушбу масала иқтисодий адабиётларда қанча кўп ёритилса шунчалик мақсадга мувофиқ бўлади. Бироқ ўзбек тилида деярли ёритилмаган. Таққослама менежментга оид ёндашувлар Р. Льюис таснифи, Г. Хофстеде тадқиқотлари, Ф. Тромпенаарс тадқиқотлари, таққослама менежментда бошқарув моделларини ёритишга қаратилган. Ушбу ўқув қўлланманинг муҳим жиҳатларидан бири унда, илк маротаба бошқарувга оид назарияларнинг Р.Тунг, Г.Кунц, О.Чайлд моделлари келтирилган. Шу билан бирга ушбу бобда иқтисодий йўналишларда бугунги кунда ҳам етарли даражада ёритилмай келинаётган институционал ёндашув ҳамда унинг асосий вакиллари ҳисобланган Т.Веблен, Ж. Коммонс, У. Митчелл, Й.Шумпетер, Ж.Гэлбрейт, Р.Коуз, Д.Норт, Д.Белл, Э.Тоффлерлар, француз институционализмининг вакиллари Л.Тевено, Л.Болтянски, О.Фаворо, Ф.Эмар-Дюверне назариялари ҳам ўз аксини топган.

Буюк соҳибқирон Амир Темури (1336-1405) Мовароуннахрни истилочи мўғилларнинг бир ярим асрлик истебдодидан халос этиб, марказлашган қудратли давлатни барпо этган Шарқнинг буюк давлат арбоби ва моҳир саркардаларидан биридир. “Темури тузуклари”да, Низомиддин Шомий ва Шарафиддин Али Яздийларнинг “Зафарнома”, Ибн Арабшоҳнинг “Амир Темури тарихи” ва бошқа муаллифларнинг асарларида Амир Темури давлатининг ташкил топиши ва бошқариш санъати ҳақида қимматли маълумотлар берилган.

Амир Темур фаолиятида ўтмиш тарихимизда Ўрта Осиёда қарор топган миллий давлатчилигимиз – Самонийлар, Қарохонийлар, Хоразмшоҳлар, Ғазнавийлар салтанатининг давлат бошқаруви тажрибасига, шу заминда яшаб ўтган Юсуф Хос Хожиб (“Қутадғу билиг”) Низомилмулк (“Сийёсатнома”) каби улуғ алломаларимизнинг илғор илмий – фалсафий ғояларига, Қуръони карим ва Хадиси шарифдаги шариат қоидаларига ҳамда Хожа Шамсиддин Кулол, Мир Сайид Барака, Саид Мир Кулол ва бошқаларнинг насиҳатларига амал қилди. Уларни ўзининг ақл-заковати, билими ва бой тажрибаси билан бойитди ва ривожлантирди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида жамлаш, гуруҳлаш, индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез ҳамда иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларида солиштириш усули қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Амир Темур давлатни бошқаришда барча табақа вакилларида иборат Қурултой, Давлат Кенгаш ва Ҳарбий Кенгаш маслаҳатидан кенг фойдаланган.

Қурултой давлатнинг олий кенгашларида ва давлат кенгашларида мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатига дахилдор бўлган энг муҳим масалалар, ҳарбий юриш, ободончилик, давлат устунларини тайинлаш, ташқи савдо ва дипломатик алоқалар муҳокама қилинган. “Темур тузуклар”да “Давлатнинг тўққиз улушини кенгаш тадбири ва билан қолган бир улушини эса шамшир ёрдамида” бошқарганлиги қайд этилади. “Юз минг отли аскар қилолмаган ишни бир тўғри кенгаш ёрдамида амалга оширдим” деб баён этилади тузукларда. Амир Темур “Тузуклар”да яна ўттиздан ортиқ кенгашлар ҳамда унда қўрилган масалалар ҳақида сўз юритилади. Давлат бошқарув аппаратларининг ҳар бир тармоғи бўйича алоҳида тузуклар, қоидалар ишлаб чиқилган. Давлат кенгашига таклиф этилган ҳар бир вакил учун махсус ўринлар олдиндан қатъий белгилаб қўйилган. Масалан, кенгашнинг бошида Амир Темурнинг шахсан ўзи ўлтирган, у айна пайтда раислик вазифасини бажарган, иккинчи қаторда ёй шаклида, амал лавозимида бўлган яқин қариндошлари, тахтнинг ўнг томонида, сайид, қози, шайх, улома ва фузалолар, чап томонида эса амирул умаро, бекларбеги, улус, тумон ва қўшин сардорлари, мингбоши, юзбоши, ва ўнгбошилар жой олган. Девонбеги ва вазирлар тахт қаршисида қолганлари эса тахтнинг орқа томонидан жой олганлар. Сарой хизматида яна арзбеги, товачи, хожиб, жибачи, кушбеги, хазиначи, баковулбоши, котиб, мунши, битикчи каби лавозимлар ҳам бўлган.

Амир Темур давлат бошқарувининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштирар экан, ўзидан аввал ўтган давлат арбобларининг бошқарув услубидан самарали фойдаланган ва давлатни қуйидаги 12 та тамойилга асосланган ҳолда идора қилган:

1. Ислон динининг шариат қоидаларига амал қилди.
2. Мамлакатдаги турли табақа ва миллат вакиллари билан бомаслаҳат иш кўрди.
3. Бошқаришда тадбиркорлик, фаоллик ва хушёрлик билан иш юритди.
4. Бошқаришда қонун устуворлигига эришди.
5. Амир, бек, сипоҳийларнинг хизматида яраша уларни рағбатлантирди, мартабаларини оширди.
6. Олиму – уломаларнинг ҳурмат- эътиборини жойига қўйди.
7. Адолат, инсоф-диёнат қоидаларига амал қилди.
8. Ҳар бир ишга виждонан ёндашди, бошланган ишни охирига етказди.
9. Оддий халқ аҳволидан доимо огоҳ бўлди, уларга ғамхўрлик кўрсатди.
10. Турли миллатлардан ўз паноҳига кирган кишиларга ҳурмат, дўстлик ҳамда мурувват кўрсатди. Ўз хатосига иқрор бўлганларнинг гуноҳларини кечирди.
11. Қариндош – уруғларга, дўстларга яхши муносабатда бўлди, уларни иззат-ҳурмат қилди.
12. Дўсту-душман билан келишиб ишлади, мураса-мадора қоида-сиғинага амал қилди.

Амир Темур давлат устунлари, амалдорларни тайинлашда тубандаги 4 та талабларга алоҳида эътибор қаратди:

1. Энг муҳими мансабдор шахснинг насл –насабига, қандай оилада тарбия топганлигини ҳисобга олди.

2. Ақл-фаросатига ва инсоф – диёнатиға эътибор қилди.

3. Раият ва сипоҳийлар билан хушфеъл муносабатига уларнинг аҳволидан бохабарлигига эътибор берди.

4. Уларнинг сабру-бардошлилиги, мардлиги, жасурлиги, адолат ва инсонпарварлигини ҳисобга олди.

Амир Темур даврида бошқарув икки идора: даргоҳ ва девонларга (вазирликларга) бўлинган.

Даргоҳ — энг олий давлат идораси. Унинг бошлиғи ҳам табиий равишда давлатнинг олий ҳукмдори. Даргоҳ бошида амалда Амир Темур турган. Мамлакат ва давлат аҳамиятидаги масалалар унинг ҳукми ва кўрсатмаси асосида ҳал этилган. Шу билан бирга даргоҳда вақти-вақти билан хос мажлислар ўтказилиб турилгани маълум. Бундай мажлисларда давлат ва мамлакат идораси, содир бўлаётган ўзгаришларга муносабат, муҳими мансаб ва вазифаларга тайинлаш каби масалалар кўриб чиқилган. Бундай тадбирлар гоятда тор доирада ўтказилиб, давлат аҳамиятига молик масалаларнинг четга аён бўлишидан ниҳоятда сақланилган. Чунончи, махсус котиб мажлис баёини махсус дафтарга тушириб борган. Афтидан, кейинги мажлисда ана шу баён асосида илгари қабул қилинган қарорлар, турли чоралар натижалари текшириб борилган.

Амир Темурнинг даргоҳ фаолиятини бошқариш, одамлардан унумли фойдаланиш, уларни ўз атрофига тўплаш, катта-кичик тадбирларни ташкил қилиш борасида тутган йўлини “Тузуқлар”даги баёнлардан яққол кўриш мумкин. Чунончи, Соҳибқирон шундай ёзганди: “Салтанат ишларининг тўққиз улуши кенгаш, тадбир ва машварат, қолган бир улуши эса қилич билан бажо келтирилишини англадим. (Донишмандлар) демишларким, ўз ўрнида қўлланган тадбир билан кўплаб лашкарнинг қиличи ожизлик қилган ҳар қандай мамлакат дарвозасини очиб, фавж-фавж лашкарни енгиб бўлур. Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр, жанг кўрган, мард, шижоатли бир киши мингга тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир. Чунки тажрибали бир киши минглаб одамга иш буюради. Яна менинг тажрибамдан ўтмишким, гарчи ишнинг қандай яқунланиши тақдир пардаси ортида яширин бўлса ҳам, ақли расо ва хушёр киши мулоҳазакорлик, тадбир ва кенгашга таяниши лозим”.

Биринчиси — мамлакат ва раийят вазири. У мамлакатнинг муҳим ишлари, кундалик муомалалар, халқ аҳволи, вилоятларда олинадиган ҳосил, солиқлар, уларни тақсимлаш, қирим-чиқимлар, ободончилик ишлари, аҳоли фаровонлиги, ҳазина аҳволи каби муҳим юмушларга жавобгар бўлган.

Иккинчиси — ҳарбий вазир. У ҳарбийларнинг маоши, алоҳида хизматлари учун уларга туҳфа қилинган ер-сувлар бошқаруви (яъни назорат ва қайд этиш маъносида), қурол-аслаҳа таъминоти, ҳарбий кўрикларни тайёрлаш, жангларда ярадор бўлиб хизматга яроқсиз бўлганларга нафақа тайинлаш, истеъфога чиққан ҳарбийлар тўғрисида қайғуриш каби масалалар билан машғул бўлган.

Учинчиси — мулкчилик ва солиқ ишлари вазири. Бу вазирлик турли сабабларга кўра эгасиз қолган мол- мул қларни назоратга олиш, савдогарлардан закот ва бож олиш, мамлакат чорвалари, ўтлоқ-ййловларни бошқариш, уларнинг барчасидан тушадиган даромадларни сақлаш, мулкчиликдаги меросхўрлик тартибларини амалга ошириш (масалан, ғойиб бўлганлар, ўлганларнинг мулкини ворисга топшириш) каби вазифаларни бажарган.

Тўртинчиси — бутун салтанат идораларининг қирим- чиқимлари, ҳазинадан сарф қилинаётган барча харажатлар ҳисобини олиб борувчи молия вазири. “Темур тузуқлари”да молия вазири масъулиятига тегишли диққатга сазовар бир тузуқ бор: “Молия вазири молия ишларида хиёнат қилиб (ҳазинадан бирон маблағни) ўзлаштириб олган бўлсалар (аввал текшириб кўрилсин). Агар ўзлаштириб олган маблағи ўзига тегишли улуфа (маош) миқдорига тенг бўлса, мазкур маблағ унга совға — инъом

ўрнида берил- син. Агар ўзлаштириб олган маблағи маошидан икки баравар ортиқ бўлса, ортиғи оладиган маошидан ушлаб қолинсин. Агар маошидан уч баравар кўп маблағ олинган бўлса, ҳаммаси (салтанат хазинасига) тортиқ сифатида олинсин”.

“Темур тузуклари”да мазкур тўрт вазирликдан ташқари яна **уч вазир** ҳақида сўз кетиб, улар салтанат таркибидаги турли ўлка ва мамлакатларга оид молиявий муомалалар ва келадиган даромадларни бошқарганлар. Агар салтанат ҳудуди ва унга кирган сарҳадлар кўлами назарга олинса, ҳақиқатан ҳам у ерлар билан боғлиқ молия-даромад ишларини ташкил қилиш учун уч вазирлик таъсис этилишини асосли деса бўлади.

Саккизинчи вазирлик бу адлия вазирлигидир (девони мазолим). Кези келганда шуни алоҳида қайд этмоқ керакки, бу вақтда адлия, яъни суд тизими учга бўлинган эди. Адлия вазирлиги тўғридан-тўғри фуқаролар ё, манба тили билан айтганда, дунёвий ишлар билан шуғулланган. Ҳарбий суд (лашкар қозиси) эса алоҳида равишда фаолият кўрсатган. Шариат тартиблари билан эса ислом қозиси шуғулланган. Кўриб турганимиздек, бу соҳада ҳам Амир Темур даврида илгариги анъаналар давом эттирилган. Суд тизимидаги тақсимот эса бизларда бир неча асрлар муқаддам амалга ошиб келганини мазкур давр мисолида ҳам мушоҳада қилса бўлади. Конун, ўша замон тартиблари олдида жавобгарлик барчага баробар бўлган. Масалан, Амир Темурнинг набираси Пир Муҳаммад ибн Умаршайх ўз қилмиши учун девони мазолимда каттиқ сўроқ қилиниб, айби аниқлангач, шунга яраша жазо берилгани ва бу ҳақда шахсан Амир Темурнинг ўзи фармон бергани тарихий манбаларда ўз аксини топган.

Хулоса ва таклифлар. Амир Темур давлат бошқарувини такомиллаштириш мақсадида мамлакат аҳолисини 12 та ижтимоий тоифаларга ажратган, уларга нисбатан давлат сиёсатини ишлаб чиқилган.

Амир Темур ўзининг “Тузуклари”да “Тажрибада синаб кўрдимки, дин ва миллат билан мустаҳкамланмаган, йўл ва тузук билан устивор бўлмаган давлатда тартиб ва барқарорлик бўлмайди ва у бир яланғоч одамга ўхшайди,” деб қайд этилганлиги таъкидланди.

Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб куйидаги таклифлар берилди: Ҳозирги пандемия шароитида корхона раҳбарлари турли хил даврлардаги бошқарув назарияларни айниқса Амир Темур ҳукмронлиги даврида бошқарув назарияси ва амалиёти ривожланиши ўрганиши зарур ҳамда турли хил вақтдаги бошқарув назарияларини фойдаланиб энг тўғри қарор қабул қилиш айниқса ҳозирги дунёнинг энг ривожланган бир қанча компаниялари инкирозга юз тутаётган бир пайтда, яъни пандемия шароитида аҳамияти янада ошиб бораётганлиги куришимиз мумкин.

А.Холикулов, Р.Кудратов Развитие теории и практики управления в Мавераннахре в период правления Амира Темура Аннотация: В статье описывается развитие теории и практики управления в Мавераннахре в период правления Амира Темура. В ней показаны 12 принципов управления во времена Амира Темура, разделение управления во времена Темура на два департамента: даргах и диваны (министерства). Ключевые слова: Амир Темур, менеджмент, теория управления, принцип, анализ, международный опыт.	A.Kholikulov, R.Kudratov Development of management theory and practice in Maverannahr during Amir Temur reign Abstract: The article describes the development of the theory and practice of management in Maverannahr during the reign of Amir Temur. It shows 12 principles of management during the time of Amir Temur, the division of management during the time of Temur into two departments: dargakh and divans (ministries). Keywords: Amir Temur, management, management theory, principle, analysis, international, experience.
---	---

МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ

УДК: 336.2

У.Х.Нормурзаев – Давлат солиқ қўмитаси Малака ошириш маркази Илмий-тадқиқот бўлим бошлиғи, фалсафа доктори (PhD)

СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИ ОРҚАЛИ ПАНДЕМИЯ ВАҚТИДА ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ СИЁСАТИ

Аннотация: Ўзбекистонда пандемия шароитида иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш ва солиқ тўловчиларни қўллаб-қувватлаш мақсадида бюджет сиёсатини амалга ошириш имкониятлари, қўрилаётган чора-тадбирлар таҳлил қилинган ҳолда, маъмурчиликни такомиллаштириш орқали тадбиркорлик субъектларига қулай шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: пандемия, бюджет, солиқ имтиёзлари, солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ ставкаси, преференциялар, солиқлар.

Кириш. Коронавирус инфекцияси дунёнинг деярли барча давлатларига кириб борди. Жумладан Ўзбекистонда 2020 йил 15 март мамлакатда вужудга келган дастлабки касалланиш бўйича расмий маълумотлар пайдо бўлиши ҳукуматнинг тезкорлик билан унинг иқтисодиётдаги салбий ҳолатларини олдини олишга қаратилган чораларни ҳамда иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларининг узлуксиз ишлашини таъминлашда хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, аҳоли даромадлари кескин пасайиб кетишини олдини олишда солиқлар бўйича берилган имтиёзларнинг самарали амал қилиш механизми муҳим ҳисобланади.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги Жаҳон амалиётида солиқ имтиёзларини қўллаш, уларнинг самарадорлигини таъминлаш орқали иқтисодий фаолиятни тартибга солиш дастакларидан кенг фойдаланилмоқда. Солиқ имтиёзларидан фойдаланиш самарадорлиги аниқ натижадорликка асосланган бўлиши заруратга айланган бўлиб, тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, “Буюк Британияда 34,8 фоиз, Германияда 25,0 фоиз ва Франция 18,7 фоиз солиқ имтиёзлари самарали имтиёзлар деб тан олинган, мос равишда 30,2, 25,0 ва 36,9 фоизи самарасиз экан”. Бундан кўринадики, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар солиқ сиёсатида солиқ имтиёзлари рағбатлантирувчи омил сифатида қаралмоқда. Мамлакатимизда пандемия шароитида тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда имтиёзлар бериш борасида аниқ мезон ва механизмларни ишлаб чиқиш, берилаётган имтиёзлар ва преференцияларнинг самарадорлигини баҳолашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили: Мавзу доирасида иқтисодий категория солиқ имтиёзлари тушунчаси бўлиб, солиқ имтиёзларига нисбатан берилган таърифларга тўхталсак.

Александров (2007) фикрича, солиқ имтиёзи – солиқ тўловчига (субъектига) бошқа солиқ туловчига нисбатан солиқ миқдорини камайтириш ёки афзаллик тақдим этиш деб тушунилади¹.

Александров² (2009) —Солиқ имтиёзи – бу солиққа тортиш миқдорини камайтириш ёки солиқнинг субъектига бошқа солиқ тўловчига нисбатан афзаллик тақдим этишдир.

¹Александров И.М. (2007) Налоги и налогообложение: Учебник.–7-е. изд., перераб. И доп.- Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко». – 314 с.

²Александров И. М. (2009) Налоги и налогообложение: Учебник / И. М. Александров. — 10-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско- торговая корпорация «Дашков и К, 228 с.

Милякова¹ (2008) —солиқ имтиёзи – солиқ тўловчиларнинг алоҳида тоифаларига бошқа солиқ тўловчилар билан таққослаганда афзалликлар тақдим этиш, жумладан солиқ ёки йиғимни тўламаслик ёки уларни озроқ миқдорда тўлаш имконияти.

Рахматуллаева² (2016) солиқ имтиёзига категория сифатида қуйидагича таъриф берган: —имтиёзлар - бу иқтисодий давлат томонидан тартибга солиш ва ижтимоий вазифаларни ҳал этиш мақсадида солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятларини қонун томонидан белгиланган шаклда бутунлай ёки қисман камайтиришнинг йўллари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари мажмуидир.

Завалишина³ (2005) Солиқ имтиёзи – деганда солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига бошқа солиқ тўловчилар билан қиёслаганда солиқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган афзалликлар берилиши, шу жумладан солиқ (йиғим) тўламаслик ёхуд кам ҳажмда тўлаш имконияти тушинилади.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолада қиёсий таҳлил ҳамда индукция ва дедукция баҳолаш ҳамда статистик ва математик моделлаштириш ва бошқа усуллардан фойдаланилди. Қиёсий усулдан фойдаланилиб, солиқ имтиёзларидан самарали фойдаланиш асосида солиқ механизмини такомиллаштиришга доир маълумотлар ва уларни таҳлиллар амалга оширилиб илмий хулосалар берилди.

Таҳлил ва натижалар.

Пандемия шароитида, ҳукуматимиз томонидан ҳоли, иқтисодий тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли ҳамда 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сонли Фармонлари билан солиқ имтиёзлари белгилаб берилди.

Мазкур Фармонларда тадбиркорлик субъектларининг мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқларини (аванс ва жорий тўловлар) тўлаш муддатларини фойсиз кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) имкони, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан соддалаштирилган тартибда 2020 йилнинг 31 декабрга қадар ҳудудий бошқармалари хулосаларига мувофиқ кўпи билан 6 ой муддатга берилиши белгиланган.

Солиқ органлари томонидан тадбиркорларининг хабарномаси асосида 2020 йил 1 октябрга қадар қуйидаги солиқларни (аванс ва жорий тўловлар) тўлаш муддатларини фойсиз кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) имконини беришга ҳақли. Айланмадан олинadиган солиқ, мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича — уларни кейинчалик 12 ой давомида тенг улушларда тўлаш шарти билан, ижтимоий солиқ бўйича — уни кейинчалик 6 ой давомида тенг улушларда тўлаш шарти билан берилади. Жорий йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сон Фармонининг 4-бандига асосан 2020 йилнинг 1 апрелидан 31 декабрга қадар даврда туроператорлар, турагентлар ва туризм соҳасида меҳмонхона хизматлари (жойлаштириш хизматлари) кўрсатувчи субъектларга юридик шахслардан олинadиган ер солиғи ва юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни тўлашдан озод қилиниб, ижтимоий ставкада 1 фойс миқдорида тўланиши белгиланди.

2020 йил 31 декабргача бўлган давр учун қарз берувчига фойзли даромад тўлаш мажбуриятларисиз қарз (молиявий ёрдам) олинганда солиқ солиш мақсадида қайта молиялаштириш ставкаси (асосий ставка) асосида аниқланадиган даромад фойда

1Милякова Н.В. (2008) Налоги и налогообложение. Учебник. 7-е изд. Перераб. И доп.–М.:ИНФРА, С.33 Milyakova N.V. (2008)

2Рахматуллаева Ф. (2016) —Солиқ имтиёзларининг моҳияти ва иқтисодий рағбатлантиришдаги роли. Молия илмий журнали №2/ 108 бет.

3Завалишина И.А. (2005) Солиқлар: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма. Т.: “Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. -14 б.

солиғи ва айланмадан олинadиган солиқ ҳисоблаб чиқарилаётганда қарз олувчининг жами даромади таркибига киритилмайди ва тегишинча унга солиқ солинмайди.

Фармонида белгиланишича, Жорий йилнинг 31 декабрга қадар фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш майдонлари, яшаш учун мўлжалланмаган иншоотларга мол-мулк солиғи ва ер солиғининг оширилган ставкаларини қўллаш, оширилган ставкаларни қўллаш натижасида юзага келган қарздорликка нисбатан пеня ҳисоблаш ва мажбурий ундириш чораларини кўриш тартиби тўхтатилади.

Фаолияти қайта тикланган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сон Фармони 5-бандига мувофиқ, 2020 йил 1 апрелдан 1 октябргача бўлган даврда яқка тартибдаги тадбиркорлар учун ижтимоий солиқнинг ойлик энг кам суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 фоизига қадар камайтирилиши назарда тутилган.

2020 йил 1 апрелдан бошлаб солиқ тўловчилар ҳукумат қарорларида назарда тутилган қўшилган қиймат солиғи бўйича имтиёзларни солиқ солишдан бўшайдиган маблағларни белгиланган мақсадларга йўналтириш шартисиз қўллайди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 июлдаги “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун аҳоли, тадбиркорлик субъектлари, умумий овқатланиш, савдо ва хизматлар соҳасини қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6029-сонли Фармони ҳам бунинг яна бир амалий далили бўлди. Савдо ва умумий овқатланиш соҳасида Фармонга биноан жорий йилнинг 1 июлидан 31 декабрга қадар 11,1 мингдан зиёд умумий овқатланиш корхоналари айланмадан олинadиган солиқни тўлашдан озод этилди. Ушбу солиқ миқдори бир чоракда деярли 22,7 миллиард сўмни ташкил этади. Биноларни ижарага беришга ихтисослашган корхоналарга ҳам айланмадан олинadиган солиқ бўйича шундай имтиёзлар берилди.

2020 йил 1 июлдан бошлаб умумий овқатланиш корхоналари учун белгиланган ходимларнинг йиллик ўртача сони 25 нафардан 50 нафарга оширилди, уларга кичик тадбиркорлик субъектларига татбиқ этилган имтиёзлар ва преференциялар қўлланилиши белгиланди. 2020 йил 1 апрелдан 2020 йил 31 декабрга қадар умумий овқатланиш корхоналари алкоголь маҳсулотлари билан чакана савдо қилиш ҳуқуқи учун йиғимни тўлашдан озод қилинди. Мазкур имтиёздан фойдаланиши мумкин бўлганлар сони 1665 та. Бу имтиёз тадбиркорлар ихтиёрида бир ойда ўрта ҳисобда 1,5 миллиард сўм қолдиради.

Мамлакатимиз раҳбарининг 2020 йил 18 майдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5996-сонли Фармонида белгиланган бир қатор солиқ имтиёзлари ва преференциялари 2020 йил 31 декабрга қадар узайтирилди.

– ижтимоий солиқ ставкасини 12 фоиздан 1 фоизга пасайтириш бўйича микрофирма ва кичик корхоналар учун берилган имтиёзлар. Акцизоти маҳсулотлар ишлаб чиқарувчилар, давлат корхоналари ва устав жамғармасида (устав капиталида) давлат улуши 50 фоиз ва ундан юқори бўлган юридик шахслар мустасно.

– ишчиларининг сонидан қатъи назар, умумий овқатланиш корхоналари учун ижтимоий солиқнинг пасайтирилган ставкаси қўлланилади;

– божхона органларига мурожаат қилган кунгача бир йилдан кам бўлмаган муддат давомида ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошираётган микрофирма ва кичик корхоналар учун, кейинчалик кечиктирилган суммани 120 кунда тенг улушларда тўлаш шarti билан, товарларни (истеъмол товарларидан ташқари) олиб киришда божхона божи ва акциз солиғини тўлашни кечиктириш;

– микрофирма ва кичик корхоналарда 2020 йил 15 май ҳолатига солиқлар, пенялар ва солиқ қонунчилигини бузганлик учун ҳисобланган жарималар бўйича

мавжуд бўлган қарздорликни ундириш тўхтатилади. Натижада 96 минг қарздор давлат бюджетига 952 миллиард сўм тўламайди.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси 3 та Қонунларда, Солиқ кодексида, Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 65 та Фармонларида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 506 та қарорларда, Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 36 та Фармоишиларида, Вазирлар Маҳкамаси 141 та қарори билан ҳамда бошқа қарорлар билан 3 тани жами 755 та норматив ҳужжатларда солиқ имтиёзи ва преференциялари назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 августидаги “2020 — 2024 йилларда Ўзбекистон Республикаси давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 506-сонли қарори билан Стратегияси тасдиқланиб, 5.4.бандида Солиқ хизматларини кўрсатиш сифатини ошириш мақсадида, Солиқ имтиёзларини мақбуллаштириш жараёнини яқунлаш орқали фаолиятнинг барча иштирокчиларига бир хил шароит яратиш ва рақобатни ривожлантириш. Солиқ хизматларини ривожлантириш ва солиқ маъмурчилигига рақамли технологияларни киритиш белгиланди.

Хулоса ва таклифлар.

Солиқ имтиёзлари ва преференциялари юзасидан тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқишда қуйидагилар таклиф қилинади.

1.Берилган мақсадли имтиёзларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш молия йилида амалга оширилиб, имтиёз олувчи кўрсатилган мақсадларга эришса, иқтисодий самара коэффициентини $K_{э.э.} = 1$, акс ҳолда $K_{э.э.} = 0$ бўлиши керак деб ҳисоблаймиз. Шартларсиз берилган имтиёзларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш ҳўжалик юритувчи субъектларнинг тўртта иқтисодий кўрсаткичи бўйича баллар йиғиндисининг ўртача кўрсаткичи сифатида ҳисобланиши керак бўлади. $K_{э.э.} = \sum O_{Пэ.э.} / 4$, бу ерда, $K_{э.э.}$ - иқтисодий самарадорлиги, $\sum O_{Пэ.э.}$ - қуйидаги тўртта иқтисодий кўрсаткич бўйича эса товарлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан тушадиган соф тушумнинг кўпайиши, сотилган товарлар таннархини пасайиши, фойда солиғи тулангунга қадар фойданинг ошиши, асосий воситаларнинг қолдиқ қийматининг кўпайишига қараб белгиланади.

2. Иқтисодий самарадорлигини баҳолашни ҳисоблаш учун ҳўжалик субъектларининг имтиёзлар бериладиган муддатига кутилаётган кўрсаткичларни таққослаш орқали ҳисобланади. Агар $K_{э.э.}$ тенг 1 бўлса, имтиёзлар юқори иқтисодий самарага эга. $K_{э.э.} \geq 0,5$ бўлса, имтиёзлар ўртача иқтисодий самарали. $K_{э.э.} < 0,5$ бўлса, имтиёзлар самарасиз бўлади.

3. Бюджет самарадорлигини аниқлаш учун имтиёзларнинг ҳақиқий миқдорининг таҳлил қилинадиган давр учун ушбу тоифадаги ҳўжалик юритувчи субъектлардан барча солиқлар ва тўловлар бўйича солиқ ва божхона тушумларининг бюджетга мутлақ ўсишига нисбати сифатида ҳисобланиши керак. Масалан: $K_{б.э.} = O_{СЛт} / (C_{Нт} - C_{Нт-1})$, бу ерда: $K_{б.э.}$ - бюджет самарадорлиги; $O_{СЛт}$ - охирги ҳисобот йили учун қўлланилган имтиёзларнинг миқдори; $C_{Нт}$ - охирги ҳисобот йили учун бюджетга тушган солиқлар суммаси; $C_{Нт-1}$ - ҳисобот йилида ўтган ҳисобот йили учун бюджетга тушган солиқларни умумий суммаси.

4. Тадбиркорлик субъектларга берилган имтиёзларни ижтимоий самарадорлиги қуйидагича бўлиш керак: қўшимча иш ўринлари яратиш, иш ҳақини ошириш, меҳнат шароитлари яхшилаш, ижтимоий ёрдамга муҳтож шахсларни иш билан таъминлаш, товарлар (ишлар, хизматлар)нинг кўпайтириш, инфратузилмани ривожлантириш ҳамда ижтимоий аҳамиятга эга тадбиркорлик субъектларни сонини ошириш керак бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг парламентга мурожаатномаси. 24. 01.2020 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Ғафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.
3. Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги — Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ПФ-5978-сон.
4. Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 апрелдаги — “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5986-сон.
5. Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган 2020 йил 19 мартдаги — Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисидаги ПФ-5969-сон.
6. Александров И.М. (2007) Налоги и налогообложение: Учебник.—7-е. изд., перераб. И доп..- Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко». – 314 с.; Aleksandrov I.M.
7. Александров И. М. (2009) Налоги и налогообложение: Учебник / И. М. Александров. — 10-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско- торговая корпорация «Дашков и К, 228 с.
8. Завалишина И.А. (2005) Солиқлар: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма. Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. -14 б.
9. Рахматуллаева Ф. (2016) —Солиқ имтиёзларининг моҳияти ва иқтисодиётни рағбатлантиришдаги роли. Молия илмий журнали №2/ 108 бет.
10. Милякова Н.В. (2008) Налоги и налогообложение. Учебник. 7-е изд. Перераб. И доп.— М.:ИНФРА, С.33 Milyakova N.V. (2008)

У.Нормурзаев Политика поддержки секторов экономики во время пандемии через налоговые льготы	U.Normurzaev Support policies for economic sectors during a pandemic through tax incentives
Аннотация: в целях смягчения негативного воздействия пандемии на экономику и поддержки налогоплательщиков в Узбекистане проведен анализ реализации налогово-бюджетной политики и принятых по ней мер, на основе которых сделаны выводы и даны предложения по созданию благоприятных условий и возможностей для бизнеса путем улучшения администрирования. Ключевые слова: пандемия, бюджет, налоговые льготы, налоговая отчетность, налоговые поступления, налоговая ставка, преференции, налоги.	Abstract: in order to mitigate the negative impact of the pandemic on the economy and support taxpayers in Uzbekistan, an analysis of the implementation of fiscal policy and the measures taken on it was carried out, on the basis of which conclusions were drawn and proposals were made to create favorable conditions and opportunities for business by improving administration. Keywords: pandemic, budget, tax incentives, tax reporting, tax revenues, tax rate, preferences, taxes.

Ш.М.Латипова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқитувчиси

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ЛИЗИНГГА БЕРУВЧИЛАР ФАОЛИЯТИДА СТРЕСС-ТЕСТНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада пандемия шaroитида мамлакат молия тизимида стресс-тестнинг аҳамияти, унинг мазмун-моҳияти ёритилган. Бундан ташқари, мақоланинг якунида лизингга берувчилар фаолиятида стресс-тестни ўтказишнинг методологик асосларига таянган ҳолда мамлакатимиз лизинг бозорида бу жараёни амалга ошириш учун бир нечта таклифлар бериб ўтилган.

Калит сўзлар: стресс-тест, риск, кредит rischi, дефолт, бир омилли метод, кўп омилли метод, эмпирик модель, тарихий сценарийли таҳлил методи, гипотетик таҳлил методи.

Кириш. COVID-19 пандемияси оқибатида дунё мамлакатлари иқтисодиётида товар ва хизматларга бўлган ички талабнинг сезиларли даражада қисқариши кузатилмоқда. Жаҳон банки прогнозларига кўра, жорий йилда Европа ва Марказий Осиёда иқтисодий фаоллик ўртача 4,7 фоизга қисқаради. Ушбу минтакаларда кузатилаётган иқтисодий рецессиянинг кўлами ва “чуқурлиги” жаҳон молиявий инқирози давридаги билан деярли бир хил. Буларнинг таъсири хом ашё товарлари нархининг кескин пасайиши, туризм соҳасининг инқирози, меҳнат муҳожирларидан келадиган пул ўтказмаларининг камайиши, экспорт ҳажмининг қисқариши, молиявий хизматлардан фойдаланишда тўловларнинг кечиктирилиши, шунингдек, маҳсулот етказиб бериш занжирида узилишлар туфайли янада кучаймоқда [1].

Жаҳон банки мутахассисларининг фикрига кўра, Марказий Осиё ва Европа мамлакатларининг иқтисодий ўсиш истиқболларида рисклар (ноаниқликлар) юқори даражада. Сабаби, пандемиянинг иқтисодий фаолликка таъсири тахмин қилинаётганидан (прогноздан кўра) анча жиддий бўлиши мумкин. Ана шундай шарoитда кредит муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлашга хизмат қилувчи омиллар сифатида рискларни бошқариш ҳамда стратегик бошқарув жараёнига алоҳида эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этмоқда [2].

Бугунги кунда мамлакатимиз лизинг бозорида лизингга берувчиларни молиявий барқарор ва рақобатбардош муассасага айлантириш масаласи кун тартибидаги муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли лизингга берувчилар фаолиятида белгиланган вақт давомида турли сценарийлар бўйича стресс-тестларни ташкил этиш механизмини ишлаб чиқиш ва уни ўтказиш лозим.

Стресс-тест бу турли гипотетик воқеалар ҳамда сценарийлар таъсирида порфель, муассаса ёки бутун молия тизимининг заифлигини ўлчайдиган метод бўлиб ҳисобланади [3]. Халқаро молия амалиётидан маълумки, стресс-тест тадбирлари риск омиллари таъсирида кредит ташкилотлари молиявий ҳолатига истисно тариқасида, лекин содир бўлиш эҳтимоллиги мавжуд бўлган ҳодисаларнинг потенциал таъсирини баҳолаш ҳисобланади [4]. Илк марта 1997 йилда АҚШда JP Morgan Chase & Co компанияси томонидан стресс-тестдан ички бошқарув тизимининг бир воситаси сифатида экзоген шок ҳолатида бозор rischiни баҳолашда қўлланилган. Шундан сўнг ушбу жараён Credit Suisse томонидан ҳам қўлланилган [5].

Демак, стресс-тест деганда молия тизимида турли омиллар таъсири кучайганда ёки маълум бир талаб қўйилганда тизимнинг ушбу омиллар ва таъсирларга чидамлилиги ҳамда унинг барқарорлигини яққол кўрсатиб берадиган усул тушунилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Стресс-тестнинг моҳияти ва молия тизимида қўлланилиши ҳақида хорижий иқтисодчиларнинг қарашлари диққатга молик. МДХ мамлакатлари, хусусан Россия Федерацияси иқтисодчилари Селютин В.В., Власенко Е.А., Месропян К.Э., Сучкова Е.О., Мастероженко К.В. томонидан стресс-тестнинг моҳияти, унинг банк амалиётида қўлланилиши, амалга ошириш моделлари,

стресс-тестга оид қарашларни ривожлантириш ва такомиллаштириш йўллари, ХВФ миссияси мутахассислари томонидан стресс-тестга бўлган ёндашувлар эволюцияси ва натижаларни эълон қилишга оид илмий қарашлари баён этилган [6]. Бу олимларнинг макростресс-тестга оид қарашлари, макростресс-тестнинг турли манфаатдор субъектлар (марказий ва тижорат банклари, назорат органлари ва кенг маънода аҳоли) муносабатларини мувофиқлаштириш, микродаражада моделлар сифатини текшириш каби ижобий жиҳатларини ёритиб берганликлари, макростресс-тестнинг кредит ва ликвидлилик rischi билан боғлиқлиги, шунингдек, стресс-тестни ўтказишда эътиборга олинган мақсадли кўрсаткичларнинг келтирилганлиги ўзига хос аҳамиятга эга. Жумладан, А. Foglia томонидан банк тизимида энг кўп учрайдиган риск тури сифатида кредит riskига алоҳида урғу берилган [7]. Унинг фикрича, кредит riskига асосланган макростресс-тест жараёни макроиктисодий модель билан ўзаро боғлиқлиги, кредит riskини баҳолаш модели, капитал ва фойда атамаларида банкнинг бухгалтерия балансига таъсири кабиларни ўз ичига олади.

Хорижий иқтисодчилардан Daniel Forssén ва Ricard Radomski ўзларининг илмий ишларида асосий эътиборни корпоратив кредит порфелининг стресс-тест методологиясига асосий эътиборни қаратишган [8]. Улар макроиктисодий шок ҳолатларининг таъсирини махсус дастурлар орқали баҳолай олишган. Бундан ташқари, ҳар бир тармоқ учун дефолт ҳолатининг меъёрини тенгламалар системаси орқали моделлаштирилганлиги ҳамда кредит портфели бўйича келажакда кутиладиган зарарларнинг Монте-Карло усули орқали моделлаштирилганлиги ҳар бир иқтисодчи томонидан riskларни баҳолашда турли методлардан фойдаланиш мумкинлигини англатади.

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган изланишлар натижасида лизингга берувчилар фаолиятида стресс-тестни амалга ошириш самарадорлигини ошириш мақсадида эмпирик модель, миқдор ва сифат таҳлил, корреляцион таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Стресс-тест лизингга берувчилар фаолиятида юзага келадиган riskларни бошқаришнинг муҳим воситаси бўлиб, у лизингга берувчилар томонидан ички riskларни бошқариш тизимининг бир қисми сифатида қўлланилади. Стресс-тест лизингга берувчиларни турли хил riskлар билан боғлиқ бўлган салбий ва кутилмаган оқибатлар тўғрисида хабардор қилиш ҳамда огоҳлантириш, шунингдек, сезиларли салбий таъсирлар юзага келганда йўқотишларни қоплаш учун зарур бўлган минимал капитал миқдорини аниқлаш ва белгилашга имкон беради. Стресс-тест лизингга берувчилар фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган молиявий riskларни бошқаришнинг бошқа ёндашувлари ва risk даражасини ўлчаш усулларини тўлдирувчи восита сифатида riskларни истикболли баҳолаш, ташқи ва ички маълумотлар алмашинувини таъминлаш, ликвидлилик ва капитални режалаштириш тартибини жорий этиш, лизингга берувчиларнинг riskка чидамлилиги тўғрисида маълумот тайёрлаш, кутилмаган ҳолатлар юзага келганда бир қатор стрессли вазиятлар асосида ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш ва ҳ.к. жараёнларда муҳим роль ўйнайди.

Стресс-тест лизингга берувчилар фаолиятида riskни баҳолашга мустақил ёндашувни талаб этар экан, бошқа элементлардан фарқли ўлароқ, лизинг компаниялари раҳбариятини riskли шароитларда йўқотишлар ва катта йўқотишларнинг юзага келиши мумкинлиги тўғрисида огоҳлантиришга имкон яратади. Шу сабабли стресс-тест лизингга берувчиларнинг riskли ҳолатини, унинг ташқи ва ички зарбаларга бардошлилигини ва уларнинг фаолиятини ривожлантириш учун стратегик режалаштиришга барқарор ёндашувни шакллантиришга ёрдам беради. Одатда стресс-тест кредит ташкилотларининг тўловга лаёқатлилигини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Хусусан, лизинг компанияларида зарарларни қоплаш учун капиталнинг етарлилиги, олинган кредитлар ва бошқа мажбуриятларни қоплаш учун эса пул маблағларининг мавжудлиги аниқланади.

Молиявий ҳолатни прогноз қилиш моделларини қўллашга оид илмий ишларни ўрганиш натижасида ушбу моделларда нисбатан кўп қўлланиладиган айрим кўрсаткичлар танлаб олинганлигига гувоҳ бўлдик. Кейинчалик моделлар бўйича олимларнинг статистик баҳолашлари асосида субъектларнинг тўловга лаёқатлилигига катта таъсир кўрсатувчи кўрсаткичлар маълум бир гуруҳларга бирлаштирилган. Шундан сўнг ҳар бир гуруҳда кўп учрайдиган кўрсаткичлар (яъни қарздор-субъектнинг кредитга лаёқатлилигини молиявий-иқтисодий таҳлил қилиш жараёнида муҳим бўлган коэффицентлар) танлаб олинган [9].

Бундан ташқари, таклиф этилган кўрсаткичларга мулкнинг бозор қийматини киритиш лозимлиги таъкидланиб, ушбу кўрсаткични ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланиш лозимлиги қайд этилган:

$$K_{\text{мб}} = \frac{\text{қарздор мулки (активлари)нинг бозор қиймати}}{\text{қарздор мулки (активлари)нинг баланс қиймати}}$$

Шундан сўнг корреляцион таҳлил асосида қуйидаги балл-рейтинг тенглиги ишлаб чиқилган:

$$y = 11,5207 * x_1 + 0,1945 * x_2 + 0,4993 * x_3 + 0,01 * x_4 + 2,886 * x_5 + 0,0628 * x_6 + 0,014 * x_7 \quad [10],$$

бу ерда:

y – субъект банкротлиги, тўловга лаёқатсизлиги кўрсаткичи;

x_1 – активлар рентабеллиги;

x_2 – тез ликвидлик коэффицентини;

x_3 – молиявий мустақиллик коэффицентини;

x_4 – асосий воситалар айланувчанлик коэффицентини;

x_5 – мулкнинг бозор қиймати кўрсаткичи;

x_6 – соф айланма капитал (жами активларга нисбатан улуши);

x_7 – айланмадан ташқари активлар рентабеллиги.

Банкрот субъектлар, хусусан лизингга олувчилар учун “ y ” нинг қиймати (-9,88; -2,176) оралиқда, молиявий ҳолати ижобий бўлган субъект (лизингга олувчи)лар учун эса (2,172; 3,8) оралиқда жойлашган бўлади. “ y ”нинг ўртача қиймати банкрот субъект (лизингга олувчи)лар учун -6,03; молиявий ҳолати ижобий бўлган субъект (лизингга олувчи)лар учун эса 2,99га тенг бўлади. Ўйлаймизки, лизингга берувчилар стресс-тест жараёнини амалга оширишнинг дастлабки босқичида ана шу моделдан фойдалансалар мақсадга мувофиқ бўлади.

Энг умумий ҳолда, банк фаолиятида стресс-тестни ўтказишда қўлланиладиган моделлардан бири эмпирик модель бўлиб, бу модель макроўзгарувчиларга асосланади [11].

Эмпирик модель дефолт эҳтимоллиги ($\Delta_{\text{кд}}$) билан дефолт ҳолатидаги йўқотишлар фоизи ($U_{\text{ка}}$) ўртасидаги ижобий таъсирни ҳамда уларнинг бизнес жараёнлар билан кузатиладиган такрорланмас ҳаракатини ўзида акс эттиради. Бунда модель $\Delta_{\text{кд}}$ ва $U_{\text{ка}}$ учун иккита тенгликдан иборат бўлиб, банклардаги вақтинчалик кредит йўқотишлари қатори асосида аниқланади. Бир пайтнинг ўзида асосий макроиқтисодий тебранишларни аниқлаш мақсадида экзоген макроўзгарувчилар учун вақтинчалик қаторлар моделларидан иборат тизим яратилади ва у кейинчалик стресс-тестда фойдаланилади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, лизингга берувчиларнинг лизинг шартномалари бўйича йўқотишлари ($L_{\text{шй}}$)ни қуйидаги формула орқали аниқлашни таклиф этамиз:

$$L_{\text{шй}} = \Delta_{\text{кд}} * U_{\text{ла}} * K_{\text{ам}}$$

$\Delta_{\text{кд}}$ – қарздор (лизингга олувчи)нинг дефолт бўлиш эҳтимоли;

$U_{\text{ла}}$ – лизинг тўловларининг қайтмаслиги ва шу каби омиллар таъсирида юзага келадиган дефолт рискига мойил бўлган активларнинг улуши;

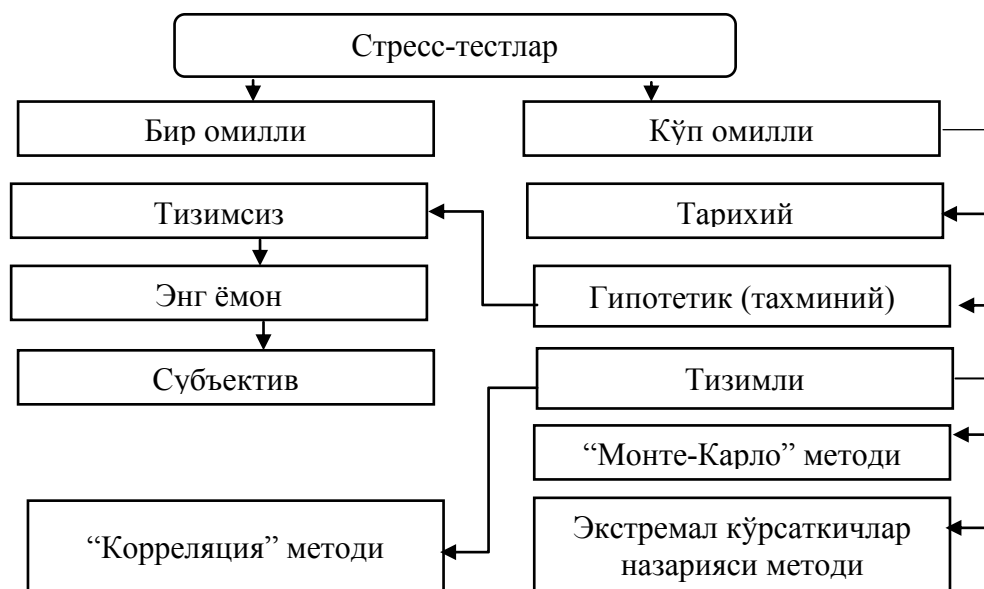
$K_{\text{ам}}$ – дефолт ҳолатида қарз мажбуриятларининг абсолют катталиги.

Кредит ташкилотлари томонидан стресс-тестни ўтказишда активлар портфелида “кўзда тутилмаган йўқотишлар” ни юзага келтирувчи бир қатор омиллар (фоиз rischi,

нарх rischi, фонд rischi, кредит ва ликвидлилик rischi)ни эътиборга олиш ёки rischiларни бошқариш чора-тадбирларини аниқ тартибга солишга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Стресс-тест миқдор (макроиқтисодий кўрсаткичларнинг тебранишини аниқлаб, уларнинг кредит ташкилотлари активларига таъсирини баҳолаш) ва сифат (стресс-тестнинг асосий вазифалари) таҳлиллари элементларини ўз ичига қамраб олади.

Халқаро амалиётда стресс-тестни амалга оширишда тарихий ва гипотетик ҳодисаларга асосланган сценарийли таҳлил методи кенг қўлланилади (1-чизма).

1-чизма. Хорижий мамлакатлар тажрибасида қўлланиладиган стресс-тестлар моделлари

Шунингдек, лизингга берувчининг активлар портфелининг риск омиллари ўзарувчанлигига таъсирчанлиги ҳамда максимал йўқотишлар қиймати аниқланади. Сценарийли таҳлил асосан лизингга берувчининг истиқболлини стратегик баҳолашга қаратилган бўлиб, у орқали алоҳида олинган омилларнинг лизингга берувчининг фаолиятига таъсири баҳоланади.

Таъсирчанликни аниқлаш таҳлили сценарийли таҳлилдан фарқли равишда қисқа муддатларда қўлланилади (лизингга берувчи активлар портфелига валюта курси ва фоиз ставкаларининг ўзгариши rischiнинг таъсири баҳолаш).

Максимал йўқотишлар қийматини аниқлаш методини қўллаш лизингга берувчи учун унинг фаолиятида максимал зарарларни келтириб чиқарувчи риск омиллари комбинациясини ва уларнинг салбий динамикасини аниқлаш имкониятини юзага келтиради.

Амалиётда стресс-тестни ўтказишни тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларнинг йўқлиги лизингга олувчилар томонидан уни ўтказишнинг моделларини ишлаб чиқиш ва қўллашни мураккаблаштиради. Шу ўринда халқаро амалиётда стресс-тестни ўтказишнинг турли моделларининг мавжудлиги сабабли тарихий маълумотларга асосланган моделни амалга ошириш босқичларини кўриб ўтамыз.

Лизингга берувчилар фаолиятида тарихий маълумотларга асосланган моделни қўллашнинг биринчи босқичи лизингга берувчининг фаолияти ҳақида ишончли маълумотларни ўрганишдан бошланади. Бунда молиявий ҳисоботдан фойдаланиш мумкин. Кейинги босқичда лизингга берувчининг лизинг шартномалари портфелини тўлиқ таҳлил қилиш ҳамда лизингга берувчи фаолиятида юзага келиш эҳтимоли юқори бўлган rischiларни аниқлаш талаб этилади. Якуний босқичда маълум бир белгиланган вақт давомида риск моҳиятини ўзгартирувчи омиллар динамикасининг таҳлили амалга оширилади. Шундай қилиб, стресс-тестнинг тарихий сценарийси негизида молия

хизматларини кўрсатувчи ташкилот (муассаса)лар ўзларининг кейинги фаолиятлари бўйича тўғри қарор қабул қилишга ҳаракат қилишади.

Аммо шуни алоҳида қайд этиш керакки, стресс-тестни тарихий сценарий асосида, яъни ўтган воқеаларни таҳлил қилиш орқали рискларни тўлиқ баҳолаш имкониятига эга бўлмаслигимиз мумкин. Шу сабабли лизингга берувчилар тарихий сценарийлар билан бирга гипотетик (тахминий) хусусиятли сценарийларни ишлаб чиқишлари талаб этилади.

Бунда лизингга берувчилар даврий равишда рискларни бошқариш жараёнини таҳлил қилиб, қуйидагиларга алоҳида эътибор беришлари лозим:

- лизингга берувчи фаолиятининг хусусиятлари (мураккаблиги, қамрови)дан келиб чиқиб унинг устав капиталини баҳолаш жараёнининг зарурлигини;
- рискка мойилликни акс эттирувчи ҳолатларнинг кузатилиши;
- баҳолаш жараёнида лизингга берувчи томонидан қўлланиладиган дастлабки маълумотларнинг ишончлилиги ва тўлиқлилиги;
- стресс-тестни ўтказиш ҳамда тахминлар ва дастлабки маълумотларни таҳлил қилиш.

Ўтган йилларнинг белгиланган даври (2, 3, 5 йил) мобайнида ўрганилаётган барча риск омиллари бўйича четланишларнинг максимал қийматини танлаш ва риск омилларининг жорий қийматини аниқлашда улардан фойдаланиш энг оддий метод сифатида қўлланилади. Шунингдек, лизингга берувчилар фаолиятида учрайдиган рискларни белгиланган аниқ вақт давомида бир томонлама ўрганиш ҳар доим ҳам самарали бўлмайди. Бунинг сабаби риск омилларининг катталиги бир пайтда унинг ўртача катталигидан “четланиши” кузатилиши мумкин. Қайд этилган муаммони ечишнинг йўлларида бири белгиланган вақт оралиғида турли риск омилларини баҳолашнинг бир хил “тортилган” методини қўллаш ва кейинчалик улардан ҳар бирининг ўртача катталигини таққослаш ҳисобланади.

Тўловларнинг қайтарилмаслик riskини баҳолашда лизингга берувчи томонидан лизингга олувчининг тўловларни ўз вақтида қайтара олишини таҳлил қилишнинг тизимли йўналишларнинг мавжудлиги муҳим аҳамият касб этади. Энг муҳими, белгиланган йўналишлар тўловсизлик riskининг бир хил даражаси билан тавсифланадиган лизингга олувчининг дефолт (тўловга лаёқатсизлик) ҳолатида ўзаро таққосланадиган бўлиши керак.

Хулоса ва таклифлар. Пандемия шароитида лизингга берувчиларни қўллаб-қувватлаш мақсадида уларнинг фаолиятида стресс-тестни ўтказишнинг юқорида келтирилган методологик асосларини таҳлил қилган ҳолда ушбу жараёни амалга ошириш учун қуйидаги таклифларни бериб ўтамиз:

- лизингга берувчилар фаолиятлари давомида имкон қадар оператив равишда стресс-тестни амалга оширишлари лозим. Бу ҳолат уларга молия бозоридаги ўзгаришларга тезкорлик билан мослашиш (жавоб қайтариш) имконини беради;
- стресс-тестни фақатгина тарихий, яъни содир бўлган воқеалар асосида таҳлил қилиш рискларни тўлиқ таҳлил қилиш имконини бермайди. Шу сабабли лизингга берувчилар тарихий сценарий билан бир қаторда фаолиятларидаги рискларни максимал даражада намоён этадиган ва потенциал йўқотишларни ҳам акс эттирадиган гипотетик сценарийларни ҳам ишлаб чиқишлари лозим;
- лизингга берувчилар узлуксиз равишда стресс-тестларнинг долзарблигига алоҳида эътибор қаратиб, ташкилотнинг молия бозорида ривожланиш истиқболларини белгилаш ҳамда жорий ҳолатини тўлиқ ҳисобга олиш учун ушбу жараёни назорат қилиб боришлари лозим;
- стресс-тест жараёни riskни баҳолашнинг энг мақбул усуллари орқали амалга оширилиши лозим. Хориж амалиётидан фойдаланган ҳолда ушбу жараёнинг ҳуқуқий асосларини яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://review.uz/oz/post/pandemiya-va-iqtisod-qaysi-sohalarda-qulash-kuzatiladi>.
2. <https://uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/7470/>
3. International Monetary Fund Macrofinancial stress testing – principles and practices, 2012. – P. 66.
4. Султанов Г.С., Алиев Б.Х., Казимагомедова З.А. Стресс-тестирование в практике деятельности банков России как элемент внутреннего контроля. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 12 (часть 7) – С. 1352-1356
5. Сучкова Е.О., Мастеровенко К.В. Методология и практика реализации макропруденциального стресс-тестирования банковской системы // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 6. Экономика. 2017. №1
6. Селютин В.В. и др. / Финансы и кредит, 2017, т. 23, вып. 8, стр. 430-449.
7. Foglia A. Stress testing credit risk: a survey of authorities' approaches // International Journal of Central Banking. September 2009. <https://www.ijcb.org/journal/ijcb09q3a1.pdf>
8. Daniel F., Ricard R. Stress Testing the Corporate Loans Portfolio of the Swedish Financial Sector. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Science in Finance. Lund University. Spring 2009.
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1436798&fileId=1646996>
9. Абдуханова, Н.Г. (2014). Организационно-экономический механизм использования лизинговых операций в жилищно-коммунальном комплексе (Дис. ... к.э.н.: 08.00.05). Пенза. http://dissovet.pguas.ru/files/212-184-03/dissertation_abduhanova.pdf
10. Абдуханова Н.Г., Шарафутдинова А.Ф. (2015). Оценка платежеспособности компании-заемщика при лизинговых схемах финансирования в ЖКК. Российское предпринимательство, 16(19), 3277-3284. doi: 10.18334/rp.16.19.1982
11. Jokivuolle E., Viren M. Cyclical default and recovery in stress testing loan losses. Journal of Financial Stability, 2013, vol. 9, pp. 139-149.

Ш.Латипова	Sh.Latipova
Организационные особенности стресс-тестирования в деятельности лизингодателей в условиях пандемии Аннотация: В статье описывается важность стресс-тестирования в финансовой системе страны в контексте пандемии, ее содержание и сущность. Кроме того, в конце статьи, основанной на методологической основе стресс-тестирования в деятельности лизингодателей, представлен ряд предложений по реализации этого процесса на лизинговом рынке страны. Ключевые слова: Стресс-тест, риск, кредитный риск, дефолт, однофакторный метод, многофакторный метод, эмпирическая модель, метод анализа исторических сценариев, метод гипотетического анализа.	Organizational features of stress testing in the activities of leasing in conditions of pandemic Abstract: The article describes the importance of stress testing in a country's financial system in the context of a pandemic, its content and nature. In addition, at the end of the article, based on the methodological basis of stress testing in the activities of lessors, a number of proposals for the implementation of this process on the leasing market of the country are presented. Keywords: Stress test, risk, credit risk, default, univariate method, multivariate method, empirical model, historical scenario analysis method, hypothetical analysis method.

ИНВЕСТИЦИЯ

УДК: 338.339.9 (575.192)

А.Э.Қобилов - Қарши Давлат университети таянч докторанти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИ ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИДА ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲАЖМИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Аннотация: Ушбу мақолада Қашқадарё вилоятида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар(ТТХИ)га таъсир этувчи омиллар бўйича хорижий корхоналарда ўтказилган сўровнома натижалари таҳлил қилинган ҳамда таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: пандемия шароити, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, инвестор, ишлаб чиқариш инфратузилма, сўровнома.

Кириш. Жаҳон миқёсида коронавирус инфекцияси тарқалиши дунёнинг аксарият мамлакатларида ишлаб чиқариш ва истеъмол ҳажмларининг кескин қисқариши, глобал ишлаб чиқариш занжирлари ва савдо алоқаларининг издан чиқиши, дунё молия бозорларида хом ашё товарлари нархининг пасайиши ва конъюнктуранинг ёмонлашувини келтириб чиқарди.

Глобал иқтисодиёт тизимининг бир қисми бўлган Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам мазкур омиллар таъсир қилмоқда, бу эса ўз навбатида ушбу ҳолатнинг салбий таъсирларини юмшатиш бўйича самарали олдини олувчи чоралар кўришни талаб қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 19 мартдаги коронавирус пандемиясининг аҳоли турмуш даражаси ва иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш масалаларига бағишланган йиғилишда таъкидлаганидек, “Бугунги оғир шароит иқтисодиётимиз учун ҳам синов бўлиб, саноат корхоналари, тадбиркорлар ва экспортёрлар биздан аниқ ва самарали чоралар кутмоқда. Шу боис иқтисодиётдаги йўқотишлар ўрнини қоплаш учун захира яратиш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ҳукуматнинг асосий вазифаси бўлиши зарур”[1].

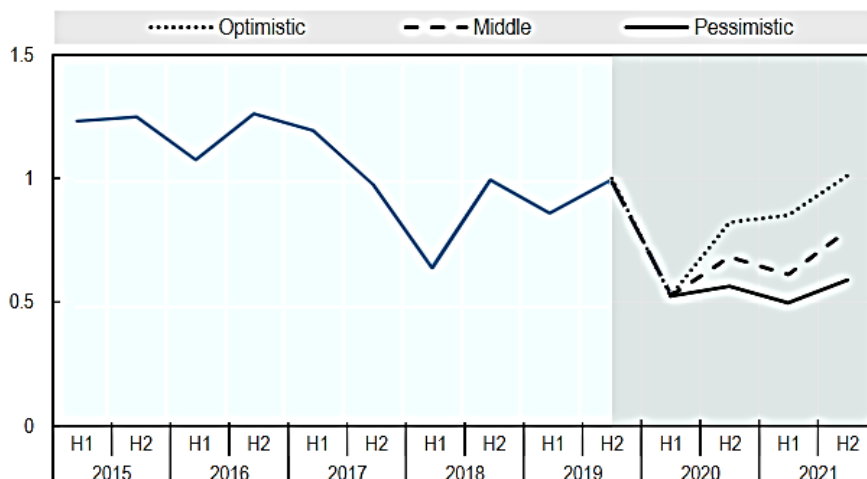
Қашқадарё вилояти хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича Республикада энг етакчи вилоятлардан бири бўлишига қарамай, инвестициялар улушида ёқилғи-энергетика мажмуасининг улуши юқорилигича сақланиб қолмоқда. Худудий лойиҳаларга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ)ни жалб қилиш бўйича вилоят Республикада қуйи ўринларда бормоқда.

Пандемия шароитидан келиб чиқиб, вилоятда фаолият кўрсатаётган хорижий корхоналарни қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш чораларини кўриш, инвестиция ҳажмига таъсир кўрсатаётган муаммоларни тадқиқ этиш талаб этилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Пандемия шароитида хорижий инвестициялардан самарали фойдаланиш бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилган. Хусусан, иқтисодчи олим Суфиан Жузоҳ томонидан Малайзия давлати бўйича олиб борилган тадқиқотларга кўра, пандемия шароитида хусусий ички инвестициялар манбаи бўлган кичик ва ўрта корхоналар ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланиши керак [2]. Хорижий инвестицияларни рақамли иқтисодиёт, соғлиқни сақлаш, биотехнология, шунингдек озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги ва агросаноат соҳаларига жалб қилиш лозимлиги қайд қилинган.

Халқаро иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (OECD) томонидан пандемия шароитида хорижий инвестициялар оқимининг ўзгариши 3 та сценарий бўйича башорат қилинган [3]. Энг оптимистик сценарийга кўра, 2020 йилда дунё иқтисодиётидаги ТТХИ ҳажми 30-40 фоизга камаяди ва 2021 йилнинг охирига келиб, инқирозгача бўлган даврдаги кўрсаткичига етади. Ўрта даражадаги сценарийга кўра, 2020 йилда ТТХИ ҳажми 35-45 фоизга камаяди ва 2021 йилнинг охирига келиб, инқирозгача бўлган даврдаги кўрсаткичидан 3 баробар кам бўлади (1-расм). Пессимистик сценарийга кўра, ТТХИ

оқими 2020 йилда 40 фоиздан ошиқроққа камаяди ва 2021 йилнинг охиригача ўзгаришсиз қолади .

1-расм. Пандемия шароитида ТТХИ оқимининг ўзгариш сценарийлари¹

Тадқиқот методологияси. Илмий изланишлар натижасида пандемия шароитида Қашқадарё вилоятида саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш соҳаларида фаолият олиб бораётган хорижий корхоналар томонидан жалб қилинаётган ТТХИ ҳажмига таъсир кўрсатаётган омилларни ўрганиш мақсадида, қиёсий таҳлил ва солиштириш, тизимли таҳлил, статистик сўров усулларида фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2010 йил якуни бўйича Қашқадарё вилоятида 64 та хорижий капитал иштирокидаги корхоналар фаолият кўрсатган бўлса, 2020 йил 1 январ ҳолатида ушбу кўрсаткич 3 баробарга ошган ҳолда, хорижий капитал иштирокидаги корхоналар сони 199 тага етган. Шундан, хорижий капитал иштирокидаги корхоналар сони саноат соҳаси бўйича 116 тани, хизмат кўрсатиш соҳаси бўйича 32 тани, қишлоқ хўжалиги соҳаси бўйича 51 тани ташкил қилади(1-жадвал).

1-жадвал.

Хорижий корхоналар ва жалб қилинган тўғридан- тўғри хорижий инвестициялар динамикаси (2010-2019 йиллар)

Кўрсаткичлар /йиллар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Хорижий корхоналар сони	64	56	57	54	59	49	49	57	87	199
Жалб қилинган ТТХИ, ҳажми (млн. АҚШ доллари)	177.3	234.7	245.9	316.6	232.6	142.6	265.4	201.8	84.0	594.7

Давлат Статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2010-2019 йиллар давомида Қашқадарё вилоятига қарийиб 2,5 млрд. АҚШ доллари миқдорида хорижий инвестициялар ўзлаштирилган. Ўзлаштирилган ТТХИнинг 23,8 фоизи (594.7 млн. АҚШ доллари) 2019 йилга тўғри келган.

Вилоятда 2019 йил мобайнида ўзлаштирилган ТТХИнинг 75.5 фоизи (449.2 млн. АҚШ доллари) ёқилғи-энергетика мажмуасига кирувчи Республика даражасидаги корхоналар ҳиссасига тўғри келса, 24.5 фоизи (145.5 млн. АҚШ доллари) ҳудудий инвестицион лойиҳалар доирасида жалб қилинган.

Қашқадарё вилоят инвестициялар ва ташқи савдо бошқармаси маълумотларига кўра, 2020 йилнинг 5 ойи давомида ҳудудий лойиҳалар ҳисобидан 60.3 млн. АҚШ доллари миқдорида ТТХИ жалб қилинган ва 2019 йилнинг шу даврига нисбатан жалб қилинган ТТХИ ҳажми 2 баробарга ошган.

¹Манба. OECD FDI statistics database and OECD projections

Тадқиқот давомида Қашқадарё вилояти саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш соҳаларида фаолият олиб бораётган 42 та хорижий капитал иштирокидаги корхоналар ўртасида 2020 йилнинг апрел-май ойларида сўровнома ўтказилди.

Пандемия шароитида сўровнома онлайн тизими орқали ўтказилиб, хорижий инвесторлар фаолиятига тўсиқ бўлаётган муаммолар ўрганилди ва респондентлар томонидан фаолиятлари давомида коррупция ва бюрократия ҳолатига дуч келмаганликларини ижобий сифатида баҳолаш мумкин (2-жадвал).

2-жадвал.

Қашқадарёда вилоятида хорижий инвесторлар фаолиятига тўсиқ бўлаётган муаммолар

Муаммолар	Са- но- ат	Қиш- лоқ хўжа- лиги	Хиз- мат кўрса- тиш	Жами	Жами респондга нисбатан фоиз хисобида
кредит фоизларининг юқорилиги ва кредитлаш тизимининг яхши ишламаслиги	22	8	3	33	78.6%
ишлаб чиқариш инфратузилмасига уланишнинг қийинлиги ва қолоқлиги	17	7	5	29	69.05%
бино ва ер ажратишнинг қийинлиги	12	3	5	20	47.6%
ишончли, молиявий барқарор ҳамкор топиш	12	5	1	18	42.9%
маҳсулот ва хизматларнинг сертифи- катлаш, лицензиялашдаги муаммолар	9	0	1	10	23.8%
бизнес юритиш кўникмаларининг пастлиги	6	3	0	9	21.4%
технологик қолоқлик	7	1	0	8	19.05%
ҳуқуқий тизимнинг яхши ишламаслиги, шартномаларга риоя қилмаслик	5	1	0	6	14.3%
Бошқа ҳолатлар	2	1	0	3	7.1%
Коррупция ва бюрократия	0	0	0	0	

Натижаларга кўра, хорижий инвесторлар фаолиятига энг катта тўсиқ сифатида – кредит фоизларининг юқорилиги ва кредитлаш тизимининг яхши ишламаслиги қайд этилган. Саноат соҳасидаги 22 та, қишлоқ хўжалигидаги 8 та ва хизмат кўрсатишдаги 3 та, жами 33 та хорижий корхоналар (жами респондентларнинг 78.6 фоизи) томонидан кредитлаш тизими –энг катта тўсиқ сифатида билдирилган. Кредит билан боғлиқ тўсиқларга асосан, хорижий инвесторларнинг маҳаллий ҳамкорлари дуч келишган.

29 та хорижий корхона (жами респондентларнинг 69.05 фоизи) томонидан фаолиятдаги тўсиқ сифатида ишлаб чиқариш инфратузилмасининг қолоқлиги ва уланишга қийинлиги баҳоланган. Фаолиятдаги ушбу тўсиқ – яна бошқа бир тўсиқ (бино ва ер ажратишнинг қийинлиги)ни келтириб чиқарган. Кўпгина инвесторлар томонидан инфратузилмаси нисбатан яхши бўлган Қарши ва Шаҳрисабз шаҳарларида ўз фаолиятла-рини бошлашга истак билдирилган бўлсада, ушбу шаҳарларда бўш бино ва бўш ер май-донларининг мавжуд эмаслиги натижасида сўровномада қатнашган 20 та хорижий корхо-на (жами респондентларнинг 47.6 фоизи) да бино ва ер билан муаммолар келиб чиққан.

Пандемия шароитида олиб борилган тадқиқотлар натижасида 18 та хорижий корхоналар (жами респондентларнинг 42.9 фоизи) томонидан тўсиқ сифатида – шерикчиликда ишлаш учун Қашқадарё вилоятида ишончли, молиявий барқарор ҳамкорлар етишмаслиги қайд қилинган.

Тадқиқот натижаларига кўра, 10 та респондент томонидан (23.8 фоиз) маҳсулот ва хизматларнинг сертификатлаш, лицензиялашдаги муаммолар, 9 та респондент томонидан (21.4 фоиз), 8 та респондент томонидан (19.1 фоиз) –технологик қолоқлик, 6 та

респондент томонидан (14.3 фоиз) ҳуқуқий тизимнинг яхши ишламаслиги, шартномаларга риоя қилмаслик омиллари хорижий инвесторлар томонидан тўсиқ сифатида қайд этилган.

Хулоса ва таклифлар. Пандемия шароитида олиб борилган тадқиқотлар натижасига кўра хорижий инвестицияларга энг асосий тўсиқлар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- ✓ кредит фоизларининг юқорилиги ва кредитлаш тизимининг яхши ишламаслиги;
- ✓ ишлаб чиқариш инфратузилмасига уланишнинг қийинлиги ва қолоқлиги;
- ✓ бино ва ер ажратишнинг қийинлиги;
- ✓ ишончли, молиявий барқарор ҳамкорларнинг етишмаслиги;
- ✓ маҳсулот ва хизматларнинг сертификатлаш, лицензиялашдаги муаммолар;
- ✓ технологик қолоқлик ва ҳуқуқий тизимнинг яхши ишламаслиги;
- ✓ шартномаларга риоя қилмаслик омиллари қайд қилинган.

Қашқадарё вилояти инвестиция муҳитини пандемия шароитида яхшилаш, ТТХИ ҳажмини кўпайтириш ва хорижий инвесторлар фаолиятига тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф қилиш мақсадида бир қатор вазифаларни амалга ошириш талаб этилади:

- истиқболли, долзарб инвестицион лойиҳаларни тезкор молиялаштириш учун Қашқадарё вилоятида маҳаллий бюджетнинг орттириб бажарилган қисмидан устав капитали 5.0 млн. АҚШ долларида кам бўлмаган махсус инвестицион фонд ташкил қилиш лозим;
- муқобил вариант сифатида (хорижий инвесторлар томонидан таклиф қилинган) тижорат банклари лойиҳаларда ҳамкор (шерик) сифатида иштирок этишини таъминлаш мумкин;
- ишлаб чиқариш инфратузилмаси билан боғлиқ муаммоларни бартараф қилиш мақсадида хорижий инвестицион лойиҳаларини эркин иқтисодий зоналари ва кичик саноат зоналарида жойлаштириш мақсадга мувофиқ;
- махсус зоналарда жойлаштиришнинг имкони бўлмаган истиқболли хорижий инвестицион лойиҳалар (қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш) даги инфратузилма яратиш билан боғлиқ харажатлар учун давлат томонидан тўлиқ ёки қисман субсидиялаш тизимини жорий қилиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 19 мартдаги коронавирус пандемиясининг аҳоли турмуш даражаси ва иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш масалаларига бағишланган йиғилишдаги маърузаси. Халқ сўзи, 20.03.2020.

2. Sufian Jusoh (2020), Malaysia’s direct investment policy post-COVID 19: An early analysis of challenges and the way forward, IKMAS Working Paper 1/2020

3. OECD (2020), Foreign direct investment flows in the time of COVID-19. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132646-g8as4msdp9&title=Foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-COVID-19

А.Кобиллов Влияние факторов на объем прямых иностранных инвестиций в Кашкадарьинской области в условиях пандемии	A.Kobilov The influence of factors on the volume of foreign direct investment in the Kashkadarya region in a pandemic.
Аннотация: В данной статье анализируются результаты опроса иностранных предприятий о факторах, влияющих на объем прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Кашкадарьинской области, а также разработаны предложения и рекомендации. Ключевые слова: условия пандемии, прямые иностранные инвестиции, инвестор, производственный инфраструктура, метод обследования.	Abstract: This article analyses the results of the survey of foreign enterprises on the factors of foreign direct investment (FDI) in Kashkadarya region and is developed suggestions and recommendations. Keywords: pandemic conditions, foreign direct investment, investor, production infrastructure, survey method

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

К.Б.Уразов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, и.ф.д.,

О.Х.Холиқулов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ҚУРИЛИШ МАШИНА-МЕХАНИЗМЛАР ҲОЛАТИНИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВАЗИФАЛАРИ ВА ҚАЙТА БАҲОЛАНИШИНИ БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИДАГИ ИФОДАСИ

Аннотация: ушбу мақолада республикамызда пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлар ҳолатини бухгалтерия ҳисоби вазифалари ҳамда уларни қайта баҳоланишини бухгалтерия балансида акс эттириш хусусияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Пандемия шароити, бухгалтерия ҳисоби, баланс, бошланғич қиймат, қайта баҳолаш, жамланган эскириш, қолдиқ қиймат.

Кириш. Бутун жаҳон миқёсида COVID-19 пандемия шароити иқтисодиётнинг турли жабҳалари ўзининг салбий оқибатларини сезиларли даражада кўрсатишга сабаб бўлмоқда. Шу боис республикамызда коронавирус пандемияси шароитида иқтисодиётимиз кескин молиявий инқирозга юз тутмаслик учун қурилиш ташкилотлари фаолиятини ижобий ҳолатда ишлашларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Пандемия шароитини юмшатиш чорасида босқичма-босқич иқтисодиётимиз яхшиланиши борасида қурилиш ташкилотлари фаолияти ҳамда уларга зарур бўлган қурилиш машина-механизмлари импорти борасида ҳам ўзгаришлар ва бир қатор имтиёзлар ҳукуматимиз томонидан берилганлиги ҳаммамизга маълум.

Шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 3.06.2020 йилдаги ПҚ-4739-сон қарори билан ташқи иқтисодий фаолиятни янада тартибга солиш ва автотранспорт воситаларининг ички бозорини ривожлантиришни рағбатлантиришга доир чора-тадбирлар белгиланди. 2020 йил 1 августдан қуйидагиларни олиб киришда амалдаги акциз солиғи ставкалари бекор қилинади:

♦ тракторлар, шатакка олувчи машиналар ва скиддерлар (8701-гуруҳ ТИФ ТН коди) – ҳозир уларга акциз солиғи 5% дан 20% гача миқдорда белгиланган.[1]

Пандемия шароитида коронавирус инфекциясига қарши курашиш бўйича тиббиёт ва карантин муассасалари қурилиши учун зарур бўлган қурилиш материаллари, шунингдек, улар фаолият кўрсатиши учун зарур товарлар божхона тўловларидан, шу жумладан, қўшилган қиймат солиғидан озод этилади. [2]

2020 йил 24 январдаги Республикамыз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаб ўтганидек: Биз кейинги 3 йилда йўл қурилишига - 9,8 триллион сўм маблағ ажратдик. Бу рақамлар ушбу тармоқлар учун сўнгги 10 йилда сарфланган маблағлардан бир неча баробар кўпдир¹.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Пандемия шароитида қурилиш ташкилотларида мавжуд машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати ҳамда улар иш фаолиятидан самарали фойдаланиш, яъни ҳозирги ривожланиб бораётган бир вақтда қурилиш машина-механизмлари иш кўламини ошириш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек профессор К.Б.Уразов томонидан қурилиш соҳасида ишлар (хизматлар) ни бажариш учун зарур бўлган меҳнат ресурслари ва мутахассисларга эга бўлишлари асосий талаблардандир дея таъкидлаганлар.[3] Арустамов Э.А., Андреевалар Р.С.(2011) товарлар, ишчи кучлари, молиявий ресурслар, технологиялар ва маълумотлар халқаро ҳаракати орқали узлуксиз

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01.2020 й. www.lex.uz.

ўсиб бораётган оқимлар глобал инфратузилмани ривожлантириш ва такомиллаштиришни тезлаштиради деб таъкидлашади.[4] Таъкидлаб ўтиш жоизки, мазкур тадқиқот йўналишида мамлакатимиз бир қатор иқтисодчи олимлари М.К.Пардаев, Қ.Ж.Мирзаев, Ҳ.Н.Мусаев ва Ж.Р.Зайналовлар илмий-тадқиқотларни ҳозирги кунда жадал авж олиб бораётган COVID-19 пандемияси шароитида мамлакатимиз иқтисодиётига таъсир доираларини ўзларининг фикр-мулоҳаза ва назарий-амалий тавсиялари билан ёритиб берганлар.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқот ишида тизимли таҳлил, синтез, анализ, статистик гуруҳлаш ва жамлаш, абстракт-мантикий фикрлаш, индукция ва дедукция, илмий-башоратлаш, эксперт баҳолаш, баҳолаш ва шу каби бошқа усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Республикамизда пандемия шароитида қурилиш ташкилотларида машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати ва иш фаолияти, ҳамда уларни қайта баҳолашни оқилона ҳисобга олмай амалга ошириб бўлмайди. Қурилиш ва ишлаб чиқаришдаги барча жараёнлар асосан машина-механизмлар орқали амалга оширилади. Шу аснода таъкидлаб ўтиш жоизки, қурилиш машина-механизмлари бухгалтерия ҳисобида мақсад ва вазифалари муҳим аҳамият касб этади. Қурилиш машина-механизмлари ҳисобининг асосий мақсади бўлиб, фойдаланувчиларни қурилиш машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати ва улар эскириши бўйича тўғри ва реал маълумотлар билан таъминлаш ҳисобланади. Ушбу асосли мақсаддан келиб чиқиб қурилиш машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати ва эскириш ҳисобининг олдида қуйидаги бухгалтерия ҳисоби вазифалари қўйилади:

- ✓ Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бухгалтерия ҳисобининг бошланғич ва электрон ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисобга олиш;
- ✓ Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлар Республикамизда амалда тасдиқдаги Солиқ Кодексига мувофиқ солиққа тортилиши, жамланган амортизацияси (эскириши)ни белгиланган усул ва меъёрлар бўйича тўғри ҳисоблаш;
- ✓ Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлардан унумли фойдаланиш, бунинг учун уларни ишсиз туриб қолишларига йўл қўймаслик, кераксиз қурилиш машина-механизмларни инвентаризация қилиш, ижарага бериш (молиявий ва оператив лизинг), ликвидация қилиш, бепул бериш ёки сотиш натижаларини тўғри ҳисобга олиш;
- ✓ Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмларга қилинган қўшимча ҳаражатларни (капитал қуйилмаларни, жорий ва капитал таъмирлаш ҳаражатларини) тўғри ҳисобга олиш, уларни ўз вақтида мақсадига қараб қурилиш машина-механизмларнинг қийматига ёки корхона ҳаражатларига киритиш;
- ✓ Пандемия шароитида қурилиш машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати, эскириш ҳисоби ва қайта баоланиши бўйича бухгалтерия ҳисоб маълумотларини ички ва ташқи фойдаланувчиларга тўғри ҳамда ўз вақтида тақдим этиш.

Қурилиш машина-механизмлар ҳолати, ҳаракати ва эскириши тўғрисидаги ҳисоботни тўғри тузиш ва уларни ташқи ва ички маълумот фойдаланувчиларга реал ҳолатда ўз вақтида тақдим этишни тўғри ҳисобга олиш фақат уларни баҳолашнинг ягона тамойили бўлган шароитдагина амалга оширилиши мумкин. 5-сон БҲМС га мувофиқ қурилиш машина-механизмлар қийматини баҳолаш турлари қуйидагича акс эттирилади.

- бошланғич қиймат;
- қолдиқ қиймат;
- жорий қиймат;
- тугатиш қиймати¹.

¹ 5-сонли “Асосий воситалар” БҲМС. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2003 йил 9 октябрда, 114-сон билан тасдиқланган.

Пандемия шароитида қурилиш ташкилотларида қурилиш машина-механизмларини ҳар йилги қайта баҳолаш бухгалтерия балансида акс эттириш муҳим аҳамият касб этади. Қуйидаги қурилиш машина-механизмларни қайта баҳолашнинг бухгалтерия балансида қандай акс эттирилиши юзасидан тушунтириш олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Республикада мавжуд меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан қурилиш-машина механизмларни қайта баҳолаш натижалари бухгалтерия ҳисобида 0100, 0200, 0300, 0700, 0800 счётларида "8510" счётига боғланган ҳолда бухгалтерия ёзувлари орқали акс эттирилади. Бошланғич қиймат ва ҳисобланган эскиришнинг қайта баҳоланган суммаси бухгалтерия балансида 2019 йилнинг 1 апрелидаги, 2019 йилнинг 1 июлидаги, 2019 йилнинг 1 октябридаги ҳолатига кўра ҳамда 2019 йилдаги балансда (2020 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра) "Ҳисобот даври бошига" устунининг "010", "011", "090", "100" сатрларида, қайта баҳолаш (сальдоси) қолдиғи эса тегишлича "430" сатрда акс эттирилади.

Айталик, “СУФАТ и Д” МЧЖ қурилиш ташкилоти бўлиб, 2018 йилнинг 1 январь ҳолатига асосий воситалари, яъни қурилиш машина-механизмлари мавжуд бўлмаган. “СУФАТ и Д” МЧЖ 2018 йилнинг 16 февраль куни 760 000,0 сўмлик автобетоносмеситель ZZ5257GJBN3847A-1 маркали, қурилиш машина-механизмларини харид қилди. Эскириш 2018 йилнинг 1 мартдан бошлаб ҳар ойда ҳисобланди ва 2018 йил учун 95 000,0 сўмни ташкил этди (760 000,0 x 15 фоиз / 12 x 10). Демак **2018 йил учун: 2019 йилнинг 1 январига бухгалтерия балансида, "Асосий воситалар" (қурилиш машина-механизмлар) активида:**

- **"010" сатр "бошланғич (қайта тиклаш) қиймати бўйича" 4-устун** - 760 000,0;
- **"011" сатр "эскириш суммаси" 4-устун** – 95 000,0;
- **"012" сатр 4-устун (010 – 011)** – 665 000,0.

2019 йилнинг январь ойида 2019 йил 1 январдаги ҳолатига кўра ишлаб чиқариш ускунасини қайта баҳолаш индексларига мувофиқ қайта баҳолаш амалга оширилди¹:

- бошланғич (қайта тиклаш) қиймати - 760 000,0 x 1,018 = 773 680,0;
- тўпланган эскириш суммаси – 95 000,0 x 1,018 = 96 710,0.

Дт 0130 Кт 8510 - 773 680,0;

Дт 8510 Кт 0230 - 96 710,0.

Қайта баҳолаш қолдиғи **2019 йилги** баланс пассивида "430" сатрда акс эттирилади: (773 680,0 - 760 000,0) - (96 710,0 - 95 000,0) = 11 970,0

Бунда қурилиш машина-механизмлар қийматининг оширилишига бухгалтерия ёзувлари қуйидаги кўринишга эга бўлади (сўмда):

Дт 0130 Кт 0230 – 1 710,0;

Дт 0130 Кт 8510² – 11 970,0.

Демак **2019 йил учун: 2020 йилнинг 1 январига бухгалтерия балансида қурилиш машина-механизмларининг эскириши 2019 йил учун 116 052,0 сўм (773 680,0 x 15 фоиз) ни ташкил этди³. "Асосий воситалар" (қурилиш машина-механизмлар) активида:**

- **"010" сатр "бошланғич (қайта тиклаш) қиймати бўйича" 3 ва 4-устунлар** - 773 680,0;
- **"011" сатр "эскириш суммаси" 3-устун** – 96 710,0 ва **4-устун** – 212 762,0 (96 710,0 + 116 052,0);
- **"012" сатр (010 – 011) 3-устун** – 676 970,0 ва **4-устун** – 560 918,0.

¹ 2019 йил 1 январ ҳолати бўйича асосий фондлар, ўрнатиладиган ускуналар ва қурилиш тугалланмаган объектларни (уларни харид қилиш, тайёрлаш, қуриш давлари бўйича) ҚАЙТА БАҲОЛАШ ИНДЕКСЛАРИ*

² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг №21-сон БҲМС “Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома”. 09.09.2002 й.

³ “СУФАТ и Д” МЧЖ нинг 2019 йиллик молиявий ҳисобот маълумотлари. 2020 йил 15 феврал ҳолатига.

Таъкидлаб ўтиш жойизки, бухгалтерия балансининг **3-устунида** одатда ҳисобот даври бошидаги маълумотлар, яъни аввалги ҳисобот давридаги балансининг **4-устуни** маълумотлари кўрсатилади. 2020 йилнинг 1 январига бухгалтерия балансининг **"010" ва "011", "090", "100" сатрлари**, шунингдек **3-устун "430" сатрининг** 2019 йилнинг 1 январигаги балансининг **4-устуни** тегишли сатрларига номувофиқлиги асосий фондлар (қурилиш машина-механизмлар) ни қайта баҳолаш натижасида келиб чиққан. Ушбу ҳолат албатта молиявий ҳисоботга илова қилинадиган тушунтириш хатида акс эттирилиши лозим.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакатимиз қонунчилигида кўрсатилганидек, агар асосий фондлар (қурилиш машина-механизм) ларини қайта баҳолаш ҳисобот йилининг биринчи санаси ҳолатига ўтказилса, қайта баҳолаш натижаларининг кўрсаткичлари ҳисобот йилининг бошига шаклландиган молиявий ҳисоботга қабул қилинади. Бунда ўтган йилнинг охиридаги кўрсаткич ҳисобот йилининг бошидаги кўрсаткичга мос келмаслиги, асосий воситаларни ҳисобот йилининг биринчи санасига ўтказилган қайта баҳолашнинг натижаси деб тушунилади ва жорий даврнинг молиявий ҳисоботидаги тушунтириш хатида тўлиқ баён этилади¹.

Бухгалтерия ҳисоби методлари асосийларидан бу молиявий ҳисобот шакллари ҳисобланади. Шу боис ҳам ҳар бир ҳисобчи хўжалик юритувчи субъектларни мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, яъни молиявий ҳисобот шаклларида бухгалтерия балансини тўлдириши тартибига алоҳида эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этади. 1-шаклнинг ҳар бир сатрига алоҳида эътибор бериш қатъий талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи иқтисодий фаолиятни янада тартибга солиш ва автотранспорт воситаларининг ички бозорини ривожлантиришни рағбатлантиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4739-сон қарори. 3.06.2020 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Фармони.3.04.2020 й.
3. Уразов К.Б. “Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари”, Дарслик.- Т.:2019.
4. Арустамов Э.А., Андреева Р.С.(2011).Внешнеэкономическая деятельность: учебник / - М. : КНОРУС. -168 с.

К.Уразов, О.Холикулов Учетная деятельность и переоценка состояния машиностроения в условиях пандемии в учетном балансе Аннотация: В статье описаны учетные функции состояния строительной техники в стране в условиях пандемии, а также характер отражения их переоценки в балансе. Ключевые слова: Условия пандемии, бухгалтерский учет, баланс, первоначальная стоимость, переоценка, совокупная амортизация, остаточная стоимость.	K.Urazov, O.Kholikulov Accounting activity and reassessment of the state of machine-building in pandemic conditions in the accounting balance sheet Abstract: The article describes the accounting functions of the state of construction equipment in the country in a pandemic, as well as the nature of the reflection of their revaluation in the balance sheet. Keywords: Pandemic conditions, accounting, balance sheet, original cost, revaluation, cumulative depreciation, residual value.
---	---

¹Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида “Молиявий ҳисобот шакллари тўлдириш бўйича қоидалар”нинг 5-бандидан (рўйхат рақами 1209, 2003 йил 24 январь).

D.R. Zaynalov – SamISI professori, iqtisodiyot fanlari doktori,

K.N. Zaynalova – Samarqand davlat universiteti assistenti

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA KORONAVIRUSNING TARQALISH QONUNIYATLARINI TAHLILI

Annotatsiya: maqolada koronavirus COVID-19 sababli e‘lon qilingan pandemiya va uning iqtisodiyotdagi salbiy oqibatlari haqida so‘z yuritiladi. Maqolada shiddat bilan tarqalayotgan kasallikning tarqalish qonuniytlarini o‘rganish va kelgusida unga qarshi choralar ishlab chiqish dolzarb masala ekanligi ko‘rsatilgan. Bunda O‘zbekiston uchun 2020-yil 20-martdan 31-iyulgacha oralig‘idagi rasmiy ma‘lumotlar asosida har xil ko‘rsatkichlar kiritilgan va tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: karantin, COVID-19, pandemiya, O‘zbekiston, modellashirish.

Kirish. Koronavirus COVID-19 insonlarning hayotiga xavf solish bilan birga, iqtisodiyot rivojlanishga juda katta muammolar paydo qilmoqda. 2019-yil natijalariga asosan dunyo bo‘yicha 330 mln kishi turizm sohasida faoliyat ko‘rsatgan, yoki har 10 ta ish o‘rinlarining bittasi ushbu sohaga to‘g‘ri kelgan hamda ko‘pgina mamlakatlarda iqtisodiyot o‘sishining muhim omili hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib, olimlarning tahliliga asosan, COVID-19 pandemiyasi faqatgina turizm sohasi hisobidan dunyoda 75 mln. taga ishsizlik ko‘payishi mumkin. Iqtisodiyotning faqatgina turizm tarmog‘i esa 2,1 trillion dollar zarar ko‘rishi mumkinligi qayd qilinmoqda [1]. Faqatgina Samarqand doirasida qaraydigan bo‘lsak: viloyatlararo avtomobil, temir yo‘l, havo yo‘llari yopilgan, hattoki ichki turizm ta‘qiqlangan, mehmonxonalar, restoranlar, turistik obyektlar yopilgan.

Pandemiyaning kuzatish bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda ushbu jarayonda umumiy qonuniyatlar mavjudligi qayd qilingan. Ammo masalani soddalashtirish orqali kelgusida boshqaruv jarayonida muammolarga duch kelishimiz mumkin. Shu bois, pandemiyaning chuqur o‘rganish uchun undagi jarayonlar o‘rtasida mavjud o‘zaro uzviy bog‘lanishlarni aniqlash va uning negizida matematik modellarni taklif qilish talab etiladi.

Yuqumli kasalliklar haqida gap ketganda, tushunish oson bo‘lgan asosiy qonuniyatlar bilan birga, umumiy ma‘noda tushunish qiyin bo‘lgan paradokslar ham bor. Shuning uchun ushbu maqola mutaxassislar va keng jamoatchilik orasidagi bo‘shliqni bartaraf qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. 2019-yilning dekabr oyi o‘rtalarida Xitoyning Uxan shahridan boshlangan COVID-19 kasalligi [2] 2020-yil 30-aprelga kelib, butun dunyo bo‘yicha 3 130 800 ta kishi kasallanib, ulardan 227 000 tasi vafot etdi [3]. COVID-19 pandemiyasining xalqaro turizmga ta‘siri 90 ta mamlakat doirasidagi ma‘lumotlar o‘rganilgan. Natijada regression tahlil asosida xalqaro turizm rivojlangan mamlakatlarda COVID-19 bilan kasallanganlar va o‘limlar bevosita uzviy bog‘lanishda ekanligi ko‘rsatilgan [4]. Xalqaro sog‘liqni saqlash tashkiloti esa 2020-yilning 30-yanvar kuni favqulodda vaziyatni va 11-martda esa pandemiyaning e‘lon qildi. COVID-19 faqatgina sog‘liqqa ta‘sir qilmay, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy oqibatlarini ham kuzatish mumkin. Ushbu oqibatlar qisqa va uzoq muddatga davom etishi taxmin qilinmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti [5], tashkilotining xabariga ko‘ra 2020-yilda iqtisodiy o‘sish, e‘lon qilingan 3% o‘rniga 1,5% bo‘lishi taxmin qilingan. Xalqaro valyuta fondi esa COVID-19 pandemiyasi global retsessiyaga olib kelishi va bu 2008-2009-yillardagi moliyaviy inqiroz oqibatlaridan kuchliroq bo‘lishi e‘tirof etilmoqda. COVID-19 pandemiyasining xalqaro turizmga salbiy ta‘sirini va uning iqtisodiy ko‘rsatkichlarning pasayishiga olib kelishi bilan mamlakatlarning rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi qayd etilmoqda [6]. Ilmiy izlanishlarda [2] har qanday infeksiyali kasalliklar tarqalganda turizmning o‘sishiga salbiy ta‘sir etilganligi ko‘rsatilgan va ushbu zarar sayyohlarning mobilligi bilan bog‘langan. Bunday vaziyatlar oldindan o‘rganib kelingan va olimlar uchun yangilik emas [7].

Yaponiyalik olim Sekizava Yoichi [8] epidemiyaning asosiy ikki qonuniyati mavjudligi haqida to'xtalib o'tgan:

1-Qonuniyat: Qisqa muddatda ko'p insonlarga yuqadi.

2-Qonuniyat: Infeksiyani yuqtirib, so'ng tuzalgach, eng kamida bir muncha vaqt qayta kasallanmaydi, boshqa insonlarga ham yuqtirmaydi (immunitet hosil qila oladi).

Shular bilan birga kasallikning o'rtacha ko'payish koeffitsienti ham keltirilgan, uni R deb belgilaymiz, maqolada $R = 2,5$ deb qabul qilingan.

O'zbekistonlik olimlar [9] tomonidan Xitoy, Janubiy Koreya, AQSh va Italiya kabi davlatlarida pandemiya COVID-19 tufayli sodir bo'layotgan iqtisodiy o'zgarishlar tahlil qilinib, izlanishlar natijasida milliy iqtisodiyotni tiklashga qaratilgan takliflarni taqdim qilishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada statistik tahlil va qiyosiy baholash usullari asos qilib olingan. Ushbu jarayonda turli internet resurslarda keltirilgan ma'lumotlardan, ya'ni xorijiy tajribalarni o'rganish kabi usullardan

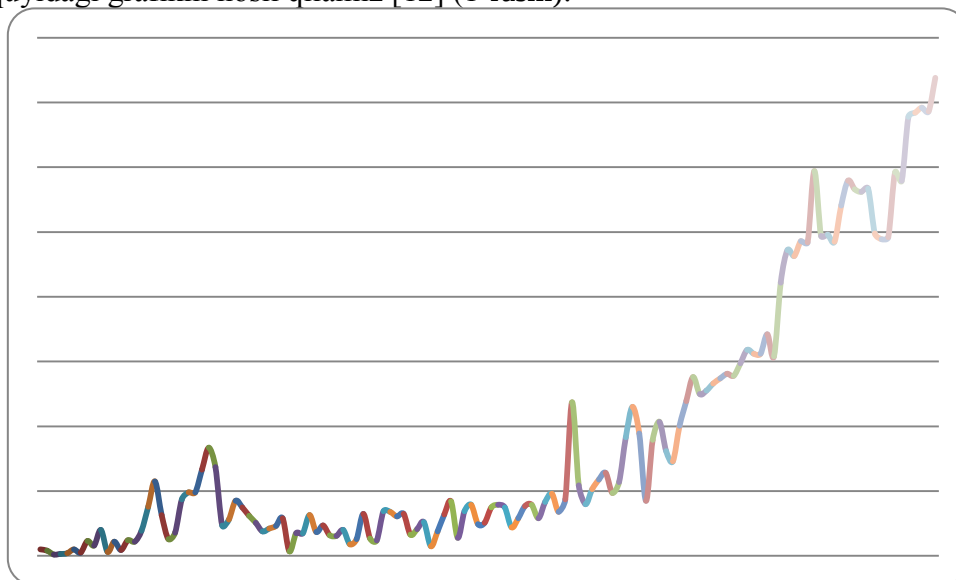
foydalanildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlar tahlil va sintez, mantiqiy tahlil va guruhlash kabi usullarni qo'llagan holda o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Shu paytgacha kuzatilgan global kasalliklar va ularning turizmga ta'siri har tomonlama o'rganilgan, xususan, noodatiy pnevmaniya va unig turizmga ta'siri, parranda grippi bilan bog'liq bo'lgan xavf-xatarlar, boshlanishi juda qo'rqinchli bo'lgan Ebola kasalligi va oddiy grippning pandemiyasi o'rganilgan hodisalar natijasi hozirgi jarayonlarning boshlang'ich qadami edi. Shu bois, COVID-19 bilan bog'liq bo'lgan ba'zi-bir jihatlar va qonuniyatlar olimlar uchun butunlay notanish emas.

Pandemiya bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qilishda matematik usul-larning ahamiyatini e'tirozsiz qabul qilamiz. Matematik modellarda mavjud muammoni anglash uchun Singapur texnologiya va dizayn universiteti olimlari tomonidan 2020-yil 27-aprelida qilingan prognozda O'zbekistonda COVID-19 pandemiyasi 24-mayda tugallanishini qayd qilishgan edi! Bunda hisoblashlar SIR modeliga asoslansan bo'lgan [10].

Pandemiyada kasallikni yuqtirish dinamikasi barcha hududlar uchun bir xil ko'rinishga ega, ya'ni bunda grafik gumbazsimon shaklda bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida 2020-yil 20-martdan 31-iyulgacha to'plangan ma'lumotlar bo'yicha quyidagi grafikni hosil qilamiz [12] (1-rasm):

1-rasm. O'zbekistonda kasallikni yuqtirish dinamikasi

Chizmadan cho'qqi nuqtaga yetib kelganligimizni aniqlash qiyin. Shu bois olimlar matematik modellarni qo'llashni afzal ko'rishadilar, ammo ular ham xatodan xoli emaslar.

Hozir ko‘p tilga olinadigan ikkinchi to‘lqin haqida to‘xtalib o‘tsak. Yuqorida keltirilgan 1-rasmga nazar tashlaydigan bo‘lsak, quyidagilarni qayd qilish mumkin:

- 1) birinchi kichik to‘lqin va undan keyin katta to‘lqin kuzatilayapti;
- 2) birinchi kichik to‘lqin taxminan 45 kun davom etgan;
- 3) hozirgi holat ikkinchi to‘lqin belgilari.

Ushbu holat, umuman oladigan bo‘lsak tushunarli. Chunki, 15-martdan qattiq karantin choralari sababli birinchi to‘lqin katta kuchga ega emas edi. Keyinchalik karantin choralari yengillashtirildi va natijada ikkinchi to‘lqin boshlandi.

Ushbu jarayonlarni matematik modelini yaratish mumkin bo‘lsa, unda u orqali kelgusida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqealarni oldindan bilish imkoniga ega bo‘lamiz va uni boshqarish uchun sharoit yaratiladi. Ammo hozirgacha ushbu masala to‘liq yechilmagan.

Ushbu sohada, yuqorida qayd etilgan SIR modelidan tashqari, olimlar tomonidan SEIR matematik modeli ham ishlab chiqilgan bo‘lib, u quyidagi imkoniyatlarga ega: 1) pandemiyani tarqalish tezligini aniqlash, 2) kasallanganlar sonini aniqlash, 3) og‘ir kasallanganlar sonini aniqlash, 4) halok bo‘lganlar soni. Shular bilan birga ishlab chiqilgan choralarning qay darajada samarali ekanligini baholash imkoniga egadir.

Bunday jarayonlarning matematik modeli 3-5 ta (ba’zi modellarda bundanda ko‘p) differensial tenglamalar sistemasidan iborat bo‘lib, qo‘shimcha 5-7 ta parametrlardan tashkil topgan bo‘ladi. Parametrlarning qiymati taxminan tanlanadi, bu esa ushbu modellarning zaif tomini hisoblanadi, chunki umumiy holda ushbu parametrlar vaqtga bog‘liq bo‘ladi. Barcha modellarda parametrlarni o‘zgarmas deb qabul qilish xatoliklarga olib keladi va shu bois prognoz aniq bo‘lmaydi. Shular bilan birga koronavirusning keyingi tarqalishida hayvonot olamining ahamiyati hech bir modelda inobatga olinmagan. Keltirilgan modellarda faqatgina sonli usullardan foydalanib yechimni aniqlash mumkin. Bunda kompyuter uchun amaliy dasturlar ishlab chiqish kerak bo‘ladi.

Ba’zida masalani oddiy tenglamalar orqali tushunishga harakat qilish mumkin, masalan quyidagi shakldagi tenglama orqali kasallanganlarning umumiy sonini o‘shish tendensiyasini kuzatish mumkin:

$$X_{n+1} = rX_n (S - X_n).$$

Birinchi bir oylik ma’lumotlar asosida aniqlangan koeffisientlar uchun

$$X_{n+1} = 0,00015 X_n (8290 - X_n) \quad (1)$$

Bu tenglamadan kasallanganlar sonining maksimal qiymati taxminan 1583 ga teng bo‘ladi. Ushbu formulaning e’tiborli tomoni shundaki, bevosita tajribadan olingan bir oylik ma’lumotlar bilan taqqoslash natijasida ushbu keltirilgan tenglama kichik tebranishlarni ham sezish qobiliyatiga ega ekanligi aniqlandi. Ammo, 1583 tali ko‘rsatkichni O‘zbekiston allaqachon bosib o‘tdi. Ya’ni bunday modellar faqatgina qisqa muddatli proznozlar uchun yaroqli hisoblanadi. Shu bilan birga, retrospektiv davom ettiradigan bo‘lsak, birinchi kasalga chalingan inson taxminan 5-martda paydo bo‘lgan. Ya’ni koronavirus bizning hududga 5-martlarda kirib kelgan. Ushbu ma’lumotlardan yana bir parametрни hisoblab olamiz. Ya’ni har 7 kunda o‘shish qancha bo‘lishini aniqlaymiz. Demak

$$R = X_{n+7} / X_{n+1} = rX_{n+6} (S - X_{n+6}) / X_{n+1} = rSX_{n+6} (1-a) / X_{n+1}$$

Bu yerda $a \ll 1$ bo‘lganligi sababli, ushbu jarayonni davom ettirib quyidagini hosil qilamiz: $R = (rS)^2 X_{n+5} (1-a)^2 / X_{n+1} = \dots = (rS)^6 X_{n+1} (1-a)^6 / X_{n+1} = (rS)^6 (1-a)^6$.

Mart oyidagi qiymatlar asosida hisoblansa, natija quyidagicha bo‘ladi: $a=0,018$, $r = 0,00015$, $S=8290$, demak $R=4,697215 * 0.89623=3,3$ ga teng.

Aprel oyidagi qiymatlar asosida hisoblanganda $R=1,7$ ga teng bo‘lib, kamayadi.

Yaponiyalik olim tomonidan keltirilgan har haftalik o‘shish koeffisienti o‘zgarmas 2,5 ga deb qabul qilingan [8]. Umuman olganda yaponiyalik olim keltirgan qiymatdan ko‘p farq qilmaydi. Ammo R kamayib borishi tabiiy, aksincha bu aholida tabiiy immunitet paydo bo‘lmaganligidan dalolat beradi.

R ko'effisientini mohiyatini tushunish uchun quyidagi masalani ko'rib chiqamiz: Ilk bor bemor bir kishi bo'lganda va u bir haftada o'rtacha R nafar odamga yuqtirsa, necha haftadan keyin mamalakatda hamma kasallangan bo'ladi?

Bunda quyidagi tenglamani yechimini aniqlash talab qilinadi: $R^x = N$, O'zbekiston uchun aholi soni $N=34$ mln bo'lsa, unda $x=\ln N / \ln R = 18,9$, ya'ni 19 haftada kasallik butun mamlakat bo'yicha tarqalgan bo'ladi. Ammo tahlillar shuni ko'rsatdiki, R ning qiymati o'zgaruvchan bo'ladi va birga, keyinchalik esa nolga yaqinlashib boradi. Ammo R ning birdan katta son bo'lishi haddan ziyod tez tarqalish deb ataladi va tibbiyot xodimlari uni birdan kichik bo'lishiga harakat qilishadilar. Bundan quyidagi hulosalarni chiqarish mumkin:

1-hulosa. Pandemiya COVID-19 tarqalishini oldini olish uchun e'lon qilingan cheklovlar faqatgina taktik nuqtayi nazar ahamiytli.

2-hulosa. Kasallik aholi o'rtasida tarqalib bo'lgan.

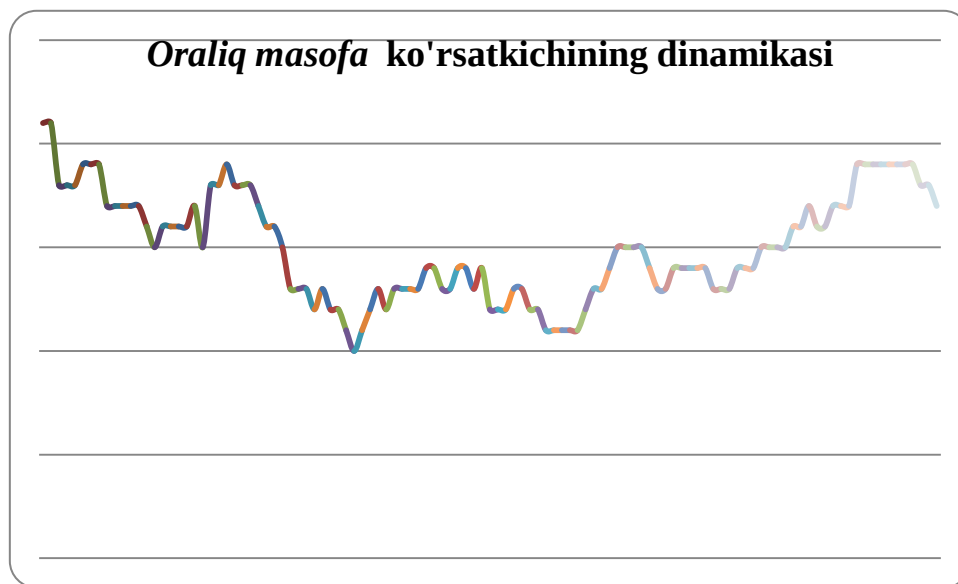
3-hulosa. Kasallik tarqalish ko'effisienti R vaqt o'tishi bilan kamayib boradi.

4-hulosa. Kasallik tarqalishining kamayishi aholida tabiiy immunitet hosil bo'lishi bilan ta'minlanadi.

Tahlil doirasida **Oraliq masofa** tushunchasini kiritamiz, ya'ni

$$\text{Oraliq masofa} = \text{Kunlar soni} \{ \text{Min}(|\text{Kasallanganlar soni} - \text{Davolanganlar soni}|) \}$$

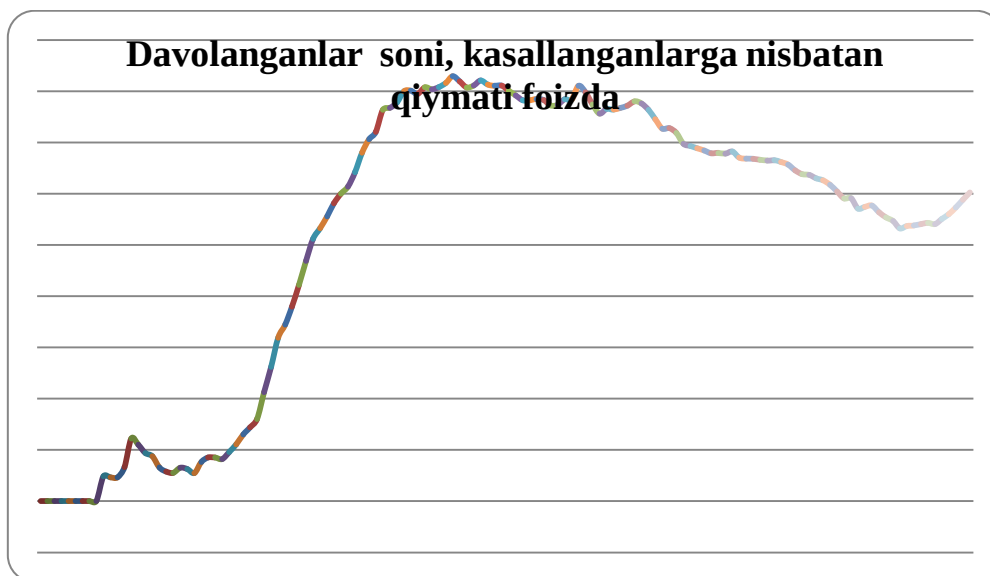
Masalan, 25-iyulda Davolanganlar soni 10831 taga teng bo'lgan. Demak, Kasallanganlar soni shu qiymatga yaqin bo'lgan sanani olamiz, bizda bu 7-iyuldagi 10670 ga yaqin. Bundan **Oraliq masofa**=19 ga teng bo'ladi. Ma'lumotlar bazasida mavjud qiymatlar asosida hisoblanganda **Oraliq masofa** ko'rsatkichining o'rtacha qiymati 15 ga teng bo'lib chiqdi. Demak, bemorlar soni oshmagan holda to'liq davolanishga 15 kun vaqt talab qilinar ekan. Tibbiyot nuqtayi nazar aytiladigan bo'lsa, o'rtacha 15 kunda bemor tuzalib chiqadi. Shunga yaqin fikrni ekspertlar ham aytib o'tishgan [11] : “Vaholanki, uyda to'g'ri davolansak, turli dorilarga ruju qo'ymasak, o'z immunitetimiz kasallikka qarshi kurashib, o'rtacha 2 haftada sog'ayishimiz ehtimoli ancha baland”.

2-rasm. **Oraliq masofa** 10-apreldan 31-iyulgacha bo'lgan oraliqda.

Oraliq masofa ko'rsatkichining quyidagi chizmada keltirilgan dinamikasidan uning oxirgi ikki oyda o'sishini kuzatish mumkin (2-rasm). Ammo ushbu ko'rsatkich nolga intilishi zarur, aksincha kasallarni davolash ko'p vaqt talab qiladi. Ushbu ko'rsatkichning ikki oy davomida o'sishini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin: 1) ikkinchi to'liqinni boshlanishi 2) koronavirus COVID-19 mutatsiylangan.

Ushbu grafikning yana e'tiborli jihati shundaki, **Oraliq masofa** ko'rsatkichi kamayishi bilan karantinga yakun yasash mumkin bo'ladi, ammo bu yerda doimiy o'sish kuzatilmoqda! Bu esa davolanish protsedurasida qandaydir muammolar borligidan dalolat beradi. Muammoning mavjudligini bevosita davolanganlar sonidan ham bilib olish mumkin. Quyidagi chizmada davolanganlar sonini kasallanganlarga nisbatan qiymati foizda keltirilgan (3-rasm). Albatta, faqatgina davolanganlar sonini tahlil qiladigan bo'lsak, unda o'sishni kuzatamiz, ammo jarayon qanday kechayotganligini bilib ololmaymiz.

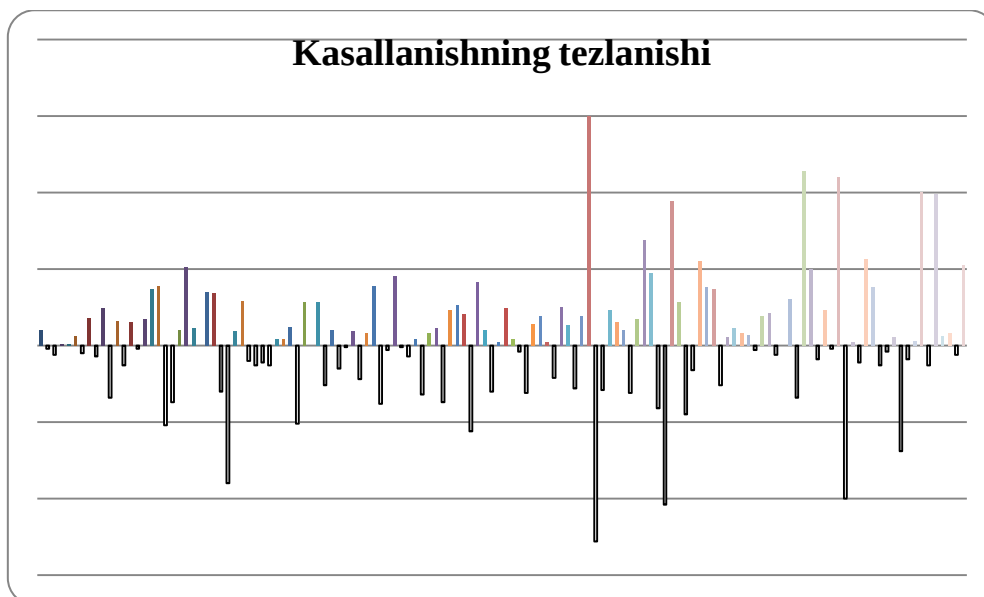

3-rasm. Davolanganlar soni, kasallanganlarga nisbatan qiymati foizda

Bu yerdan, ikki oy deganda 80 foizlik ko'rsatkichga ega bo'lganmiz. Ammo, keyinchalik, bir oydan keyin vaziyat yana og'irlashgan. Demak, faqatgina davolanganlar sonini tahlil qilganimizdan yakuniy hulosasi qilish qiyin. Davolanganlar sonini MDH mamlakatlari bilan taqqoslaydigan bo'lsak, 26-iyul 2020-yildagi ma'lumotlar bo'yicha ushbu ko'rsatkich Belarusda eng yuqori bo'lib, 89,7 foiz bilan birinchi o'rinda turibdi. Ya'ni davolanganlar soni jihatidan O'zbekiston yaxshi vaziyatda emas. Ushbu ko'rsatkich bo'yicha dunyo mamlakatlaridagi vaziyatga qaraydigan bo'lsak, bu yerda eng yuqori ko'rsatkich 97,0 foiz Qatarda kuzatilgan. (2020-yil 25-iyul holatiga ko'ra).

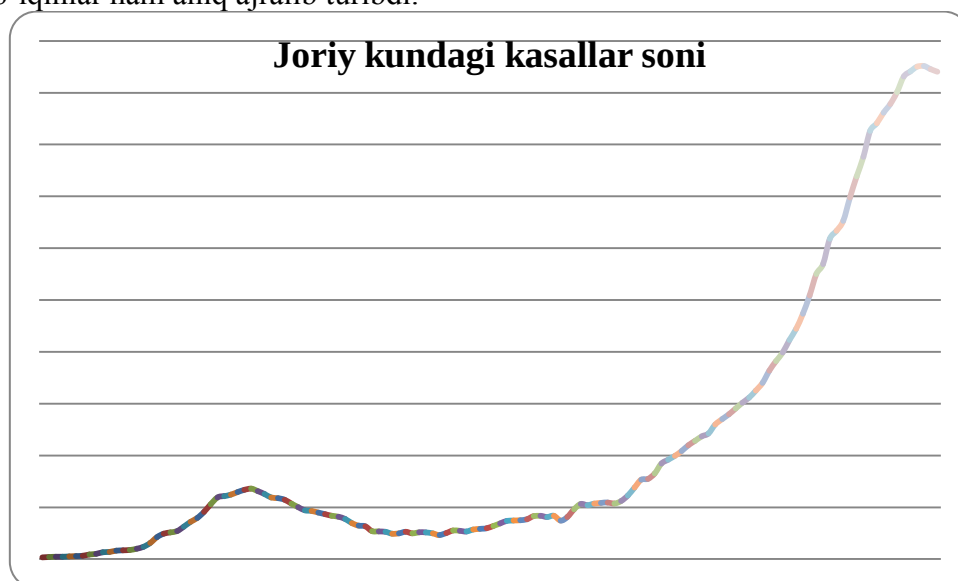
Keyingi ko'rsatkich bo'yicha, ya'ni 1000 ta kasal bo'lgan mijozlardan nechitasi vafot etganligi bo'yicha MDH davlatlari ichida eng kichik ko'rsatkich O'zbekistonda kuzatilmoqda, 5,6 ta o'lim (2020-yil 25-iyul holatiga ko'ra). Ammo, davolanish foizi kam bo'lgan bir vaqtda o'limlarning ham kam bo'lishi, statistika nuqtayi nazar bu jumboq! Karantin e'lon qilingan kunlardan boshlab, hozirgi kungacha O'zbekiston uchun ushbu ko'rsatkich tendensiyasiga e'tibor beradigan bo'lsak (2020-yil 31-iyul holatiga ko'ra), bu yerda birinchi kunlarda ushbu ko'rsatkich uchun eng katta qiymatning kuzatilishi bevosita ushbu kasallikni davolashdagi tajribasizlik asosiy omil bo'lsa kerak. Keyinchalik esa 5,0 atrofida muvozanatga erishilgan. Ushbu ko'rsatkichni saqlab qolish juda murakkab masala, chunki qo'shni mamlakatlarda holat og'ir. Ammo, COVID-19 koronavirusidan vafot etganlar sonining dinamikasiga e'tibor beradigan bo'lsak, bu yerda doimiy o'sish kuzatilmoqda. Kasallanish to'xtatilganda ham ushbu dinamika bir oz davom etadi.

Yana bir ko'rsatkichni kiritamiz, bu bir kunlik kasallanish tezlanishi. Agar kunlik kasallanish grafigi umumiy gumbazsimon shaklida bo'lsa, tezlanish esa musbat va manfiy choraklarda bo'lib, sinusoidaga o'xshash qonuniyatga ega (4-rasm). Ushbu tezlanish doimiy manfiy bo'lgandagina, kasallik bartaraf etilayotganligini bildiradi. Hozirgi ma'lumotlar bo'yicha tezlanishning o'rtacha qiymati +5,5 ga teng.

4-rasm. Kasallanishning vatq bo'yicha tezlanishi

Quyidagi chizmada bevosita joriy kunda mavjud kasallar dinamikasi keltirilgan (5-rasm). Bundan yaxshilanish dinamikasini kuzatish mumkin. Shu bilan birga ushbu chizmada birinchi va ikkinchi to'liqlar ham aniq ajralib turibdi.

5-rasm. Joriy kundagi kasallar soni (Kasallanganlar-Davolanganlar-O'lganlar)

Bundan quyidagi hulosaga kelsa bo'ladi: 1) Kasallar soni pasayishi bilan kasalxonalarga nisbatan "bosim" pasayadi; 2) Yaxshilanish dinamikasi shu tarzda davom etsa, unda 1-sentabrga kelib pandemiyadan qutilgan bo'lamiz.

Hulosa va takliflar. Hozirgi pandemiya sharoitida respublikamizda iqtisodiyotda sodir bo'layotgan salbiy o'zgarishlar va ularni bartaraf etish uchun ko'riladigan choralarni ishlab chiqish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Turizm sohasidagi ishsizliklarni aholi soniga nisbati orqali taqqoslanganda O'zbekiston uchun bu taxminan $34 \text{ mln.} \cdot 75 \text{ mln.} / 7,9 \text{ mlrd} = 0,3 \text{ mln.}$ kishi bo'ladi.

Keltirilgan ilmiy ishlarda COVID-19 koronavirusning tarqalishiga insonlarning mobilligi sabab sifatida e'tirof etilgan va shu bois ularning harakatlarini cheklash orqali kasallikning tarqalishini oldini olish mumkinligi asosiy omil sifatida qabul qilingan. Ammo tabiatdagi barcha omillarni e'tiborga olish zarur. Shu o'rinda Yaponiya misoliga nazar tashlaydigan bo'lsak qiziqarli jihatlar ko'zga tashlanadi:

- Yaponiyaning aholisi taxminan O‘zbekiston aholisidan 3,7 barobar ko‘p ;
- Yer maydoniga nisbatan aholi zichligi deyarli 4,4 barobar ko‘p;
- Faqatgina poytaxt Tokio shahrida 8 mln. aholi istiqomat qiladi;
- O‘rtacha yosh 84,2 yilga teng bo‘lib, dunyoda birinchi o‘rinda;
- Yaponiyada koronavirus bilan bog‘liq bo‘lgan 850 ta o‘lim qayd qilingan.

E’tiborli tomoni shundaki, Yaponiyada hech qanday karantin e’lon qilinmagan va cheklovlar joriy etilmagan.

Shunday qilib, koronavirus bilan bog‘liq bo‘lgan jarayonlarni murakkabligi quyidagilardan iborat: 1) Matematik modellardagi oddiy tenglamalar bilan bunday murakkab jarayonni to‘liq tasvirlab bo‘lmaydi; 2) Xayvonot olami umuman nazardan chetda qolib ketgan; 3) Boshqa sohadagi inqirozlar bilan uzviy bog‘lanish to‘liq o‘rganilmagan; 4) Hududiy chegaralarni to‘liq yopish qiyin; 5) Aholini qo‘rquvga solish oqibatlari va uning huquqiy asoslari tahlil qilinmagan; 6) Olingan ma’lumotlar qay darajada ishonchli ekanligi haqida tasavvurga ega emasmiz; 7) To‘plangan ma’lumotlar dinamikasi asosida qilinadigan hulosalar muammoning yechimini topmayapdi; 8) Iqtisodiyot sohalarini, shu jumladan turizm va restoran xizmatlarini tiklash uchun puxta ishlab chiqilgan strategiya mavjud emas; 9) Pandemiya davridagi cheklovlar oqibati aniq dalillar bilan tahlil qilinmagan; 10) Joriy qilinadigan cheklovlar oldindan qanday vaziyatlarga olib kelishi ilmiy asoslanmagan; 11) Pandemiyaning umumiy jihatlarini mavjudligi sababli unga qarshi yo‘l xaritasi oldindan ishlab chiqilmagan; 12) Pandemiya olib keladigan sabablar bartaraf etilmagan.

Yakun sifatida, keltirilgan raqamlar va chizmalar pandemiya COVID-19 bo‘yicha O‘zbekiston uchun aniqlangan dinamika boshqa hududlarda ham aynan shunday bo‘ladi. Faqatgina jarayonning tezligi har xil kechadi. Bularga sabab sifatida, tibbiyotning rivojlanganligi, aholining zichligi, oziq-ovqatning sifati, meva va sabzovotlarning tabiiyligi, havo va suvning tozaligi kabi omillar sabab bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zenker S. & F.Kock. The coronavirus pandemic - A critical discussion of a tourism research agenda.. Tourism Management. 81 (2020) 104164. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>.
2. Yang, Y., Zhang, H., and Chen, X. Coronavirus pandemic and tourism: Dynamic stochastic general equilibrium modeling of infectious disease outbreak. Annals of Tourism Research. 2020
3. ECDC (European Centre for Disease Control and Prevention). “Data on the Geographic Distribution of COVID-19 Cases Worldwide.” European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC), Solna. 2020.
4. M. R. Farzanegan, H. F. Gholipour, M. Feizi, R. Nunkoo, A. E. Andargoli. International Tourism and Outbreak of Coronavirus (COVID-19): A Cross-Country Analysis. Journal of Travel Research 00(0). 2020, pp. 1-6. . DOI: 10.1177/0047287520931593
5. Organisation for Economic Cooperation and Development. 2020. “OECD Economic Outlook.” Interim Report. <https://doi.org/10.1787/7969896b-en>.
6. Gossling, S., D. Scott, and C. M. Hall. “Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19.” Journal of Sustainable Tourism 1-20.
7. Richter 2003 - Richter, L. K. 2003. “International Tourism and Its Global Public Health Consequences.” Journal of Travel Research 2020.41 (4): 340-47.
8. Эпидемия қонуниятлари ва унга оид парадокс-япониялик олим таҳлили. <https://kun.uz/news/2020/04/20/epidemiya-qonuniyatlari-va-unga-oid-paradoks-yaponiyalik-olim-tahlili> [Ochilgan sana 20.04.2020]
9. Мирзаев К.Ж., Жанзаков Б.К. Коронавирус пандемиясининг иктисодиётга салбий таъсирини бартараф этиш имкониятлари. // “Сервис” илмий-амалий журнал. 2020, 2-сон.- 65-69 бетлар.
10. [Online]. <https://uzreport.news/society/singapurskie-uchenie-rasschitali-datu-okonchaniya-epidemii-v-uzbekistane> [Ochilgan sana 3.06.2020]
11. [Online]. <https://kun.uz/news/2020/07/25/ekspertlar-COVID-19ni-yengil-shaklda-kechirayotgan-bemorlar-uchun-eng-zarur-tavsiyalarni-sanab-otdi> [Ochilgan sana 27.05.2020].
12. [Online]. <https://www.gazeta.uz/ru/coronavirus-stat> [Ochilgan sana 1.08.2020]

Д.Зайналов, К.Зайналова Анализ закономерностей распространения коронавируса в условиях Узбекистана Аннотация: В статье рассматривается пандемия в связи распространением коронавируса COVID-19 и ее отрицательные последствия для экономики. В работе указано, что изучение закономерностей распространения и разработка противодействий является актуальной задачей. На основе официальных данных по Узбекистану с 20 марта по 31 июля 2020 года предлагаются различные показатели и проводится их анализ. Ключевые слова: карантин, COVID-19, пандемия, Узбекистан, моделирование	D.Zaynalov, K.Zaynalova The pattern analysis of the spread of coronavirus in the conditions of Uzbekistan Abstract: The article deals with the pandemic caused by the spread of COVID-19 coronavirus and its negative consequences for the economy. The paper indicates that the study of distribution regularities and the development of counteractions is an urgent task. Based on official data for Uzbekistan from March 20 to July 31, 2020, various indicators are proposed and analyzed. Keywords: quarantine, COVID-19, pandemic, Uzbekistan, modeling
---	---

Ш.Ш. Файзуллаев – ТошДИУ ассистенти,
Д.А. Шадманкулова – ЎзМУ таянч докторанти

COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ: ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛЛАР, МУҲОКАМАЛАР ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Аннотация: ушбу мақолада бутун дунё бўйлаб пандемияга айланган коронавирус касаллиги ва унинг иқтисодий таъсирлари ҳақида сўз боради. Янги COVID-19 коронавируси ўлимга олиб келиши мумкин. Унинг таъсири жамиятнинг барча даражаларида кесилиб, ижтимоий, иқтисодий, таълим, сиёсий ва инсон ҳаётидаги учун муҳим оқибатларга олиб келади. Бунинг натижасида иқтисодиётнинг тармоқларида ривожланиш даражаси пасайиб бормоқда. Бундай иқтисодий инқирозга олиб келувчи даврда рақамли иқтисодиётнинг ўрни муҳим аҳамият касб этмоқда.

Калит сўз: COVID-19, коронавирус, пандемия, иқтисодиёт, инқироз, глобал муаммо, рақамли иқтисодиёт.

Кириш. Дунё тарихида инсоният жуда кўплаб оғир ва синовли даврларни бошидан ўтказганлиги тарих саҳифаларидан бизга маълум. Бунда кўплаб жаҳондаги урушларни, табиий офатларни ҳамда баъзи даврларда, турли ҳудудларда кечган эпидемик касалликларни келтириб ўтишимиз мумкин. Бугунги кунда ҳам дунё аҳли мана шундай глобал аҳамиятга эга бўлган, айтиш мумкин бўлса бутун дунёни ваҳимага солаётган ҳамда аввалги ҳолатлардан тубдан фарқ қиладиган эпидемиологик касалликга дуч келди. Бу – **коронавирусдир!**

2019 йилнинг декабр ойида Хитойнинг Ухан шаҳрида COVID-19 коронавируси эпидемияси юзага келди. Бу ҳолат дунё мамлакатларининг ўз ижтимоий-иқтисодий сиёсатига бўлган муносабатини ўзгартиришга мажбур қилди.

Қисқа вақт ичида коронавирус касаллигининг глобал миқёсда кенг тарқалиши деярли барча давлатлардаги иқтисодий ва ижтимоий вазиятга салбий таъсир кўрсатиб, унинг таъсир кўлами кенгайишда давом этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. COVID-19 пандемияси даврида иқтисодий – ижтимоий ўзгаришлар ҳамда рақамли иқтисодиётнинг таъсирини ўрганишда хорижий илмий-тадқиқот институтлари, миллий тадқиқот институтлари томонидан татбиқ этилмоқда.

Иқтисод фанлари доктори, БМТ Ривожланиш дастурининг Ўзбекистондаги эксперти Сергей Воронин коронавирус ҳамда унинг тарқалишининг дунё ва Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири ҳақидаги мақоласида ушбу мавзу бўйича ўз фикрлари билан тўхталиб ўтган. У ўзининг мақоласида коронавирус туфайли айнан Хитойнинг бошқа давлатлар иқтисодиётига, жумладан, Ўзбекистон иқтисодиётига бўлган таъсирини атроф-лича келтириб ўтган. [6]

Ундан ташқари, Халқаро Валюта жамғармаси ижрочи директори Кристина Георг-

гиева томонидан келтирилган мақолада “...воқеалар ривожининг салбий тус олишига тайёргарлик кўриш керак ва коронавируснинг дунё иқтисодиётига ноҳуш таъсирини тезда бартараф қилинишини кутмаслик лозим...” каби фикрлар билдириб ўтилди. [6]

Бу фикрнинг қанчалик асосли эканлигини пандемия даврида билиб боришимиз мумкин бўлади.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан иқтисод фанлари доктори, профессор Баҳодир Исроилов ўзининг мақоласида коронавируснинг таъсири бўйича асосли фикрларини келтириб ўтган. Олим мақоласида пандемиянинг оқибатида рақамли иқтисодиётдаги ўзгаришлар хусусида алоҳида тўхталиб ўтган. Ўзбекистон иқтисодиётида коронавирус туфайли ишлаб чиқариш, ижтимоий тузилмалар, бизнес субъектлари фаолиятининг вақтинчалик тўхталиши оқибатида бозорда маҳсулот танқислиги пайдо бўлиши, аҳоли даромадининг пасайиши кузатилиши, инфляция даражаси ошиши ва бюджетга тушадиган солиқлардан даромад камайиши ҳамда бу вақтда рақамли иқтисодиётдаги ўзгаришлар борасида фикрларни айтиб ўтган. [8]

Шундай қилиб, юқорида келтирилган фикрларга таяниб айтадиган бўлсак, коронавирус пандемияси даврида бошқа кўплаб соҳалар каби иқтисодиёт соҳасида катта ўзгаришлар рўй бериши кутилмоқда. Бунда икки томонлама (ҳам ижобий, ҳам салбий) бўлган таъсирни кўриш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Изланишнинг назарий ва услубий асоси бўлиб, илмий билишнинг диалектик услуби ҳамда иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг ҳамда Республикамиз иқтисодчи олимларининг пандемия даври жараёнларига оид илмий ғоялари, назариялари хизмат қилди. Мақола илмий изланишлар бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар доирасида тайёрланди. Изланиш жараёнида иқтисодий, қиёсий таҳлил, илмий абстракция ва эксперт баҳолаш каби усуллар қўлланилди. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президентнинг Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, иқтисодчи олимларнинг тадқиқ этилаётган мавзу юзасидан чоп этилган илмий ишларидан кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда COVID-19 барча қитъага тарқалиб улгурди ва у **пандемияга** айланди! Кўплаб халқаро ташкилот ва экспертлар томонидан дунёда ва умуман олганда ҳар бир мамлакат иқтисодиётида кузатилаётган мураккаб вазият ва қийинчиликлар характери жиҳатдан олдинги иқтисодий инқирозлардан фарқ қилиб, кўлами жиҳатидан 1929-1932 йиллардаги “Буюк депрессия” дан кейинги энг оғир ҳолат сифатида қайд этилмоқда.

Хусусан, 1929-1932 йиллар мобайнида дунё иқтисодиёти умумий ҳисобда тахминан 15 фоизга қисқарган бўлса, 2008-2009 йиллардаги глобал молиявий инқироз натижа-сида глобал иқтисодий ўсиш суръатлари мос равишда 3 ва -0,6 фоизни ташкил этган.

Халқаро валюта жамғармаси (ХВЖ) нинг жорий йил биринчи ярмида коронавирус пандемияси кенгайишининг тўхтатилиши ва иккинчи ярим йилдан бошлаб иқтисодий фаолликнинг босқичма-босқич тикланиши бўйича тахминларига асосланган базавий прогнозларига кўра 2020 йилда жаҳон иқтисодиёти 3 фоизга қисқариши кутилмоқда. Бунда, иқтисодий пасайиш ривожланган давлатларда 6,1 фоизни (шу жумладан, АҚШ -5,9 фоиз, Еврозона мамлакатлари -7,5 фоиз) ва ривожланаётган мамлакатларда -1 фоизни, шунингдек, Россияда -5,5 фоизни ва Қозғистонда -2,5 фоизни ташкил этиши, **Ўзбекистонда эса 1,8** фоизлик иқтисодий ўсиш прогноз қилинмоқда.

2020 йилнинг I чорагида иқтисодий ўсиш суръати 4,1 фоизни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос давридаги кўрсаткичига (5,7 фоиз) нисбатан 1,6 фоизга секинлашиши кузатилди.

Шунга қарамадан иқтисодиётдаги энергоресурсларга бўлган талабнинг барқарор қондирилиши ҳисобига саноат маҳсулотлари ҳажми 4,0 фоизга (ўтган йилнинг мос даврида - 6,9 фоиз), истеъмол товарлари ҳажмининг 11,2 фоизга (18,3 фоиз), шу жумладан озиқ-овқат маҳсулотлари – 8,5 фоиз (10,4 фоиз) ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 12,6 фоизга (22,2 фоиз) ошиши кузатилди. [4]

БМТ Ривожланиш дастурининг Ўзбекистондаги эксперти Сергей Воронин ўзини фикрлари билан шундай баён этди: “...Хитойдаги коронавирус билан боғлиқ таътилнинг чўзилиб кетиши натижасида Ўзбекистоннинг импорт-экспорт ҳажми пасайиши мумкин. Чунки бир неча йиллардан бери Хитой мамлакатимизнинг асосий савдо ҳамкори бўлиб келмоқда...”. [6]

2019 йил якунларига кўра, Ўзбекистоннинг Хитой билан умумий савдо ҳажми \$7,6 миллиардни ташкил қилди. Шундан \$2,9 миллиард экспортга, \$5,1 миллиард импортга тўғри келди. Ўзбекистоннинг умумий ташқи савдо ҳажмида Хитойнинг улуши 18,1 фоизга етди. Қайд қилиш жоизки, Хитой билан савдо ҳажмининг миқдори иккинчи ўриндаги Россиядан 1 миллиард долларга кўпроқдир.

2019 йилда Хитой Ўзбекистонда ташкил қилинган янги компаниялар сони бўйича 1-ўринни эгаллади. Ўтган йили Хитой капиталига эга 531та корхона ташкил қилинди. Умумий ҳисобда уларнинг сони 1652тага етди.

Ўз навбатида, коронавирус пандемиясининг мамлакатдаги иқтисодий-ижтимоий вазиятга салбий таъсирини юмшатиш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг тегишли фармонларига мувофиқ қабул қилинган **инкирозга қарши чоралар тўпламининг** амалга оширилиши мамлакатда иқтисодиётнинг муҳим тармоқларида фаолиятнинг барқарорлигини сақлаб қолиш имкониятини берди. Хусусан коронавирус пандемиясининг аҳоли даромадлари ва тўлов қобилиятига таъсирини камайтириш борасида:

- бюджет сектори ишчиларини пуллик меҳнат таътилига чиқариш, бир қисм ходимларни масофадан туриб ишлаш тизимида ўтказиш орқали иш билан бандлигини таъминлаш йўли билан давлат секторида банд бўлган ишчиларнинг иш ҳақларини тўлиқ сақлаб қолиш;
- алоҳида йўналишдаги хусусий сектор корхоналарига иш ҳақи ҳисоблашда ижтимоий солиқ миқдорини 1 фоизгача пасайтириш;
- жисмоний шахслар томонидан олинган кредитларни қайтариш муддатларини кечиктириш;
- ишсиз қолган аҳолини жамоатчилик ишларига банд қилиш орқали ижтимоий вазиятнинг кескин ёмонлашиб кетишининг олдини олишга хизмат қилмоқда.

Шунингдек, 2020 йил 1 апрелдан 1 октябргача бўлган даврда:

- яқка тартибдаги тадбиркорлар учун ижтимоий солиқнинг ойлик энг кам суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 фоизига қадар камайтирилади;
- 2020 йил 1 апрелдан 1 июлгача бўлган даврда туристик (меҳмонхона) йиғимини ҳисоблаш ва тўлаш тўхтатилди ва х.к. [1], [2]

Халқаро International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS) журналича келтирилишича, COVID-19нинг ҳар бир мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳолатига таъсири катта бўлади ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- малакали ва тажрибали ишчиларнинг йўқолиши;
- ишчи кучи таклифининг камайиши;
- аъзоларни қўллаб-қувватлашда суёт ташкилотчиликлари ва камчиликлари олиб келиши мумкин бўлган асосий ходимлар ва фаолларнинг йўқолиши;
- нонвойхонанинг ҳаётини йўқотиши туфайли қашшоқликка олиб келади;
- унумдорликни пасайтирди ва иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатди. [5]

Бундан ташқари, пандемиянинг баъзи соҳаларга ўзининг ижобий таъсирини ўтказиётганини кўришимиз мумкин. Яъни, кўпгина давлатларда рақамли иқтисодиётга ўтиш жараёнлари сезиларли даражада тезлашди.

ЖСТ маълумотларига кўра, коронавирус дунё савдосини учдан бир қисмгача камайтириши мумкин. Рақамли иқтисодиёт Хитойнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ўзгаришларининг янги омили сифатида тобора муҳим рол ўйнай бошлади. Хитой Ахборот ва Алоқа Технологиялари Академияси (SAIST) томонидан берилган маълумотга кўра Хитой ЯИМнинг рақамли иқтисодиёт улуши ҳозирда 30% га етди. 2020 йилнинг биринчи чорагида Хитойнинг ялпи ички маҳсулоти қисқариш кўрсаткичи остида - 6,8% га тенг бўлган пайтда ижобий кўрсаткичлар ҳам мавжуд, бу рақамли иқтисодиёт билан боғлиқ

соҳалар ҳисобланади.

Рақамли равишда ишлайдиган фирма ва ҳукумат идоралари ва ташкилотлар давом этаётган инкирозга янада кўпроқ мослашмоқдалар, бошқалари эса ўзларининг бизнес моделларида юзага келган қийинчиликларга жавобан тезкор равишда тайёрланмоқдалар.

Бундай пандемия даврида Ўзбекистон иқтисодиётидаги рақамли иқтисодиётнинг қамрови кенгайиб бормоқда ва уни ривожланиш даражаси олдимизга рақамли стратегияларни жадаллаштиришга сабаб бўлди.

Рақамли технологияларнинг нақадар муҳимлигини бугунги пандемия шароити ҳам яна бир бор исботлади. Таълим, давлат хизматлари, давлат бошқаруви тизими, савдо ва хизмат кўрсатишнинг ҳаммаси рақамли иқтисодиёт билан боғлиқлиги яққол кўриниб қолди. Йиллар давомида масофадан кўрсатилмаган хизматлар санокли кунларда онлайн шаклга ўтказилди.

Бундан ташқари, таълимнинг барча турлари боғча, мактаб ва олий таълим, малака ошириш тўлиқ масофавий тарзда амалга оширилиши йўлга қўйилди. Бунгача таълимни рақамлаштириш тизимига ўтказишга турли важлар билан эътироз қилиб турган соҳа вакиллари, раҳбарларига коронавирус ҳеч қандай имконият қолдирмади. Галдаги вазифа таълим сифатини рақамли назорат қилишни ташкил этиш ҳисобланади.

Экспертларнинг фикрича, келгуси 3 йилда иқтисодиётни рақамлаштириш орқали дунёдаги 22 фоиз иш ўринлари интернет технологиялари ёрдамида яратилади.

Шу боис, жорий йил 28 апрелда “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” Президент қарори қабул қилинди. Ҳужжатга мувофиқ, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигида рақамли иқтисодиёт билан шуғулланадиган яхлит тизим яратилди.

Шу билан бирга, қарорда янги лойиҳаларнинг молиявий манбалари ҳам аниқ кўрсатилган. “Электрон ҳукумат” доирасида 1,3 триллион сўмлик 104 та лойиҳа, иқтисодиётнинг реал секторида 5,3 триллион сўмлик 87 та лойиҳа, телекоммуникациялар борасида 15,1 триллион сўмлик 35 та, аграр соҳада 24 та, ИТ парклар бўйича 18 та лойиҳа амалга оширилиши белгиланган.

Шавкат Мирзиёев “Бу ишларни келгуси 2-3 йилда тўлиқ амалга оширмасак, ҳар бир кечиккан йилимиз мамлакатимизни 10 йил орқага тортади”, дея таъкидлади. [3]

Хизматларни рақамлаштириш борасидаги ҳозирги аҳвол таҳлил қилинди. Қайд этилганидек, давлат идораларида мавжуд 700 дан ортиқ ахборот тизимларининг атиги 30 фоизи “Электрон ҳукумат” тизимига уланган. Давлат хизмати кўрсатувчи 80 та идоранинг атиги 27 таси Давлат хизматлари агентлигига интеграция қилинган.

Шу ўринда таълим ўрта, ўрта махсус ва олий таълимда масофавий таълимни йўлга қўйилиши соҳа ходимларининг таҳсинга сазовор хизматидир. Онлайн дарс бериш учун ўқув маълумотлар тайёрлаб, уни йўлга қўйган барча устозларга дарсларни назорат қилиш, баҳолаш ва сифатини ошириш учун ҳамжиҳатликда ёрдам беришимиз зарур. [8]

Бундан ташқари, пандемия бизнес субъектларини келажақдаги ўз фаолиятларини рақамли ташкил этиш ва бошқариш тизимига ўтказишини тезлаштиришига сабаб бўлади. Чунки карантин шароитида тадбиркорларда оддий шароитдаги фаолият ва рақамли шароитдаги фаолият юритиш самарадорлигини реал воқеликда таққослаш имконияти юзага келди. Бу ҳолат пандемиядан сўнг иқтисодиёт ривожланиши ва инновациялар учун хусусий инвестициялар миқдорини ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридаги таҳлил этилган материаллардан қуйидагиларни хулоса сифатида келтириб ўтамыз. Бутун дунёда бир неча ойлардан бери давом этаётган COVID-19 пандемияси инсониятни ҳамон таҳликада ушлаб турибди. Коронавирус бутун дунёга таъсир кўрсатгани аниқ, унинг глобал иқтисодиётга таъсирини йўқотиб бўлмайди. Йирик компаниялар ва молиявий ташкилотлар банкротликдан сақлаш учун пандемия тугаганидан кейин тезда тикланиши учун молиявий чоралар зарур. Сиёсатчилар солиқларни енгиллаштиришнинг турли шакллари ва керак бўлганда фирмалардан қарз олишга ёрдам берадиган давлат кафолатларини кўриб чиқишлари керак.

Бир нарсани биламизки, бу инқироз рақамлаштириш томон ўсиб бораётган тенденцияни тезлаштирмакда. Виртуал учрашувлардан тортиб автоматлаштирилган заводларга, онлайн режимда буюртмаларни етказиб беришга буюртмалар бериш, рақамли хизматларнинг аҳамияти ўсиб бормокда, бу тобора кўпайиб бораётган тармоқлар ва фаолиятларни камраб олади. Ҳукуматлар ҳам COVID-19 инқирозига қарши курашиш учун рақамли технологиялардан фойдаланмоқдалар. Корея ва Сингапур юқумли касаллик хавфи бўлган одамларни аниқлаш учун контактларни қидириш усулидан фойдаланмоқда. Исроил вирусга ижобий баҳо берган шахсларнинг ҳаракатини ўрганиш учун уяли телефон маълумотларини ишлатмоқда. Хитой QR кодини қабул қилмоқда, яшил, сариқ ва қизил ранглар одамларнинг соғлиғига таҳдид соладиган, жамоат транспорти ёки иш жойларига кириш ҳукуки паст деб ҳисобланганлар учун кириш ҳукуқини беради.

Кўшимча сифатида, ёритган материаллардан қуйидагиларни тавсия қилиш мумкин:

- ҳукумат турар жойларнинг вирус тарқалишини олдини олиш учун белгиланган барча тизим ва қоидаларга қатъий риоя қилишларини таъминлаши шарт.
- паллиатив чора-тадбирлар ҳамма учун қўлланилиши керак, бу ушбу пандемия натижа-сида бошдан кечирган иқтисодий қийинчиликларни камайтиришга ёрдам беради;
- корхона ва ташкилотлар ўз иш фаолиятларини ҳамда хизматларини рақамли форматга ўтказиб, замон талабига айланиб бораётган рақамли иқтисодиёт тенденцияларидан фойдаланиш;
- ҳудудларда иложи борица ишларни масофадан ташкил этишни кенгайтириш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5969–сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5978–сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4699–сонли Қарори.
4. Республика иқтисодиётидаги жорий ҳолат ва қутилаётган тенденциялар – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги Ҳисоботи.
5. International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS), Vol.4; March, 2020.
6. <https://zamin.uz/uz/iqtisodiyot/68497-koronavirusning-dunyo-iqtisodiyotiga-tasiri-ozbekiston-uchun-xulosa-va-tavsiyalar.html>
7. <http://xs.uz/uz/post/shavkat-mirziyoev-bu-ishlarni-kelgusi-2-3-jilda-toliq-amalga-oshirmasak-har-bir-kechikkan-jilimiz-mamlakatimizni-10-jil-orqaga-tortadi>
8. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/koronavirus-tahdid-loqaydlik-saxovat-oqibat>

Ш.Файзуллаев, Д.Шадманкулова Пандемия COVID-19: экономический анализ, дискуссии и изменения в цифровой экономике Аннотация: В этой статье рассказывается о коронавирусной болезни и ее экономическом воздействии, которая стала пандемией во всем мире. Новый коронавирус COVID-19 может быть смертельным. Его влияние ограничено на всех уровнях общества, что имеет серьезные последствия для социальной, экономической, образовательной, политической и человеческой безопасности. В результате снижается уровень развития различных секторов экономики. В период, ведущий к такому экономическому кризису, роль цифровой экономики становится все более важной. Ключевые слова: COVID-19, коронавирус, пандемия, экономика, кризис, глобальная проблема, цифровая экономика.	Sh.Fayzullaev, D.Shadmankulova The COVID-19 pandemic: economic analysis, discussions and changes in the digital economy Abstract: This article discusses the coronavirus disease and its economic impact, which has become a worldwide pandemic. The new coronavirus COVID-19 could be deadly. Its influence is limited at all levels of society, with serious consequences for social, economic, educational, political and human security. As a result, the level of development of various sectors of the economy decreases. In the period leading up to this economic crisis, the role of the digital economy is becoming increasingly important. Keywords: COVID-19, Coronavirus, pandemic, economy, crisis, global problem, digital economy.
--	--

М.Б.Калонов – ТДИУ профессори в.б. и.ф.д.

Г.М.Шадиева – ТДТУ профессори в.б., и.ф.д.

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ

Аннотация: мақолада иқтисодий таҳлилни халқаро стандартлар асосида бугунги пандемия шароитига мос ҳолда ташкил қилиш, пандемия шароитида иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнлардан фойдаланиш ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолатидан келиб чиқиб ёндошиш масалалари кўрилган. Шунингдек, корхоналарнинг, шу жумладан транспорт хизматини кўрсатувчи субъектларнинг ҳам иқтисодий эркинлиги, ўзининг мулкига эгаллиги ва мос равишда масъулиятининг ошганлиги ўз фаолиятини чуқур таҳлил қилиш, транспорт хизматини кўрсатувчи субъектларнинг хўжалик фаолиятини таҳлил қилишни амалга ошириш, иқтисодий таҳлил билан боғлиқ муаммолар уларни ҳал қилиш, иқтисодий таҳлил фанининг олдига қўйилган муҳим вазифалар каби масалалари ёритилган

Калит сўзлар: тадбиркорлик, иқтисодий таҳлил, пандемия, модернизация, диверсификация, инновация, рақамли технология, камбағалликни қисқартириш

Инсоннинг кундалик яшашининг мазмуни таҳлилдан иборат. Чунки ҳар куни эрта тонгда уйғониш билан нима қилиш керак ва нима қилдим, деган савол ақли расо инсонни чўлғаб олади. Бу саволга жавобни бериш учун одам ўз фаолиятини ҳаёлан таҳлил қилиб чиқади. Кимки ўзини чуқур таҳлил қила олса, у ўзига тегишли вазифаларни ҳам кўя олади ва бошқалардан фарқ қилиб бошлайди. Шу туфайли таҳлил инсон ҳаётида муҳим ўрин эгаллар экан. Ушбу ҳолатни инобатга олиб, мамлакатимизда 2017-2021 йилларга мўлжалланган кенг қамровли ривожланиш стратегияси қабул қилинди. Мазкур стратегияда кўзда тутилган вазифалар ҳаммага (оддий фуқаролардан тортиб, ҳудудий ва мамлакат раҳбаригача) тегишли ва мос равишда, унинг ҳамма банди ҳаммага дахлдордир. Унинг бажарилишида ҳеч ким четда томошабин бўлиб қараб туришга ҳақи йўқ. Ҳамманинг вазифаси бор. Шу жиҳатдан ҳар бир киши мазкур йўналишда қайси масала менга тегишли ва уни қандай бажаришим керак, деган саволни ўз олдига қўйиши, бунга жавоб топиш учун ўзини таҳлил қилиш, яъни ўзига бефарқ бўлмаслиги керак.

Иқтисодий жараёнлар таҳлили ҳам ҳар бир иқтисодий ҳодисани ўрганишни тақозо қилади. Шу туфайли мазкур фан бугунги пандемия шароитида ҳам ўта долзарблиги билан аҳамиятлидир. Иқтисодий таҳлил фанининг предметини ўрганишнинг зарурлиги, бу бўйича турли қарашлар мавжудлиги, иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнларга мос таърифини ишлаб чиқиш, корхоналарни бошқаришдаги ўрни ва вазифаларини кўрсатиб бериш, объектига аниқлик киритиш, уларнинг методи ва методологик жиҳатларини асослаш каби бир қанча масалаларни назарий жиҳатдан ўрганишини мазкур фаннинг бугунги кунда ҳам объектив зарурлигини тақозо қилади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш натижасида тадбиркорликка асосланган турли мулк шаклидаги корхоналарнинг вужудга келиши, бир томондан корхоналарнинг мустақил фаолияти учун катта имконият яратиб берса, иккинчи томондан, уларнинг масъулиятини ҳам оширди. Корхоналарнинг, шу жумладан транспорт хизматини кўрсатувчи субъектларнинг ҳам иқтисодий эркинлиги, ўзининг мулкига эгаллиги ва мос равишда масъулиятининг ошганлиги ўз фаолиятини чуқур таҳлил қилишни тақозо қилади. Бу жараён, энг аввало, иқтисодий таҳлилнинг зарурлигини кўрсатса, иккинчи томондан, уни ҳар бир хўжалик юритувчи субъектда қандай ташкил қилиш муаммосини ҳал қилишда намоён бўлади. Ҳозирги шароитда иқтисодий таҳлилни ташкил қилиш масаласи бўйича тегишли тартиб шаклланган. Аммо, транспорт хизматини кўрсатувчи субъектларнинг

хўжалик фаолиятини таҳлил қилишни амалга ошириш масаласи ҳамон етарли даражада шакллланган эмас.

Яна бир жиҳат, мамлакатимиз олимлари адабиётларда иқтисодий таҳлилни ташкил қилиш Ўзбекистоннинг ўзига хос тараққиёт йўлини ифода этган ҳолда ёритилган. Аммо халқаро стандартлар асосида бугунги пандемия шароитига мос ҳолда етарлича ёритилмаган. Шундан келиб чиқиб, иқтисодий таҳлилни ташкил қилиш масалаларига бугунги кун талабидан, яъни пандемия шароитида иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнлардан фойдаланиш ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолатидан келиб чиқиб ёндошиш мақсадга мувофиқдир.

Пандемия шароити билан боғлиқ иқтисодий инқироз, жамият ҳаётида бозор муносабатларининг эркинлигидаги айрим чекловлар, иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнлардан шундай шароитда фойдаланиш иқтисодий таҳлил билан боғлиқ янги-янги муаммоларни вужудга келтирди. Ушбу муаммоларнинг бир қисми ҳал қилинди, аммо ҳал бўлиши лозим бўлган бир қанча муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Иқтисодий таҳлил фанининг мамлакатимиз иқтисодиётда пандемия шароитидаги аҳволи, иқтисодиётни инқироздан тезроқ чиқариш учун уни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнлардан фойдаланишнинг ўзига хос бозор муносабатларига мос, унинг назарий ва методологик асосини ҳамда таркибий тузилишини ишлаб чиқиш муаммоси.
2. Ушбу фаннинг бугунги шароитда кимларга кераклигини, ички ва ташқи фойдаланувчилар қайси кўрсаткичларни таҳлил қилишини асослаш ва шунга мос равишда мутахассисларнинг малакасини ошириш муаммоси ҳам ўта долзарб муаммолардан биридир.
3. Бугунги пандемия шароитидан келиб чиқиб, ислохотларга, хусусан хўжалик юртувчи субъектлар, шу жумладан транспорт хизматларини кўрсатувчи субъектларнинг давлат ва нодавлат секторига, турли мулк муносабатларга мос, мазмунан янги иқтисодий кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш муаммоси.
4. Турли мулк шаклида фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи, шу жумладан транспорт хизматларини кўрсатувчи субъектларда иқтисодий таҳлилни пандемия ва рақамли технологияларга мос ҳолда ташкиллаштириш муаммоси.
5. Хизмат кўрсатиш корхоналари, хусусан, туристик фирма ва компаниялар, меҳмонхона хўжаликлари, шу жумладан транспорт хизматларини кўрсатувчи субъектлар каби хизмат кўрсатиш соҳаси субъектлари фаолиятини таҳлил қилишнинг ўзига хос методикасини ишлаб чиқиш муаммоси.
6. Пандемия шароитида иқтисодий инқирозни бартараф қилишда саноатни ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш тенденцияларини таҳлил қилиш муаммоси.
7. Пандемия шароитида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш учун янги иш ўринларини яратиш, вақтинча ишсиз аҳолининг ижтимоий аҳолини ўрганиш билан боғлиқ муаммоларни бартараф қилишда кўрсаткичларни танлаб олиш ва уларни таҳлил қилиш муаммоси.

Ҳар бир муаммонинг мазмун-моҳияти ва уни ҳал қилиш йўллари кўриб чиқиш бугунги кунда ўта муҳим ҳисобланади. Чунки, республикада амалга оширилаётган ислохотлар, иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш, инновацион жараёнлардан ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланишда ўзига хос иқтисодий дастаклар ва шунга мос фанларнинг таркибий тузилишини шакллантиришни ҳам тақозо қилади. Бундай фанлардан бири «Иқтисодий таҳлил» фани бўлиб, унинг таркиби ва мазмуни маълум даражада ўзгартирилиб, замонавийлаштирилиб, такомиллаштиришни тақозо қилади.

Албатта, иқтисодий таҳлил олдинги маълум қонуниятларга асосланган иқтисодиёт шароитида ҳам мавжуд эди-ку, уни янгидан шакллантиришга зарурат борми, деган саволнинг туғулиши мумкин. Бунга жавобан шуни таъкидлаш жоизки, ушбу фан олдинги

иқтисодиёт шароитида ҳам ҳақиқатда мавжуд ва унинг назарий ва методологик асоси яхши ривожланган эди. Аммо унинг мақсади ва моҳияти, таъкидланганидек, иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига мослаштирилган бўлиб, бевосита иқтисодий ўсишни ҳар томонлама асослашга қаратилган эди. Унинг мазмуни эса, маълум даражада, давлат ва тадбиркорлар (мулк эгалари) манфаатини ифодалаб келган эди. Чунки барча мулк, асосан шу икки субъектнинг тасарруфида бўлиб, ундан фойдаланиш бевосита шуларнинг ихтиёрида эди. Одатда мулк кимга тегишли бўлса, хўжалик фаолиятининг натижалари ҳам шунга тегишли бўлади. Бироқ пандемия шароитида таҳлил қилиш лозим бўлган масалалар ичида устуворликни халқнинг манфаати эгалламоқда. Чунки барча ҳаракатлар айнан шу аҳолининг талабни тўлиқ қондиришга қаратилгандир.

Эндиликда иқтисодий вазият тубдан ўзгарди. Давлатнинг мулкка ва барча иқтисодий жараёнларга эгалиги барҳам топиб, кўп мулкчиликка асосланган, бозор муносабатларини ўзида ифода этадиган, мазмун жиҳатидан янги иқтисодиёт шаклланган бир паллада иқтисодий субъектлар эркин фаолият кўрсатадиган бўлди. Бу фаолият стратегик йўналишга мос бўлмаслиги ҳам мумкин. Чунки шундай инқироз пайтида ҳамманинг эрки ўз қўлида. Аммо иқтисодий инқироз уларнинг йўналишини маълум даражада давлатнинг манфаатига, яъни стратегиясининг амалга оширилишига хизмат қилишини тақозо қилмоқда. Бу эса шунга мос равишда, мазмун жиҳатдан янги «Иқтисодий таҳлил» фанининг шакллантирилишини талаб қилмоқда. Бугунги кунда иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш ҳамда инновацион жараёнлардан фойдаланиш ҳам маълум маънода шу инқироз таъсирини бартараф этишга қаратилиши, ушбу фаннинг таркиби ва мазмунига айрим ўзгартиришлар киритилишини тақозо қилади.

Эндиги «Иқтисодий таҳлил» фани, энг аввало, ҳеч қандай чекловларсиз, давлат манфаатини инкор қилмаган ҳолда турли мулк эгаларининг (иш кучи эгаси, меҳнат жамоаси, корхона ва бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг) ва халқнинг манфаатларини ўзида акс эттирган ҳолда ифода этилиши мақсадга мувофиқдир. Бу ҳолат мазкур фаннинг мақсади, вазифалари, таркиби, унда қўлланиладиган кўрсаткичлар тизимини, энг муҳими, унинг мазмунини ҳам ўзгартиришни тақозо қилади.

Ушбу муаммоларни ҳал қилиш иқтисодий таҳлил фанининг кимга кераклиги у билан ким шуғулланиши, унинг объектив зарурлигини асослашни тақозо қилади. Иқтисодий таҳлилда корхона раҳбари ёки менежери, унинг фаолиятини батафсил ўрганиши лозим. Бунинг учун эса кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Шу мақсадда иқтисодий таҳлилда ўрганиладиган масалалар такомиллашган кўрсаткичлар тизими ва уларни бугунги кун талабидан келиб чиқиб, баҳолаш йўллари ишлаб чиқирилишини тақозо қилади.

Иқтисодий таҳлил фанининг олдига қўйилган муҳим вазифаларни тўлиқ бажариш, унинг инқироз шароитидан чиқишни таъминлашга асосланган эркин иқтисодиёт тамойилларига мос келишини таъминлаш, Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни жадаллаштириш мақсадида мавжуд бўлган ички имкониятларини ахтариб топиш йўллари ишлаб чиқиш каби муҳим иқтисодий ишларни тўғри бажариш учун унинг предмети, объекти, методи, турлари, шакли, услублари каби мазкур фаннинг назарий асосларини, айнан ҳозирги пандемия таъсирини инобатга олган ҳолда аниқ белгилаб олишни тақозо қилади.

Иқтисодий таҳлил фанининг ҳамон тўлиқ ўз ечимини топмаган бозор муносабатларига хос назарий муаммоларидан бири унинг предметиدير. Ҳар қандай мустақил фан ўзининг предметиға эга. Фаннинг предмети деганда, одатда, шу фанда нима ўрганилиши тушунилади. Иқтисодий таҳлил фанининг предметиға кенг маънода қарайдиган бўлсак, у иқтисодий фан сифатида таҳлил қилинаётган объект (корхона, бирлашма, компания, акциядорлик жамияти, концерн, корпорация кабилар) хўжалик фаолиятининг барча соҳаларини (иқтисодий, ижтимоий, техник, технологик ва ҳ.к) ўз ичига олади. Лекин ҳар бир иқтисодий фан ўзига хос хусусиятга, ўзи ўрганадиган предметга эга. Бу фақат шу фанга хос бўлиб, имкони борича бошқа фанларда

такрорланмаслиги лозим. Бу талаб шу фаннинг мустақил фан сифатида фаолият кўрсатиши учун асосий шартларидан биридир.

Иқтисодий таҳлил фанининг предмети том маънода объектнинг хўжалик фаолиятидир. Аммо бухгалтерия ҳисоби, статистика, молия ва кредит, аудит, маркетинг, менежмент каби фанларнинг ҳам предмети кенг маънода хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидан иборат. Бу фанлар ҳам хўжалик фаолиятида содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг у ёки бу жиҳатини ўргатади. Демак, ҳар бир фаннинг, шу жумладан иқтисодий таҳлил фанининг ўзига хос ва мос жиҳатини унга тегишли предметни аниқлаб олишдан иборатдир.

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида хўжалик фаолиятида содир бўлаётган барча ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларни ўз ичига оладиган фан иқтисодиётга оид фанлардир. Аммо иқтисодий таҳлил фани бу жараёнларнинг содир бўлиш пайтини эмас, балки унинг натижаси ва келажагини ўрганади. Объектда содир бўладиган иқтисодий жараёнлар, унинг режасида кўзда тутилган маълумотга асосланса, жараённинг содир бўлишини қонуний жиҳатдан ҳужжатлаштириш билан бухгалтерия ҳисоби, статистика каби фанлар шуғулланади. Шу жараёнларнинг натижаси маълум даврларда (ой, чорак, йил) жамланиб борилади ва турли ҳисоботларда ўз аксини топади. Таҳлил эса айнан ана шу тузилган ҳисоботларга, жамланган ҳужжатларда ифода этилган бошқа маълумотларга асосланади.

М.Калонов, Г.Шадиева, М.Пардаев Объективная необходимость экономического анализа в условиях пандемии Аннотация: В статье рассматриваются вопросы организации экономического анализа на основе международных стандартов в соответствии с современными условиями пандемии, модернизации и диверсификации экономики в условиях пандемии и использования инновационных процессов и использования цифровых технологий. Также освещены такие важные задачи как углубленный анализ экономической свободы, собственности и ответственности предприятий, в том числе поставщиков транспортных услуг, углубленный анализ их деятельности, анализ хозяйственной деятельности поставщиков транспортных услуг, решение задач, связанных с экономическим анализом. Ключевые слова: предпринимательство, экономический анализ, пандемия, модернизация, диверсификация, инновации, цифровые технологии, сокращение бедности.	M.Kalonov, G.Shodieva, M.Pardaev The objective need for economic analysis in a pandemic Abstract: The article deals with the organization of economic analysis based on international standards in accordance with the current conditions of the pandemic, modernization and diversification of the economy in the context of the pandemic, and the use of innovative processes and the use of digital technologies. It also highlights such important tasks as in-depth analysis of economic freedom, ownership and responsibility of enterprises, including transport service providers, in-depth analysis of their activities, analysis of the economic activities of transport service providers, and solving problems related to economic analysis. Keywords: entrepreneurship, economic analysis, pandemic, modernization, diversification, innovation, digital technology, poverty reduction.
--	--

М.Рахимов – Тошкент молия институтини доценти, и.ф.н.

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ВА ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДАГИ ИНҚИРОЗ: ТАҲЛИЛ ВА ХУЛОСАЛАР

Аннотация: мақолада коронавирус инфекцияси тарқалиши билан жаҳоннинг ҳалдаги глобал инқирозга юз тутиши, унинг расман тан олинishi, инқироз туфайли йўқотишлар, уларни юмшатиш чоралари, инқироздан кейинги ҳолатлар ва уларнинг кутилиши ҳақида муҳим жиҳатлар акс этган.

Калит сўзлар: коронавирус, пандемия, инқироз, иқтисодий инқироз, инқироздан чиқиш, глобал иқтисодиёт, жаҳон иқтисодиёти, иқтисодиёт секторлари, мамлакат бюджети.

Кириш. Охирги марта жаҳонда рўй берган глобал инқироз (жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози) талофатларидан ҳали тўла қутула олмаган иқтисод бугун янги бир инқироз гирдобига ғарқ бўлмоқда. Бу инқирозни номини нима деб айтаймиз. Албатта биринчи навбатда, коронавирус, пандемия ҳаёлимизга келади.

Иқтисодиётдаги инқирозлар масаласи ҳар қачонгидан ҳам бугун актуал мавзуга айланган. Унинг юзага келиш сабаблари, оқибатлари ҳақида бонг урилмаган куннинг ўзи йўқ. Оммавий ахборот воситаларида, мунозораларда иқтисоддаги кучли ўзгаришлар, кескин бурилишларнинг салбий жиҳатлари эътироф этилмаган биронта соҳанинг ўзи қолмаяпти.

Иқтисод шундай бир мураккаб тузилмаки, унинг битта тизимидаги талофат бошқа бир тизимини ҳам ишдан чиқармоқда. Айниқса, ижтимоий соҳа объектлари бўлган соғлиқни сақлаш, таълим, пенсия тизимларида ҳам жуда кўплаб муаммоларга дуч келинмоқда. Мазкур инқироз нафақат иқтисодий, ижтимоий, сиёсий жабҳада балки инсониятнинг бутун ҳаёт сифатига ҳам сезиларли таъсир ўтказмоқда. Шу жиҳатдан мазкур масалани тадқиқ қилиш бугунги кунда ўта долзарб ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Хўш, бугун бошланган эмас, рўй берган дея эътироф этилаётган инқироз иқтисодий инқирозми ёки дунё инқирозими? Бизнингча бу инқирозни оддий-иқтисодий инқироз деб номлаш уни доирасини торайтириб қўяди. Тўғри унинг асосий жиҳатлари иқтисодиётда кўринмоқда.

Кўпчилик экспертлар ва тадқиқотчиларнинг бугунги инқирозни коронавирус пандемияси инқирози деб номлаши ҳам жуда тўғри бўлган. Иқтисодий инқирознинг ҳам асосий айбдори ҳам коронавирус пандемияси дейиш ҳам тўла асосли.

Коронавирус пандемияси туфайли юзага келган иқтисодий инқирозга бағишланган кўп сонли (35000 дан ортиқ) мақолаларни мазмун моҳиятидан ҳам англаш мумкинки, мазкур инқироз турли номлар билан аталмоқда. Хўш қандай номласак тўғри бўлади. Бу номлаш орқали уни тарихга муҳрланишидаги нозик жиҳатлар нимада?

Ҳар қандай инқироз глобал миқёсда бирданига эмас албатта аста-секинлик билан турли сабаблар, омиллар таъсирида ривож топиб боради ва оқибатларини ошкор этади. Бироқ бугунги инқироз бирданига, шу билан биргаликда кенг доирада юзага келганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Инсониятнинг соғлиғини хавф остига қўйган пандемия иқтисодиётнинг жуда кўп секторларини бутунлай ишдан чиқарди.

Кимдир айтиши мумкин, аслида дунё иқтисодиёти ривожланишдан аллақачон турғунлик ҳолатига ўтиб бўлган эди деб ёки соддароқ қилиб айтганда коронавирус пандемияси аловга мой сепгандек бўлди дейиши мумкин. Йўқ ундай эмас. Аслида дунё иқтисодиёти бундай кенг доирадаги ва улкан ҳажмдаги талофатни кутмаган эди ҳалос.

Тўғри, айрим ривожланаётган давлатлар иқтисодиётидаги туб ўзгаришлар бор, лекин бу ўзгаришлар дунё иқтисодининг кичик бир бўлаги ҳалос. Уларнинг умумий ўзгаришдаги таъсир даражаси жуда паст.

Бугунги иқтисодиётнинг пандемияга қарши тура олмаганлигида кимни, нимани айблаш тўғри бўлади. (Табоатними, давлатними, сиёсатними ёки секингина халқними?)

Саволни ҳам бундай қўйиш аслида нотўғри деб ўйлаймиз. Бугун унинг айбдорини эмас тезроқ ундан чиқиш йўллари ҳақида қайғуришимиз керак.

Инқироздан чиқиш бўйича жуда кўп ва мураккаб йўналишлар танланган. Яъни, молиявий кўмак бериш, қўллаб-қувватлаш, қарз муносабатларини юмшатиш ва ҳ.к. (Бу ерда тадбиркорлик субъектлари ва аҳолининг ҳаётийлигини сақлаб қолишнинг муҳим чора-тадбирларини кўриш ҳақида гап бормокда).

Хўш, иқтисодий инқироздан бугун кутулиб қолиш учун, унинг талофатларини имкон даражасида камайтириш юзасидан нималарга муҳим аҳамият қаратиш лозим? Бу борада кимдир аҳолини ва тадбиркорларни молиявий қўллаб-қувватлашни илгари сурмоқда, кимдир иқтисодиётда қатъий карантин чораларини қўллашни, яна кимдир тақдирга тан беришни ва олдинги тартибда ишлашда давом этишни ёқлаб чиқмоқда. Молиявий қўллаб-қувватлаш- вақтинчалик чора, карантин чоралари - иқтисодиётни янада ночор аҳволга солиб қўяди, олдинги тартибда ишлаш-инқироздан баттар оқибатларга олиб келиши эътироф этилаётган бир пайтда қандай йўл тутиш лозим. Нима қилиш керак?

Бизнингча иқтисодий инқироздан чиқишнинг ягона йўли йўқ. Агар шундай йўл бўлганда ҳам уни иқтисодиётнинг барча жабҳаларида бирдай қўллаш имконсиз. Яъни иқтисодиётнинг реал секторини молиявий сектордан ёки транспортни қишлоқ хўжалигидан бир хил чора-тадбир режаси орқали қутқариб бўлмайди.

Қўллаб-қувватлаш бўйича кимдир аҳолининг қўлига пул беришни, бошқалар эса корхона ва кампанияларга пул беришни ёқлаб чиқмоқдалар. Бироқ, бунинг учун барча давлатлар ҳам етарли молиявий ресурслар базага эга эмас.

Агар аҳолига пул тарқатадиган бўлсак у ишлаб чиқарувчилар қўлига уларнинг таклифлари асосида ўтади ва шу билан аҳолининг талаби мувофиқлаштирилади дейилади. Лекин бу ҳолат дунёнинг 80 фоиз аҳолиси яшаётган эндиgina ривожланаётган давлатларда имконсиз нарса.

Агар корхоналарга берадиган бўлсак, улар томонидан таклифга мос талабнинг даромад базасида муаммо чиқади.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, бугунги инқирознинг ягона айбдори аслида биз кўрган ва амал қилиб келган иқтисодий тизим ҳалос? Бу билан нима демоқчимиз. Барчангизга аёнки бутун жаҳон иқтисодий тизими алоҳида шахсларнинг мулкӣ ва шахсий манфаатларини кўзлаб қурилган. Мулкӣ ва шахсий манфаатлар устунлига қурилган тузум эса бугун ўзини бутунлай янги бир мазмунда қайта қуришни, қоидаларни ўзгартиришни талаб этади. Бугунги тузумнинг ижтимоийлигини ҳар қанча айлантирмайлик у ўзининг асл моҳиятини ўзгартира олмайди. (Ривожланган деб эътироф этилаётган давлатларда шахсий манфаат ва бойлик орттиришга қаратилган иқтисодиёт дунёнинг деярли ярим бойликларини атига 1 фоиз инсонлар қўлида тўпланишига олиб келганлиги ҳам бунинг ёрқин ифодасидир. (The Global Wealth Report 2019)).

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, кўрилаётган ҳар қандай чора - тадбирларга қарамасдан моддий ва маънавий дунёмиз кундан-кунга қимматлашиб бормокда. Қанча кўп ишласак ҳам даромадлар купаймаяпти. Рисклар даражаси ортмоқда. Яшаб қолиш қийинлашмоқда. Қарз ботқоғига борган сари чуқур кириб бормоқдамиз.

Аниқ, бугун нима қилишимиз керак? Тўғри ҳеч нима қилмаслик ҳам бир чора. Лекин бу қачонгача давом этади?

Бизнингча бугун инқироздан жабр кўрган тизимни у билан бирга ривожланишга мажбур қилиш лозим. Ҳеч қандай карантин, чеклов қилиш керак эмас. Фақат аниқ тартиб ва қоидаларни белгилаб олиш лозим. Биз вирусни танлаганимиз йўқ, вирус бизни танлади.

Пандемия инқирознинг асосий айбдори эмас, балки сабаблардан биттаси бўлиб қолиши лозим. Пандемия юзага келмаганда дунё иқтисоди ҳар доимгидек ривожланишда давом этиши мумкинмиди. Йўқ албатта. Чунки иқтисод ўзининг барча салбий жиҳатларини унга қадар кўрсатиб бўлган эди. Эндиликда, вирус бизни тарк этади ва

анъанавий ишлашда давом этамиз дейиш ҳам нотўғри. Биз у билан бирга яшашга мажбурмиз. Негаки қарши курашиш унинг мутацияни янада кучайтирмоқда халос.

Коронавирус пандемияси инқирози дунё мамлакатларининг бюджетини тубдан ўзгартириб юборди. Унга қарши курашга сарфланган маблағлар дунё ЯИМ нинг 10 фоиздан ортиғини ташкил қилмоқда ва бу ҳам якуний кўрсаткич эмас. Агар битта коронавирусга қарши сарфланган шунча маблағни алоҳида олинган битта соҳага йўналтирганимизда иқтисоддаги яқин 10 йилликда биронта соҳа ривожланмасдан қолмас эди.

Пандемия дунё мамлакатларини қарз муносабатларини янада чигаллаштирмоқда. Чунки унга қарши курашиш чора-тадбирларга ички маблағларнинг етишмаслиги аҳволни бир мунча қийинлаштирмоқда. Айниқса тиббиёт соҳаси ривожланмаган давлатларнинг талофатлари жиддий тус олмақда. Афсуски, қарзга олинган маблағлар ёки ички манбаларнинг ишлатиши барчада бир хил самара, натижавийликга олиб келмаяпти. Энг кўп маблағлар ажратган давлат билан кам маблағ сарфлаб муҳим натижага эришган давлатлар тажрибаси бунинг ёрқин ифодасидир.

Демакки, ажратилган маблағлар ҳажми эмас, балки инқирозга қарши курашишда аниқ, манзилли ва самарали чоралар кўриш муҳим аҳамиятга эга.

Пандемия туфайли ишсиз қолган аҳоли сони ҳам тобора ортиб бормоқда (корхоналарнинг ёпилиши, меҳнат миграциясидаги турғунлик, харқаро ҳаракатларни чекланиши ва ҳ.к.). Уларни иш билан таъминлаш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш юзасидан зарурий таъминотга ҳам барча давлатлар эга эмас.

Пандемиядан кейин жаҳон иқтисодиётининг ривожланишининг эгалари кимлар бўлиши масаласи ҳам экспертлар томонидан турлича баҳоланмоқда. Купчилик унинг ривожланишини кучли 20 таликда, бошқа бир гуруҳи Осиё ва Шарқ мамлакатларида кўришмоқда. Дунёнинг янги иқтисодининг ривожланишига қайсидир давлат ҳаракатлари билан эмас балки глобал миқёсда биргаликда ҳаракат қилиниши билан эришилади халос.

Бир қатор хорижий экспертлар жаҳон иқтисодиётини инқироздан сақлаб қолиш учун, дунё ялпи ички маҳсулотнинг ярмига тенг келадиган қисмини уни тиклашга йўналтиришимиз лозимлиги ҳақида бонг уришмоқда. Бунинг афсуски имконияти йўқ. Бунинг хоҳлаган тақдиримизда ҳам унинг учун бир неча йиллар керак бўлади. Шу жиҳатдан, жаҳон банки дунё иқтисодиётининг тикланиш муддати ҳисоботини эълон қилди. Унга кўра дунё иқтисодиёти коронавирус пандемияси оқибатида юзага келган инқироздан тикланиши учун камида беш йилгача вақт кетиши қайд этилади. Шунингдек, ушбу ташкилот томонидан 2020 йилда дунё иқтисодиёти Иккинчи жаҳон уруши давридан кейин рекорд даражада - 5,2 фоизга пасайишини тахмин қилмоқда.

Инқироздан чиқиш юзасидан дунё бойликларининг деярли ярмига тенг бўлган давлатлар (АҚШ ва Хитой) учун, ёки дунё бойликларининг 80 фоиздан ортиғига эга бўлган кучли йигирматалик давлатлар учун уларнинг ҳар биттасининг ўзига хос дастурга эга бўлиши талаб этилмоқда ва бунда ҳар битта давлатнинг ўзининг тизими, тузилмаси, сиёсати ва имкониятлари фарқ этиши эътироф этилмоқда. Шу қаторида, Ўзбекистонда ҳам инқироздан чиқишнинг ўзига хос чоралари кўрилмоқда. Европа тикланиш ва тараққиёт банки 2020 йилда Ўзбекистон ЯИМ 2 фоизга қисқариши, 2021 йилда эса 4,5 фоизга ўсиши тахмин қилмоқда.

Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш ва бошқа глобал хавф-хатарлар даврида макроиқтисодий барқарорликни, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларининг узлуксиз ишлашини таъминлаш, ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш, аҳолини самарали ижтимоий қўллаб-қувватлаш, мамлакат аҳолиси даромадлари кескин пасайиб кетишининг олдини олиш мақсадида Республикамиз Президенти ва Ҳукуматининг сай ҳаракатлари билан “Инқирозга қарши кураш жамғармаси” ташкил этилди ва унга 10 триллион сўм миқдорида молиялаштириш

манбалари шакллантирилди. Турли халқаро ташкилотлар, хомийлардан 1 миллиард доллордан ошиқ маблағлар жалб этилди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса ўринда, инқироздан кейинги иқтисодий тиклаш дастурини қабул қилганлиги ва унда қуйидаги муҳим жиҳатларга аҳамият берилганлиги тўғри булганлигини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Жумладан инқироздан кейинги даврда иқтисодий тиклаш бўйича икки босқичли жараён танлаб олинди. Биринчи босқичда эътибор иқтисодий ўзини барқарорлаштиришга, иккинчи босқичда — унинг ўсишини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар режаси белгиланган.

Дастурда коронавирус пандемиясининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга салбий таъсирини бартараф этиш, хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция ва ташқи иқтисодий фаолиятини тиклаш ҳамда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш учун шароит яратиш масалалари камраб олинган.

Биринчи босқичда иқтисодий ўзини барқарорлаштириш ва йил охиригача ўсишни тиклаш чоралари белгиланган. Чора-тадбирларнинг тўлиқ бажарилиши билан 2020 йилга қуйидаги натижаларга эришиш белгиланган. Унга кўра республика ЯИМ — 102,2% (дастлабки прогноз 105,5%); саноат маҳсулотлари- 103,4% (106,5%); қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 103,3% (104%); инвестициялар ҳажми- 101,2% (109,3%); хизматлар ҳажми- 100,1% (105,8%); чакана савдо айланмаси, шу жумладан умумий овқатланиш ҳажми- 103% (105,6%); экспорт ҳажми- 94,3% (115,6%) ўсиши таъминланиши лозим.

Иккинчи босқичда- 2020–2021 йилларда коронавирус пандемияси оқибатларини тўғрилаш билан 2021 йилдан 5,0–5,5 фоизгача барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайдиган ислохотларни давом эттириш чора-тадбирлари назарда тутилган

Макроиқтисодий сиёсат ва бозор институтларини ислоҳ қилиш соҳасидаги асосий чора-тадбирлар сифатида: ташқи қарзларнинг ўсишини тўхтатиш; ташқи қарзлардан самарали фойдаланиш; давлатнинг инвестиция харажатларини оптималлаштириш; божхона имтиёзларини оптималлаштириш бўйича ишларни якунлаш; саноат ва рақобат сиёсатини такомиллаштириш; Қишлоқ хўжалиги соҳасини ислоҳ қилишни давом эттириш белгиланган.

Дастурда банк соҳасидаги чора-тадбирларга, бандлик ўсиши, аҳоли даромадлари ва қашшоқликни камайтириш орқали ички талабни рағбатлантириш, шунингдек, ишбилармонлик ва рақобат муҳитини яхшилаш, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, саноат ва экспортни кенгайтириш, маҳаллийлаштириш соҳасидаги чора-тадбирлар, инвестиция муҳитини яхшилаш ва рақамлаштиришни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, ҳар қандай инқирозга қарши олдиндан қарши турувчи тизим яратилмас экан, иқтисодий доимо жабр кўриб қолаверади. Биз бу инқироздан албатта чиқамиз. Чунки, бошқа чорамиз ва йўлимиз ҳам йўқ.

М.Рахимов	M.Rakhimov
Коронавирусная пандемия и мировой экономический кризис: анализ и выводы Аннотация: в статье освещаются распространение коронавирусной инфекции и очередного глобального кризиса, его официальное признание, убытки, нанесенные кризисом, меры по их смягчению, посткризисная ситуация и их ожидания. Ключевые слова: коронавирус, пандемия, кризис, экономический кризис, выход из кризиса, глобальная экономика, мировая экономика, сектора экономики, бюджет страны.	The coronavirus pandemic and the global economic crisis: analysis and conclusions Abstract: The article covers the spread of coronavirus infection and the next global crisis, its official recognition, the losses caused by the crisis, measures to mitigate them, the post-crisis situation and their expectations. Keywords: coronavirus, pandemic, crisis, economic crisis, recovery from the crisis, global economy, world economy, economic sectors, national budget.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

А.А. Салимов – Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университети доценти, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ТАЪЛИМ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ҲАМДА МОДЕЛЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада таълим тизимини ривожлантириш бўйича жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибаси ҳамда уларнинг таълим моделлари ўрганилган ҳамда таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: таълим, таълим тизими, кадрлар тайёрлаш, Осиё таълим модели, Европа таълим модели, Америка таълим модели.

Кириш. Маълумки, бугунги кунда жаҳон таълим тизимини ривожлантириш тажрибаси шуни кўрсатадики, тараққиётни таъминлашнинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида барча масалалар ечими кадрларга, уларнинг билими, салоҳияти, мамлакатда мавжуд ресурслардан қай даражада оқилона фойдаланилиши, ўз вақтида зарур қарор қабул қила олишга боғлиқ эканлигини ҳисобга олган ҳолда, глобал миқёсда таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунда бевосита таълим соҳаси ривожланган давлатларнинг ривожланиш тажрибаси ҳамда моделларини ўрганиш ҳамда бу тажрибалардан миллий таълим тизимини ривожлантиришда фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Таълим сифатини ошириш, узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, турли бўғин кадрлари касбий ривожланиши ва малакасини ошириш, таълим соҳасини ривожлантириш, таълим соҳасини ривожлантиришнинг халқаро тажрибалари, ривожлантириш моделлари, таълим тизимида бошқарув самарадорлигини ошириш каби масалалар билан мамлакатимиз олимларидан А.С. Кучаров, Л.В. Перегудов, М.Х. Саидов, Д.Х. Набиев, М. Мирқосимов, Р.Х. Джураев, С.Т. Турғунов, У.И. Иноятлов, А.О. Очилов, О.А. Сафаров каби¹ олимлар шуғулланиб келмоқдалар.

Юқорида келтирилган олимларнинг илмий асарларида таълим соҳасини ривожлантириш, уни самарали бошқариш, кадрлар тайёрлаш самарадорлигини ошириш, таълим сифатини ошириш каби масалалар чуқур ёндашув асосида ўрганилган ва таҳлил қилинган. Бироқ, таълим соҳасини ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси ҳамда таълим соҳаси ривожланган давлатларнинг таълим моделлари етарлича тадқиқ этилмаган.

Тадқиқот методологияси. Илмий-тадқиқот ишида статистик ва иқтисодий таҳлил усуллари, таҳлил, синтез, мавҳумий-мантикий таҳлил, шунингдек, танловли кузатув, таққослаш, усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида демократик ислохотларни чуқурлаштириш, етакчи тармоқларни модернизация ва диверсификация қилиш асосида мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш бўйича соҳалар кесимида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

¹ Кучаров А.С.Тадбиркор кадрлар тайёрлаш асослари.–Т.:Фан, 2005. -132б.; Перегудов Л.В., Саидов М.Х.Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти.Ўқув қўлланма–Т.:Молия, 2002,-184б.; Набиев Д.Х. Совершенствование управления маркетингом образовательных услуг в условиях модернизации экономики. Автореф. ... докт. экон. наук.–Т.:ТДИУ, 2009.; Мирқосимов М. Мактабни бошқаришнинг назарий ва педагогик асослари.–Т.:Ўқитувчи,1995.-159б.; Джураев Р.Х., Турғунов С.Т.Таълим менежменти. Ўқув қўлланма.–Т.:Ворис, 2006.-264б.; Иноятлов У.И. Теоритические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже. Дисс. Пед. Наук.–Т.: 2003.– 315с.; Очилов А.О. Юқори малакали кадрлар тайёрлашни бошқариш самарадорлигини ошириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. –Т.: 2018. -241 б.; Сафаров О.А.Замонавий менежмент ёндашувлари асосида халқ таълими тизимини бошқаришни такомиллаштириш. – Т.: 2018. -55 б.

Юртимизда кадрлар тайёрлашга, хусусан илғор хорижий мамлакатларнинг таълим соҳасидаги тажрибаларини ўрганиш асосида билимли, етук ва интеллектуал жихатдан замон талабларига тўлиқ жавоб берадиган миллий кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Миллий кадрлар тайёрлашга алоҳида урғу берилаётганлиги юртбошимизнинг “Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз” деб таъкидлаган сўзларида ҳам ўз аксини топган.¹

Ўз халқининг моддий, ақлий ва маънавий бойлигини оширишга интилаётган ҳар қандай давлат ўз мамлакати миллий моделида ушбу вазифани амалга ошириш механизмларини жорий қилади. Таълимнинг кўплаб миллий моделлари мавжуд. Бирок улар орасида тузилиши жихатидан қуйидаги асосий мезонларга қараб бир-биридан фарқ қиладиган асосийларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- аниқ тарихий даврда ушбу мамлакат учун таълим тизимини ривожлантиришдан асосий мақсад ва кутиладиган натижа;
- таълим тизимини молиялашда давлат ва жамиятнинг иқтисодий имкониятлари;
- таълим тизими олдига қўйилган мақсадларга эришиши учун қўлланиладиган механизм ва воситалар.

Ушбу мезонлар нуқтаи назаридан ривожланган ва жадал суръатда ривожланаётган мамлакатларда муайян даражадаги фарқ билан фойдаланилаётган таълимнинг учта асосий моделини ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар Европа, Америка ва Осиё моделларидир.

Осиё таълим модели таълимни молиялашда давлатдан ташқари хусусий бизнес ҳам муҳим роль ўйнаши билан ажралиб туради. Бу ерда мактаблар муниципал органлар тасарруфида, хусусий ва давлат олий ўқув юртлари сон жихатидан тахминан тенг. Умуман олганда, таълимни молиялашда маҳаллий манбалар миллий манбаларга қараганда, кўпчиликни ташкил этади. Бошланғич ва ўрта таълим асосан, бепул, олий таълим эса пулладир. Бунда талабаларга грантлар ва кредитлар ҳисобидан таълим хизматлари учун пул тўлаш бўйича ёрдам берадиган кўп тармоқли тизим мавжуд.

Японияда ва Осиё йўлбарслари, деб ном олган яна тўртта мамлакатда (Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур ва Гонгконгда) инсон салоҳияти ва аввало, таълимни имкон қадар ривожлантиришга азалдан алоҳида эътибор қаратиб келинган. Бунинг сабаби шундаки, ушбу мамлакатларда фойдали қазилмалар ҳудудлари йўқ, уларнинг энг асосий бойлиги – бу инсон. Айнан инсон ақлий қобилияти ва инновацион интилиши билан (афсонавий нефть ёки олтин захиралари эмас) ушбу мамлакатларни қашшоқ ва техник жихатдан қоқлар қаторидан олиб чиқди. Кейинчалик, Малайзия, Хитой, Ҳиндистон, Туркия ва Осиёнинг турли хил табиий ресурсларга бой бошқа қатор мамлакатлари ҳам таълим соҳасини ривожлантиришда етакчиларга айланди. Таълим соҳасида улкан натижалар ва у билан боғлиқ илмий-техник тараққиётга эришишда Шарқ менталитетига хос маънавий мукамаллик, олий мақом ва пешқадамликка интилиш (жамият ва жаҳонда), умуммиллий вазифаларни ҳал этишда ватанпарварлик ва соғлом шуҳратпарастлик каби ҳислатлар муҳим роль ўйнади.

Осиё таълим моделига Европа ва Америка моделидан фарқли ўлароқ, қуйидагилар хосдир:

- бошланғич мактабнинг катта аҳамиятга эга эканлиги (ушбу аксарият мамлакатлар, жумладан, Япония ва Жанубий Кореяда бошланғич мактабда ўқиш 4 йил эмас, балки 6 йил давом этади);
- мактаб таълими дастурларида ўқувчиларда уйғунлик ҳисси, юксак одоб-ахлоқ қоидаларини шакллантиришни таъминлайдиган маънавий-ахлоқий фанларга алоҳида ўрин берилгани (музыка, тасвирий ва амалий санъат, этика, эстетика);
- ўқувчиларга фақат академик билим бериш эмас, балки уларда ижодий ва муста-

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2017 й.

қил фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга эътибор қаратилгани (Сингапурда бошланғич мактаб битирувчилари эга бўлиши лозим бўлган еттига афзалликлардан бири “фикрлаш ва ўз фикрини ифода этиш” ва “атрофдаги нарсаларга қизиқиш билдириш” қобилияти ҳисобланади);

- ўқув юртларининг, жумладан, бошланғич мактабларнинг компьютерлар билан жиҳозлангани ва интернет тармоғига улангани (Жанубий Корея дунёда Сингапурдан кейин иккинчи бўлиб, ўз мактаблари, ҳаттоки, қишлоқлар ва ороллардаги мактабларни компьютерлар билан тўлиқ жиҳозлади). Бу ўқув жараёни самарадорлигидан ташқари, дарсликлар, кўргазмалар қўлланмалар чоп этиш, кутубхоналарни сақлаш ва ҳоказолар учун сарфланадиган харажатларни камайтирган ҳолда иқтисодий самара берди;

- таълим тизимининг жамият турли қатламлари учун очиқлиги (Жанубий Кореяда 25-37 ёшдаги фуқароларнинг 97,0 %и шу туфайли олий маълумотга эга ва бу бутун дунёда энг юқори кўрсаткич ҳисобланади);

- ўқув юртлари турларининг мослашувчанлиги ва юқори даражада табақалашгани (Жанубий Кореяда биргина олий таълим доирасида оддий коллеж ва университетлар билан бир қаторда, касб-ҳунар техника коллежлари, коллеж мақомига эга бошқа ўқув юртлари, очиқ ва сиртқи университетлар ҳам бор);

- ўқувчиларга эркинлик берилгани, уларнинг академик курсларни мажбурий ўрганишни рад этиш имконияти (Японияда нафақат талабалар, балки юқори синф ўқувчилари учун курсларнинг 50% и мажбурий ҳисобланади), ваҳоланки, ўқув юртлари томонидан махсус ва умумтаълим курсларини танлаш имконияти берилган;

- таълим муассасаларини молиялаш ва бошқаришда хусусий капиталнинг юқори даражада иштирок этиши (Жанубий Кореяда хусусий манбалар мактабгача таълим муассасалари бюджети ярмини, олий ўқув юртлари бюджетининг 80,0 %ини, Японияда 50,0 %ини ташкил этади. Хитойда 1994 йилдан буён талабаларнинг таълим кредитлари ва грантларини олиш имконияти кенгайтирилиши билан бир қаторда, тўлиқ ўрта ва олий таълимнинг пулли тизими босқичма-босқич жорий этилмоқда);

- хорижий тиллар, авваламбор, инглиз тилини ўрганишга алоҳида эътибор берилаётганини (нафақат Британиянинг собиқ мустамлакалари Сингапур, Гонконг, Малайзия, Ҳиндистонда, балки инглиз тилига иккинчи давлат тили мақоми бериш тўғрисидаги масала устида баҳс-мунозаралар давом этаётган Япония ва Жанубий Кореяда ҳам инглиз тилини яхши билишади);

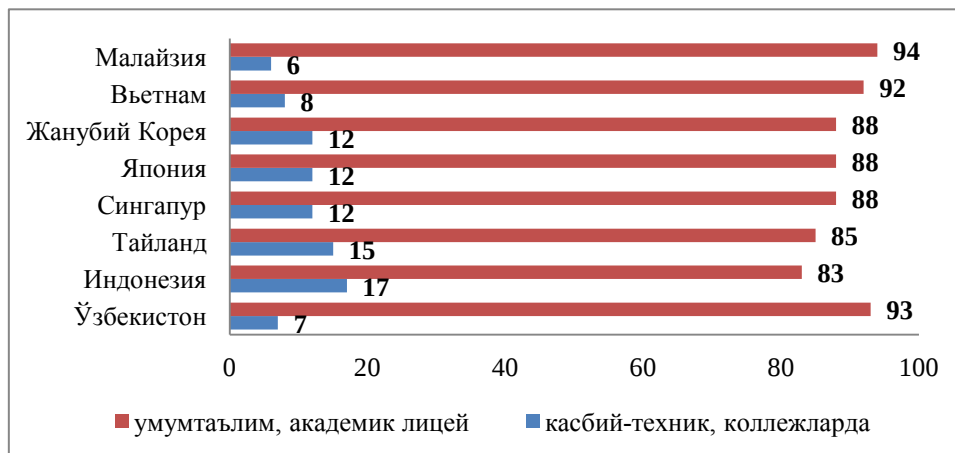
- иқтидорли талабаларни аниқлаш, қўллаб-қувватлаш ва энг яхши хорижий олий ўқув юртларига юбориш бўйича махсус дастурнинг мавжудлиги (масалан, Сингапур ва Малайзияда ушбу мамлакатлар етакчилари томонидан бундай дастурларни ташкил этиш ташаббуси билдирилган ва назоратга олинган).

Албатта, минтақанинг ҳар бир мамлакатада Осиё таълим модели ўзига хос хусусиятга эга, айрим давлатларда эса унинг айрим хусусиятлари энди-энди кўзга ташланмоқда. Мисол учун, Ҳиндистонда таълимнинг оммабоплигини таъминлаш, Ҳиндистон дипломатларининг халқаро эътироф этилиши, мамлакатда етакчи хорижий олий ўқув юртларининг филиалларини ташкил этиш ҳанузгача долзарб вазифа ҳисобланади. Туркияда эса олий ўқув юртларидаги таълимни Америка ва Европа даражасига кўтариш устувор вазифа саналади.

Нуфузли халқаро ташкилотлар (хусусан, Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти – ИХРТ) ва экспертларнинг фикрича, Осиё таълим модели Европа моделига қараганда, анча мукамал. Жумладан, Япония, Жанубий Корея, Сингапур ва Тайвань (Хитой) дунёда энг яхши миллий таълим тизимига эга кўплаб мамлакатлар орасида (Финландия ва Канада билан бир қаторда) пешқадамлик қилмоқда. Шуниси қизиқарлики, дунёнинг энг қудратли давлати ҳам Хитойнинг нафақат тўқимачилик ва электроника саноати, балки мактаб таълими соҳасидаги таъсирига бардош бера олмади. Америкадаги юзлаб лицейлар математика фанини ўқитиш жараёнида ХХР ва Сингапурда қўлланиладиган дарсликлар ҳамда услубларга ўтишга қарор қилди. Бунинг устига, бу

вазифани амалга оширган лицей ўқувчилари юқори даражали билимга эга эканини намоён этмоқда.

Кўпгина мамлакатларда ўрта махсус ва касб-хунар таълими ўқувчиларининг катта қисми лицейларда таълим оладилар (1-расм).

1–расм. Таълим йўналишлари бўйича турли мамлакатларда талабаларнинг тақсимланиши, фоизда¹

«DGP Research and Consulting» МЧЖ томонидан Ўзбекистон Республикаси ўрта махсус таълим тизими ўқитувчилари ва маъмурияти ўртасида ўтказилган сўров натижалари кўрсатишича, ўқитувчилар жаҳоннинг илғор ўрта махсус таълим тизимлари орасида Ўзбекистон (33,0 %), Япония (18,0 %), Жанубий Корея (12,0 %), АҚШ (10,0 %), Россия (10,0 %) таълим тизимларини келтириб ўтишган бўлса, маъмурият фикри бўйича Германия (28,0 %), Жанубий Корея (17,0 %), Ўзбекистон (17,0 %), Япония (15,0 %) таълим тизими энг илғорлари сифатида қайд этилган.

2006 йили Shanghai jiao long университети томонидан чоп этилган «List of Top 500 Universities in the World (2006)» маълумотларига кўра, дунёнинг 37 мамлакатидан дунёда энг яхши дастлабки беш юзта сирасига киритилган университет ва олий ўқув юрти мавжуд эди. Уларнинг энг кўпи Европа мамлакатлари (19 мамлакатда 207 олий ўқув юрти), Америка (олти мамлакатда 196 олий ўқув юрти), Осиё (саккиз мамлакатда 71 олий ўқув юрти), Австралия ва Океанияда (иккита мамлакатда 5 олий ўқув юрти) жойлашган².

Бугунги кунда кўпгина ривожланаётган мамлакатлар таълим соҳасини ислоҳ этиш ва мазкур соҳани инвестициялаш жараёнларини тараққий этган мамлакатлар тажрибаларига таянган ҳолда амалга оширмоқдалар. Жаҳон амалиётида таълим соҳасига ажратилаётган харажатлар бўйича мамлакатлар харажатларнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатан улушига қараб беш гуруҳга бўлинади (1-жадвал).

1-жадвал

Айрим мамлакатларнинг таълим соҳаси харажатлари бўйича таснифланиши, 2017 йил³

Таълим соҳасига сарфланаётган харажатлар улуши, ЯИМга нисбатан фоизда	Мамлакатлар
1,2 %дан 3,2 %гача	Қозоғистон, Покистон, Индонезия, Мадагаскар
3,2 %дан 4,1 %гача	Россия, Япония, Миср, Чили
4,1 %дан 5,2%гача	Канада, Мексика, Австралия, Испания, Португалия, Корея Республикаси
5,2 %дан 5,91 %гача	Буюк Британия, АҚШ, Германия
5,91 %дан 14,1 %гача	Норвегия, Финландия, Швеция, Исландия, Дания

¹ EFA Education for all report 2012, UNESCO, данные МБССПО по Узбекистану.

² List of Top 500 Universities in the World (2006)

³ www.knoema.com, World Development Indicators (WDI) & Global Development Finance (GDF), September, 2018

Тараққий этган мамлакатлар гуруҳида Скандинавия мамлакатлари таълим соҳасига ажратиётган харажатлар кўрсаткичи юқори мамлакатлар ҳисобланишади. Жумладан, Финландияда ушбу харажатлар 2000-2017 йилларда 4,9 %дан 6,4 %га қадар, Швецияда 6,8 %дан 7,1 %га қадар, Норвегияда 5,0 %дан 6,4 %га қадар ортганлигини кузатишимиз мумкин (2-жадвал).

2-жадвал

Тараққий этган мамлакатларнинг таълим соҳаси харажатлари, ЯИМга нисбатан фоиз ҳисобида¹

Мамлакатлар	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Исландия	5,7	7,0	8,1	7,1	7,1	7,6
Янги Зеландия	6,8	6,6	7,0	7,4	7,4	7,4
Швеция	6,8	6,5	6,1	7,1	7,1	7,1
Дания	7,6	7,7	7,9	6,9	6,9	6,9
Финландия	4,9	5,2	5,4	6,4	6,4	6,4
Норвегия	5,0	5,6	5,8	6,4	6,4	6,4
Бельгия	4,1	4,3	4,7	6,3	6,3	6,3
Буюк Британия	4,5	4,2	3,9	5,6	5,6	5,6

1990 йилларнинг бошида Собик Иттифок республикалари ва социалистик давлатларда юзага келган таълим модели биринчи босқичда кўпроқ совет модели эришган натижаларни сақлаб турди. Қуйидагилар 1990 йиллар бошида янги МДХ давлатлари таълим тизими учун муайян даражада умумий бўлган эди:

- молиявий муаммолар;
- таълим мазмуни ва сифатига оид муаммолар;
- таълим билан қамраболишга оид муаммолар;
- таълим эҳтиёжи билан боғлиқ муаммолар;
- таълимнинг моддий-техника базаси муаммолари;

Юқорида қайд этилган муаммолар 1996 йилгача Ўзбекистонда ҳам мавжуд эди.

Хулоса ва таклифлар. Ҳозирги пайтда хориж тажрибасини ўрганиш асосида таълим тизими олдида турган вазифалар ҳамда чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида, таълим сифатини оширишда ривожланган мамлакатларнинг таълим соҳасини ривожлантириш йўллари ҳамда моделларини чуқур ўрганиш, таҳлил қилиш ва уни миллий таълим тизимимизда қўллаш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш асосий мақсад бўлиши лозим. Иқтисодий ўсишни эса аҳолининг турмуш даражаси ва турмуш сифатини ошириш воситаси сифатида кўриб чиқиш зарур. Зеро, иқтисодий ўсиш ижтимоий хизматлар ва кадриятларга путур етказмасдан амалга оширилиши ҳамда ижтимоий адолатни қўллаб-қувватлашга кўмаклашиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2017 й.
2. EFA Education for all report 2012, UNESCO, данные МБССПО по Узбекистану.
3. List of Top 500 Universities in the World (2006)
4. www.knoema.com, World Development Indicators (WDI) & Global Development Finance (GDF), September, 2018

¹ www.knoema.com, World Development Indicators (WDI) & Global Development Finance (GDF), September, 2018

А.Салимов Мировой опыт и модели развития сферы образования	A.Salimov World experience and educational development models
Аннотация: В данной статье изучены и проанализированы опыт развитых стран мира и их модели образования по развитию системы образования. Ключевые слова: образование, система образования, подготовка кадров, образовательная модель Азии, образовательная модель Европы, образовательная модель Америки.	Abstract: This article has studied and analyzed the experience of developed countries and their educational models for the development of the educational system. Keywords: education, education system, personnel training, educational model of Asia, educational model of Europe, educational model of America.

Ҳ.Н.Очилова – СамИСИ, ММН-119 гуруҳ магистранти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ПЕДАГОГ-ХОДИМЛАРНИ БОШҚАРИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Аннотация: мазкур мақолада пандемия шароитида олий таълим тизимида педагог-ходимларни бошқаришда вужудга келган муаммолар ва уларни ҳал қилишда раҳбарларнинг маҳорати, бошқариш усуллари ҳамда самарадорликка эришиш йўллари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: таълим, олий таълим, педагог-ходимлар, пандемия, иш услуби, бошқариш, кузатиш.

Кириш. Ҳозирги пандемия шароитида илм билан, ақл билан ҳаракат қилсак, янада улкан марраларга эришамиз. Зеро, мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатлар уларни жойлардаги ташкилотларда бевосита ҳаётга татбиқ этувчи кадрларнинг салоҳияти, малакаси ва тажрибасига боғлиқ бўлмоқда. Агар кадрларимиз салоҳиятли бўлса, ўша жойдаги фаолиятнинг самарадорлиги уни оқилона бошқаришга бориб тақалади. Олий таълим тизимида ҳам ҳозирги пандемия шароитида кадрларни бошқариш муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки уларни ҳали синалмаган ҳолат – масофадан бошқаришга тўғри келмоқда. Бундай шароитда кадрларнинг асл қиёфаси намоён бўлар экан. Ўта билимли ва салоҳиятли кадрлар шундай шароитда одатдагидан ҳам кўпроқ самарадорлик билан, ўта катта масъулият билан ишласа, иккинчи тоифадагилар “хўжаин кўрмайпдику” тамойилида фаолият кўрсатади. Ушбу ҳолат шу йилги пандемия шароитида яққол кўзга ташланиб қолди. Ҳар бир профессор-ўқитувчининг ўз соҳаси бўйича, ўз жойида қай даражада фаолият юритаётганлигини англаш унчалик мураккаб эмас экан. Албатта буни аниқлаш, тўғри “ташхис қўйиш”нинг мураккаб томонлари ҳам бор. Ана шундай шароитда олий таълим тизимида ҳам педагог-ходимларни бошқаришдаги муаммолар етарли ва мос равишда уларнинг ечимларини ҳам топиш – кечиктириб бўлмайдиган муаммолардан биридир. Шу жиҳатдан мазкур мақола долзарб мавзуга бағишланганлигидан далолат бериб турибди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Таълим тизимини такомиллаштириш ва бунда хорижий тажрибалардан фойдаланишга оид масалалар билан мамлакатимиз олимлари томонидан М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев С.С.Ғуломов, А.Т.Шермухаммедовлар, М.А.Икромов, М.Қ.Пардаев, М.Саидов кабилар шуғулланиб келмоқдалар. Ушбу муаллифлар томонидан бир қанча адабиётлар ва илмий мақолалар нашр қилинган¹.

¹ Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. Т., “Ўқитувчи”, нашриёти, 2001. – 454-476 бетлар. Ғуломов С.С., Шермухаммедов А.Т. Развитие цифрового маркетинга в Узбекистане. // “Ўзбекистонда ҳаракатлар стратегияси самарадорлигини оширишда маркетинг концепцияларидан фойдаланиш муаммолари” мавзусида ХИАК материаллари тўплами. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти. 2019. – 24-29 бетлар. Икромов М.А., Шермухаммедов А.Т. Цифровой товар: стратегии производителей и продавцов. // “Ўзбекистонда ҳаракатлар стратегияси самарадорлигини оширишда маркетинг концепцияларидан фойдаланиш муаммолари” мавзусида ХИАК материаллари тўплами. – Т.: “Иқтисод-

Унда асосан таълим тизимини бошқариш, уни такомиллаштириш, рақамли иқтисодиёт, рақамли таълимни жорий қилиш каби масалалар ёритилган. Аммо Олий таълим тизимини бошқаришни ҳозирги пандемиядаги муаммолари ва уларнинг ечимлари хусусида мамлакатимиз олимлари томонидан илмий адабиётлар деярли нашр қилинмаган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида билиш назариясининг индукция ва дедукция, мантикий ёндошув, замон ва макон, қиёсий таҳлил каби усулларидадан фойдаланилган.

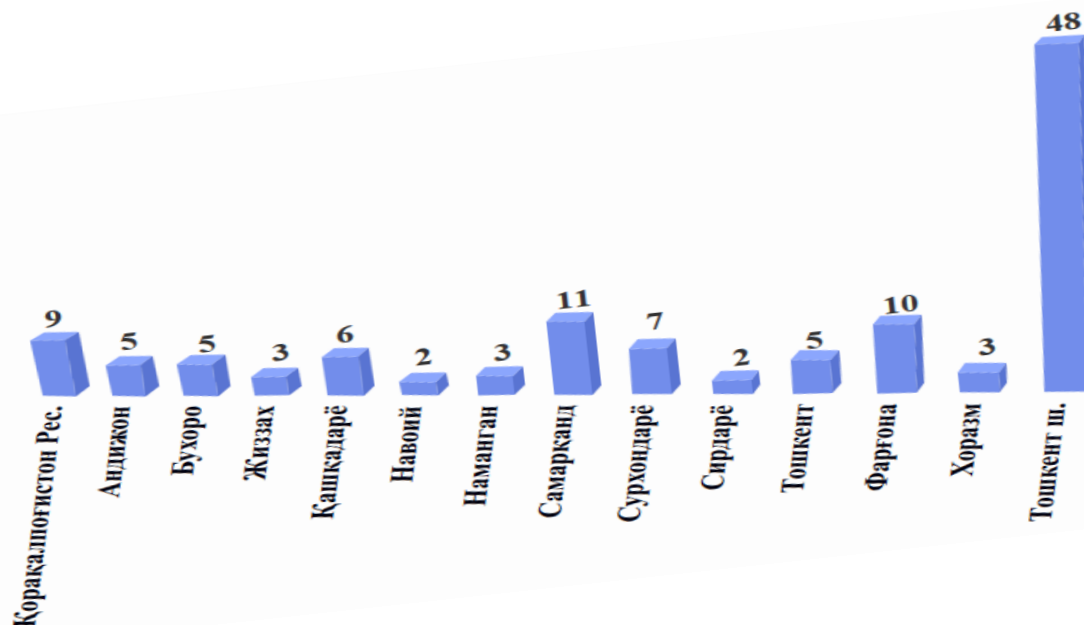
Таҳлил ва натижалар. Олий таълим муассасалари юридик мақомга эга. Республикамизда олий таълим муассасаларининг қуйидаги кўринишлари мавжуд:

университет – олий ва ундан кейинги таълим учун таълимни бир неча йўналишда беради, турли соҳалардаги мутахассисларнинг малакасини оширади ва қайта тайёрлайди, фаннинг турли йўналишларида фундаментал ва амалий тадқиқотларни олиб боради, илм соҳаси билан чамбарчас боғлиқ илмий ва методик марказ ҳисобланади;

академия – таълим соҳасида маълум белгиланган олий ва олий таълимдан кейинги таълим беришга мўлжалланган ўқув дастурини бажаради, мутахассисларнинг билимларини белгиланган тартибда малакасини оширади ва қайта тайёрлайди, фан, маданият, санъат соҳасида фундаментал ва амалий илмий-тадқиқот ишларини олиб боради, ўз фаолияти доирасида етакчи илмий, методик маркази ҳисобланади;

институт – олий ва олий таълимдан кейинги ўқув дастурларини бажаришни таълим ва фаннинг маълум бир меъёрида амалга оширади, мутахассисларни маълум бир соҳада қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш билан шуғулланади, фундаментал ва амалий тадқиқот ишларини олиб боради.

2019 йилнинг 1 ноябрь ҳолатига Ўзбекистон Республикасида олий ҳарбий билим юртларидан ташқари 119 та олий таълим муассасалари мавжуд бўлиб, уларнинг таркибида 7 та академия, 17 та хорижий олий таълим муассасаларининг филиаллари, 58 та университетлар ва 5 та олий диний таълим муассасалари ҳамда филиаллари фаолият юритмокда. Буларнинг вилоятлар кесимидаги ҳолати қуйидаги расмда келтирилган (1-чизма).

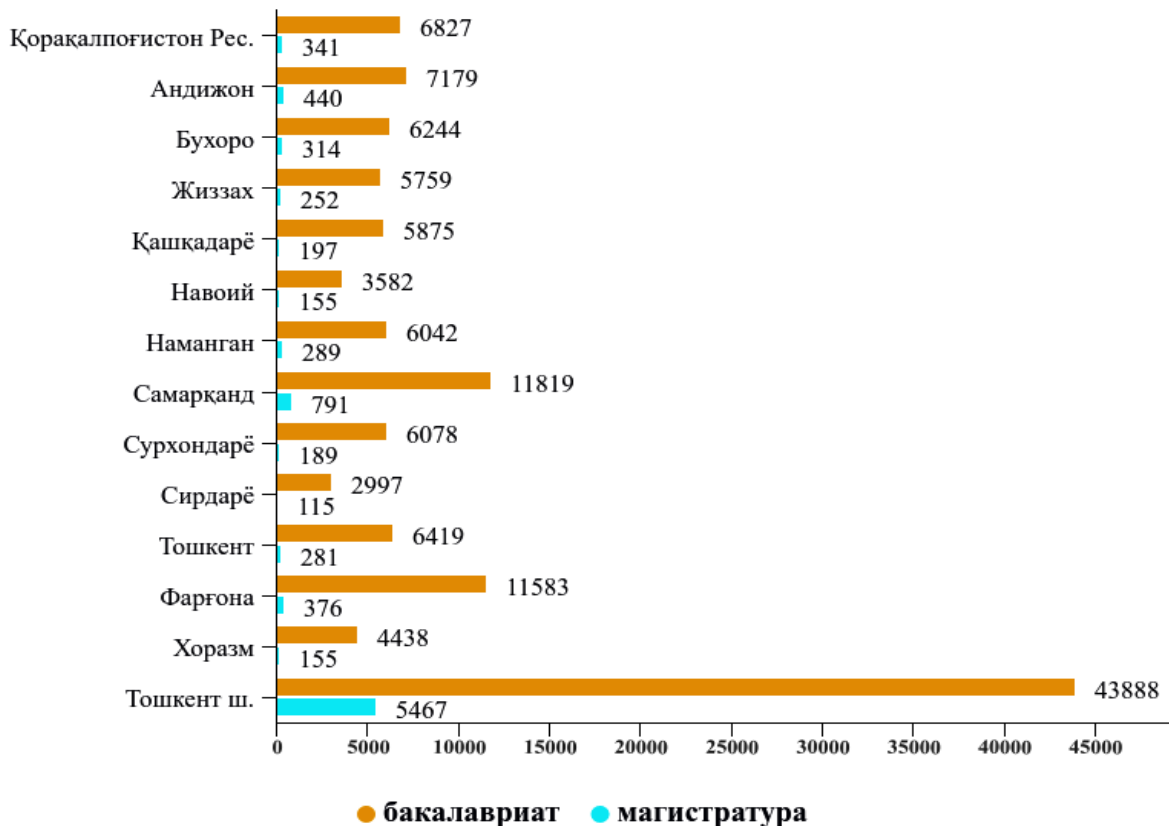
1-чизма. 2019 йил Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган олий таълим муассасалари ҳудудлар кесимида¹

молия” нашриёти. 2019. – 100-103 бетлар., Ғуломов С.С., Шермухаммедов А.Т. Развитие цифрового маркетинга в Узбекистане. // “Ўзбекистонда ҳаракатлар стратегияси самарадорлигини оширишда маркетинг концепцияларидан фойдаланиш муаммолари” мавзусида ХИАК материаллари тўплами. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти. 2019. – 24-29 бетлар. Пардаев М.Қ. Рақамли иқтисодиётнинг таърифи, мақсади, ижобий ва салбий томонлари. // “Сервис” илмий-амалий журнали. 2019 1-сон. – 5 бет.

¹ Ўзбекистон Республикаси статистика вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

Чизмадан кўриниб турибдики, бугунги кунда олий таълим муассасаларининг аксарият қисми, яъни 40,3 % ($48 \cdot 100 / 119$) Тошкент шаҳрида жойлашган.

Олий таълим тизимида бакалаврият ва магистратура босқичларида таълим оладилар. Шу ўқув йилида (2019-2020 ў.й.) қабул қўйидагича бўлди (2-чизма).

2-чизма. 2019/2020 ўқув йилида олий таълим муассасаларига қабул қилинган талабаларнинг ҳудудлар кесимида тақсимланиши, киши¹

Олий таълим муассасаларига 2019/2020 ўқув йилига жами 138,1 минг киши талабалikka қабул қилинди, ушбу кўрсаткич ўтган йилнинг мос даврида 114,5 минг кишини ташкил этган бўлиб, 23,8 минг кишига, ёки 20,6 % га ошган. Ҳудудлар бўйича олий таълим муассасаларига қабул кўрсаткичларининг юқорилиги бўйича Тошкент вилояти 140,3 %, Андижон 131,3 %, Тошкент шаҳри 130,3 %, Фарғона вилоятида 125,7 % кўрсаткич қайд этилган.

Юқоридаги расмлардан кўриниб турибдики, республикада олий ўқув юртлари ҳам, уларда тахсил олаётган талабалар ҳам анчагина. Шундай экан бу олий таълим муассасаларида ишлаётган педагог-ҳодимлар ҳам шунга яраша анчагина.

Олий таълим муассасалари зиммасида талабаларга билим бериш билан бирга ёш авлодни ҳар томонлама баркамол, аждодларимиз ва миллий қадриятларимизни биладиган, замон билан бирга одим қадам ташлайдиган, ўзининг юриш туриши, муомала одоби, нутқ маданияти билан барчага намуна бўла оладиган кадрлар етиштириб чиқаради.

Бундай кадрлар етиштириб берадиган олий таълим муассасасида ишлайдиган ходимлар ҳам шу талабларга жавоб берадиган, шунга мос бўлиши керак.

Бунинг учун раҳбарлар Аввалом бор ходимларни ишга қабул қилишда зукко, билимли ва кузатувчи бўлиши керак. Ходимларни ишга қабул қилишда уларнинг қўйидаги хислатларига аҳамият бериши керак бўлади:

- ходимнинг идрокчилиги;
- умумий иқтисодий ва ҳуқуқий билимдонлиги;
- касбий билими ва тажрибаси борлиги;

¹ Ўзбекистон Республикаси статистика вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

- ташкилотчилик қобилияти борлиги;
- ҳужжатлар ва ахборотлар билан ишлай олиши;
- муомала маданияти ва жамоага киришимлилиги;
- ўз вақтида ва тўғри қарор қабул қила олиши;
- ташқи кўриниши, кийиниш маданияти ва ўзини тута билиши;
- нималарга қизиқиши.

Кадрларни танлашдаги ушбу мезонларини аниқлашнинг бир қанча усуллари мавжуд. Жумладан М.Ш.Шарифхўжаев ва Ё.Абдуллаевлар куйидаги усулларни тавсия қиладилар: анкета маълумотларини таҳлил қилиш усули, руҳий тестлар усули, амалий иш ва ўйинларни ўтказиш усули; малакавий тестлар усули; тақризларни текшириш усули; суҳбат ўтказиш усули аттестациялар ўтказиш усули; рейтинг усули.¹

Ходимларни ишга қабул қилгандан кейин уларни бошқариш учун ҳам раҳбардан анча масъулият талаб этади. Бошқариш жараёнида раҳбар ходимларни малакасига, унинг бажараётган ишига ёки лавозимига лойиқлигига ҳолисона баҳо бериши керак. Педагог-ходимларнинг фаолиятига баҳо беришда унинг режа топшириқларини бажариши, меҳнат интизоми, ўз вазифасини сидқидилдан бажариши кабиларни инобатга олиши зарур бўлади.

Олий таълимда педагог-ходимларни бошқаришдан асосий мақсад таълим тизимида билимли ва етук мутахассислар тайёрлашга йўналтиришдир. Бу вазифа раҳбарларнинг ходимларга қайси усуллар билан таъсир кўрсатишига боғлиқ. Ана шу усулларнинг айримларини, уларнинг қай тартибда жорий қилинишини ва шу туфайли қандай натижаларга эришиш мумкинлигини таълим тизимини тўғри бошқарилишида кўришимиз мумкин.

Айниқса бу тизимни масофадан бошқаришда албатта таълим тизими раҳбарлари аввало ўзлари бу тизимни мукамал билиши, уни бошқариш усуллари қандайлигини тушиниб олиши керак бўлади. Ҳозирги пандемия шароитида олий таълим тизимида педагог-ходимларни бошқариш ҳам онлайн бўлганлиги сабабли ҳар бир педагог-ходим қандай фаолият юритаётганлигини модул тизимига кириб таълим тизими қандай юритилаётганлигини кузатиб бориш мумкин.

Шундай экан Олий таълим тизими бошқарувчисидан бундай шароитда олдинги фаолиятидан кўра кўпроқ меҳнат қилишни талаб қилаяпти. Таълим тизими раҳбаридан ўзи бошқараётган таълим тизими модулини қандай юритилаётганлигини ҳар кун, ҳар соат, ҳар дақиқада кузатиб бориш талаб қилинади. Шундагина қўл остида фаолият юритаётган ҳар бир педагог-ходим қандай масъулият билан ўз вазифасини бажараётганини кузатиб бориш мумкин.

Бу пандемия даврида ҳар бир педагог-ходимларни қандай ишлаётганлигини, ҳар қандай вазиятда ҳам ўз соҳасини билимдоними ёки йўқми текширувдан ўтказаётган ҳолат, деб баҳолаш мумкин.

Бунинг сабаби ҳозирги кунда ҳар бир таълим муассасалари янги форматга ўтиб, оммавий тарзда масофали ўқитиш тажрибасини қўллашга мажбур бўлишяпти. Аввало ҳар бир педагог бу масофавий таълим тизимида ўқитиш учун интернет технологияларидан фойдаланишни ва рақамли саводхонлиги бўлиши керак. Сўнгра ўзи дарс бераётган фанидан модуллари тўлиқ бўлиши керак бўлади. Олдинлари ҳар бир ўқитувчини текширганда ўзи ўқитаётган фанидан модули тайёрми йўқми вақт ажратиб текширилар эди. Ҳозирги масофавий модул тизимида эса педагог-ходимларни қайси фандан дарс бераётганлигига қараб уни қандай бераётган фанига тайёргарлиги қандайлигини билиб олиш мумкин. Модул тизимида фанларнинг номлари модулга жойлаштирилади. Фанлар мавзуларга бўлинади. Шу мавзулар бўйича педагог ўзи тайёрлаган ведео дарсларини, презентацияларини, маъруза матнларини жойлаштириши керак. Сўнгра эса талабаларни баҳолаш учун ҳар бир мавзу бўйича назорат саволлари ва

¹ Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. Т., “Ўқитувчи”, нашриёти, 2001. – 465 бет.

тестларни жойлаштириши керак бўлади. Бундай ишлаш учун педагогдан анча билим, вақт ва шижоат керак бўлади. Бу шаклда ишлаган педагог-ходимлар ўз касбига нисбатан масъулиятли эканлигини яққол кўрсатади.

Шундай экан ҳар бир педагог-ходимни қандай ишлаётганлигини билиш учун олий таълим муассасаси раҳбарлари модул тизимини кузатиб ва текшириб туриши керак бўлади.

Бунда раҳбарлар кафедралар кесимида, фанлар кесимида ҳам текшириб туриши мумкин. Шундагина қайси кафедра профессор-ўқитувчилари ва ходимлари қандай ишлаётганлигини кўриш мумкин. Ким ўз вазифасига масъулиятли ва ўз вазифасини суистеъмол қилаётганлигини билиб олиш мумкин.

Олдин ҳар бир ўқитувчи информатикадан ва мутахассислик фанларидан малака оширишга бориши ва имтихон топшириши керак бўлар эди. Ҳозирги пандемия шароитида информатика ва мутахассисликлардан педагогларни билимини қандайлигини билиш учун уларни синовдан ўтказиш шарт эмас. Фақат уларни дарс бераётган фанларини модул тизимига кириб ўрганиб чиқилса бўлади. Педагог билим бериш тажрибаларини ва салоҳиятларини ҳаммасини ишга солиб модул тизимини бойитиб бораёпти.

Юқоридаги кўрсаткичларни амалга ошириш учун бу тушунчаларни тўлароқ англаб олишимиз, тушунишимиз зарур. Ундан фойдаланиш тажрибаларини ҳар томонлама мукамал ўрганиш, унда қўйилган хато ва камчиликларни олдини олиш ҳамда келиб чиққан натижа ва хулосалардан фойдаланган ҳолда рақамли иқтисодиёт шароитида Олий таълим тизимини тартибга солишни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу пандемия шароитида ҳам Олий таълим муассасаси раҳбарлари таълим жараёнини ва ходимлар иш фаолиятларини кузатиб бориши, таҳлил қилиб бориши, вазиятдан келиб чиқиб тегишли топшириқлар бериб бориши керак бўлади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги пандемия шароитида ҳам Олий таълим тизимида таҳсил олаётган талабалар билимсиз бўлиб қолмасликлари, ўтилаётган фанлардан етарли даражада билимга эга бўлишлари шарт. Бундан шундай хулоса қилишимиз мумкинки, ҳар бир олий таълим муассасаси раҳбарлари олдингидан кўра кўпроқ ишлаши, бу модуль тизимини тўғри йўлга қўйилганлигини текшириб бориши, таҳлил қилиб бориши кераклигини кўриб турибмиз.

Раҳбарлар фаолиятни таҳлил қилиб борганда яхши фаолият юритаётган ходимини рағбатлантириши ҳам керак бўлади. Натижада рағбатлантирилган ходимда албатта руҳланиш ҳиссиёти пайдо бўлади. Бу руҳланишда ходим ўз фаолиятини янада самарали давом эттиради. Фаолиятининг самарали амалга оширилиши эса Олий таълимнинг жадал ривожланишини таъминлайди, деган хулосага келдик.

Таълим бериш жараёнини пандемия шароитида ҳам сусайтирмаслик, педагог-ходимлар фаолиятида тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф этиш мақсадида Олий таълим тизими раҳбарларидан бир қатор вазифаларни амалга ошириш талаб этилади:

- педагог-ходимларни иш фаолиятини кузатиш ва назорат қилиш лозим;
- педагог-ходимларни яхши ва сифатли фаолият олиб бориши учун керакли шароитлар яратиб бериш лозим;
- кузатиш жараёнида модул тизимида рақамли технологиялардан тўғри фойдаланган педагог-ходимнинг иш услубини бошқа педагог-ходимларга ҳам жорий қилиш мақсадга мувофиқ;
- яхши фаолият юритаётган педагог-ходимларни моддий ва маънавий рағбатлантириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ғуломов С.С., Шермухаммедов А.Т. Развитие цифрового маркетинга в Узбекистане. // “Ўзбекистонда ҳаракатлар стратегияси самарадорлигини оширишда маркетинг концепцияларидан фойдаланиш муаммолари” мавзусида

- ХИАК материаллари тўплами. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти. 2019. – 24-29 бетлар.
- Икромов М.А., Шермухаммедов А.Т. Цифровой товар: стратегии производителей и продавцов. // “Ўзбекистонда ҳаракатлар стратегияси самарадорлигини оширишда маркетинг концепцияларидан фойдаланиш муаммолари” мавзусида ХИАК материаллари тўплами. – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти. 2019. – 100-103 бетлар.,
 - Пардаев М.Қ. Рақамли иқтисодиётнинг таърифи, мақсади, ижобий ва салбий томонлари. // “Сервис” илмий-амалий журнари. 2019 1-сон. – 5 бет.
 - Ўзбекистон Республикаси статистика вазирлиги маълумотлари.
 - Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. Т., “Ўқитувчи”, нашриёти, 2001. – 465 бет.

Х.Очилова	Н.Ochilova
Управление преподавателями в системе высшего образования в условиях пандемии: проблемы и пути решения	Management of teachers in the higher education system in a pandemic: problems and solutions
Аннотация: в данной статье описываются проблемы, возникающие при управлении преподавателями в системе высшего образования в контексте пандемии, а также навыки менеджеров, методы управления и способы их достижения. Ключевые слова: образование, высшее образование, педагог-работник, пандемия, стиль работы, управление, наблюдение.	Abstract: This article describes the problems in the management of teachers in the higher education system in the context of the pandemic and the skills of managers, management methods and ways to achieve them. Keywords: education, higher education, teacher-employee, pandemic, work style, management, observation.

С.Ф. Саидназарова – ТДТУ ассистенти

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ЧИЗМА ГЕОМЕТРИЯДАН МАСОФАВИЙ ДАРСЛАРДА РАНГЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Аннотация: мазкур мақолада чизма геометрия фанини ўқитишда рангларнинг тутган ўрни ҳамда дарсларда ранглардан фойдаланиш методикаси кўрсатиб берилган.
Калит сўзлар: геометрия, масофавий дарс, пандемия шароити, рангларнинг ўрни.

Ҳар қандай ижтимоий жамиятда ёш авлод таълим-тарбияси муайян мақсад асосида ташкил этилади. Таълим-тарбиянинг мақсади ижтимоий жамият тараққиёти, унинг ривожланиш йўналиши, ижтимоий муносабатлар мазмунидан келиб чиқиб белгиланади. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида ташкил этилаётган таълим-тарбиянинг асосий мақсади келажакда жамият ва оиласи учун хизмат қиладиган ёшларни тарбиялаб, вояга етказишдан иборат. Ва албатта шу мақсадда 2019 йилда мутлақо янгича мазмун ва шаклдаги 4 та Президент мактаби, 3 та Ижод мактаби иш бошлади. Олий таълимни ривожлантириш учун ўтган йили 19 та янги олий ўқув юрти, жумладан, 9 та нуфузли хорижий университетларнинг филиаллари иш бошлади. Етакчи хорижий университетлар билан ҳамкорликда 141 та қўшма таълим дастури бўйича кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди. Олий таълим муассасаларига жами 146 минг 500 нафар ёки 2016 йилга нисбатан 2 баробар кўп талаба ўқишга қабул қилинди.

Шахсни тарбиялаш иши ниҳоятда мураккаб жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук кишилари жалб этилган. Мазкур ҳолат ёш авлод тарбияси, унинг ташкил этилиши мазмуни нафақат шахс камолоти, балки жамият тараққиётини ҳам белгилашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади. Ушбу мураккаб ва масъулиятли

вазифа ўқитувчи-педагоглар зиммасига юклатилади. Ўқитувчи – педагогик ва психологик жиҳатдан ўз ихтисослиги йўналишлари бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик, юксак ахлоқий фазилатларга эга ҳамда таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи шахс саналади ва у ўқитиш шаклларида фойдаланиладиган ўқитиш қонуниятларини, принципларини ижодий қўллашда, илмий билишга доир ғоялар, назариялар, қонуниятларни амалиётга татбиқ этишдек муҳим вазифани бажаради.

Юқорида санаб ўтилган педагогларга юклатилган қонуниятларга асосланиб олий таълим муассасалари техника йўналишларида фундаментал фанлар сирасида ўқитиладиган чизма геометрия ва муҳандислик графикаси фанидан мисол қилиб келтирамиз.

1. Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси фанининг мақсади ва вазифалари фазовий шаклларга оид конструктив ва метрик масалаларни шу шаклларнинг текисликдаги тасвирларида яшаш йўли билан ечиш усулларини ўргатиш; чизмада геометрик масалаларни график йўл билан ечиш усулларини ўргатиш; шаклларнинг берилган текис чизмалари бўйича уларнинг фазовий кўринишини, вазиятини тасаввур қилиш ҳамда уларнинг яққол тасвирини яшаш усулларини ўргатиш; талабаларни фазовий тасаввурини ўстиришдан иборатдир[2].

2. Чизма геометрия мисол ва масалалари геометрик қонуниятлар асосида ишланилади.

Рангларнинг табиатда қандай ҳосил бўлиши ва тарқалиш ҳодисалари қадимдан ғарб олимларини ҳам диққатини тортган. Атоқли ва машҳур олимлар Ньютон, Ломоносов, Гель Мгольлар рангларнинг моҳиятини илмий асосда текширганлар. Иссак Ньютон қатор тажрибалар ўтказиб, оқ ёруғлиқнинг кўп рангли эканлигини исботлаган, экранда спектр рангларини ҳосил қилган.

Аввал ранглар ҳақида илмий ва амалий образларни кўриб чиқамиз. Қуйида биз баъзи рангларнинг инсон психологиясига бўлган таъсирининг қисқача таърифларини келтириб ўтамиз.

Қизил ранг. Бу рангни севувчилар қизиққон, ҳаракатчан, тезда бир қарорга келувчи, жаҳли тез, ҳар бир ишга аразлаб, можаро чиқаришни яхши кўрувчи кишилардир.

Яшил ранг. Бу рангни ёқтирган инсонлар жуда ҳиссиётли, дидли, нозик табиатли, эркинликни севувчи, иш бобида вафодор ва ишончга лойиқ кишилардир.

Сариқ ранг. Бу рангни хуш кўрувчилар тушунган, равшан фикрли кишилардир. Улар ҳаёлга берилувчан, меланхолик, вафодор, ҳасадчи, афсонага айланиш даражасида севишга қодир, урушқоқ бўладилар.

Кўк ранг. Ички оламдан кўра ташқи гўзалликни севувчи инсонлар. Улар ақлли, хушфеъл, бир сўзли, ишқда вафодордирлар.

Оқ ранг. Бу рангни севувчилар покиза, маъсум кишилардир. Бошқаларга нисбатан мулойим, совуққон, ҳиссиёти эса камроқ бўлади.

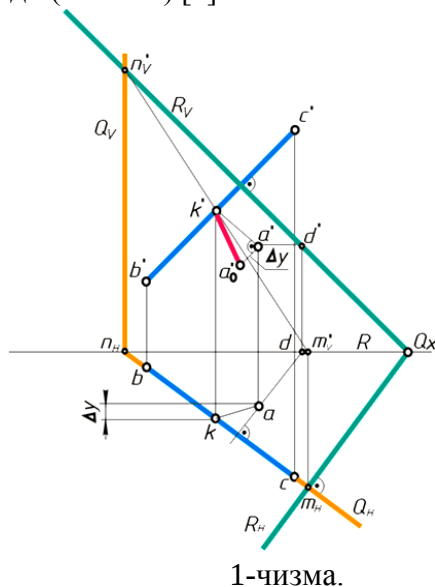
Қора ранг. Бу ранг бадбин ва низоталаб кишиларнинг севган рангидир. Бундай кишилар кам кулади, ҳамиша тунд бўлиб юради, ишқ бобида беқарордирлар.

Ранглардан ўқув жараёнида ҳам ўз ўрнида ва керакли жойда фойдаланиш онгни, билишни орттиради ва унинг ёрдамида дарсни самарали ташкил этишга хизмат қилади. Биз ҳам чизма геометрия маъруза ва амалиёт дарсларида ҳар бир мисолни турли хил рангли борлар ёрдамида, уларнинг инсон психологиясига бўлган таъсиридан фойдаланиб талабанинг мавзуларни осон, тез, чуқур ва самарали ўзлаштиришларига эришишимиз мумкин. Чунки, таълим жараёнида талабалар билмасликдан билишга, нотўғри ва ноаниқ билишдан тобора тўлиқроқ ва аниқроқ, чуқурроқ билишгача бўлган йўлни босиб ўтади [1]. Мана шу жараёнда, яъни талабанинг билмасликдан билишга, нотўғри, хато билишдан то чуқурроқ билишгача бўлган масофани қисқартира олиш ўқитувчидан катта маҳорат ва билимни талаб этади, яъни керакли ва мавжуд усуллардан, зарур бўлса ҳали амалиётга татбиқ этилмаган методлардан фойдаланишни тақозо этади.

Илмий билиш билан ўқувчининг билиши ўртасида умумийлик бўлсада, улар бир-биридан фарқ қилади. Ўқитиш натижалари билим сифатида, талабаларнинг ривожланиш даражасида ўз аксини топади[1]. Талабаларга дарс давомида етказиб бермоқчи бўлган билимларни улар фақатгина сезиш орқали қабул қиладилар, яъни кўриш, эшитиш, ҳис қилиш, диққат-эътибор – буларнинг бари билимни хотирада сақлаб ва зарур бўлганда бу билимлардан фойдалана олишга сабабчи бўладиган асосий сезиш параметрларидир. Айнан ранглар талабанинг энг кичик, элементар маълумотларни ҳам назардан четда қолдирмасликка катта туртки бўлади. Чунки, ҳар бир ранг ўз тилидан ниманидир сўзлайди, айнан ниманидир англатади. Қайсидир бир рангни сезувчи, хуш кўрувчи талаба ўз аудитория ва уй вазифалари дафтарларида шу рангдан нисбатан кўп фойдаланади. Агарда дарс давомида ўқитувчи мисолни ечишда бу рангдан фойдаланса ва талабани ҳам шунга ундаса, у ҳолда ушбу ранг мазкур рангни ёқтирувчи талабада мисолнинг ечими кўз олдида яққол намоён бўлади, жуда яхши тушуниб ўзлаштиради ва натижада билим хотирага мустаҳкам жойлашади. Ўқитувчи анъанавий усулда – фақат оқ ранг (бор)ни қўллаб, талаба эса қора қаламдан фойдаланиб чегараланса-чи?! Бунда натижа ҳам юқоридаги ҳолатнинг акси бўлиши мумкин албатта. Ушбу вазиятда фақат оқ ва қора рангдан фойдаланиш билишни, сезишни кескин сусайтиради, чунки мазкур рангларнинг атрофдагиларга таъсири совуққон, тунд ва ҳиссиздир.

Юқоридаги фикрларимизнинг исботи юзасидан чизма геометрия фани мисол масалаларидан бирини кўриб чиқайлик. Чизма геометрия курсидан маълум бўлган нуқтадан тўғри чизикгача бўлган масофанинг ҳақиқий катталигини аниқлаш мисolini ранглардан фойдаланиб, мазкур мисолни ечимини талабаларда осон, енгил тасаввур этишларига йўналтирамиз. Чизма геометрия фанида нуқтадан тўғри чизикгача бўлган масофани аниқлашнинг бир неча хил усуллари мавжуд. Ўқитувчининг вазифаси талабаларни масаланинг ечимини тез, аниқ, қисқа вақт ичида унумли ва мазкур масалани фазовий кўринишини улар онгида шакллантира оладиган энг маъқул усулни қўллаб, берилган вазифани тўғри ечишга йўналтиришдир. Мазкур масалани ишлаб чиқишдан аввал масаланинг берилишини тўғри англаб, кетма-кетлик билан масалани ечимини аниқлаш керак.

Нуқтадан тўғри чизикгача бўлган масофани умумий усулда ишлаб чиқишда аввал нуқтадан тўғри чизикга перпендикуляр текислик ўтказиш билан масалани ишлашни бошлайди. Тўғри чизик орқали проекцияловчи текислик ўтказилади. Икки текисликни кесишиш чизиғи аниқланиб, нуқтадан тўғри чизикка перпендикуляр чизик туширилади. Икки текисликни кесишиш чизиғи билан перпендикулярни кесишиш нуқтаси аниқланади. Нуқтадан тўғри чизикгача бўлган масофанинг проекцияси ҳосил бўлади. Ҳамда проекцияни ҳақиқий катталиги топилади (1-чизма) [2].

Демак, биринчидан, ўқитувчининг вазифаси аудиториядаги ҳар бир талабага мурожаат қилганда унинг характер ва психологиясига муносиб ёндашиши, вазифа берганда эса унинг билими, имкониятлари даражасини инобатга олиши, дарсни самарали ва мазмунли бўлишига сабаб бўлади. Иккинчидан, дарс давомида талабаларни турли хил ранг-гаммалардан фойдаланишлари билишни кескин оширади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, чизма геометрия масалаларининг берилишини ҳаво рангда, ёрдамчи туташ боғлов чизиқларни ингичка қора рангда, масала шартлари бўйича кетма-кетлик билан бажарилган амалларни ёрқин рангларда, натижани эса албатта қизил рангда чизилса мақсадга мувофиқ бўлади. Кузатишлар натижасидаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, масалаларни ечишда ранглардан унумли фойдаланиш чизмаларни таҳлил қилишни енгиллаштиради ва талабаларни фанга қизиқиши ортади, бу эса фанни ўзлаштиришда ўз самарасини кўрсатади. Шунинг учун ўқитувчи-педагог дарсда юқори натижаларга эришиши учун уларнинг кўриш, эшитиш ва диққатларини жалб қилувчи ранглардан фойдаланиб, мисолларни ечишга ундаши ҳам биз истаган натижани бермай қолмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллаев И.К. Педагогика фанидан маърузалар матни.- Урганч.: Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, 2007. 32-бет.
2. Абдуллаев У. Чизма геометрия ва чизмачилик асослари.- Т.: “Ўзбекистон”, 1999. 5-бет.
3. Азимов Т. Д. Чизма геометрия фанидан маърузалар матни.- Тошкент.: Тошкент давлат техника университети, 2002.
4. Ибрагимов Х.И., Йўлдошев У.А., Бобомирзаев Х. Педагогик психология.- Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2009. 261-бет.
5. Мавлонов Ж.Х. Психология. - Б.: Бухоро давлат озиқ-овқат ва енгил саноат институти, 2015. 4-бет.

С.Ф.Саидназарова Роль цветов в дистанционном обучении по начертательной геометрии в условиях пандемии Аннотация: в данной статье освещены методика использования цветов и роль цветов на занятиях начертательной геометрии Ключевые слова: геометрия, дистанционное обучение, условия пандемии, место цветов.	S.Saidnazarova The role of colors in distance learning in descriptive geometry in a pandemic Abstract: this article highlights the method of using colors and the role of colors in the descriptive geometry lessons. Keywords: geometry, distance learning, pandemic conditions, place of colors.
--	---

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

ОТА-ОНА БИЛАН МУОМАЛА ҚИЛИШДАГИ ЎТТИЗ БЕШ ОДОБ:

Қадирли ўқувчилар! Агар ота-онангиз бўлса ушбу одобларни тўлиқ бажариб, ота-она розилигига муюссар бўлинг, фарзандларингизга ҳам ўрнак бўласиз. Агар улар ўтиб кетган бўлса, фарзандларингизга ушбу одобларга амал қилишликка ўргатинг. Қайтар дунё бу эртага уларнинг ўзларига қайтади. Марҳамат танишинг:

- 1) Ҳузурларида қўл телефонларини ўчириб қўйиш.
- 2) Гапираётганларида жим туриш.
- 3) Раъйлари қайтармаслик.
- 4) Гапларини маъқуллаб туриш.
- 5) Уларга ўзини ҳокисор тутиб қараш.
- 6) Уларга доим мактов,мадҳ айтиб туриш.
- 7)Уларга хурсандчилик хабарларини улашиш.
- 8) Ёмон хабарларни олдиларида гапирмаслик.
- 9)Улар яхши кўрган кишиларни ва дўстларини макташ.
- 10) Эришган ютуқларини доим эслатиб туриш.
- 11) Агар қайта-қайта гапирсалар ҳам гапларини тасдиқлаб кўнгилларини кўтариб туриш.
- 12) Ўтмишдаги аламли ўринларни зикр қилмаслик.
- 13) Отиқча гаплардан четланиш.
- 14) Олдиларида ҳурмат сақлаб ўтириш.
- 15) Фикрларини паст ва ноқис санамаслик.
- 16) Гапларини тугатмасларидан олдин эшитмасдан туриб кетмаслик.
- 17) Ёшларини ҳурмат қилиш ва набиралари билан уларни безовта қилмаслик.
- 18) Олдиларида набираларини жазоламаслик.
- 19) Ҳамма насиҳату-фикрларини қабул қилиш.
- 20) Ҳузурларида уларга эҳтиром кўрсатиш.
- 21) Уларга овозни кўтармаслик.
- 22) Улардан олдин ёки олдиларидан юрмаслик.
- 23) Таомга улардан олдин қўл узатмаслик.
- 24) Уларга тикилиб қарамаслик.
- 25) Улар билан фахрланишлик, агар улар шунга лойиқ иш қилишмаган бўлса ҳам.
- 26) Олдиларида оёқ узатмаслик ёки уларга орқа қилмаслик.
- 27) Сўқилишларига сабаб бўлмаслик.
- 28) Ҳар доим уларни ҳақларига дуо хайр қилиш.
- 29) Олдиларида чарчоқ ва хафаликни зоҳир қилмаслик.
- 30) Улардан содир бўлган хатоларга кулмаслик.
- 31) Ўзлари талаб қилишларидан олдин хизматларини бажариш.
- 32) Доимий равишда уларни зиёрат қилиб туриш ва уларга ғазаб қилмаслик.
- 33) Улар билан гаплашганда чиройли сўзларни танлаб ишлатиш.
- 34) Ўзларига ёқадиган исмлар билан мурожаат қилиш.
- 35) Уларни ҳамма нарсадан ва ҳамма одамлардан устун қўйиш.

Ота ва Она – ер ҳазинадир. Бу юқорида ўтган бандларнинг ҳар бири аҳамият жиҳатидан иккинчисидан кам эмас. Шундай экан, эътибор билан ўқишни ва ота-онага муомала қилишликда нафсни бир ҳисоб қилиб қўйишни насиҳат қилган бўлардим. Албатта, жаннатга кириш, дунёдаги муваффақият, хотиржамлик, мўл ризқ келиши ва балоларни дафъ қилиниши – Ота-Онага яхшилик қилиш миқдорига боғлиқдир”¹.

Интернет материаллари асосида М.Қ.Пардаев

¹ «ШАЙХ МУҲАММАД СОДИҚ» (<https://t.me/joinch/AAAAAE5v4jxbRtKEkEzCWg>)

АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ

“Э” харфи билан боғлиқ атамаларнинг таърифлари

Эвакуация деганда, одамлар, корхона, ташкилот ва бошқа муҳим неъматларни уруш, табиий офат каби хавфлардан сақлаш мақсадида бир жойдан бошқа жойга кўчириш тушунилади.

Эволюцион ривожланиш деганда, тадрижий тарзда босқичма-босқич ривожланиш тушунилади.

Эволюция деганда, табиат ва жамиятда узлуксиз, тадрижий равишда босқичма-босқич давом этадиган ва сифат ўзгаришларига олиб борадиган миқдорий ўзгаришлар тушунилади.

Эгасиз мулк деганда, бирор шахсга қарашли бўлмаган, қонуний эгалик ҳукуқи белгиланмаган мулк тушунилади.

Эквивалент деганда, бирор нарсага тенг, унга мос келадиган ёки бирор нарсанинг ўрнини боса оладиган бошқа нарса тушунилади.

Экзотика деганда, бирорта мамлакат ёки ҳудудга хос бўлиб, узоқдаги бошқа мамлакат ёки ҳудуд аҳолисига қизиқ, ғайри оддий бўлиб кўринадиган табиат, урф-одатлар ва бошқа қадриятлар мажмуи тушунилади. Ушбу атама кўпроқ экотуризмда қўлланилади.

Экипаж деганда, транспорт воситаларини (самалёт, кема, автомобил ва бошқа ташиш воситаларини) бошқарадиган кишилар гуруҳи тушунилади.

Эколог деганда, экологиянинг барча жиҳатлари ва жуда кўп қирралари билан шуғулланадиган мутахассис тушунилади.

Экологик деганда, экология билан боғлиқ ҳолат тушунилади.

Экологик амалиёт деганда, табиатдан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишни бошқариш орқали инсонларнинг яшаши учун соғлом шароитни вужудга келтиришга қаратилган амалий ишлар мажмуи тушунилади.

Экологик аудит деганда, корхоналарнинг экологик муаммолари ва мажбуриятларини аниқлаш мақсадида унинг атроф-муҳит ҳолатига таъсирининг норматив-қонунчилик талабларига, атроф-муҳитни муҳофаза этиш мезонларига ҳамда экологик хавфсизлик масалаларига мослигини тегишли ҳужжатлар асосида доимий равишда ҳолис аудиторлик ташкилотлари томонидан текшириб борилиши тушунилади.

Экологик барқарорлик деганда, инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг ўзгаришига ҳеч қандай таъсир этмайдиган экологик вазиятнинг қарор топиши тушунилади.

Экологик бошқарув деганда, инсонларнинг яшаши учун соғлом шароитни вужудга келтиришга, табиат ресурсларининг камайишига йўл қўймасликка қаратилган табиатдан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ишларини тизимли амалга оширишни ташкил қилиш чора-тадбирлари мажмуи тушунилади.

Экологик вазият деганда, атроф-муҳитнинг, яъни инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг экологик талабларга тўлиқ жавоб берадиган ҳолатда яшаш муҳити тушунилади.

Экологик дастур деганда, инсонларнинг экологик таъсирдан сақланиши, атроф-муҳитни муҳофаза қилиши ва табиатдан фойдаланиш устувор тадбирларини амалга оширишни маълум муддатга режалаштириш тушунилади.

Экологик жамғарма деганда, атроф-муҳит, инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларни асл ҳолида сақлаш ва экологик талабларнинг бузулиши натижасида етказилган зарарларни тиклашга мўлжалланган маблағлар йиғиндиси тушунилади.

Экологик зарар деганда, атроф-муҳит, инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабилар ҳаётининг ёмонлашишига экологик омиллар натижасида таъсир қилиши тушунилади.

Экологик инқироз деганда, экологиянинг атроф-муҳит, инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг ҳаётига, уларни тиклаб бўлмайдиган даражада таъсир қилиши натижасида вужудга келган ҳолат тушунилади.

Экологик-иқтисодий муносабатлар деганда, табиат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг таркибий қисми бўлиб, инсонларнинг табиатдан фойдаланиш, экологик ресурсларни муҳофаза қилиш, иқтисодий жараёнларни (ишлаб чиқариш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш кабиларни) экологиялаштириш билан боғлиқ муносабатлар тушунилади.

Экологик компонент деганда, экологик тизилмаларни ҳосил қилувчи асосий табиий-энергетик манбаларнинг, яъни ер, сув, тупроқ, шамол, қуёш, газ, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси каби компонентларнинг мавжудлиги тушунилади.

Экологик концепция деганда, табиат, табиат қонунлари, жамият ва жамият қонунларининг ўзаро уйғун ҳаракати ва ўзаро таъсири натижасида уларнинг мутаносиб ривожланиши тўғрисидаги илмий асосланган қарашлар тизими тушунилади.

Экологик маданият деганда, атроф-муҳитни, инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг ҳаётини асраб-авайлашга қаратилган кўникманинг ва унга қатъий амал қилиш одатининг аҳоли онгида шаклланганлиги тушунилади.

Экологик маълумот деганда, экологияга оид барча ахборотлар тизими тушунилади.

Экологик меъёрлар деганда, табиат ва инсониятнинг барча қадриятлари билан асл ҳолида сақланиб қолишини таъминлашга қаратилган ҳаракатларнинг қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан белгиланган чегараси тушунилади.

Экологик мониторинг деганда, ваколатли органлар томонидан атроф-муҳит ва экологик ресурслар ҳолатини маълум мезонлар ва талаблар асосида кузатиш, баҳолаш ва прогнозлаш тушунилади.

Экологик муаммолар деганда, экологик объектларни асл ҳолида сақлаш ва айрим йўқотилганларини тиклаш билан боғлиқ турли ташвишларнинг мавжудлиги тушунилади.

Экологик мувозанат деганда, экологик ҳолатни белгиловчи омилларнинг уйғунлашуви туфайли содир бўладиган эковазиятнинг нисбий турғунлиги тушунилади.

Экологик муносабат деганда, инсонларнинг табиат ресурсларидан самарали фойдаланишга, уларни қайта тиклаш ва табиатни муҳофаза қилиш билан боғлиқ муносабатлари ва табиатни асраб-авайлашга қаратилган ҳаёт тарзининг шаклланганлиги тушунилади.

Экологик назорат деганда, тирик организмларнинг сақланиши ва ривожланишини таъминлашга қаратилган атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан

оқилона фойдаланиш ва экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган қонун ва қоидаларга барча вазирлик, идоралар, корхона ва ташкилотлар ҳамда жисмоний шахслар томонидан амал қилинишини турли ваколатли давлат ва нодавлат идоралари томонидан текшириб бориш тушунилади.

Экологик сертификация деганда, экологик объектларнинг белгиланган экологик талабларга мос келишини ва уларнинг инсонлар ҳаётига, мулкларнинг хавфсизлигига салбий таъсир этмаслигини тасдиқловчи ҳужжат тушунилади.

Экологик сиёсат деганда, давлатнинг экологик объектлардан самарали фойдаланиш, уларни сақлаш, муҳофаза қилиш, тирик организмлар, айниқса инсонларнинг экологик хавфсизлигини таъминлашга қаратилган тадбирлар тизими тушунилади.

Экологик суғурта деганда, кўзда тутилмаган экологик вазиятнинг ўзгаришидан, атроф-муҳитнинг ифлосланиши натижасида кўриладиган зарарлардан ҳимояланиш учун амалга ошириладиган суғурта мажбуриятлари тушунилади.

Экологик таълим деганда, инсонларнинг табиат, ҳайвонот ва ўсимлик оламини асраб-авайлаш ва улардан самарали фойдаланиш билан боғлиқ ўзаро муносабатларни ўргатишга қаратилган илмларни бериш билан боғлиқ жараёнлар мажмуи тушунилади.

Экологик танглик деганда, атроф-муҳитнинг, яъни инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг экологик талабларга жавоб бера олмайдиган ҳолатга тушиб қолган, экологик жиҳатдан такликали ҳолатда яшаш муҳити тушунилади.

Экологик тарбия деганда, инсонларнинг табиий атроф-муҳитга ва бошқа экологик объектларни асраб-авайлаш, уларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш каби кўникмаларни сингдиришга қаратилган турли тарбия воситалари мажмуи тушунилади.

Экологик тизим деганда, тирик организмларнинг (инсон, табиат олами, ҳайвонот дунёси кабиларнинг) яшаш муҳити йиғиндиси бўлиб, уларнинг табиат ва жамият ўртасидаги узвий боғлиқликдаги қонуниятлар асосида шаклланган ҳолати тушунилади.

Экологик туризм деганда, экотуристлик объектларга (эстетик завқ берадиган табиатнинг бетакрор жойлари, шифобахш табиий масканлар, табиий ва антропоген геотузилмалар, жисмлар ва табиат ҳодисалари, тарихий-маданий мерос объектлари, маҳаллий халқнинг этник яшаш тарзи кабиларга) соғломлаштириш, даволаниш, дам олиш, руҳий ва ҳиссий кучни тиклаш, уларни ўрганиш, жисмоний ривожланишни таъминлаш мақсадига қаратилган ташкилий равишда уюштирилган оммавий туризм тушунилади.

Экологик хавфсиз муҳит деганда, инсонларнинг тоза, соғлом, қулай яшашини таъминлайдиган муҳим ҳаётий шароитларга эга бўлишдек талабини тўла қондира оладиган атроф табиий ва ижтимоий муҳитнинг мавжудлиги тушунилади.

Экологик хавфсизлик деганда, тирик организмларнинг қулай яшашини ва ривожланишини таъминлайдиган муҳим ҳаётий шароитларга эга бўлишдек талабини тўла қондира оладиган атроф табиий, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий чора-тадбирларнинг кўзда тутилганлиги ва уларнинг барқарор амал қилиши тушунилади.

Экологик экспертиза деганда, хўжалик юритувчи субъектлар ва бошқа жараёнларнинг атроф-муҳитга ва жамиятнинг экологик хавфсизлигига салбий таъсир этмаслигини таъминлашга доир талабларга риоя этилишини текширишни амалга оширадиган назорат тушунилади.

Экологик қишлоқ деганда, туристларнинг табиат қўйнида дам олишини таъминлайдиган сўлим табиатига, миллий ўзига хос урф одатларига ва яшаш тарзига эга бўлган қишлоқ тушунилади. Бундай қишлоқларда туризмни амалга ошириш учун барча инфратузилмалар (меҳмонхона, овқатланиш шахобчалари, кўнгилочар муассасалар, йўллар, ташиш воситалари кабилар) мавжуд бўлиши лозим.

Экологик ҳуқуқ деганда, тирик организмларнинг яшашини таъминлашда табиат билан жамият ўртасида пайдо бўладиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга қаратилган кенг қамровли ва кўп тармоқли ҳуқуқий тизимлар мажмуи тушунилади.

Экологик ҳуқуқий меъёрлар деганда, фуқароларнинг бугунги ва келажак авлоди қулай атроф табиий муҳитга эга бўлиши, соғлиқни сақлаш, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш ва экологик хавфсизлигини таъминлашга бўлган ҳуқуқ ҳамда ҳуқуқий нормалари мажмуи тушунилади.

Экологик ҳуқуқининг объекти деганда, амалдаги қонунлар билан ҳимоя қилинадиган табиий ҳолда сақланиб келинаётган атроф-муҳит, инсонларнинг урф-одатлари ва бошқа экологик тизимга кирувчи объектлар тушунилади.

Экология деганда, табиат ва жамият ўзаро таъсирининг умумий қонуниятлари, яъни инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси кабиларнинг атроф-муҳит (ер, ер ости бойликлари, сув ва сув ресурслари, атмосфера ҳавзаси) билан ўзаро муносабатлари мажмуи тушунилади.

Экология фани деганда, табиат ва жамият ўзаро таъсирининг умумий қонуниятлари, яъни инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик кабиларнинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатлари, жамиятнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилишга ва экологик ресурслардан мақсадга мувофиқ фойдаланишга йўналтирилган тадбирлар ва қонуниятларни ўргатадиган таълимот тушунилади.

Эколот деганда, турли товуш, акс садо каби овозларни ўлчашга мўлжалланган асбоб тушунилади.

Экостаз деганда, ижтимоий экологияда инсон – жамият – табиат тизимидаги ўзаро муносабатларнинг таъсири ва бир-бирига мувофиқлиги натижасида биргаликда ривожланишини таъминлаш тушунилади.

Экотизим деганда, табиатда инсонлар, ҳайвонот олами, ўсимлик дунёси каби бирга яшовчи организмлар ва уларнинг яшаш муҳити тушунилади.

Экранлаштириш хизмати деганда, бирорта бадиий асарни кинофильмга ёки телефильмга айлантириш билан боғлиқ ижодий хизматлар мажмуи тушунилади.

Экскурсия деганда, музейларга, тарихий обидаларга, табиат қўйнига ва бошқа туристик ресурсларга кўпчилик бўлиб бориш ва уларни кўриш ва тамоша қилиш тушунилади.

Экспедиция деганда, маълум гуруҳ кишиларнинг, кўп ҳолларда илмий ходимларнинг бирор жойни ёки ҳодисани ўрганиш учун қилинган сафари тушунилади.

Эксперимент деганда, бирорта илмий фараз ёки тавсияларни амалиётга қўллаш мумкинлигини синаш мақсадида ўтказиладиган тажриба тушунилади.

Эксперт комиссияси (ЭК) деганда, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, шу жумладан бошқарув (иш юритиш), илмий-техника ва бошқа махсус ҳужжатларнинг қимматлилиги ва уларни архивда сақлаш учун топширишга тайёрлаш бўйича ишларни

ташкил этиш ва амалга ошириш мақсадида ташкил этиладиган, доимий фаолият юритувчи экспертиза комиссияси тушунилади.

Эксперт-текширув комиссияси (ЭТК) – давлат архивлари, ҳудудий архив иши бошқармаларида бошқарув (иш юритиш), илмий-техника ва бошқа махсус ҳужжатлар қимматлилиги экспертизасини ташкил этиш ва ҳужжатларни архивларга сақлаш учун топширишга тайёрлаш бўйича услубий ва амалий ишларни ўтказиш ҳамда давлат архивларининг жамлаш манбаи бўлган ташкилот, муассаса, корхоналарнинг Марказий эксперт комиссиялари (МЭК) ва эксперт комиссиялари (ЭК) фаолиятига раҳбарлик қилиш ва уни мувофиқлаштириш учун тузиладиган доимий фаолият юритувчи комиссия;

Экспонат деганда, музей ва турли кўргазмаларда намоиш қилишга қўйиладиган ҳар хил санъат асарлари, миллий буюмлар ва бошқа қимматликларга эга бўлган нарсалар тушунилади.

Экспорт деганда, товарлар, хизматлар, инвестиция, қимматли қоғозлар, технологиялар ва бошқа қимматликларни ташқи бозорга чиқариш тушунилади.

Экспресс транспорт деганда, маршрут давомида кам тўхтайдиган, тез юришга мўлжалланган транспорт воситаси тушунилади.

Экстрасенс деганда, атроф-муҳитни, борлиқни идрок қилиш ҳамда ўзга кишилар ва ҳайвонларга таъсир кўрсатишда ғайри табиий қобилиятга эга бўлган шахс тушунилади.

Эмиссия деганда, қоғоз пулларнинг ғазнахонага ёки бошқа давлат молия органлари томонидан муомалага чиқарилиши тушунилади. Барча шаклдаги пул белгиларини муомалага чиқариш ҳам эмиссиянинг бир кўриниши бўлиб ҳисобланади.

Элат деганда, аҳолининг миллат шаклига келмасдан олдинги бирлигини белгиловчи кишилар гуруҳи тушунилади.

Элеватор деганда, ғаллани қабул қилиш, тортиш, қуриштириш, сақлаш ва юклаш механизмлари билан жиҳозланган махсус замонавий ғалла омбори тушунилади.

Электричка деганда, электр қуввати билан юрадиган, асосан йўловчи ташишга мўлжалланган поезд тушунилади.

Электрлаштириш деганда, бирорта корхона ёки ҳудудни электр энергияси билан таъминлаш натижасида электр энергиясидан кенг фойдаланишни йўлга қўйиш тушунилади.

Электровоз деганда, электр кучи билан ишлайдиган ва вагонларни тортишга мўлжалланган локоматив тушунилади.

Электромонтёр деганда, электр тармоқлари ва асбоб-ускуналарини ўрнатиш, ишга солиш ҳамда назорат қилиб туриш хизматларини бажарадиган ихтисослашган мутахассис тушунилади.

Электро-пайванд деганда, металлларни электр оқими ёрдамида пайвандлаш билан боғлиқ хизматнинг тури тушунилади.

Электростанция деганда, электр энергиясини ишлаб чиқаришга ва уни бир жойга тўплаб тарқатиб беришга мўлжалланган хизмат кўрсатувчи корхона тушунилади.

Электротерапия деганда, электр оқими, электр ва магнит майдонларидан даволаш ва соғломлаштириш туризмида фойдаланишга мўлжалланган даволаш усули тушунилади.

Элита меҳмонхона деганда, энг яхши сараланган, ҳамма хизматларни юқори савияда кўрсатишга мўлжалланган юқори категорияли меҳмонхона тушунилади.

Элита хўжалиги деганда, селекция йўли билан етиштирилган уруғлик ёки шу йўл билан олинган зотли хайвонларни етиштириш билан шуғулланадиган қишлоқ хўжалик соҳасида фаолият кўрсатувчи субъект тушунилади.

Эмакдошлар хизмати деганда, хизмат кўрсатиш соҳасида бир-жон, бир-тан бўлиб хизмат қиладиган кишилар, ҳамкорлар гуруҳи тушунилади.

Эмбарго деганда, чет эл товарлари, хизматлар ёки валюта бойликларини давлат чегарасидан киритиш ёки шундай нарсаларни олиб чиқиб кетишни ҳукумат томонидан тақиқлаш чора-тадбирлари тушунилади.

Эмблема деганда, бирорта корхона, ташкилот, бирлашма, ғоя ёки тушунчанинг шартли ёки рамзий белгисини ифодаловчи бўртма нақш кўринишига эга бўлган безак тушунилади.

Эмигрант деганда, ўз ватанини мажбуран ёки ихтиёрий тарзда тарк этиб бошқа мамлакатларга доимий ёки вақтинча яшаш учун кетиб қолган киши тушунилади.

Эмиссия деганда, Марказий банк рухсати билан пул ёки қимматли қоғозларни муомалага чиқариш жараёни тушунилади.

Эмоционал хизмат деганда, ички ва ташқи қўзғотувчиларга таъсир қиладиган, уларни амалга ошириш натижасида одамларни ҳаёжонга соладиган, тўлқинлантирадиган руҳий кечинманинг пайдо бўлишига туртки бўладиган хизматлар мажмуи тушунилади.

Эмоция деганда, ички ва ташқи қўзғотувчилар таъсири натижасида одамда пайдо бўладиган, уни ҳаёжонга соладиган, тўлқинлантирадиган руҳий кечинма тушунилади.

Энага хизмати деганда, бошқа кишининг фарзандини тарбиялаб, уни улғайтириш билан боғлиқ хизматларни бўйнига олган аёл киши меҳнати тушунилади.

Эндокринология хизматлари деганда, эндокрин системаси аъзоларининг тузулиши, ишлаб чиқарадиган гармонларни, улар фаолияти бузулиши натижасида келиб чиқадиган касалликларни, уларнинг диагностикаси, даволаш усуллари ва олдини олиш йўллари ўргатадиган, соғломлаштириш ва даволаш туризмида қўлланиладиган тиббиёт соҳаси билан боғлиқ хизматлар тушунилади.

Энергия деганда, ҳаракат, фаолият каби куч талаб қиладиган жараёнларни амалга ошириш учун зарур бўлган қувват тушунилади.

Энциклопедия деганда, табиат, жамият ва инсон тафаккури тўғрисидаги илм-фаннинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор соҳа бўйича кенг, тўлиқ маълумот берадиган луғат тарзида битилган илмий ёки илмий оммабоп тўплам тушунилади.

Эпицентр деганда, ернинг зилзила, портлаш каби жараёнлар маркази ҳисобланган устки қисми тушунилади. Ушбу ҳодисадан қолган белгилар экологик туризмнинг объекти ҳисобланади.

Эркин хизмат деганда, ҳар қандай тўсиқ, ғов, монеликдан холи бўлган, ихтиёрий равишда қонун доирасидан чиқмаган ҳолда амалга ошириладиган хизмат тушунилади.

Эркин индустриал-иқтисодий зона деганда, хорижий мамлакатларга турли шакллардаги иқтисодий ҳамкорлик ва тадбиркорлик билан шуғулланиш учун рухсат этилган мамлакат ҳудудининг бир қисми тушунилади. Мазкур зоналарда махсус имтиёзли шарт-шароитлар, жумладан, имтиёзли солиқлар, божхона тўловлари, ижара, виза олиш,

валюта айирбошлаш, меҳнатга ёллашнинг қулай тартиблари белгиланган. Ўзбекистонда бундай ҳудудлар Навоий, Тошкент ва Жиззах вилоятларида ташкил қилинган ва қилинмоқда.

Эрозия деганда, тупроқ, тоғ жинслари, метал, тери шиллиқ пардаси кабиларнинг табиий ёки механик ҳодисалар таъсирида емирилиши, нураши, яллиғланиши тушунилади.

Эрудицияли гид деганда, туризм соҳасида ва маршрутга киритилган туристик объектлар ҳақида кенг маълумотга эга бўлган, ўқимишли туристларни бошловчи билимдон ва нотик киши тушунилади.

Эсдалик деганда, эсда қоладиган таассурот, хотира, ёдгарлик ҳамда шу мақсадда берилган махсус совға тушунилади.

Эсдалик дафтари деганда, одамларнинг, айниқса туристларнинг хотираларини ва таассуротларини ёзиб борадиган кундалик дафтари тушунилади.

Эскалатор деганда, метро, катта дўкон, йирик меҳмонхоналарда одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушуришга мўлжалланган узлуксиз ҳаракат қилиб турадиган зинапоя тушунилади.

Эскича одат деганда, илгариги вақтга мансуб бўлган расм-русмлар, олдиндан сақланиб келинаётган миллий қадриятлар тушунилади. Ушбу одатлар экологик ва тарихий туризм учун туристик объект сифатида фойдаланилиши мумкин.

Эстакада деганда, транспорт воситалари ва пиёдалар ўтишига мўлжалланган, алоқа линиялари, турли мақсадларга хизмат қиладиган қувурлар ўтказиш, юклаш тушуриш ишларини амалга ошириш учун ер юзидан маълум баландликда қурилган, дарёлар ва сойлар устидан ўтадиган бир неча устунлар устига ўрнатилган тўсинсимон конструкциялардан иборат кўприксимон иншоотлар тушунилади.

Эстетик ҳудуд деганда, ер юзининг инсонлар завқини ва ҳайратини уйғотадиган гўзал, нафосатли ва латофатли жой тушунилади.

Эъзозли меҳмон деганда, эҳтиром кўрсатилиши лозим бўлган юқори ҳурматга сазовар меҳмон тушунилади.

Эътироф деганда, бирорта жараён, объект, қилинган иш, амалга оширилган фаолиятнинг яхшилигини, ҳаққонийлигини ва борлигини тан олиш тушунилади.

Эҳтиёт қилиш деганда, туристлар ҳаётининг хавфсизлигини, мулкнинг сақланишини таъминлашга қаратилган чораларни амалга ошириш тушунилади.

Эҳтиросли бошловчи деганда, зўр ҳис-туйғу, завқ-шавқ билан жўшқин гапирадиган ва ўзига ром қиладиган бошловчи тушунилади.

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис мавзусидаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ Мақолада мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида ўз фикр-мулоҳазалари ифода этилган, аниқ тақлиф ва тавсияларини ўз ичига олган яқуний хулосага эга бўлиши керак.
- ☞ Илмий мақоланинг ҳажми жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3–4, тақризлар 2-3 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақола ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, равлон ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантыга муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Ҳар бир мақоланинг муаллифи, мавзуси, аннотацияси ва калитли сўзлари ўзбек, рус, инглиз тилларида берилган бўлиши шарт.
- ☞ Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.
- ☞ Мақолага соҳа мутахассислари ва олимлар томонидан иккита тақриз тақдим қилинади.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:** Мақола муаллифи тўғрисида маълумот, мақоланинг мавзуси, мақола аннотацияси, калит сўзлар, кириш, мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили, тадқиқот методологияси, таҳлил ва натижалар, хулоса ва тақлифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатини ўз ичига олган ҳамда таҳрир қилинган бўлиши шарт.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Таҳририятга юборилган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши шарт.

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

Гувоҳнома № 18-2464

28.10.2020 йилда теришга берилди. 6.11.2020 йилда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси. Офсет
босма усули. Шартли босма табағи 14,49. Ҳисоб-нашриёт
табағи 12,5. Адади 100 нусха. Буюртма № 40/20.

“Наврўз полиграф” МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 18-3327 30.08.2019 йил

Манзил: Самарқанд шаҳри, Л.М.Исаев кўчаси, 38-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2020